ב"ה

קטיף שביעית

ה'תשפ"ב

כפר דרום ת"ו - שבי דרום

מכון התורה והארץ
ת ש פ " א

© כל הזכויות שמורות למכון התורה והארץ

טל' 08-6847325, פקס' 08-6847055
דוא"ל: machon@toraland.org.il
אתר: toraland.org.il
ת. ד. 18 שבי דרום, ניר עקיבא 8536500

כתיבת ועריכת מהדורת תשפ"ב:
הרב אחיטוב והרב אייגנר
על פי פסקי הרבנות הראשית לדורותיה

השתתפו בכתיבת המהדורות הקודמות:
הרב יהודה הלוי עמיחי • הרב עזריאל אריאל • הרב מרדכי גודמן • הרב יואל פרידמן

יעוץ מקצועי:
אגרונום מרדכי שומרון, מכון התורה והארץ
מר יעקב ציפליביץ', מדריך גידול ירקות
ד"ר אפרים צוקרמן גימלאי שה"מ, מומחה לגידולי מספוא
אגרונום יחיאל שטיינמיץ, שה"מ, משרד החקלאות ופיתוח הכפר
אגרונום שמעון אנטמן, שה"מ, משרד החקלאות ופיתוח הכפר
אגרונום ישראל גלון, שה"מ משרד החלקאות ופיתוח הכפר

יוצא לאור בשיתוף משרד ההשכלה הגבוהה והמשלימה
האגף לתרבות יהודית

תמוז תשפ"א | 2021

עריכת הלשון: שרה המר sarachanah@gmail.com
עיצוב עטיפה: סטודיו TWB.co.il

לזיכרון עולם לפני ה' תמיד

לעילוי נשמת
הורינו סבינו וסבתותינו היקרים
אוהבי ה', אנשי אמונה ובוני הארץ

מאיר בן רחל ז"ל, י' אדר
שלמה בן שרה ז"ל, כ"ו אדר
לואיזה עזיזה בת רחל ע"ה, כ"ח ניסן
לונה בת רחל ע"ה, ד' אב

ת.נ.צ.ב.ה.

לזיכרון עולם לפני ה' תמיד

לעילוי נשמת

מרדכי פייביש רפאל
גולדמן
בן אריה צבי הכהן
ז"ל

ת.נ.צ.ב.ה.

לזיכרון עולם לפני ה' תמיד

לעילוי נשמת

מיכל בת גילה ע"ה
שוקרי בן ריחנה ז"ל
גילה בת מזל ע"ה
אהרן בן מירווד ז"ל
אבנר בן ורדה ז"ל
יוסף בן שרה ז"ל

ת.נ.צ.ב.ה.

לזכר עולם יהיה צדיק

לעילוי נשמת
הורינו היקרים

יעקב דוד בן משה ז"ל
אפרים פישל בן רפאל יחיאל מאיר ז"ל
פייגא בת מרדכי ע"ה

ת.נ.צ.ב.ה.

לזכר עולם יהיה צדיק

לעילוי נשמת
הורינו היקרים

ציון בוסקילה ז"ל
בן מסעודה
נלב"ע י"ז אייר תש"פ

ת.נ.צ.ב.ה.

עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר

ברכת ה'
לרחלי בת אודיה תחי'
לזיווג הגון במהרה

נדבת
משפחת גואטה הי"ו

"עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר"

זיווג הגון וכשר

לשיראל שירה בת תמר תחי' וליאת בת יפה תחי'

רפואה שלמה בתוך שאר חולי ישראל

לשלום בן רובידה הי"ו

תמר בת סימי הי"ו

יצחק בן סעדה הי"ו

גדעון בן מירה הי"ו

ברכה והצלחה

לשירה בת עליזה, יוסף בן תמר הי"ו

וילדיהם:

ידידות סימי, צופיה אסתר, אור-שלום,

נצח אליהו, יובל אחדות, נהורא שרה, דביר שלמה

ברכה והצלחה

לסיגלית בת תמר ומשפחתה הי"ו

רויטל בת תמר ומשפחתה הי"ו

שלי בת תמר ומשפחתה הי"ו

משה בן תמר ומשפחתו הי"ו

שיראל שירה בת תמר הי"ו

לזכרון עולם לפני ה' תמיד

לעילוי נשמת

ההורים היקרים

אוהבי התורה, העם והארץ

יצחק בן גרסיה אלחנתי ז"ל

נפטר י"א בתשרי תשפ"א

כרמלה בת תמר אלחנתי ז"ל

נפטרה כ"ט בניסן תשע"ט

ת.נ.צ.ב.ה.

חכם לב יקח מצוות

ברכת ה'

לגרשון וחגית ארלן ובני משפחתם הי"ו

בעבור תרומתם

יהי רצון שימלא ה' משאלות ליבם לטובה

תוכן הענינים

הקדמה 11

השמיטה במהלך הדורות | הגר"ש ישראלי זצ"ל 13

סידורים נאותים בשנת השבע | הגר"ש ישראלי זצ"ל 23

הקדמת הגר"א שפירא זצ"ל למדריך השמיטה תשמ"ז 33

חלק א: יסודות השמיטה

א. היכן נוהגת השמיטה 39

ב. אוצר בית דין 46

ג. היתר המכירה ותנאיו 49

ד. עקרונות המלאכות האסורות בשמיטה 59

ה. חרישה ותולדותיה 61

ו. זריעה, נטיעה ושתילה 64

ז. זמירה 71

ח. קצירה, בצירה וקטיף הפירות 77

ט. לאוקמי ולאברויי 84

י. השקייה 88

יא. ספיחין 91

יב. בית, חממה וגידול הידרופוני 97

חלק ב: קדושת שביעית וצרכנות

יג. קדושת פירות שביעית 109

יד. המינים שיש לנהוג בהם קדושת שביעית 114

טו. שלב גידול הצמח הקובע לקדושת שביעית 118

טז. איסור סחורה 123

יז. אוצר הארץ - שמיטה יהודית לכתחילה 131

יח. הנחיות לשיווק ירקות ופירות ולרכישתם 135

יט. עיבוד מזון 138

כ. טיפול בשאריות מזון 145
כא. שימושים נוספים בפירות שביעית 151
כב. ביעור פירות שביעית 156
כג. המצוות התלויות בארץ בשמיטה 163
כד. ביעור מעשרות וּוידוי מעשרות 168
כה. שמיטת כספים, פרוזבול ו"הקהל" 172
כו. דיני שביעית בשנה השמינית 179
כז. ארבעת המינים 183

חלק ג: גן הנוי

כח. הטיפול בגינת הנוי הפרטית 189
כט. עציצים בבית ובגן הנוי 196
ל. קניית פרחים ועציצים 199

חלק ד: הנחיות מעשיות לחקלאים

לא. מערכת השיקולים בבחירת המתווה: אוצר בית דין, היתר מכירה או השבתה 203
לב. הכנת המטע בשישית 206
לג. טיפול במטעים צעירים 209
לד. הטיפול השוטף במטע 212
לה. דילול הפרי 217
לו. הטיפול בפרי במטעים ובפרדסים 220
לז. הנחיות קונקרטיות למינים השונים 224
לח. כרם 229
לט. הכנת גידולי השדה בשנה השישית 233
מ. הטיפול השוטף בגידולי שדה (חד שנתיים) 235
מא. גידול ירקות לאחר מכירת הקרקע 243
מב. גידול פרחים וצמחי תבלין ללא מכירת הקרקע 245
מג. גידול פרחים לאחר מכירת הקרקע בשטח פתוח 249
מד. גידול עצי פרי ועצי נוי במשתלות 250
מה. שיווק צמחי משתלה 254

חלק ה: דינים נוספים

מו. משק בעלי חיים 259
מז. הנחיות לעובדים זרים במשק ובבית 261
מח. שמירת אדמות מוברות, הגנה מפני נזקי מזג האוויר 263
מט. חלקות מחקר, הדרכת חקלאים, שותפות, משא ומתן עם מי שאינו שומר שמיטה, חקלאות אורגנית 266
נ. הכנה לשנה השמינית 272

נספח: לוחות קדושת שביעית, ספיחין וביעור 275
נספח: מפתח מפורט 293

הקדמה

אחת הדרשות המרכזיות שמו"ר הרב אברהם אלקנה שפירא זצ"ל היה דורש, היא על חשיבותה של מסורת התורה, כלשונו בספרו מנחת אברהם (חלק א סימן א): "בהקדמה למשנה תורה כותב הרמב"ם על מסירת תורה שבעל פה על ידי מעתיקי השמועה וחכמי המסורת שבכל הדורות, וכתב שמותיהם של ראשי חכמי המסורה והקבלה גדולי כל דור, בזמן בית ראשון ושני ולאחריהם, ומנה מרב אשי עד משה רבינו ארבעים דור, ומסיים ומשה רבינו מפי הגבורה, נמצא כולם מה' אלוקי ישראל. והנה אין כוונת הרמב"ם בהקדמה לכתוב דברי הימים, אלא כל ענין זה של מסורת התורה הם גופי תורה ויסודי אמונה... אלפיים שנות תורה הסתיימו על פי החשבון בסיום תורת ארץ ישראל התוספתא והירושלמי, קרוב לסיום זמן הסמיכה בישראל, וכשנפסקה הסמיכה נגמרו אלפיים שנות תורה, אך כאן מחדש הרמב"ם שאם כי אין סמוכים אבל יש "חכמי המסורת", כל חכמי הגמרא שתורתם נמסרה בש"ס אף שלא הוסמכו (על ידי הסמיכה) הם חכמי המסורת, ואף זה מפי משה רבינו עליו השלום ומפי הגבורה".

יסודו של לימוד התורה מגיע מתוך ההבנה כי התורה מן השמיים, ניתנה למשה רבינו על הר סיני, שנתנה לחכמי ישראל, ומתוך כך אנו ממשיכים, לומדים ומקיימים את דברי התורה, בחיבור ישיר לנותן התורה.

חביבה היא ביותר מצוות השמיטה: "כל השביעין חביבין... בשנים שביעי חביב, שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה" (ויקרא רבה כט, יא), דווקא דרך השמיטה מתגלה כי כל כללי, פרטי, דקדוקי המצוות נמסרו למשה מסיני. וכפי שביאר מו"ר הרב ישראלי זצ"ל כי יסוד השמיטה, שהוא שבת הארץ ויסוד היובל, שהוא וקידשתם שאת שנת החמישים שנה, הם יסוד ועיקר של כל התורה כולה, מה תוכן השמיטה? שדך לא תזרע, ואינו מובן, מהי התועלת מזה שאחת לשבע שנים הארץ לא תיתן את יבולה כפי שאפשר לקבל אותו? מי ייהנה מזה ולשם מה זה מיועד? אלא המגמה של התורה היא שלא יראה האדם בקנייני העולם ערך יציב, ערך ממשי. אלא שיהיה עמלים בתורה, העמל הוא תפקיד האדם, אדם לעמל יולד, אך מי אומר שזה לעמל דברים בטלים. העמל של דברי תורה מעביר אותך לעולם אחר, לעולם שאין בו תחרות.

ספר זה הוא המשך של ספרי ומדריכי השמיטה שיצאו בהוצאת המכון, ספרים אלו מבוססים על ההנחיות שניתנו במהלך השנים על ידי הרבנות הראשית, והם מבטאים את מסורת הפסיקה המקובלת הן ביחס להיתר המכירה, שהונהג במושבות החל משמיטת

תרמ"ט, שאותו ביסס מרן הרב קוק זצ"ל משנת תר"ע, ושגם כיום מדינת ישראל פועלת על פי הנהגותיו. והן את הפסיקה המקובלת ביחס לאוצר בית דין, כפי שהנהיג החזון איש זצ"ל.
בהקדמות לספר הבאנו את דבריהם של מו"ר הרב ישראלי זצ"ל ומו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל, העוסקים בשאלת שמירת השמיטה במדינת ישראל, הן ביחס לאוצר בית דין והן ביחס להיתר המכירה.

יהי רצון שבזכות עמלה של תורה, החיבור לארץ ישראל ולמצוותיה והשאיפה לפגוש את קדושת הארץ ופירותיה, נזכה לגאולה השלימה, ולהתחייב בשמיטה מן התורה, במהרה בימינו אמן.

סיוון תשפ"א
אהוד אחיטוב
דוד אייגנר

השמיטה במהלך הדורות

הגר"ש ישראלי זצ"ל

א

בין כל המצוות התלויות בארץ תופסת מקום מיוחד מצות השמיטה, הן מצד היקפה והן מצד השפעתה על המבנה הכלכלי, החברותי והמחשבתי כאחד. מקובלת היא החלוקה של המצוות למצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחבירו (עי' רמב"ם בפיה"מ פיאה פ"א מ"א). גדולה מצוה זו של שביעית, שכרוכים ומשתלבים בה שני התכנים גם יחד; וכמבנה-על המזדקף ועולה מעל גבי שני תכנים אלה – מצוה שבין אדם **לעצמו**, בהיותה מיועדת לפתוח לאדם אופקים חדשים לשלמות ולהשתלמות.

ראוי לציין, שעלינו לסקור את המצוה בהיקפה המלא, וזהו: א. שמיטת כספים בצד שמיטת הקרקע; ו-ב. היובל כגולת הכותרת של שבע שביעיות של שבתות השנים. רק בעטיים של תנאים לא נורמליים, מנקודת ראות של התורה כנתינתה – נתפרדה המצוה לחלקים, ונשארה לפנינו כמחייבת **למעשה**, רק שמיטת קרקעות.

נכוון איפוא את המחשבה למצוה **בהיקפה ובשלמותה**. ראשית, מתבלט לפנינו במצוה האספקט **החברותי**. שבת הארץ היא השבתת הקנין הפרטי מכל פרי שנה זו: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך". אם במשך ששת שנות המעשה צצו וקמו ניגודים מעמדיים, הרי הם בטלים ומבוטלים כלפי שנה זו, אין זכות לאדון יותר מאשר לעבד, לאזרח – יותר מאשר לגר; הניגודים החברותיים אף הם, המתפתחים כרגיל בד בבד עם הבדל המעמדות הכלכליים, כאילו נמוגים למשך שנה זו, ואף מוקהים כלפי השפעת המצוה בשטח זה. ע"י מצוה זו הרי גם אותו סכום כספים, שהיה יכול להצטבר ביד אחת עם ההצלחה המשקית והיצרנית וליצור הבדלים כלכליים ומעמדיים עמוקים, אינו יכול להשאר במצב זה לאורך ימים. ראשית, התורה אוסרת אצירת כספים כאבן שאין לה הופכין בעוד שיש מישהו שזקוק להם בשעה זו. מצווה אתה ועומד להלוותם לו. והלואה זו צריכה להיעשות ללא כל תגמול, שהרי הריבית אסרה תורה בכל חומרת הדין ובכמה אזהרות על הלווה, המלוה והעדים. אך בזה בלבד לא הסתפקה התורה, והנה יחד עם שמיטת קרקע והפקר היבול – באה מצות השמטת הכספים, שעל ידה כל החובות אשר לא נגבו עד סוף שנת השמיטה פוקעים, ואין בהם זכות גבייה.

ומה נפלאים בעינינו ביטויי התורה בקשר למצוה זו, כיצד הזהירה את הנמנע מלהלוות מחמת חשש זה שלא יחזור אליו החוב; היא מכנה התנהגות זו בביטוי החמור ביותר, המצוי רק כלפי מעשים אשר המגונה בהם בולט ומוסכם – "דבר בליעל": "**השמר לך פן יהיה לך דבר עם לבבך בליעל** לאמור: קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו".

הגע עצמך: אדם עמל ויגע עד אשר צבר איזה סכום שהוא: הרי כבר הזהירה התורה על תרמית ומרמה, על עושק שכר שכיר וכל כיוצ"ב, הרי חייבה על משא-ומתן באמונה, על הן צדק ולאו צדק. הממון אשר עם כל זאת הצטבר בידי מישהו – הוא איפוא כספו אשר זכה בו בצדק וביגיעה. והנה אתה מחייבו להלוותו לחבירו וללא כל טובת הנאה. והוא עושה זאת בלב שלם, הוא אינו תובע לעצמו שום חלק ברווחים שיתכן שכסף זה יכניס לחבירו. רק מחשבה אחת מכרסמת בלבו, רק דבר אחד הוא מעונין להבטיח לעצמו: שאכן יחזור אליו כספו, כספו הוא ללא רווחים שהם, שלא יזכה חבירו בחינם ביגיע כפיו ועמלו. מהלך המחשבה הטבעית שלנו היה נוטה לתת לו הצדקה מלאה. אולם לא כן היא מחשבת התורה: "דבר בליעל" הוא כי יעלה על לבך דבר זה. היא תובעת ממך מאור פנים וטוב לב בשעת מתן ההלואה, למרות ידיעתך שהיא תלך לאיבוד.

ההולך בדרך התורה, אשר ישמור על קיום מצוה זו לאחר תוקף האזהרה שבה – לא פחות מאשר על מצוה אחרת – יבצע מהפכה חברותית שלמה, אשר באורח שקט ומבלי נקיטת אמצעי אלימות תבטל במחי-יד את הניגודים הכלכליים והחברותיים אשר החברה האנושית מאז ועד היום כל כך מתחבטת בהם. עם הסתיים שנת השמיטה מתחיל שוב מהלך העבודה והיצירה של העם כולו במצב אשר לכל אחד כמעט אותם האמצעים.

ואם אין עוד די בכך, והאמצעי של מצות שמיטת כספים אינו יכול להיות מופעל אלא כלפי ממון הנמצא בעין, אבל לא כלפי כספים שהושקעו ברכישת קרקעות, שם עדיין נשארו ניגודים בולטים בין האחד אשר הצליח לרכז בידו הקרקעות לבין השני אשר נאלץ למכרם לו – באה מצות היובל, וחוזר כל אחד אל אחוזתו ואל משפחתו. וכל העיסקות – אשר על ידן יכלו להתרכז קרקעות ביד אחת לעומת שכבה אחרת של האוכלוסיה שהתדלדלה – בטלות ומבוטלות, ושוב עומד כל אחד על נחלת אבותיו מוכן להתחיל את הדף מחדש.

הרי לנו המצוה מבחינת "בין אדם לחברו". מה רב הוא כח התורה אשר השכילה במצוות אלה של שמיטה ויובל להושיט בקנה את פתרון בעיית הניגודים בחברה, הסדר היחסים בין עני ועשיר, אשר כל חכמי הכלכלה מתלבטים בזה ללא מוצא.

ב

לא פחות מזה חשיבות המצוה מצד ה"בין אדם למקום". "שבת **הארץ**" באה בתוקף של "שבת **לה'**". אין הצדקה ולא יהיה תוקף לתביעה זו, של ביטול קנין הפרט בשנה זו – אלא בנימוק: "כי לי הארץ" – שאין האדמה שלנו ולא כח העשיה שלנו. "לה' הארץ ומלואה, תבל ויושבי בה" – אנו שלו ומשלו נתנו. המקיים המצוה מחזיר את הבעלות למי שנתנה לו – הוא מכריז על ידי זה שהוא מכיר במרותו ובריבונותו של אדון העולמים כולם, להלכה ולמעשה; רק "**המאמין השלם**" יהא לו כח לקיים המצוה במלואה, ובזאת ייבחן. "גבורי כח עושי דברו". במה הכתוב מדבר? א"ר יצחק: בשומרי שביעית הכתוב מדבר וכו'. ודין חמי חקליה ביירא, כרמיה ביירא, ויהיב ארנונא ושתיק – יש לך גבור מזה? (ויק"ר פ"א). אולם לא זו בלבד. נוסף על פתיחת היד שמצוה זו דורשת מהאדם – נחוצה כאן גם מדה עצומה של בטחון בהשגחת ה' היום יומית. "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית" – שאלה זו נעמדת באופן טבעי עם הכניסה לשנה זאת, אשר נוסף על הפקר הפרי – אסורה בזריעה, וממילא אין גם תבואה מופקרת בשדה. כתשובה לשאלה זו מבטיחה התורה: "וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים". יש כאן הבטחה על גילוי השגחה שלא כדרך הטבע, כפי שהסבירו זאת יפה המפרשים. זה בא להוציא מידי מחשבה שתכנה של שמיטת קרקע היא כפי מה שנהוג אצל חקלאים להוביר השדה מדי פעם – הברכה מובטחת דוקא בשנה **הששית**, שהיא לפי מחזור הזריעה השנה הכי מנוצלת, והאדמה נמצאת במצב דלדול בהחלט. ברכה שבאה במיוחד בשנה זו – אין להבינה בשום אופן בדרך הטבע, ויש בזה איפוא משום **השגחה** גלויה. אולם בכדי לזכות לברכת שמים זו נחוץ להתאזר **לפני כן** במדת **בטחון** העשוי ללא חת שאכן תשלח הברכה בשנה הזאת.

מאלפים בזה דבריו של אותו גאון ר' יוסף יוזל הורביץ זצ"ל מנובהורדוק. הוא מתעכב על שאלת התורה ותשובתה בנדון זה, ושואל: הרי לכאורה כל דברי התורה בזה הם מיותרים. מאחר שהתורה אומרת שתשלח ברכה בשנה הששית, ממילא הרי דבר זה יראה כל רואה, ושוב לא ישאלו כלל השאלה, מה נאכל? שכן התשובה נראית בעליל בברכה שנשתלחה בשנה הששית. אלא שהענין הוא מדת הבטחון שלא ידאגו דאגת מחר, ושיוכלו להווכח כי הבוטח בה' לא ידע מחסור. שכן הרי מתקבל על הדעת שיהודי שומר תורה, בבואו לחשוב על הצורך לשמור מצות ה' של שמיטה – ינסה **לפתור לעצמו** את קושיית "מה נאכל בשנה השביעית", ויתחיל לאגור תבואה בחשכו מפיתו במשך כל השנים, בכדי להתכונן לשנת השבע לקיים המצוה של שמיטת הקרקע. ולא בזה רצתה תורה. היא רצתה שיכנס לקיומה של מצות השמיטה מתוך לב סמוך ובטוח שאין מעצור לה' להושיע. והרי אם ידאג לעצמו להכין לו לשנת השבע – שוב לא תשלח לו הברכה כלל בשנה הששית, והאיך יוכל להווכח בהשגחה? והאיך תוברר עמידתו בניסוי באמונתו השלמה בהשגחה?– הוי אומר, בזה שינהג בכל השנים **מנהג רגיל**, שלא יאגור ולא יאסוף, לא יתכונן לקראת שנת השמיטה. שיהא בטוח ששומר מצוה לא ידע דבר רע,

ושתקויים בו הברכה בשנה הששית, בניגוד לכל החישובים וההסברים הטבעיים. וזה, ורק זה – שיגלה בטחונו המלא ובלתי מזועזע בה' אלוקי עולם ובהשגחתו – הוא הוא שיזכה באמת לגילוי ההשגחה: "וצוויתי את ברכתי בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים".

מכאן אנו למדים שכל תכנון, ויהא זה גם במסגרת ההלכה, בניצול נסיון חקלאי והישגי מדע, בכדי "לפתור", כביכול, את **בעיית השמיטה** – הוא מנוגד לעצם המצוה, למטרתה ולרוחה. אין השמיטה בעיה שניתנה לנו בכדי להתגבר עליה בדרכי עקיפין. אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו, ולא בכדי להכביד על ישראל היא באה. היא **מבחן** רב ערך, מבחן **האמונה** ומבחן **הבטחון**. היא יחד עם זה **אמצעי** בידי ההשגחה העליונה, בכדי להביא לידי גילויה הבלתי מפוקפק בעולמנו. כל התחכמות, כל תכנון שתכנו למעט או לבטל את הקשיים המעשיים שהמצוה מעמידה בפני האדם מישראל – היא עשיית פלסתר של הכוונה העיקרית שבמצוה זו, ולא זה הוא רצון התורה. הרי לנו המצוה מבחינת "בין אדם למקום".

ג

תיקון החברה המושג ע"י מצוה זו, קודם לו בעצם **תיקון האדם**. גדול הוא המבחן אשר **המלוה** עומד בו בתיתו כספו על קרן הצבי, גדול הוא הנסיון אשר **הקונה** מתנסה בו בהחזירו הקרקעות ביובל, וכח רב של "עושי דברו" מתגלה אצל בעל הפרדס והכרם בהפקירו היבול לכל דכפין. והעובר דרך נסיונות אלה מתעלה ומתרומם, משתפר ומשתלם.

הוא הדין העומד בנסיון "וכי תאמרו מה נאכל". המגלה אמונתו ובטחונו **בהמנעו** מזריעה הוא מתחסן כלפי ימי **המעשה**. כשיצא לשדה לחרוש חרישו ולזרוע זרעו – גם אז ידע כי לא כוחו ועוצם ידו עשו לו את החיל הזה. אמונה זו סדר זרעים שמאמין בחיי העולמים **וזורע**! הנה כי כן מתגלה כאן התוכן ש"בין אדם **לעצמו**".

והנה עוד דבר רב ערך מושג במצות השמיטה, והוא: שחרורו של האיכר לשנה אחת מהעבודה החקלאית השוטפת ומתן אפשרות להתכנסות בבתי מדרש לשם התרעננות רוחנית. היזכרות במה שנלמד מאז מגירסא דינקותא, ואפשרות של השתלמות נוספת בלימוד, במחשבה ובמדות. מה נפלא הדבר בעמוד האדם על ההכרה כי לא נקרא כשור לעול וכחמור למשא, כי גם לו שמור מקום בבית המדרש, כי גם לו ניתנה תורה – לא רק מצד ה"לשמור ולעשות", כי אם גם מצד ה"ללמוד וללמד".

כוונת התורה בזה באה לידי גילוי בולט במצות "**הקהל**", "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות". כשכל העם אשר עסק בתורה במשך השנה מתאסף על נשיו וטפו לבית המקדש ושומע מפי האיש המרומם בעם – מלך ישראל – את דברי התורה, ורואה עצמו "כאילו עתה נצטווה בה מפי הגבורה שומעה" (רמב"ם הל' חגיגה פ"ג ה"ו).

שנה של התכוננות רוחנית מעמידה את העם כאילו בפני קבלת התורה מחדש, מחדשת את מעמד הר סיני "שהמלך שליח הוא להשמיע דברי האל" (רמב"ם שם). אשרי עין ראתה זאת!

ד

לא ניכנס לבירור פרטי המחלוקת וכן דרך ההכרעה להלכה על שמיטה בזמן הזה, שאין זה במסגרת המאמר. נסתפק רק בציינו שלפי המקובל בידינו על פי דעת רוב גדולי האחרונים, פסק ההלכה הוא כרבי (מו"ק ב ע"ב), ששמיטה בזה"ז **מדרבנן**. הטעם הוא: משום ששמיטה קשורה ביובל. ומכיון שאין יובל בזה"ז, שהיא תלויה בתנאי של "כל יושביה עליה" – ממילא גם שמיטה אינה מן התורה אלא מדרבנן בתור "זכר לשמיטה דאורייתא" (גיטין לו ע"ב).

ראוי לעמוד על תוכן תקנת חכמים זו, שהיא מצד אחד כוללת בתוכה את אותם הערכים הרוחניים והנסיונות שבדאורייתא – כל דתיקון כעין דאורייתא תיקון. ויתרה תקנה זו על דאורייתא, בהעמידה את העם במבחן עוד יותר גדול. שכן כבר עמדו גדולי האחרונים שאין הבטחת השי"ת על הברכה אלא בזמן שהיתה המצוה מן התורה. כמה אומץ לב וכמה מסירות נפש גילו חז"ל במצאם לנכון להעמיס על העם שבציון קיום מצוה זו שהיא כל כך מקיפה ודורשת כל כך כוחות נפשיים עצומים בכדי לקיימה, רק מצד **זכר** לשמיטה מן התורה!

וישראל קדושים סברו וקבלו על עצמם באהבה מצוה זו, למרות הקשיים העצומים הכרוכים בה, ולא חשו לאותה שאלה נוקבת ו"כי תאמרו מה נאכל" – שאלה שהתורה עצמה לא מצאה תשובה אחרת חוץ מזו של ו"צויתי" את ברכתי וכו'. והרי בזה"ז, כאמור, אין תשובה זו קיימת. ובכל זאת נכנסו מרצון לעולה של מצוה בכל פרטיה ודקדוקיה. ודאי ידעו חכמים וידע העם שהוברת השדות במשך שנה שלמה יש בה משום דלדול והתרוששות של היישוב בארץ, ולא נמנעו מזה. מסתבר שפעל כאן הרצון לקיים תשובת המשקל נגד הזלזול בשמיטות בבית הראשון, בעוד שהיה חיובה מן התורה, והברכה היתה מצויה כהבטחת ד'.

רשמים ברורים על מצב הדחק של היישוב בשמיטה אנו מוצאים בכמה מקומות, נציין איזה מהם: בויכוח לפני אלכסנדר מוקדון, כשנצחם גביהה בן פסיסא לגויים נאמר: ברחו והניחו שדותיהם כשהן זרועות וכו', ואותה שנה **שביעית היתה**. ציון השנה מראה בעליל שנס היה שם שמצאו סיפוקם בשנה זו שנת השביעית. וכן הנוסח בתוספתא אהלות (פי"ח והובא בר"ש שם משנה ט): אותה **שנה שביעית היתה**, הלכו עכו"ם לקרקסאות שלהם, והניחו שוק מלא פירות ובאו בני ישראל ובזזום. וכן יוצא מתוך הגמרא (סנהדרין יב ע"א) לענין עיבור השנה, שאין מעברין שנה שביעית מחמת הקושי בהשגת מזונות (עי' רש"י ורמב"ם שם). באופן בולט ביותר נראה המצב המדולדל של שנת השמיטה במדרש:

"ונגינות שותי שכר" – אלו עכו"ם שהן יושבים בבתי תרטיאות ובבתי קרקסיאות, מאחר שהיו יושבין ואוכלין ושותין ומשתכרין, הן יושבים ומשוחין בי ומלעיגין בי וכו', ומכניסין את הגמל לטרטיאות שלהם והחלוקים שלו עליו, והן אומרים אלו לאלו: על מה זה מתאבל? והן אומרים: היהודים הללו שומרי שביעית הן, ואין להם ירק ואכלו החוחים של זה והוא מתאבל עליהם (פתיחתא דאיכ"ר יז).

מכל זה אנו רואים שהישוב עמד בשנת השמיטה על סף הרעב, ואעפי"כ לא נמנעו מלגזור גזירה זו. ולא עוד אלא שגם גזרו גזירה נוספת לאיסור הספיחים (רמב"ם שמו"י פ"ד ה"ב). שלדעת הרמב"ם זה גם מוציא מכלל אפשרות זריעת ירקות לפני ראש השנה, שגם הם לדעתו בכלל איסור זה. אין אנו מוצאים גם בשום מקור שהשתמשו באיזו שהן הוראות היתר, בכדי להקל מחומר הקשיים שהשביעית מטילה. כך למשל, נזכרת פעולה של שליחי בי"ד שנשלחו להורדת פרי העץ והכנסתם לאוצר לחלק מזון ג' סעודות לכל אחד, אולם הן ברור שהיבול היה עולה לו היו משתמשים בשליחי בי"ד גם לעיבודים המותרים כגון השקאה וכיוצ"ב, מה שבעל הבית עצמו ודאי לא היה עושה לצורך היבול. אעפי"כ אין נזכר מזה. מכל שכן שאין אנו מוצאים שבית הדין ימנה את בעלי האילנות עצמם בתור שליחי בי"ד לשם העיבודים המותרים, הורדת היבול וכו', כפי שנהגו כיום הרבה גם מהמקפידים שלא להשתמש בהיתר המכירה לעכו"ם. לא נזכר כמו כן כלום משימוש בהיתר מכירה עצמו, אף על פי שדעת גדולי האחרונים, שעליהם סומכים כיום, שזה מפקיע קדושת שביעית.

מכל זה רואים אנו ברורות שדעת חכמים לא היתה נוחה מחיפוש אחרי היתרים שיבטלו את תוכן השמיטה. תקנת החכמים בנויה אף היא במתכונת שמיטה דאורייתא, שענינה **לעמוד בנסיון**, ולא להתחמק ממנו ע"י הערמה. ומכל מקום יש הפרש בין שמיטה מן התורה לשמיטה דרבנן, כפי שיוצא מסוגיית הגמרא גיטין לו ע"ב ותוס' שם (ד"ה מי איכא) שלגבי שמיטה דאורייתא אין עושים בשום תנאי תקנה שתרוקן אותה מתוכנה, בעוד שבשמיטה דרבנן יש מקום לתקנה מעין זו, אם אין רואים ברירה אחרת.

ה

כבר מראשית ההתיישבות במאת השנים האחרונות עמדה בעיית השמיטה בפני היישוב הצעיר כמשהו שאין הצבור יכול לעמוד בו. אין בדורות האחרונים אותו כח עמידה והסתפקות שציינו את דורות הקדמונים, והיתה סכנה של ביטול היישוב בעודו בראשית התפתחותו.

אז צץ רעיון השמוש בהיתר המכירה, הבנוי על הנחה שבשביעית בזה"ז מדבריהם מועילה המכירה להפקיע מקדושת שביעית. אמנם היו רבים וגדולים שהתנגדו להיתר. גם הגדולים המתירים לא היה לבם שלם עמהם לעקור מצוה חביבה וחשובה זו של שביעית ע"י הערמה ועקיפה. מ"מ הוסכם הדבר ונתפשט ברוב רובו של היישוב, מתוך

אותה הרגשה ששעת דחק זו שהיישוב נתון בה, מתירה ומכתיבה השימוש בהיתר, לא פחות מתקנת פרוזבול בשעתה.

בשמיטות האחרונות הולכת ומשתכללת גם צורה אחרת של שימוש בהיתרים שלא ע"י מכירה, אלא תוך שימוש באותן צורות זריעה שבהן אין איסור זריעה בשביעית. וכן תוך ניצול הספיקות הקיימים בהלכה עצמה, שלפי הנקוט בידינו ששביעית בזה"ז דרבנן יש מקום להכריע הספק לקולא. הצורות האלה הן: זריעה מוקדמת של ירקות לפני ר"ה, וזה בהסתמכות על שיטת הר"ש המיקל בזה, שלא כרמב"ם, שלדעתו ה"ז בגזירת ספיחים, כאמור לעיל; זריעת תבואה בשינוי מחזור זרעים, וזה בהסתמכות על חידושו של החזו"א שזה דומה לספיחים העולים בשדה בור שאין בה גזירת ספיחים; זריעה במקום מקורה וגידולי מים, וזה בהסתמכות על הכרעת "פאת השולחן" שבעיית הירושלמי בנידון מוכרעת לקולא בזה"ז; ועוד כמה היתרים בגזימה וזיבול, כפי שמבוארים פרטי הדברים בחוזרים המובאים להלן (בספר "בצאת השנה").

כל הצורות האלה יש להם נקודה אחת מכבידה, והיא: שהפרי הגדל דינו בהפקר ככל פירות הקדושים בקדושת שביעית, בעוד שהמשתמשים בהיתרים אלה כל מחשבתם לקחת את זה לשימוש לעצמם. יש כאן הכרח איפוא להרחיב את הדין של שלוחי בי"ד הנזכר בתוספתא גם על העיבודים, ולהשתמש בזה גם כלפי הבעלים עצמם, אעפ"י שיש כאן הערמה בולטת, וכמעט ביטול של הפקר הפרי למעשה, ברור שגם כאן הפרצה דחוקה, ואף בזה אין לראות פתרון קבע.

המחמירים ודאי שיש להם מקום לחששות גם בצורות היתר אלה, ואין צריך לומר שמבחינת הרעיונות העיקריים שהונחו במצות השמיטה, יש גם בדרך זה משום עקיפה על המצוה. לא נוכל לראות זאת אם כן אלא כדרך נוספת **לשעת הדחק**. והשוקל ישקול ויכריע, באיזו דרך של שימוש בהיתר, החששות יותר מעטים, והיא יותר מרווחת, מבחינת תפיסת הרע במיעוטו.

I

הרבה פעמים אנו נפגשים בשאלה: במקום ללכת סחור סחור ובדרכי עקיפין והערמה, שבחשבון סופי ממילא מרוקנים המצוה מתוכנה, האם לא טוב היה לו היתה הרבנות מכריזה, שלפי מדת שעת הדחק הגובלת עם חיי נפש, בטלה השמיטה לפי שעה?

בעיקר נצרך בנידון לתת הסבר לבני הנוער, שיש להם הרגשה כאילו אנו באים להערים על התורה ועל עצמנו, ובמקום לנהוג בכנות וביושר לב, מעמידים פנים כאילו אנו מקיימים המצוה, בעוד שלמעשה עושים עצמנו רק לצחוק, בעשותנו מכירה בעוד שאין דעתנו למכור, או מסדרים שליחי בי"ד בעוד שאין אלה אלא אותם הבעלים בשינוי פורמלי קטן. המטרה העיקרית של התורה אינה קיימת שוב, ובמקום זה מסתבכים בסעיפי הלכות וסעיפי סעיפים שאין להם כאילו ולא כלום למה שכוונה התורה במצוה זו.

כתשובה לזה נאמר:

א. היהודי שומר התורה והמצוה אשר בעיניו דרישות ההלכה הן לא פחותות במעלה מחיובים וצרכים אחרים, הוא גומר ומחליט בלב שלם על המכירה, לאחר הבטחת התנאים הנחוצים להחזרת הקרקע לידו, וכן עם הבטחת זכות ההתעסקות בקרקע כפי המותנה בשטר המכירה. כן מפקיר הוא היבול בלב שלם, וקבלת התשלום הוא עבור הטיפול כפי שהורשה והוסמך ע"ז בתור "שליח בי"ד". דבר זה נהגו מקדמתא בישראל לענין מכירת חמץ, וכן נזכר כבר דבר זה בגמ' לענין מכירה לנכרי לשם הפקעה מן הבכורה.

ב. יש לדעת שגם דרכי הוראה לשעת הדחק כפופים להלכה ולסדרי הוראה שהתורה וחז"ל קבעום. ולא רק אותם רעיונות נאצלים שאנחנו יכולים לעמוד עליהם במצוה זאת או אחרת הם תורה, כי גם אותן דרכי הוראה תורה הם, וגם בהם גנוזים ודאי אורות התורה, אף שהם עלומים לעתים מאתנו. עפ"י אותן נתיבות חכמה בלתי ידועות לנו, לפיהן העבירה פוגמת בנפש ובעולם כולו, והמצוה מביאה אורה לפרט ולכלל – יש השפעה ושינוי יסודי בין שנעשית המכירה בשדה לבין שלא נעשתה: העובד בשדה **ישראל** בשביעית – הרי זו עבירה עם כל הכרוך בזה, והעובד בשדה לאחר שנעשתה בו המכירה, ולפי סדרי ההוראה של העבודות המותרות ע"ז – שוב אינו עושה עבירה ואינו מביא לידי אותם פגמים שהעבירה גורמת.

ושאכן **דרך ההוראה** היא גם במקרה של שעת דחק באיסורים דרבנן, לא להכריז על ביטולם אלא למצוא דרכי עקיפין והיתר, אנו יכולים לראות לדוגמא מתקנת פרוזבול ע"י הלל. גם שם הגמרא (גיטין לו ע"א) מתקשה, איך יתכן שהלל יעקור בתקנתו דין התורה של שמיטת כספים, וראה בתוס' שם (ד"ה מי איכא), שביררו שבעצם אין בתקנת הלל משום שינוי וחידוש בגופה של ההלכה. המוסר שטרותיו לבי"ד – **מדין תורה** אינו משמט. אולם מכל מקום הגמרא שואלת, איך תיקן הלל לנהוג כך **בצורת קבע** "לעשות תקנה ללמד לעשות כן, שביטל בכך השמטת כספים שאמרה תורה"? כלומר, שאין לרוקן, ולו בדרכי עקיפין ודרכים שלכשעצמן יש להם יסוד הלכותי איתן – את מצוות התורה. וע"ז מתרצת הגמרא: בשביעית בזה"ז דרבנן. היינו, שכיון שהיא דרבנן – מותר כן להשתמש בדרכי עקיפין לפי דוחק השעה. אולם אף כאן רואים אנו שלא נעשתה ע"י הלל **עקירת** כל הדין של שמיטת כספים. ההלכה מבחינה **פורמלית** נשארה על מקומה, אלא שמבחינה **שימושית** פקע ערכה. מכאן אנו למדים שגם בשעת הדחק, **הדרך איננה עקירה אלא עקיפה**.

אם נתעמק בדבר נבין גם את התוכן **ההגיוני** של גישה זו של ההלכה, ההוראה של שעת דחק אינה באה לדחוק רגלה של ההלכה לכשיחזרו לתנאים נורמליים. אדרבא, זו באה **לשמור** על ההלכה **ולהכשיר** את הקרקע לקיומה כראוי עם סילוק שעת הדחק. נשתמש באותה דוגמא שהזכרנו: תקנת פרוזבול נבעה ממצב מסויים: הצבור פסק מלהלוות מפחד שמא תשמיטנו שמיטה. המצוה הזאת בתנאים אלה, במקום להוות

מנוף להתעלות נפשית ולתקנת סדרי החברה ברוח התורה – הפכה לגורם מכשיל. לא זו בלבד שלא נתבטלו הניגודים הכלכליים והחברותיים – בהימנעות העם מלהלוות, גם אותה טובת הנאה **לשעתה**, שזה ששעתו דחוקה היה יכול להשיג הלואה בלי רבית, גם זה נמנע מאתו. התקנה באה לתקן זאת, אולם מבלי לוותר על התכנית ארוכת-הטווח של עבודה לתיקון המדות **להחזרת המצב**, שחזתה תורה ורצתה תורה על קדמתו – שהמלוה ילוה ברצון גם אם יפסיד כספו. היה מוכרח איפוא להשאיר באיזו שהיא צורה "זכר לשמיטת כספים" – משהו **שיציין ויזכיר** שדרך זו שהולכים בה אינה אידיאלית ואינה פתרון, שאין זה אלא פתח לשעת סכנה, אבל אין להפכו לכניסה-ראשית. ודבר זה הושג ע"י תקנת פרוזבול. באופן מעשי הפרוזבול אמנם אינו משאיר כמעט את אפשרות קיום שמיטת הכספים. הן יכולים אנו להיות בטוחים כמעט במאה אחוז, שהמלוים ישתמשו בתקנה זו ואף פעם לא יקיימו שמיטת כספים. אולם מכל מקום **מסגרת ההלכה** של שמיטת כספים לא נפגעה: רק ע"י פרוזבול שביעית אינה משמטת ולא בלעדיו. דבר זה עצמו מהוה "זכר לשביעית" בצורה הנמרצת ביותר. המלוה מסדר הפרוזבול תמיד נזכר ועומד על כך, שבעצם – צורת השמיטה צריכה להיות אחרת, וכל בעל נפש יבדוק את עצמו שמא יכול הוא לפעול בנפשו קיום המצוה ככתבה וכרוחה. עם מתן האפשרות של עקיפת הלכה זו של שמיטת כספים מרגישים שזוהי **עקיפה על הנסיון** שיודעים שלא יוכלו לעמוד בו, מתוך הנחה שמוטב לא להתנסות בנסיון כזה שישמש רק למכשול. אולם כל דור ודור יראה את עצמו כחייב לחתור ולהשתדל לעלות למדרגה יותר גבוהה בו יוכל לעמוד בכבוד בנסיון שהועמד לפניו במקום לברוח ממנו.

הרי זה בדומה למה שלמדונו חז"ל: חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב. אמירה זו עצמה וחתירה זו למעמד הגבוה, אף אם איננה מביאה אותנו למעמד גבוה זה – מכל מקום משפיעה בכדי לשמור על עצמנו מהדרדרות ולהכניס בנו רצון לשאוף תמיד לשלימות יתר. גם בנידון שלנו, ה"זכר לשביעית" תמיד יעמיד בפנינו את השאיפה להגיע לקיום השביעית כתיקונה.

ואכן מוצאים אנו בחז"ל ביטויים המעידים על אי-שביעת רצון מתקנה זו של הפרוזבול וחתירה לביטולה: "האי פרוזבולא עולבנא דדייני הוא" – אומר שמואל. "אי איישר חילי אבטליניה". לא נתאשר חילו ולא נתבטל הפרוזבול, ומ"מ העבירה אלינו הגמרא הד למשאלה זו, להשמיענו שאין אנו פטורים מלהתעורר ולדון בבעיה זו שוב ושוב... וזה הושג ע"י תקנת הפרוזבול. אילו היתה התקנה לבטל שמיטת כספים מעיקרה, היה זה כאילו מעביר קו על מצוה חביבה זו, ומי יודע אם הציבור היה עומד פעם על האבידה אשר אבדה לו בביטול מצוה זו.

אותו ענין עצמו יש לראות בהתנהגות לפי היתר המכירה או לפי מינוי כשליחי בית-דין. אף כאן אין אלו אלא היתרים לשעת הדחק. אף כאן לפנינו עקיפה על המצוה, בריחה מן הנסיון שמעמידה לפנינו מצוה זו של שמיטת קרקע, וכמובן מאליו – גם ויתור על אותם הישגים רוחניים רבי-ערך הגנוזים בעמידה בנסיון זה. אולם גם כאן עצם השימוש

בהיתר, ההזדקקות לפעולה מסויימת בכדי להתיר, מבלי שנעקרה ח"ו המצוה מעיקרא – זה גופא משמש לנו "זכר לשמיטה" מאין כמוהו! תמיד נזכרים אנו שרק **הוראת שעה**, שרק דוחק החיים הוא שמזקיק אותנו לזה, וממילא חיה בקרבנו תמיד ההרגשה כי עדיין אין אנו שלמים במצוה זו, תמיד העינים נשואות לזמן בו יוכלו לוותר על השימוש בהיתר זה – "אי איישר חילי אבטליניה", ויוכלו לקיים המצוה ככתבה וכרוחה.

ואכן, מי מהצבור הדתי, הן מאלה שסומכים על היתר המכירה והן מאלה שנזקקו לצורות האחרות של היתרים שלא ע"י מכירה – שלא הרגיש גם בשמיטה זו את ה"עולבנא דדייני"? מי לא השתדל להשיג פירות שאין עליהם שום חשש שביעית, ולמעט את העבודות הנצרכות בשדה ובכרם עד כדי מינימום? בקרב כל אחד נתעוררה המשאלה והתקוה להגיענו לשמיטות הבאות, כשעם כניסת שנת השבע יוכנסו הטרקטורים והקומביינים ושאר האביזרים של כלי עבודת האדמה למוסכים ולמחסנים, יוברו השדות ויופקר פרי העץ לכל הרוצה ללא כל התחכמות וללא כל הערמה, והאיכר אשר ישוחרר במדה מרובה מעבודתו המפרכת הבולעת כל ימיו לרבות הלילות, יוכל להקדיש עצמו השנה ללימוד תורה ולהשתלמות רוחנית כבירה, מה שנבצר ממנו לעשות בששת השנים.

אז לא יסתכלו על השביעית כסיוט וכהטרדה. אז **ישאפו** לשנה זאת לא פחות ממה ששואפים למנוחת **השבת** בימי השבוע. אז תשוב גם שמיטת הכספים למלא את התפקיד אשר נועד לה. או אז גם נזכה לביאת גואל צדק, לקיבוץ גלויות והחזרת היובל ושמיטות מן התורה.

אז תיפולנה המחיצות המעיקות על הכרתנו שבין מעמדות החברה. יבוטל הניגוד בין אלה שמלאכתם בעיר לבין אלה שמלאכתם בשדה. העם כולו מקצה עד קצה יתכנס בשנה זו למקומות תורה, וקול רינת התורה ישתפך בראש כל חוצות. במקום קנאה ושנאה ותחרות, במקום התרוצצות אין סוף ואין תכלית של "מי שיש לו מנה רוצה מאתים", במקום השתדלות להקמת בניני פאר והתפארות סרק במלבושי מחלצות ומכוניות הדורות – תבוא שלוות השקט של השמחים בחלקם. וקנאה במדה שתהיה – תהיה זאת קנאת סופרים לריבוי חכמה להגדלת תנובה. חדות חיים ותעצומות עוז ימלאו כל חדרי הלב. במקום מהומה ומבוקה וחוסר תכלית וענין, ידע כל אחד למה הוא חי, ושלום אמת ילכד את העם מקצה אל קצה – "וכל בניך לימודי ה' ורב שלום בניך – בוניך".

אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה' אלוקיו!

(מתוך "בצאת השנה")

על סידורים נאותים בשנת השבע[1]

הגר"ש ישראלי זצ"ל

עם התקרב שנת השמיטה, יש לציין בסיפוק שהולך וחודר הרצון לשמור על קיום שנת השמיטה כהלכתה. וזה תוך המגמה של צמצום השימוש בהיתר המכירה, כפי שהי' נהוג מאז התחדש היישוב מרוב דוחק של צורך הקיום.

כבר תקופה די ארוכה, בפרט מאז קום המדינה, וריבוי היישובים החקלאיים, הולכת ומתחזקת הנטיה, למעט כמה שאפשר בשימוש בהיתר זה. שכן, בעוד שהי' מתקבל על הדעת כל עוד היישוב היהודי בארץ הי' קטן, ומאידך השימוש באינם יהודים במושבות, לצורך עבודות שונות הי' נפוץ ומקובל, לא עוררה המכירה, עפ"י אותם יסודות הלכתיים שעוצבו ע"י גדולי רבני הארץ, שבאותה תקופה, בפרט מרן הרב זצ"ל בספרו "שבת הארץ", בעיות מיוחדות. כשמצד אחד דוחק הצרכים הכלכליים הי' גדול ביותר, וכמעט מן הנמנע הי' להתקיים עפ"י אורח חיים חקלאי בשביתה מעיבוד הקרקעות במשך שנה שלימה, הרי מאידך, לא הכבידה ההגבלה שניתנה יחד עם מתן ההיתר, שארבעת המלאכות שהן מן התורה, בזמן ששביעית היא מן התורה, ייעשו ע"י נכרים. לא כן עם הרחבת וריבוי היישוב היהודי החקלאי בארץ, ועם הרצון לבסס יותר ויותר את העבודה במשק החקלאי על עבודה עברית, השימוש ה"סיטונאי" בהיתר המכירה הפך להיות בלתי נסבל ומעורר הרהורים: הכיצד? האם אמנם ניתן לראות כפתרון קבע, התניית הקיום של יישוב יהודי חקלאי רק ע"י מכירת רוב הקרקעות לנכרים? ולו יהי ואין זו אלא מכירה לזמן קצר, ובתנאים שאין לחשוש לאיסור תורה של "לא תחנם", מכל מקום נראית המכירה כהערמה בולטת, שמן הראוי להמנע ממנה ככל האפשר. זאת ועוד, שבמשך הזמן הלכו והשתכללו האמצעים הטכניים בשטח החקלאי, שניתן לנצלם גם בכדי להתגבר על בעיות הלכתיות שונות. גם אפשרות השימוש בנכרים לביצוע מלאכות שונות, שאף אחר המכירה אינן מותרות שתיעשנה ע"י יהודים, הולכת ונעלמת, מפאת המצב המתוח וגם המסוכן משימוש בהללו שעויינים את הישוב בארץ; ההכרח למצא דרכים להתגבר על הקשיים הקיימים מבלי לפגוע ח"ו בהלכה, וזה מבלי להיזקק להיתר המכירה.

1 המאמר הודפס לראשונה בספר חוות בנימין, חלק ג סימן צח, תודתנו לרב ישראל שריר חתנו של מו"ר הגר"ש ישראלי על העברת המאמר.

אקדים ואומר, שגם כיום לא ניתן לוותר באופן מוחלט על השימוש בהיתר המכירה. שכן צריך להדגיש, שמבחינה הלכתית אין פגם במכירה, למרות שרבו המערערים עליה. כדאי שנזכור שאיסור המכירה לא נאמר במפורש בתורה, אלא נלמד הוא ממה שנאמר "לא תחנם", שתכנו לא ליתן להם חניה, שעל ידי המכירה אתה נותן להם היאחזות וחניה בארץ. ומכאן שמכירה זו שנעשית לזמן קצר, אין בה משום מתן חניה, ואפילו מחשבה של מתן חניה על ידי זה רחוקה, הן מטעם המוכר והן מטעם הקונה, אין בה. ואשר על כן, כל עוד תהי' זו מצומצמת רק לשטחים קטנים ביותר, אין לראות בזה פגם, כדרך שלעתים ניתן להשתמש בשירות נכרים במקרים מסוימים אחרים.

בדברינו הבאים נייחד את הדיבור על הרחבת השימוש במערך של "שלוחי בית דין", שיכול לפתור במדה חשובה את השימוש ההלכתי הנכון ביבול של עצי פרי, שישמרו בקדושתם, ועם זאת החקלאי יוכל למצא מסביב לזה אמצעי מכניס לקיומו. כן נדבר על השימוש בחממות לצורך גידול ירקות, שקיומם הולך ומשתכלל, ועם בירור ההלכה של ענינם בשביעית, יינתן לראות בזה פתרון של ממש, מבלי צורך לקנותם מערבים, שהמשא ומתן עמהם, נעשה מסוכן, וכמעט שאין להעלות זאת על הדעת.

שלוחי בי"ד

על השימוש ב"שלוחי בי"ד" בענייני שמיטה מובא בצורה מפורשת בתוספתא (שביעית פ"ח, א', ב'):

בראשונה היו שלוחי בי"ד יושבים על פתחי עיירות. כל מי שמביא פירות בתוך ידו, נוטלין אותן ממנו, ונותנין לו מהן מזון שלש סעודות, והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר.

הגיע זמן תאנים - שלוחי בי"ד **שוכרין פועלים** ואורין אותן ועושין אותן **דבילה**, ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן ענבים - שלוחי בי"ד שולחין פועלים ובוצרין אותן, ודורכין אותן **בגת**, וכונסין אותן **בחביות** ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן זיתים - שלוחי בי"ד שוכרין פועלים ומוסקין אותן ונותנין אותן **בבית** הבד וכונסין אותן **בחביות** ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד לפי ביתו.

לפנינו, איפוא, ארגון משוכלל, שנעשה כולו **בפיקוח** בית דין ע"י שלוחיהם, השוכרים פועלים לבצע המלאכה על **כל שלביה השונים**, למטרת חלוקת הפרי לבני העיר, כל משפחה לפי צרכיה. לא נזכר כאן מקור **הכספים** שבית הדין צריך לגייס בכדי לכסות ההוצאות הכרוכות בזה, הן בשכירת הפועלים, והן בשימוש בכלי המלאכה הנדרשים לכך. והרי חלוקת הפרי היתה **לכל** אנשי העיר, ולא רק לעניים, שיתכן שיזונו מקופה של צדקה, אך שאר האוכלוסי' ודאי שלא מקופת הצדקה יקבלו. על כרחך אתה אומר **שבחלוקת** הפירות יובא בחשבון **ההוצאות** שהיו כרוכות מסביבן עד שהגיע לאוצר בי"ד שבעיר, כולל גם עצם ההוצאה הכרוכה עם החלוקה, והיו כל אלו שמקבלים הפירות מכסים זאת **מכיסם**. מסתבר שגם שלוחי בי"ד המנצחים על המלאכה, אף הם קיבלו שכרם, כפי טרחתם.

ואכן הי' לפני מכתב מאת מרן הגה"צ ר' יעקב משה חרל"פ זצ"ל מופנה למרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, שהי' רבן של יפו והמושבות שפירט את המנהג של ירושלים בשנת השמיטה שבתקופה שלפנינו, שזה הי' עפ"י המתכונת הזו. ומסופר שם איך שהיו מתחלקים הענבים, שכל אחד הי' משלם לפי חשבון ההוצאות והטירחה, וכן עשו מלאכתם בשליחות בי"ד, כשעל כל בקבוק הי' חותם ועליו המחיר שנקבע עפ"י ההוצאות והטירחה.

מדברי התוספתא הזו, אנו למדים עוד ענין. והוא **השינוי הקיים** בהורדת הפרי וצורת עיבודו לעשותו ראוי לצרכינו, בין שנעשה זה לצורך ציבור ע"י שליחי בי"ד, לבין יחיד העושה זאת לצרכו הפרטי. וזה גם בנוגע למלאכות שאיסורם מן התורה.

דהנה כך פוסק הרמב"ם באשר לקצירה ובצירה שאיסורם מפורש בתורה. וברמב"ם נאמר בזה בזו הלשון:

...וזה שנאמר את ספיח קצירך לא תקצור, שלא יקצור **כדרך שקוצר** בכל שנה ואם קצר כדרך הקוצרים, לוקה. כגון שקצר **כל השדה** והעמיד כרי **ודש בבקר**... אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל (הל' שמיטה פ"ד א).

הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם **כדרך שאוסף** בכל שנה שנאמר ואת ענבי נזירך לא תבצור. ואם בצר לעבודת האילן, או שבצר **כדרך הבוצרים לוקה**.

וכיצד עושה? - תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה (מקום ששוטחין בו תאנים **לייבש**, כ"מ) אבל מייבשם בחרבה. ולא ידרוך ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה. ולא יעשה זיתים בבית הבד, אבל כותש הוא ומכניס לתוך בד קטן ביותר וכו'. (שם, הל' כ"ב, כ"ג).

הנה לפי הרמב"ם השינוי הנדרש הוא לא רק בעצם **הורדת הפרי** מהשדה והאילן, אלא כולל גם המשך עיבודם ("דש בבקר" - בתבואה, דריכה בגת - בענבים, עשיית זיתים - בבית הבד) שגם עבודות אלו כלולות באיסור של הקצירה והבצירה, שאם עשאם כדרכם, זה באיסור התורה. לעומת זאת הן רואים בתוספתא בדרך הטיפול ביבול ע"י שלוחי בי"ד, כמפורש לעיל: " ... ענבים - שלוחי בי"ד שוכרין פועלים ובוצרים אותם ודורכין אותם בגת וכונסין אותן בחביות, הגיע זמן זיתים - שלוחי בי"ד שוכרין פועלים ומוסקים אותם ונותנין אותם בבית הבד וכונסין אותן בחביות וכו'. וכן הוא בתאנים". עכ"ל.

הרי לנו, שהפועלים העושים במלאכה מטעם בי"ד, עושים את כל המלאכות הדרושות כדרך שעושים בכל השנים, **ללא כל שינוי**. אעפ"י שהיחיד העושה אותן המלאכות באותה צורה עובר איסור תורה ולוקה על זה. מה שהוא תמוה לכאורה, וכי יש כח בידי שלוחי בי"ד לעבור איסורי תורה? אלא, הוי אומר שאין המלאכות אסורות **מצד עצמן** (דוגמת שבת) אלא מה שיש בביצועם כדרך הרגיל משמעות **הסותרת** את הבלטת היותן פירות הפקר, ושהאוספן אינו אוסף אלא משל הפקר. דאשר על כן בי"ד שעושין את המלאכה עבור הציבור כולו, הרי בזה יש **הבלטה דוקא**, על היות הפירות הללו הפקר,

כדין שאמרה תורה, על כן אין בהם איסור[2]. [אגב, וזה נראה שיסביר לנו את תוכן השמטת הרמב"ם, שלא הביא התוספתא הזו, שיש בה ענין גדול להלכה, כנ"ל בהבדל הקיים בין אדם האוסף לצורך עצמו, לבין שלוחי בי"ד העושים בשליחות בי"ד לצורך הציבור. שכן, מאחר שהגדרת איסור המלאכות הללו הוא מצב הבלטת הבעלות כשנעשות בדרך הרגילה - כדרך הקוצרים והבוצרים. ודבר זה אינו אלא כשעשה זאת לצורך עצמו, ולא כן כשעושים בתור שלוחי בי"ד לצורך הציבור. הרי פשוט שאין בו משום איסור. א"כ אין כאן חידוש **הלכה** כלל, אלא הבנתה כפשוטה (כפי שיש לראות מהדגשת איסור עבודות אלה במיוחד, גם כשנעשות לצורך הקרקע והאילן, ודו"ק), ע"כ אין בתוספתא רק גדר של סיפור מעשה, כיצד יושמו הדברים בפועל, ולא הי' ענין להביאם בספר המיועד להלכות].

עפ"י המתבאר לנו מתוך התוספתא כפי שנאמר, נראה למצוא **פתרון המוסכם** לכל הפוסקים בטיפולים הנדרשים לצורך טובת **הפירות** הגדלים בשביעית שניתן להגדירם בתור "לאוקמי פירי". הדיון בזה הוא בביאור מה שנפסק בסוגית הגמרא במסכת ע"ז (דף נ, ב) שפעולות הנעשות לאוקמי **אילנא** הן מותרות, וזה כפי המבואר במשנה (שביעית פ"ד, ו'): "אילן שנפשח (שנבקע) קושרים אותו בשביעית, לא שיעלה (שיתאחה) אלא שלא יוסיף", ע"כ. ואילו פעולה שהיא "לאברויי" כמבואר במשנה זו עצמה - "לא שיעלה", הן אסורות. והשאלה היא אם המושג "לאוקמי אילנא" הוא במה שנצרך לצורך קיום האילן **עצמו**, או גם כשזה נצרך לצורך קיום הפירות, ואילו האילן לא ינזק מזה.

בס' "פאת השולחן" (סי' כ ס"ד) כתב: "אין מכוונין לקוץ קוצים היוצאים מן האילן שלא יזיק **הפירות**". והיינו לפי שכל פעולה שהיא במטרתה להנצל מן הנזק, אינה מותרת אלא כשהיא לשמור על תקינות העץ עצמו, אבל לא לצורך פירותיו. הלכה זו נעתקה גם בפסקי המהרי"ל דיסקין זצ"ל (שו"ת סי' כ"ז סכ"ח): "אין מסירים הקוצים היוצאים מן האילן שלא יזיק הפירות". כן העתיק הלכה זו בס' "שבת הארץ" (פ"א סי' ה'). וחוזר ע"ז כמה פעמים. ובקו"א שם סי' י"ב, (לפ"א ה"ה) כותב בתור כלל: "כל מה שהוא בשביל **הפירות** אסור לעשות גם עבודה של **לאוקמי** של שנה זו, רחמנא אפקרינהו; ולכן אין מעשנין את האילן להמית התולעים. דאיירי בתולעים המזיקים **להפירות**, וכמש"כ הר"מ בפירושו". וכן נוקט בס' כרם ציון (ד', משנת תרצ"ח, סי' ג', ז').

פסק זה שהיה פשוט ומוסכם, כפי שהבאנו, מקשה מאד בשימושו למעשה. שכן המזיקים הפרי באין מפריע, שוללים כמעט השימוש בפירות האילנות בשביעית, גם בדרך הנאה מן **ההפקר**. **ויחיד** הוא מרן החזו"א זצ"ל שהאריך להוכיח ולחדש, שהמושג של "לאוקמי" המתיר מלאכות דרבנן גם כשיש הפסד רק לפרי, שגם הן מותרות. והכוונה

2 בחזו"א שביעית סי' י"א סק"ז (בתוספות) מביא קושית הרש"ס על הרמב"ן שהביא הא דתוספ' הנ"ל לפירות שביעית ותמה עליו, "דהא אין דורכין בגת ובבית הבד". ותי' דלק"מ דכבר פי' הרמב"ן דהוא מדרבנן וכו'. עיי"ש. אבל זה אינו תי' לפי המבואר **ברמב**"ם כנ"ל, שהוא איסור תורה וכלול ב"כדרך הבוצרים". ואעפ"י שהרמב"ם לא העתיק התוספתא, ודאי לא יתכן שדחאה מהלכה, שהרי מסופר בה על הדרך שנהגו, וודאי כדין עשו. וענין ההשמטה כמבואר בדברינו.

"**לאוקמי אילנא**", כולל גם לאוקמי של **פירות** האילן. ונביא בזה דבריו ונדון בהם, כי אעפ"י שביסודם הם מנוגדים למה שהבאנו בשם הגדולים, נלע"ד אחר העיון **שכולם** מסכימים ליסוד דבריו, כשזה נעשה ע"י **שלוחי בי"ד**. והנה לפנינו דבריו (שביעית סימן כ"א, סי"ד), הם מתייחסים למש"כ הרמב"ם (שמיטה ויובל פ"א הל' ח'-י'):

משקין בית השלחין בשביעית... וכן שדה האילנות... וכן עפר לבן מרביצין אותו במים בשביעית, בשביל האילנות שלא יפסדו.

ועושין עוגיות לגפנים, ועושין את אמת המים בתחילה, וממלאין את הנקעים מים.

ומפני מה התירו כל אלה. שאם לא ישקה תעשה הארץ מליחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיו"ב מדבריהם, לא גזרו על אלו, וכו'.

וכ' ע"ז בחזו"א:

ונראה דהא דכ' רבינו ותעשה הארץ מליחה וימות כל עץ, אין הכונה דתיבש העץ ולא תעשה הפרי **לעולם**, אלא ימות **בשנה זו**, ולא יבשיל פירותיו. וכו'. ומה שכ' תעשה הארץ מליחה הוא טעם למה שסיים וימות כל עץ. אבל **אין כאן הפסד הארץ** לשנה הבאה.

תדע שהרי ר"י ואביי ס"ל תולדות דאורייתא. וא"כ לא התירו אלא בזה"ז. אבל בזמן שביהמ"ק קיים, אסורה השקאה. וא"כ בשנה השביעית ימות כל עץ בית השלחין. ואי כל אילנות בית השלחין ימותו, ימותו כל עצי הארץ. וכאשר יטעו אחר שביעית לא יהיו להם תירוש ויצהר עד שנת הרביעית. וזה דבר נמנע. ואם יתקיימו בנס, הרי זה נס יותר מהברכה בשנה הששית, ולמה לא הזכירו הכתוב, ולא הזכירוהו חז"ל. וע"כ צ"ל **דמתירין השקאה משום הפירות** וכו'". עכ"ל.

ולכאורה פלא גדול, על כל אלה הגדולים, שהבאנו דבריהם, **שלא דייקו כזאת** מדברי הרמב"ם. ונראה לבאר את הרמב"ם, שכוונה **אחרת לו**. כי הן בעצם יש תמיהה על הרמב"ם, גם ממה שהוצרך לאריכות דברים בזה, הרי פשוט מאחר שכפי שהוא מסביר שבלי השקאה ימות העץ, נמצא שהשקאה היא מגדר "אוקמי אילנא". והרי בזה כבר נתבארו שם דבריו לפני כן (שם הל' ז'):

המקשקש בזיתים, אם להברות את האילן אסור, ואם לסתור הפצימים מותר.

הרי כבר ניתן לנו יסוד זה של **אוקמי** מותר, ורק **להברות** אסור. א"כ במה הוקשה יותר בהשקאה ל"אוקמי"? אלא שנראה שהוקשה לו, שבעוד שכל אלה המותרים מצד "אוקמי" אין ההיתר אלא בצורה מצומצמת, **ובדקדוק**, שלא יהיו בפעולה יותר מאשר להעמיד אותו על עמדו. לדוגמא האמור במשנה (פ"ד, ו'): "אילן שנפשח, קושרים אותו בשביעית, לא שיעלה - אלא **שלא יוסיף**".

לפ"ז היה **צריך לציין**, גם באלה **שהותרה** ההשקאה כדי לשמור שלא יתייבש, שההשקאה צריכה להיות **מצומצמת**, ובאומד מדוקדק, שלא יהא בה כדי להפריח יותר, אבל לא מצינו אזהרה מעין זו בהשקאה. לזאת בא הרמב"ם להסביר, שיש שוני מסוים בין השקאה לשאר

מלאכות, כי השקאה היא **עצם ועיקר החיות של הצמח**, שבלעדיו נהפכת הארץ לשממה ולמדבר (וכבר הרגיש בזה החזו"א, למה לו לרמב"ם לכתוב "שתיעשה הארץ למליחה", הרי אין דנים אלא על שמירה של הצמח, ולא בשמירה על הארץ עסקינן), ואין הכוונה באמרו "תעשה הארץ מליחה וימות כל עץ בה" שבמניעת ההשקאה שנה אחת בלבד יקרה כדבר הזה. כי זה ודאי **אינו**, ועינינו רואות שמשנה אחת, שהגשמים עכ"פ פוקדים האדמה גם בשנה זו, ואין הארץ הופכת למליחה הממיתה את כל העצים, אלא כוונתו על ערך ההשקאה, במובן יסודי, שבלי השקאה, **היינו חוסר השקאה ממושך**, הופך את הארץ **לשממה** (וזה תוכן כל המדבריות הקיימים, שהם בגלל חוסר מתמיד של השקאת המקום). ע"כ ראו חז"ל להתיר השקאה **בשוני** מכל מלאכות שהותרו ב"לאוקמי", כי באלה שההשקאה נצרכת, **אין בה שום הגבלה**, ואין חייבים לדקדק בהשקאה, שלא להשקות יותר ממה שנחוץ לקיום, ולא להוספה. כי אין הדבר כך, ובזה שהותר **הותר לגמרי**.

וסרה לפ"ז תמיהתו של החזו"א, שאכן הדברים כפשוטם ומתיחסים רק מצד השמירה על קיום האילן, ואין המדובר מצד השמירה על היבול של השנה השביעית. אולם בלשון שהוזכר "וימות כל עץ" אין הכונה שימות העץ ע"י חוסר השקאה של שנה אחת, אלא כנ"ל. ומעתה לא קשה גם לדעת ר"י ואביי. כי **בזמן ביהמ"ק** היתה אמנם ג"כ השקאה **מותרת** כדי לשמור על ה"לאוקמי", כדרך כל טיפולים מסוג זה, **שאינן** בגדר מלאכות האסורות בשביעית. אולם אז היה חיוב **לדקדק** להשקות רק במדה מצומצמת, שבלעדיה ינזק העץ. משא"כ בזה"ז ששביעית דרבנן - השקאה, במקום שהותרה, מותרת מבלי צורך לדקדק שתהא רק במדה מצומצמת של "לאוקמי", כי בהשקאה, במקום שהותרה, לגמרי הותרה.

בזה **נסתלקה** ההשגה של החזו"א על השיטות הסוברות שדין "לאוקמי" לא הותר אלא במה שהוא צורך העץ עצמו, אבל לצורך קיום הפירות לא הותר כלל.

אכן אעפי"כ הן מצינו במפורש שיש אופן שמותרת מלאכה גם לצורך הפרי. וזה מופיע במשנה עצמה בשני מקומות. האחד, בדברי ר"ש (פ"ד משנה ב, והביאה בפאה"ש, סי' כ' אות ד'): "... אבל מותר ליטול את העלה מעל האשכול כדי שלא יתקלקל האשכול". וביאור הדברים כפי שהביא שם ב"בית ישראל" (סק"ז) עפ"י הגר"א והוא מהירוש' שביאר שהוא כמציל מפני הדליקה, כלומר שהוא לאוקמי של האשכול. אולם מזה ל"ק, שכן המדובר באשכול שגדל שליש גידולו בששית, שדינו כדין ששית, והשאלה היא רק מפני שהעבודה **בשביעית** אסורה גם עבור פרי **הששית**. ובזה הותר כשזה "לאוקמי". שכן, כל עיקר נאסר לאוקמי - בפירות שביעית עצמם, שכיון שדינם להפקר, כל פעולה לשמירתם ממזיקים ע"י בעל העצים נראה שהוא מכוין שלא להפקירם, דאטו בשופטני עסקינן, שיוציא הוצאות שלא יקבל תמורתם. אבל אין איסור פעולתו זו לצורך פירות ששית, שעשוי באמת ליהנות מהם הוא בעצמו.

אך יש עוד הלכה ברמב"ם (פ"א סוף הל' ט"ו) ומקורו מהמשנה (פ"ב י'): "מותר למרס באורז בשביעית". ואם אמנם מהמשנה עצמה לא קשה, שמשנה זו נאמרה אליבא דר"ש, והוא סובר שבאורז אזלינן אחר ההשרשה (פ"ב ז'). ע"כ אורז זה, שודאי המדובר כשנזרע ונשתרש לפני שביעית, ע"כ לדעתו דינו כדין ששית, ואינו מופקר. ע"כ מותר למרסו, מכיון שזה נחוץ לקיומו. אולם הרמב"ם, בהעתיקו דין זה שבמשנה להלכה, מוקשה לכאורה, שכן הוא פוסק (עפ"י המסקנא של הסוגיא בר"ה דף יג, ב) הולכים באורז אחר גמר הפרי. א"כ אורז זה למרות שראשית גידולו היה בששית, הרי מה שממרס בו בשביעית הוא טרם שנגמר פריו, וא"כ דינו להפקר והוא בקדושת שביעית (אשר לאיסור ספיחים בע"כ המדובר במקום שהם מחוץ לגבולות עולי בבל, שאמנם אינם נעבדים, אבל איסור ספיחים אין בהם) ואעפי"כ הותר למרס. וקשה לכאורה לסוברים שאין עבודה מותרת גם ב"לאוקמי" לצורך הפירות. ומה שנראה בזה, שהמדובר כשזה נעשה ע"י **שלוחי בי"ד**, ועושים זאת כדי שיורידו את זה בתור הפקר לצורך כל הציבור, וכפי שהבאנו לעיל מהתוספתא, שבזה פשוט שזה מותר. שרק ע"י בעל השדה הוא שנאסר, מטעם שנתבאר לעיל. ואילו שלוחי בי"ד הרי עושים זאת בתור פירות הפקר. ממילא הרי זה כמו עבודת לאוקמי של פירות **ששית**, שזה מותר לכל הדעות.

נמצאנו למדים דרך אגב, שע"י שלוחי בי"ד מותרות המלאכות לא רק במה שנוגע להורדת הפרי המבושל והטיפול בו עד להבאתו לאוצר בית הדין שבערים, אלא גם עבודות **מוקדמות**, שהפרי אכן יגדל וישמר מקלקול **טרם** הבשלתו, גם זה מותר ע"י שלוחי בי"ד.

ועל פי שנתבאר לעיל בהבנת התוספתא שדנה על המלאכות שנעשות ע"י שליחי בי"ד, שאלה הנהנים מן הפירות בערים ישלמו עבור ההוצאות הכרוכות ע"י שכירת פועלים לבצירה ולמסיקה וכו', כן יש להביא בחשבון גם את ההוצאות **המוקדמות** שנעשות לצורך שמירת הפרי מקלקולו, שזה יכול לכלול גם את העבודות שנעשות לצורך זה עוד בשנה הששית, וכן מאלו הנעשות בשביעית עצמה, כגון ריסוס לשמירה מהמזיקים. כל זה ניתן לחישוב, שמקבלי הפרי המוכן ומגיע לידי הצרכנים יצטרכו לשלם תמורתם. יוצא, איפוא, שניתן לחקלאים שיעשו את כל הפעולות והמלאכות הנצרכות לשמירת הפרי בצורה תקינה, ע"י התמנותם כשליחי בי"ד, שיקבלו התמורה עפ"י חישוב מדוקדק מטעם הממונים לזה ע"י בי"ד. באופן שיהיה להם למחיה גם בשנת השביעית, בדרך של היתר, עם השמירה על ההלכה שהפירות יהיו **מופקרים מצידם**, והשכר יחושב להם רק עפי"מ שהשקיעו, ובתור שכר פועלים שמקבלים שכר לא עבור הפרי אלא עבור עמלם.

זוהי **עצה הגונה**, שועדות השמיטה שיפעלו בשנה השביעית יתנהגו באופן זה, ותהיה זו **תקנה** גם לצרכנים **בערים**, וגם תקנה **לחקלאים** למצוא מחיתם, מבלי שיצטרכו להיזקק לקופות של צדקה.

◆◆◆

חממות

אלא שפתרון זה הוא רק באשר לפירות **האילנות**. שעיקר הטיפול בהם בשנת השבע אינו אלא מגדרים של "לאוקמי". פתרון אחר הוא בנוגע ליבול **ירקות** שהוא חיוני, גם **לציבור** הצורך ירקות, וגם **לחקלאים**, אלה שעיסוקם בשנים רגילות הוא בגידול ירקות.

כאן מוצע פתרון דרך שימוש בחממות, צורת גידול שהולכת ומתפתחת בהרבה מקומות בארץ, גם בכל השנים; שכרוכה אמנם בהשקעות רבות להקמתן ושמירתן באורח תקין, אולם יש לזה גם יתרונות מבחינת גידול הפרי, בכל השנים. אבל יחד עם זה נראה, שזה מקל גם על המצאותן של ירקות בשוק, **שאין עליהם איסורי שביעית, לא מצד איסורי ספיחים**, ולא מצד איסור **מלאכות** בשביעית.

האפשרות של גידול ירקות בשביעית בחממות, שאין בו משום איסורי מלאכה בשנה זו מבוסס על הירושלמי, בצירוף בירורים מסביב לו, כפי שיבואר להלן בעז"ה.

בירוש' במס' ערלה (פ"א הל' ב) נאמר בזה"ל:

א"ר יוחנן בשם ר' ינאי: אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה ופטור מן המעשרות דכתיב "עשר תעשר את תבואת זרעך היוצא השדה" (היינו שהדגשת התורה, שהחיוב במעשר אינו אלא על מה שגדל **בשדה**, ולא על מה שגדל בבית). ובשביעית צריכה (כלומר: צ"ע), דכתיב "ושבתה הארץ שבת לה'", וכתיב "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור" (כלומר: כיון שיש בזה שני לשונות בעלי משמעות שונה. הלשון "ושבתה הארץ" משמעותו שאין הבחנה היכן הוא גדל, בעיקר שזה "בארץ". ואילו הלשון "שדך" משמעותו שהדברים אמורים רק במה שגדל ב"שדה" ולא במה שגדל בבית).

תשובה לבעיה לא ניתנה, משמע שזה נשאר בגדר ספק. ובס' פאה"ש (סוף סי' כ) מסיק בזה, שמאחר ונקוט בידינו ששביעית בזה"ז אינה אלא מדרבנן, יש לנהוג בזה כדין ספק דרבנן, שהוא **לקולא**. ויוצא לפ"ז שהן באשר לעבודות והן באשר לקדושת הפירות, וכל מה שנובע מזה, יש להקל.

ראוי לציין, ששתי ההלכות הראשונות - הגדל בבית לענין חיוב ערלה וכן לחיוב מעשרות מובאות גם ברמב"ם. בענין ערלה נאמר: "אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה" (מעש"ש ונט"ר פ"י, ט). ובענין מעשר לשון הרמב"ם (הל' מעשר פ"א הל' י): "אילן שנטעו בתוך הבית פטור מן המעשרות, שנאמר 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה'". ואילו במה שנוגע לשביעית הושמט לגמרי ברמב"ם, ולא הביא לא לחומרא ולא לקולא. ורק בפאה"ש הביא כאמור ספיקו של הירוש', שהכריע בזה שבזה"ז יש לנקוט לקולא.

אכן בגדולי הדור שלפנינו קיים בזה דיון רחב, כדלהלן.

ב"שבת הארץ" למרן הרב זצ"ל מעורר שני ספיקות. האחד באשר **לפירוש** הירושלמי, והשני - באשר **להלכה**. באשר לפירוש ספיקו של הירושלמי מסתפק שי"ל שאין הירוש' מסופק בענין הלא תעשה, שקיים בעבודות בשביעית, שכן בזה ברור שאין בו האיסור, שהרי זה נאמר "שדך" - "שדך לא תזרע", וכל עיקר הספק הוא באשר למ"ע, שהוא

"ושבתה הארץ" כי בזה הרי לא נאמר אלא "הארץ" שמשמעותו כוללת כל הגידול אשר בארץ. או שנאמר ששני האיסורים כרוכים זה בזה, והמ"ע קשור בל"ת. או שמטעם זה עצמו, י"ל גם בכיוון הפוך, שי"ל שפשוט לו לאיסור מכוח המ"ע, ואין הספק אלא באשר לל"ת, שכשם שהעשה קיים בכל מקום בארץ, כן גם הל"ת. ונוטה בספק זה להקל, עפ"י האמור בירוש' מס' כלאים (פ"ה, א): ושבתה הארץ שבת לה' - לענין ל"ת שבו. הרי שהמ"ע למד מדיני הל"ת, ומ"מ מסיק שאין להקל אלא במקום הפסד (קו"א, ג).

קושי נוסף מעורר בירוש' זה ממקומות אחרים. האחד "ממתני' דכלאים (פ"ה מ"ד): והבית שבכרם זורעין בתוכו", דמשמע דוקא **שנזרעים בבית משום דחשיב הפסק**, ותפ"ל דגם שני מינים מותר לזרוע בתוך הבית". והרי גם בכלאים נאמר לשון "שדך" ו"כרמך". [יש להעיר לזה, שזו שאלה גם מההלכה הפסוקה ברמב"ם על **מעשר**, שאין שם חיוב על הצומח בבית. ויתכן שנצרך הדיון מצד איסור דרבנן, שקיים גם במעשרות חיוב מדרבנן, לרמב"ם]. עוד התקשה מהאמור בענין שביעית (פ"ב מ"ד): "מזהמים את הנטיעות **ועושין להם בתים** עד ר"ה". ובירוש' מבוארת הכונה "בית עושה לו צל והיא גדלה מחמתן". והיינו שבזה בא לבאר הטעם שאין לזה היתר אלא **לפני** שביעית, ואילו בשביעית עצמה זה אסור, משום שהוא מגדר "אברויי" לא רק "לאוקמי". מזה נראה שבית אינו מהוה גורם להוציא מכלל איסור שביעית. משום זה נוטה הרב זצ"ל לומר "דמכוח הא דירוש' דפירש עשיית בתים במכניסין לצל ושקיל וטרי ביה (הכוונה לאפשרות של פירוש האחר שהובא גם בר"ש שם, שזה מעין בנין ממולא **בעפר** מסביב **לגזע** העץ) דחו רבינו מהלכה". עכ"ל. כלומר שמשו"ז השמיט הרמב"ם ספיקו זה של הירוש'.

ולענ"ד נראה להצדיק הצדיק מעיקרא - בעל פאה"ש, שהביא הירוש', וגם הגדיל לעשות בהכריעו הספק לקולא בזה"ז. כי יש הבדל בין "בית" האמור במשנה - "העשוי לצל", לבין בית האמור בירוש' לענין מעשר ושביעית. כי המדובר במשנה אינו אלא **קירוי** מלמעלה להצל עליו, ופרוש על כלונסאות, או על העץ עצמו, והוא **חשוף** מכל הצדדים (פרט מלמעלה, וכנ"ל) וזה אינו מוציא באמת את המקום מתורת "שדה" וגם במעשרות חייב מה"ת (וכמו שנראה פשוט שקירוי מעין זה לא ייחשב "טמון" לענין פטור "טמון באש"). ואילו המדובר לענין מעשרות ושביעית, הוא כשזה מהוה מעין בית המוקף מחיצות וקירוי למעלה. וזה ראוי באמת שיקרא "בית" המוציא המקום מכלל "שדה". (ואשר להשמטת הרמב"ם יש לבארו באופן אחר, ואכמ"ל).

גם מרן החזו"א זצ"ל דן הרבה בפסקו של בעל פאה"ש, ומביא גם הוא את המשנה שיש איסור לבית לאילן בשביעית, שלא הותר אלא בששית, ומסיק (סי' כ, ו) שבנוטע בבית "הצמחים הם במצב בלתי טוב ורצוי, שנשלל מהם תועלת השמים והטללים והאויר וקוי השמש, והבית להם לרועץ". ואילו המדובר במשנה על עשיית בית לאילן הוא כשאינו שולל ומונע מהם "הגשמים הטל והאויר". ולפ"ז הן יש לדון שאין להשוות החממות שלנו שאינן ל"רועץ" לצמחים, אדרבא הם עשויים להביא תועלת לצמחים. א"כ **אין זה** כלול בספיקו של הירוש' בענין בית בשביעית ולא בכל כה"ג נסתפק.

אכן בעיננו ברמב"ם יש לראות לענ"ד שהגדרת "בית" בנידוננו, **איננו מחייב את התנאי**, שיהא "הבית לרועץ" לצמחים שבו. דכך הם דבריו בענין הפטור ממעשרות (מעשרות פ"א הל' י):

אילן שנטעו בתוך **הבית** פטור ממעשרות שנאמר "עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה". ויראה לי שהוא חייב במעשרות מדבריהם. שהרי תאנה העומדת **בחצר** חייב לעשר פירותיה, אם אספן כאחת.

חזינו מדבריו שמפרש האמור בירוש' שהגדל בבית פטור ממעשרות משום שאינו "שדה", כשם שהוא ממעט "בית", כן הוא ממעט גם "חצר", היינו מקום המוקף מחיצות. ושמזה למד, ממה שמצינו שהגדל בחצר חייב במעשרות, שמעינן שאי"ב פטור רק מן התורה ומ"מ חייב **מדבריהם**. והרי הגדל בחצר פתוח לאויר ולטללים ולקוי השמש, ואעפי"כ מוצא הוא מכלל "שדה". א"כ מכש"כ מקום שהוא גם מוקף מחיצות וגם מקורה בקירוי שמוצא הוא מכלל "שדה". [ואף הראב"ד שאם כי משיג עליו, ואינו מודה לו בחידושו לחייב במעשרות מדרבנן, הרי זה מטעם אחר, עיי"ש. ובהבנת דבריו, שצריכים ביאור, הארכנו בעז"ה במק"א]. יוצא מהאמור, **שחממות שבימינו**, הם בכלל הוראתו של בעל פאה"ש, **להקל בשביעית** בזה"ז, שאין בגידוליהם קדושת שביעית לשום דבר.

ונעיר עוד שגם החזו"א מקל בעציץ שאינו נקוב בתוך הבית. ומאחר שבעלי החממות מציעים **יריעות ניילון** על פני כל מרחב החממות, לצורך כל **ההידורים**, בזה לכל הדעות הגידולים מותרים. **והמחמיר** בזה אינו אלא **מהמיקל** במצוות "וחי אחיך עמך", ומחזק ידי עם הנכר להרחיב ולחזק חנייתם בארץ. וד"ל.

הקדמת הגר"א שפירא זצ"ל
למדריך השמיטה תשמ"ז

הנה בשנת השמיטה הראשונה אחרי הקמת המדינה שנת תשי"ב הוחלט ברה"ר כדלהלן:

למועד שנת השמיטה

עם כל השמחה וההלל לצור ישראל וגואלו שזכינו בישועתו להתנוצצות ברק אור הגאולה, לתקומת ממשלת ישראל בחלק מארצנו הקדושה, עדיין לא הגענו לקץ הישועה והברכה לשנת השמיטה הבעל"ט, ומפני "שעת הדחק" והצורך הדחוף למשימת קיבוץ הגלויות וקליטת פליטי ארצות המצוקה, עודנו זקוקים להורות בתור "הוראת שעה" להשתמש בהיתר הפקעת איסור העבודה בשביעית על פי יסודות ההיתר של קודמינו הגאונים זצ"ל.

ההיתר ניתן לכל אלה שיחתמו על ההרשאות המסודרות. הוראות מפורטות איך להתנהג בכל ענפי העבודה מובאות להלן.

והשי"ת ברחמיו ימהר ויחיש את הגאול ההשלמה בבוא לציון גואל, ונזכה לקיים מצות שמיטין ויובלות כמאמרן, ואת כל המצוות התלויות בארץ לרבות מקדש וקדשיו בב"א.

כעתירת המצפים לישועה קרובה ולגאולה שלמה.

נאום יצחק אייזיק הלוי הרצוג הנשיא

נאום בן ציון מאיר חי עוזיאל הנשיא

נאום צבי פסח פראנק אב"ד ירושלם

ובימינו, עם כל ההלל לשי"ת על התשועה הגדול השעשה לנו לעיני כל העולם, בהשלמת כיבוש הארץ בגבולות כיבוש יהושע ולמעלה מזה, עדיין לא זכינו לברכת ד', שיתקיים בנו הכתוב: "וציויתי את ברכתי לכם בשנה הששית", ואנו רואים זאת בעינינו היום בשלהי שנת תשמ"ו. וכבר כתבו רבותינו בנידון זה, - כי כל ההבטחה האלוקית היא בזמן שהשמיטה מהתורה, ואז מתקיים וזוכים לכך, ולא כשאינה מהתורה אלא מדרבנן. אבל עכ"פ למראית עינינו לא נראה שרוב הציבור החקלאי נחלץ מהמצוקה שהיתה בהחל הישוב החדש בארץ מלפני מאה שנה, שנאלצו לעבוד לפרנסתם בשביעית, והם יהיו זקוקים גם בשנת השמיטה תשמ"ז להשתמש בהיתר המכירה, כפי שתוקן אז ע"י גאוני הדור ואחריהם בשנות השמיטה הבאות ע"י מארי דארעא דישראל. וגבורי כוח עושי

דברו, שרואים שדותיהם ופרדסיהם שמוטים, ועומדים ופרנסתם חסירה, הם מועטים מאד. רוב החקלאים לא יעמדו בנסיון ובהכרח לדאוג שלא יכשלו באיסורי שביעית. אי לכך, יש צורך להתקין ככל אשר תוקן והונהג בשמיטות הקודמות לענין קרקעות הארץ. כ"ז ברור לעיני כל, ואין להסתיר ולהעמיד פנים בניגוד לאמת בדברים בדויים מן הלב ההומה לקיום המצוה.

והנה, אין להאריך כלל בנקודות ההלכה בזה, אחרי שאין כלל גדולים בדורנו שיוכלו להכריע בהן, והן בקיצור:

א. יש מחלוקת בגמ' אם שביעית בזה"ז מהתורה או מדרבנן.

ב. יש מחלוקת בגמ' אם יש קנין לנכרי להפקיע מידי שביעית.

ג. יש מחלוקת בין הב"י למבי"ט אם גידולי שדה ברשות נכרי, יש בהם קדושת שביעית.

והנה, ודאי בשני הספיקות הראשונים כבר הוכרע בהלכה לפי הרוב, כשיטות ששביעית בזה"ז דרבנן. הוכרע שאין קנין לגוי להפקיע, אבל כשקדושת הארץ מדרבנן - דעת בעל התרומות והגר"א שנכרי מפקיע מקדושת הארץ. כמו כן, גם במחלוקת של הב"י והמבי"ט, אין בכח של גדולי הדורות האחרונים להכריע מדעתם ההלכה כמי. ובכל אלו גם אם ירבו ראיות כחול, לא יוכלו להכריע באותה מחלוקת, שדנו בהם רבותינו הב"י, המבי"ט והמהרי"ט, ועשו את הש"ס כמרקחה להוכיח מכאן ומכאן, ולא הודו זל"ז מכח ההוכחות האלו. ופוק חזי בתשובה הארוכה של הב"י באבקת רוכל, שהאריך מאד מאד רק בדיחוי ההוכחות המרובות של המבי"ט, ולביסוס שיטתו הוא בתשובה זו לא האריך כלל, אלא כתב רק זאת, שכך כתב הרמב"ם ושכך היה המנהג בירושלים, וזה לבד סגי לו לפסוק הלכה למעשה. יש להדגיש, שכל עצם קביעת שנת השמיטה למעשה, הוא בניגוד להוכחות מהש"ס, וכפי שהאריך הרמב"ם להסביר. אלא שסיים, שאעפ"י כן העיקר הוא המנהג, והמנהג קובע, וכל ההוכחות שישנן נגד המנהג בטלות להלכה ולמעשה.

וכן נקבע המנהג בארץ לנהוג כבית יוסף, שאין קדושת שביעית בפירות נכרי. ואם כי יש שהוכיחו מ"ספר חרדים", שנהגו כהמבי"ט, הנה ה"ספר חרדים" נדפס לאחר פטירת המחבר, ונדפס לא בצפת אלא בוונציה, ואחרי שהחיד"א הביא דעת הפוסקים והביא עדות מהרמב"ם, שנהגו כב"י ולא כמבי"ט - אין לסמוך על עדות המדפיס בוונציה נגד החיד"א, שהוא מרא דעובדא בקביעת מנהגי אר"י. ולכן הכריע ר' ישראל משקלוב, תלמיד רבינו נגר"א, בספר "פאת השלחן", שהוא ראש וראשון בין הפוסקים האחרונים בהלכות התלויות בארץ. ואחריו נהגו כן בארץ, ורק צדיקים מיוחדים נהגו בצנעא להחמיר כהמבי"ט, שהרי הב"י הביא שיש איסור לנהוג כמבי"ט.

הנה בהתחלת הישוב החדש לפני מאה שנה, בישובים החקלאיים כפ"ת ועוד, התעורה בעית השמיטה בכל חומרתה, כי היתה כרוכה בזה הפסקת ההתישבות החקלאית בא"י. ובא הדבר לפני גדולי הדור דאז, ונחלקו הגאונים בזה: דעת הג"ר יצחק אלחנן מקובנה, שהיה לראש הפוסקים בדורו, להקל ע"י מכירת קרקעות לנכרי ולהתיר מלאכות

האסורות מדרבנן ע"י ישראל עני, ומלאכות האסורות מדאורייתא ע"י גוי. ואתו הסכימו הג"ר יהושע מקוטנא, הגר"ש מוהליבר מביאליסטוק והגר"י קלעפפיש מוורשא. לעומתם היו המתנגדים הנצי"ב מוולוז'ין, הגרי"ד מבריסק והגאון ר"ד מקרלין. ואם כי נימוקיהם היו שונים, בהכרעה שוים היו, שלא למכור הקרקע לנכרי להתיר מלאכות. באר"י התנגדו גם הרבנים בירושלים, הגרי"ל דיסקין והגר"ש סלנט, להיתרו של הגרי"א מקובנה. ואילו הגרנ"ה הלוי, שהיה רב יפו והמושבות, המציא היתר אחר, למכור הקרקע לגוי ע"מ לקוץ האילנות. וכ"ז כדי למנוע איסור דלא תחנם, אבל לגבי דיני עבודות זה שוה להיתר של רי"א מקובנה וחביריו. והנה היתר זה נתמך ע"י הגריל"ד, שהיה רבו של הגרנ"ה, וידוע שכל הוראותיו של רנ"ה היו על פיו, וכך נהגו אז, למעשה, רוב החקלאים.

הרב הראשל"צ, ה"ישא ברכה", הסכים להיתר של רי"א והקל עוד יותר ממנו. בשנת תרס"ט, כשהישוב החקלאי התרחב מאד והיתר הבעיה חמורה יותר, אז נתמנה הגרא"י קוק לרב המושבות. הוא חזר להורות כהגרי"א, וצרף ג"כ את דרך המכירה של הגרנ"ה. בזמנו החל שוב פולמוס גדול בין חכמי ישראל, בעצם הענין של היתר ע"י מכירה לגוי, ובראש האוסרים עמד הגרי"ד מסלוצק. אולם למעשה נהגו בישוב החדש כהיתר רבם הגרא"י קוק.

בכל השמיטות הבאות חזרה תופעה זו. היתה התעוררות רבה בין ת"ח לדון בבעיות ההלכתיות של השמיטה. בדרך כלל הצביעו על הקשיים ההלכתיים של ההיתר של גאוני הדור. אולם הרבנים הנושאים בעול ההוראה לישוב היהודי, חזרו למעשה להיתרים הנ"ל. ולאחר פטירת הגרא"י קוק זצ"ל המשיכו לנהוג כהוראותיו הרה"ר שבאו במקומו יחד עם חברי מועצת הרה"ר, הגרצ"פ פראנק והגר"ר כץ וכו' וכן כל הרבנים הספרדים במועצה, הגר"ע הדאיה והגר"י עדס וכו'.

לאחר פטירת הגרא"י קוק התעורר שוב בתוקף רב הפולמוס בענין השמיטה, ועמד בראשו הגאון בעל "חזון איש", שהחל אז לפרסם ספריו הגדולים בהלכות זרעים. הוא התנגד למתן ההיתר, וכדי להקל על האפשרות של שמירת שביעית, חידש הרבה חידושים בהלכה זו שלא ידעו מזה קודם. ע"י כך נפתח פתח למבקשי עצתו בין החקלאים, ביחוד בקיבוצים של פא"י, להקל עליהם את שמירת השמיטה כדי חייהם. וכבר נכתבו ע"ז כמה חיבורים, ועל ידו נתרומם באמת קרן לימוד תורה של זרעים בבלי וירושלמי בסדר זרעים בכלל ובשביעית בפרט. אולם אין להכחיד, שרק מיעוט קטן בין חקלאי הארץ נהגו, למעשה, כפי הוראותיו, ורוב הישוב החדש נהג כפי שנהג קודם.

כאמור, קו בולט בנידון הוא, שאם כי רבו חכמי התורה שנטו לחומרא, הרבנים מארי דארעא שנשאו בעול ההוראה של הציבור, הורו למעשה כפי הוראות הגאונים הנ"ל, שסמכו על היתר המכירה. וכפי שכתב הגרא"ד תאומים עוד בשמיטות הקודמות, שבזמן שהיה בחו"ל היה נוטה לאיסור, אבל כשעלה לארץ, נתמנה כרבה של ירושלים וראה את המצב כפי שהוא, שינה באמת דעתו להיתרא.

גם היום, למעשה, לא נראה מנוס מאשר לסדר את היתר המכירה לשנת השמיטה הבעל"ט. אם כי יש שינוי בתקופות האחרונות, שקיבוצים ומושבים חקלאיים אמצו להם אפשרות מחיה לא רק מחקלאות אלא גם מחרושת, אבל לדעת הכל, בדרך כלל, אין עוד אפשרות של מחיה רק מאמצעים אלו של חרושת, ובלי עבודה חקלאית המשק יתמוטט. נוסף לכך, יש מספר גדול מאד של משקים, שאינם מתחבטים כלל אם להיות גבורי כוח עושי דברו, ואם לא יעשו בהיתר יעשו באיסור, ונמצא הם נכשלים ומכשילים את הרבים באיסור שמיטה. ע"כ יש הכרח, גם בשנה זו, לסדר את המכירה. לפי הנסיון עד היום, כולם נשמעים לסדר היתר מכירה לפי ההנחיות של הרבנות, ולמעשה, ציבור שומרי השמיטה כדת מעט מאד, לצערנו הגדול ואין להתעלם מלדון בצרכי הציבור כולו.

אין כל יסוד לומר, שעם הקמת המדינה נשתנו יסודות ההיתר. דין שמיטה בזה"ז הוא גם כיום מדרבנן, ואם כי לכתחילה היתה בעיית השמיטה - של מועטין, והיום רוב הקרקעות של ישראל, ואולי עוד יותר מאשר היה בזמנם, אבל אין זה משנה את יסודות ההלכה של המכירה.

מה שבזמן חז"ל לא תקנו כזו למכור לעכו"ם, יש ע"ז הרבה הסברים. הסבר אחד הוא, שבזמן חז"ל, תחת שלטון הרומאים, היתה סכנה גדולה בהכנסת גורם של עכו"ם בכפרים היהודיים, ואפילו סכנה לעצם קיומם, מה שאין לומר בזמנינו.

עצם פעולות של הערמה שנעשו לפי הדין, נקבע שמועילות, ובדבר הזה כבר דנו ושו"ט, ונהגו כל ישראל כן למעשה גם באיסור דאורייתא. וגם בזמן חז"ל ר' טרפון קידש 300 נשים כדי שיוכלו עי"ז לאכול תרומה בשנות בצורת, ואכמ"ל.

כעת ההוראה היא שהמכירה לא תהיה לנכרי אחד, אלא שבכל מחוז בארץ ימכרו קרקעות המחוז לנכרי שבמקום (כעי"ז מ"איגרות ראיה" חלק ד' במכתב אל הרב ציטרון).

סוף דבר, לפי המצב שיש לפנינו יש להחזיק בהיתר המכירה שהנהיגו רבותינו בדור הקודם גם לשנת השמיטה הזאת, וצור ישראל יצילנו משגיאות, אמן.

חלק א

יסודות השמיטה

פרק א: היכן נוהגת השמיטה

1. תוקפה של השמיטה בזמן הזה

א. התורה כרכה את קיומה של השמיטה בקיומו של היובל, ובזמן שהיובל אינו נוהג, אף דיני השמיטה אינם נוהגים. בתקופת בית ראשון, עם גלותם של שניים וחצי השבטים, בטל היובל. מאז, מכיוון שגם בבית שני לא חזרו כל שבטי ישראל לנחלתם, לא היה ניתן להשיב את הקרקעות לבעליהן. לכן בימינו לא ניתן לקיים את השמיטה מהתורה, אלא רק מדרבנן.[1]

ב. מכיוון ששמיטה בימינו היא מדרבנן, כל דיני השמיטה הם מדרבנן, ובכלל זה:
1. איסורי עשיית המלאכות, וחיובי מצוות ה'עשה' של 'ושבתה הארץ'.
2. קדושת השביעית שחלה על הפירות.
3. היכולת לתקן תקנה שתבטל למעשה את שמיטת הכספים (תקנת הפרוזבול).
4. ניתן למכור קרקע לנוכרי על פי היתר המכירה, ואין בכך משום הפקעה של מצוות השמיטה מן התורה, מכיוון שבנסיבות מסוימות הקלו הפוסקים להפקיע מצווה דרבנן באופן זמני.
5. במקרים מסוימים הפוסקים מקילים יותר בנוגע למלאכות שמותר לעשות בעבור הפירות או הצמחים, משום ששמיטה בימינו היא מדרבנן.

---

1 גטין (מז, ב- מח, א), מחלוקת רבי וחכמים בגמרא (מו"ק ב, ב), לדעת חכמים השמיטה אינה תלויה ביובל ולכן על אף שלא ניתן לקיים את היובל, השמיטה היא מן התורה, ולדעת רבי השמיטה תלויה ביובל, לכן השמיטה נוהגת מדרבנן.
וכפי שכותבים: רש"י (סנהדרין כו ע"א); רמב"ם (שמיטה ויובל פ"י, ה"ח-ט); ספר התרומה (הלכות ארץ ישראל עמ' 191 מהד' הר"י פרידמן), הסובר שגם קדושה שנייה בטלה; טור (יו"ד סי' שלא): "ובשביעית היא שמיטה... ובארץ האידנא מדרבנן"; וב"י (יורה דעה סימן שלא אות יט, ד"ה ובשביעית): "דהכי קיי"ל ולא כתנאי דסברי דשביעית נוהגת אע"פ שאין היובל נוהג", וראה בהרחבה בדברי הגראי"ה קוק (במבוא לשבת הארץ אות ח).
יש לציין כי לדעת בעל העיטור (אות פ פרוזבול); הובאו דבריו בראב"ד (שמיטה ויובל א, יא; ד, טו), יש לפסוק כדעת חכמים שהשמיטה בזמננו היא מהתורה. ראה גטין (נג ע"ב). ולדבריהם אין הכרח לתלות את חובת שמיטת הכספים בשמיטת הקרקע, ולכן אף שתקנת הפרוזבול יכולה להתקיים רק כשחיובה של שמיטת הכספים הוא מדרבנן, עדיין חיובה של שמיטת הקרקע מן התורה. וכך פסקו ערוה"ש העתיד (סי' טו סעי' ה-י); דעה נוספת היא של בעל בית הלוי (שו"ת בית הלוי ח"ג סי' א) שהשמיטה כיום היא מדברי קבלה - מנהג שחכמים תיקנו, עפ"י נחמיה (י, פסוק א ופסוק לח). חשוב לציין שאין שם אזכור מפורש לשמיטה, אך בדרך כלל חיוב מעשרות היה כרוך עם חיוב השמיטה, עפ"י שביעית (פ"ו מ"א) ורמב"ם (שמיטה ויובל פ"ד הכ"ו).

2. גבולות הארץ לדיני השמיטה

ג. מן התורה חיובן של המצוות התלויות בארץ הוא רק בשטחי ארץ ישראל שהתקדשו על ידי עם ישראל לאחר כיבושה וחלוקתה של הארץ.[2]

ד. ארץ ישראל קודשה וחולקה לראשונה בזמן יהושע. קדושה זו נקראת "קדושת עולי מצרים" או "קדושה ראשונה". קדושה זו בטלה בעת חורבן בית ראשון.[3]

ה. בפעם השנייה נתקדשה ארץ ישראל על ידי עזרא ובית דינו במהלך ימי בית שני. לרובם של הפוסקים קדושה זו לא בטלה למרות החורבן והגלות. קדושה זו נקראת "קדושת עולי בבל" או "קדושה שנייה", והיא חלה עד ימינו.[4]

ו. גבולות הארץ שכבשו עולי מצרים הם גם הגבולות המפורטים בתורה בפרשת מסעי.[5] שטח זה כולל את רובם המוחלט של שטחי הארץ כיום.

ז. השטח שקידשו עולי בבל הוזכר במשנה ובתוספתא הקרויה גם 'ברייתא דתחומין',[6] והוא מצומצם יותר משטח עולי מצרים.

ח. להבנת הגבולות ומיקומם חשיבות גדולה בשאלת חיוב המקומות השונים בארץ בדיני המצוות התלויות בה.

ט. יש להדגיש כי לא ניתן לדעת בוודאות מהם הגבולות המדויקים שהוזכרו בתורה ובחז"ל, אלא מדובר בהערכות בלבד, סבירות ככל שתהיינה.

י. ישנם כמה אזורים בשטחי הארץ כיום, שנחלקו הפוסקים לגבי מעמדם ההלכתי: 1. שטחי הערבה, הנגב הדרומי והנגב המערבי. 2. צפון מערב הארץ, אזור עכו - ראש הנקרה וצפון רמת הגולן. להלן נבאר מעמד מקומות אלו, את קידושם על ידי עולי מצרים, ואת קידושם על ידי עולי בבל, ראה מפה מפורטת בנספח בכריכת הספר.

---

2 כפי שנאמר (ויקרא כה, ב) "כי תבואו אל הארץ", שהחיוב במצוות התלויות בארץ תלוי בישיבתם של ישראל בארץ, ראה קידושין (לו, ב).

3 אם כי כפי שיבואר בהמשך, חלק מהמצוות התלויות בארץ חלות גם בשטחים אלו.

4 להבדל בין סוגי הקידושים השונים ראה רמב"ם (תרומות א, ה; א, כו).

5 תוספות (גיטין ב ע"א ד"ה 'ואשקלון'), כפתור ופרח (פרק יא). אמנם בתורה נזכרו שני גבולות שונים של ארץ ישראל: 1. בברית בין הבתרים (בראשית טו, יח), וכן בשמות (כג, לא); בשני מקומות אלו מפורש בתורה שגבולות הארץ הם בבכל השטח שבין נהר מצרים לנהר פרת.
2. הגבול השני שהוזכר הוא בפרשת מסעי (במדבר לד, ב- יב). גבולות אלו מצומצמים יותר מהגבולות שהוזכרו בברית בין הבתרים אך הם מפורטים יותר ומצוינים בהם נקודות גבול ברורות. חשוב לציין שגם בדברים (א, ז); מפורשים גבולות כיבוש הארץ עד נהר פרת.ועי' חזקוני (דברים א, ז), שמקשר זאת לגבולות משפטים, בפסוק "הנה אנוכי שולח לפניך... ושתי את גבולך מים סוף עד ים פלשתים וממדבר עד הנהר".

6 משנה שביעית (ו, א), תוספתא שביעית, הובאה בירושלמי (שביעית ו, א). בכתובת שנמצאה ב"תל רחוב" מובאת ברייתא זו שבה נזכרו הגבולות וכן דינים שונים הנוגעים לשביעית. כשיש הסוברים שאף שבתקופות מאוחרות בימי בית שני הורחבו הגבולות אך הם לא התקדשו, ראה שו"ת מנחת שלמה (ח"ב סי' יד אות ג ד"ה ולכן יותר); וכמו שמפורש בגמ' (חולין ז ע"א); שהרבה כרכים יכולים היו לקדש ולא קדשו אותם, וכך דעת תבואות הארץ (פרק א עמ' כ-כא ד"ה אני טרם אכלה): אמנם יש חולקים ראה אמונת עתיך (106 עמ' 57).

3. שטחי הערבה, הנגב הדרומי והנגב המערבי[7]

יא. **עולי מצרים:** בפרשת מסעי נאמר שהפינה הדרום-מזרחית של הגבול היא מדבר צין הסמוך לאדום. ממדבר זה עובר הגבול מערבה דרך כמה נקודות ציון מרכזיות: ים המלח, מעלה עקרבים ונחל מצרים.

יב. מיקומו של **ים המלח** עבר במסורת מדור לדור, כך שאין ספק בזיהויו, והוא אינו נתון במחלוקת.[8]

יג. נחלקו הפוסקים בזיהויו של נחל מצרים: יש הסוברים שמדובר בנילוס,[9] יש הסוברים שמדובר בנחל אל עריש,[10] ויש הסוברים שמדובר בנחל הבשור.[11] להלכה, מקובל לומר שגבול עולי מצרים מגיע לכל הפחות עד נחל אל עריש.

יד. הפוסקים נחלקו בזיהויו של **'מעלה עקרבים':**[12] יש הסוברים שמדובר באזור ים המלח, משם הגבול ממשיך דרך נחל צין ונחל לבן, עד לחיבורו עם נחל מצרים;[13] יש

---

7 הגבול המערבי הוא הים התיכון, כפי שנאמר בתורה במדבר (לד, ו), הפוסקים דנו בשאלה האם הגבול נעשה בקו ישר מנחל מצרים להר ההר; כשבתוך קו זה נכללים גם כן כל האיים והשוניות שבים שנמצאים בין קו החוף של ארץ ישראל לבין קו האלכסון המתוח מנחל מצרים עד הר ההר, וכן לגבי הגדל בספינה בתחום זה. ראה תוספתא (תרומות פ"ב הי"ב- הי"ג, שביעית פ"ה ה"ב), בבלי (גיטין ח ע"א), ירושלמי (חלה פ"ב ה"א; פ"ד ה"ה), פני משה (חלה פ"ד ה"ט ד"ה ואיכן שתייו); וחסדי דוד (שביעית פ"ה ה"ב ד"ה בתר הכי); ראה משנת יוסף (שביעית ח"ב קונטרס ביאור גבולות הארץ עמ' קיד הע' ז).

8 אמנם בשל ירידתו של מפלס ים המלח במשך השנים עקב התייבשותו החלקית, מיקומה המדויק של הנקודה הדרומית מזרחית של ים המלח בזמן הכניסה לארץ אינה ברורה, ויתכן שיש לכך השלכה מסוימת על אזורים מסוימים בדרום ים המלח. ראה הליכות שדה (גיליון 88) במאמרו של הרב יוסף אפרתי לגבי המשך התוואי של ים המלח וקובץ מוריה תשנ"ד במאמרו של הרב זלמן קורן שדחה את דבריו.

9 תרגום ירושלמי בפרשת מסעי (במדבר לד, ה): וכך ביארו פרשנים נוספים את דברי ה' ליהושע (יהושע יג, ב-ג): 'זאת הארץ הנשארת... מן השיחור אשר על פני מצרים', שהשיחור הוא הנילוס. כך הכריע גם הגר"א מוילנא בביאורו (יהושע טו, ד) ראה רש"י (יהושע יג, ג), רד"ק (יהושע יג, ג); רש"ס (שביעית פ"ו ה"א במשנה ד"ה ועד אמנוס); תוספות (ערכין טו ע"א), תוס' (גיטין ח ע"א), רבינו יהודה הלוי (כוזרי מאמר שני אות טו; מאמר רביעי אות ג); משנת יוסף (שביעית ח"ב פ"ו ה"א); בשם רבי יעקב קשטרו בספר (ערך לחם או"ח סי' קנח); ראה בדרך אמונה (תרומות פ"א ה"ז בציון ההלכה ס"ק קס); שכתב שאין הבדל גדול בין דעת הסוברים שמדובר בואדי אל עריש, לבין הסוברים שהגבול הוא הנילוס, כי מדובר במקום בו הנילוס נשפך לים.

10 הרס"ג בתרגומו ל'נחל מצרים' המובא בפרשת מסעי, נחל מצרים הוא נחל אל עריש - נחל אכזב העובר מדרום לעיר אל עריש של ימינו. בעקבותיו של הרס"ג כתבו גם כן ה'כפתור ופרח' והרדב"ז, 'תבואות הארץ', 'אדמת קודש' חמדה ח"א עמ' קסז.

11 רבי שלמה מחלמא בספרו 'חוג הארץ' (עמ' פא, במהדורת מכון הרב פראנק).

12 חשיבותו של זיהוי מקום זה הוא בשל העובדה שהתורה מתארת שהגבול "נסב" במקום זה ומדובר בשינוי זווית, הקפת המקום או בליטה מסוימת, ומובן שהגבול לא ממשיך דרומה בקו ישר מים המלח אלא נע בזווית ממעלה עקרבים.

13 ישנם כמה חוקרים מרכזיים שעסקו בגבולות הארץ בדורות האחרונים, מהם הפוסקים מרבים להזכיר את רבי יהוסף שוואַרץ בספרו 'תבואות הארץ', ואת רבי יצחק גולדהאר בספרו ה'אדמת קודש', ונוקטים אותם להלכה, לדעת שניהם מעלה עקרבים הוא באיזור ים המלח, אם כי לדעת "תבואות הארץ" מעלה עקרבים הוא מזרחית לים המלח, סמוך לעיר "חנזירי", על תוואי שרידי דרך רומית רחבה סמוך ל"מעלה ציץ" של היום, ניתן להבחין בשרידי דרך זו אף היום, ויתכן שזו "הדרך הגדולה" או "דרך החוגגים" שהוזכרה בברייתא דתחומין, משם ממשיך הגבול לכיוון מערב דרך נחל צין עד מקום הנקרא "ואדי ביריין" המזוהה לדעתו עם "קדש ברנע" ומשם ל"קוצימה" שלדעתו היא עצמון, ומשם ל"ואדי אל עריש" שהוא נחל מצרים

הסוברים שמדובר גם כן באזור ים המלח, אך הגבול מדרים לאזור עין יהב דרך מצפה רמון, עד לחיבורו עם נחל מצרים;[14] ויש הסוברים שמדובר בשטח מישורי גדול הקרוי 'עקבה', שתחילתו מדרום לים המלח וסיומו בחוף ים סוף, ומדובר באזור העיר אילת והעיר עקבה בימינו.[15]

טו. **עולי בבל:** בברייתא הובא שנקודת הגבול הדרום-מערבית של עולי בבל היא אשקלון, המזוהה כיום עם 'תל אשקלון'. מאשקלון הגבול נע דרומה לכיוון קדש.

טז. שני זיהויים מרכזיים ל'קדש': לפי השיטה הראשונה זהו אזור קדש ברנע בימינו, 'עין קדיס' בגבול מצרים; לפיכך קו הגבול הוא ישר מאשקלון דרומה. מעין קדיס הגבול חובר לנחל לבן ולנחל צין, עד ל"דרך הגדולה" או "דרך החוגגים" שמזוהה כיום ממזרח לים המלח. זיהוי נוסף לקדש הוא בפטרה[16] או באזור דרום ים המלח.[17]

יז. המשמעות ההלכתית להבדלים אלו נוגעת לשטח שדרומי לקו נחל צין - נחל לבן, הוא ה**'ערבה הדרומית'**, שחל עליו ספק אם הוא נכבש על ידי עולי מצרים,[18] וכן לשטח שמערבי לקו אשקלון - דיר קדיס, הנקרא **'הנגב מערבי'**, שלרוב הדעות נכבש על ידי עולי מצרים,[19] אך לא קודש על ידי עולי בבל.

לדעת כמה מן מפרשים. על שיטה זו הסתמך המנחת יצחק בשמיטת תשכ"ו בתוספת הרחבה לחומרא עד נחל הערבה, הובא במשנת יוסף (חלק ב סימן מז).

14 לדעת האדמת קודש הגבול יורד מים מלח לכיוון דרום מערב עד סמוך לעין יהב של ימינו ומשם פונה בזוית נוספת לדרום מערב ל"כורנוב" המזוהה על ידו כ"מעלה עקרבים" שקרויה עד היום הדרך הישנה מאילת לבאר שבע מתרפ"ז עד תשי"ז. משם ממשיך הגבול ל"עין מרדה" שלדעתו היא "מי מריבה" ומשם דרך "לוץ" עד "עין קדיס" שהיא סמוך לישוב "קדש ברנע" בימינו, ומשם ל"עין אל קודיראת" שמזוהה לדעתו עם חצר אדר ומשם לואדי אל עריש שגם לדעתו הוא נחל מצרים

15 הרב יחיאל מיכל טיקוצינסקי בספרו 'עיר הקודש והמקדש' (ח"ג עמ' רסד; ספר 'ארץ ישראל' עמ' לד-לה, פב-פד).

16 הרב יהוסף שוואַרץ, (תבואות הארץ הוצאת לונץ, עמ' נ ועמ' רנב); והסתמך על דברי יוסף בן מתתיהו (קדמוניות היהודים עמ' 117); סימוכין לזיהוי זה עי' בביאור דעת מקרא (יחזקאל מז, יט, הע' 33); גבולות השדה (עמ' קכז), צבי אילן מחניים (גיליון קכז עמ' פט ד"ה רקם). על שיטה זו הקשה בספר אדמת קודש (עמ' קמב ד"ה ומאן דגריס ובהע' ב); ראה במאמרו של הרב יעקב אריאל שליט"א (קובץ "תורה שבעל פה" תשנד עמ' קכא-קכב).

17 כפי שדעת הגר"י אריאל ביחס לגבולות עולי מצרים, ראה בהקדמתו לספר "הלכות הארץ", וראה עוד במאמרו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ, (אמונת עתיך גיליון מס' 102 עמ' 65 -71); ושל הרב זלמן קורן, (מוריה אב תשנד עמ' קכה-קנה; קובץ בית אהרן וישראל כרך נו, עמ' קג).

18 יש דעה נוספת הסוברת שהגבול הדרומי של ארץ ישראל הוא דרומית לישוב פארן, בקו רוחב שלושים, עפ"י רמב"ם (הל' קידוש החודש פי"ח הט"ז); ראה אנציקלופדיה תלמודית (כרך ב', ארץ ישראל, גבולות הע' 241); הרב יוסף אפרתי ("על גבולות הארץ וצרכנות בשמיטה" הליכות שדה 88); הרב משה מרדכי קארפ ("הגבול הדרומי של ארץ ישראל" הליכות שדה 93); וכן בקונטרס "וערבה לה' הובאו דבריו בשו"ת (משנת יוסף ח"ד סי' כה אות ב-ג); שהשיג על דבריו. וכן השיג על שיטה זו הרב זלמן קורן במאמרו קובץ מוריה תשנ"ד.

19 אם כי יש לציין כי לפי הבנת הרב ישראלי (ארץ חמדה עמ' קפח אות ה) בדעת הרמב"ם, אזור הנגב המערבי לא נכבש כלל אפילו לא בידי עולי מצרים.

יח. מכיוון שיש הסוברים שעולי מצרים כבשו את כל שטח הנגב והערבה (דעת הרב טוקצ'ינסקי), ודוד ושלמה כבשו אזור זה ומשום כך נתקדש בקדושת עולי מצרים,[20] ואף צה"ל כבש אזורים אלו ומדינת ישראל החילה עליהם את ריבונותה,[21] להלכה יש לנהוג את דיני השביעית בכל שטחי הנגב והערבה עד אילת, ומותר לשלוח פירות שביעית לכל חלקי הארץ.

4. צפון מערב הארץ: אזור עכו – ראש הנקרה; צפון רמת הגולן

יט. **עולי מצרים:** הנקודה הצפון-מערבית שכבשו עולי מצרים היא הר ההר הסמוך לים,[22] הנקרא בפי חז"ל גם "טורי אמנון" או "אמנה".[23] הזיהוי הדרומי ביותר לאמנה נמצא כיום מחוץ למדינת ישראל, בשרשרת הרים הסמוכה לביירות[24] שבמדינת לבנון. הנקודה הצפון-מזרחית של גבול עולי מצרים היא חצר עינן שמזוהה צפונית ל"הר הדרוזים", או הר החורן שבדרום-מזרח סוריה,[25] כך שבוודאי כל אזור צפון הארץ, הן הגליל והן הגולן, נכלל בתחום עולי מצרים.

כ. **עולי בבל:** קיימת סתירה בין שתי משניות העוסקות בנקודה הצפון-מערבי של גבול

---

20 דוד המלך כבש בעמון ובאדום עד אילת, כפי שמובא בספר שמואל, וכפי שמוכח ששלמה המלך שלט עד אילת הנמצאת על חוף ים סוף. בדרך דומה כתבו למעשה וכן נקטו למעשה שאילת היא בתחום ארץ ישראל, הרבנים הראשיים לישראל בזמן קום המדינה הרב הראשי לישראל הראשון לציון והרב הראשי לישראל הרה"ג בן ציון מאיר חי עוזיאל (שו"ת משפטי עוזיאל ח"ח סי' מח-מט); הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג (שו"ת היכל יצחק חאו"ח סי' נה, ב ס"ק ו); וכן חברי מועצת הרבנות לישראל; הרב הראשי לירושלים הרה"ג צבי פסח פרנק (מקראי קודש פסח ח"ב, סי' נח); הרה"ג עובדיה הדאיה (שו"ת ישכיל עבדי ח"ו או"ח סי' ב); שו"ת ציץ אליעזר (ח"ג סי' כג).

21 ראה הרב יצחק רוזנטאל, (כרם ציון אוצר התרומות השלם ח"א עמ' 5-3); הרב אליעזר יהודה וולדינברג (כרם ציון השלם אוצר התרומות - פרק א - עמ' יז-כח; ובשו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' א אות א ס"ק ב-ה); וראה בהרחבה קובץ סיני (מג תשי"ח) הרב נתן צבי פרידמן; הגר"ש גורן, (אמונת עתיך מס' 50; התורה והארץ ח"ז אות ז); הרב אהרן סולובייצ'יק (תורה שבעל פה" טז, עמ' צ) הרה"ג יעקב אריאל (שו"ת באהלה של תורה ח"ד סי' מב אות ד סעי' 1); הגר"א שטרן (אמונת עתיך גיליון מס' 50 חשוון-כסלו תשס"ג).

22 רש"י (במדבר לד, ז).

23 משנה (שביעית ו, א).

24 אדמת קודש (ה ע"ב); לשיטה זו הגבול ממשיך מזרחה בקו ישר כפשט הכתוב ולא יורד מ"הר ההר" לדרום מזרח כפי הפירושים האחרים. לדעתו "קפלוריא" אינה שם מקום אלא קרן סלע הבולטת לים, בתרגום "קפ - לוריא". ומו"ר הגר"ש ישראלי הכריע דווקא כדעה זו בספרו ארץ חמדה (ח"א עמ' קעב- קעג סי' ה אות א-ב); ועי' בתשובת ראב"ד דמשק הרב נתנאל חבובא תרומות ומעשרות ושביעית בעיר בירות, נדפסה מכתב ידו באמונת עתיך (130 עמ' 29); ישנם זיהויים נוספים כמפורט להלן: תרגום יהונתן ובתרגום הירושלמי (במדבר לד, ח) מתרגמים רכס ההרים הנקרא גם כיום בשם 'טוורוס אמאנוס', בין קו רוחב 36 מעלות לקו רוחב 37 מעלות, בגבול סוריה-טורקיה. הכפתור ופרח (פרק יא) מזהה כ ג'בל אקרע' הנמצא כמה עשרות ק"מ דרומה מרכס 'טוורוס אמאנוס'. שו"ת הרמב"ם (סימן קכז ד"ה השאלה התשיעית) מזהה כהרי 'באניאס' רבי שלמה סיריליאו (הרש"ס) בפירושו לירושלמי שביעית (פ"ו ה"א ד"ה 'אמנוס'), מיקומו הוא סמוך לעיר טריפולי בלבנון.

25 ראה שו"ת משנת יוסף (חלק א עמ' קס- קסח).

עולי בבל, אם הוא עכו[26] או כזיב.[27], כמו כן נחלקו הדעות בהסבר דברי הגמרא שעסקה ביישוב סתירה זו, ש"רצועה היתה עוברת בין עכו לכזיב" - איזה צד של אותה רצועה מוגדר ארץ ישראל, ואיזה צד חו"ל. בשל ספק זה, להלכה מקובל כי יש לנהוג בכל הגליל המערבי את כל דיני המצוות התלויות בארץ.[28]

כא. צפון רמת הגולן: לפי המובא בברייתא, שהגבול נע מאזור עכו-כזיב מזרחה, ייתכן כי חלקים מצפון רמת הגולן אינם נכללים בתחום עולי בבל.[29]

כב. בדרום רמת הגולן ובמרכזה נוהגים כל דיני השמיטה.[30]

5. אזורים שלא קודשו על ידי עולי בבל

כג. ישנם אזורים שלא קודשו במכוון על ידי עולי בבל, וזאת כדי ש"יסמכו עליהם עניים בשביעית",[31] בהם אזור בית שאן. למעשה הנחייתה של הרבנות הראשית היא לנהוג את המצוות התלויות בארץ בכל חלקי ארץ ישראל, גם באזורים אלו, ובשמיטה יש לאסור עשיית מלאכות ולנהוג קדושת שביעית בכל הגדל בארץ,[32] או לחלופין למכור את הקרקע בהיתר המכירה.

---

26 משנה (גטין א, א).

27 משנה (שביעית ו, א, חלה ד, ח).

28 ראה גיטין (ו ע"ב והגהות הגר"א שם); רמב"ם (תרומות פ"א ה"ז ה"ח). ועי' מאמר הרב אהרן קלר ("תורה שבעל פה" ח, עמ' קכו).

29 משנת יוסף (ח"ב עמ' קכח אות ו). ראה אנציקלופדיה תלמודית, (ערך ארץ ישראל, פרק ז עמ' רי).

30 אף שבעבר הירדן, הקלו בחלק מדיני השביעית עי' רמב"ם (פ"ד הכ"ח); "שבת הארץ" (שם, אות ב). אולם לגבי רמת הגולן ישנם שני נימוקים להחמיר (עי' "שבת הארץ" שם אות א): א. לדעת חלק מהפוסקים רמת הגולן אינה בכלל עבר הירדן אלא חלק מהגליל, כפי שסבר הרב שאול ישראלי זצ"ל. ב. יש אומרים שהיה שם כיבוש עולי בבל. ועי' מאמר הרב יגאל אריאל (בחוברת "ארץ ירדן וחרמונים"). וכך המנהג בישובי הגולן.

31 חולין (ז, א). בין ראה רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה), ובאור שמח במקום שדן בדבריו, וראה בתשובת רבי נתנאל חבובא כת"י בתשובתו שנדפסה באמונת עתיך 130 שדן בהשוואת דעת הר"ש לדעת הרמב"ם לגבי תרו"מ ושביעית במקומות אלו. לגבי עמק בית שאן, ראה רמב"ם (תרומות פ"א ה"ה). לדעת רבי יצחק גולדהאר בספרו אדמת קודש (דף ע ע"א, וקי ע"ב); ההיתר של חכמים כולל את כל עמק בית שאן. וכן לדעת הגרצ"פ פראנק (עפ"י עדותו של מו"ר הגרצי"ה קוק, במכתב ל"עמודים", אלול תשל"ב), והגר"ש גורן ("מאורות" 1 עמ' 32) והגר"ש ישראלי - יש להקל. ועי' תשובת הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים ג סי' ג-ד). לדעת החזו"א (סי' ג ס"ק יט ד"ה נראה) לא הותרה אלא העיר עצמה ולא סביבתה. ועי' "תחומין" (יג, עמ' 39 - 30). וכן במשנת יוסף (שביעית ח"ב פרק ו קונטרס גבולות הארץ עמ' קכז ד"ה בית שאן); שכתב שמסתבר כדעת המרחיבים את השטח שהקלו בבית שאן, אך הלכה למעשה הוא נקט דברי החזו"א.
לגבי עמק הירדן שמדרום מזרח לכינרת (איזור צמח - עין גב). ראה תוספתא (פ"ד ה"ה) וירושלמי (פ"ו ה"א) המונים עיירות מותרות ואסורות בתחום סוסיתא.

32 ראה שו"ת משנת יוסף (חלק א סוף סימנים נא- נב). וכתב שמכיוון שאין ידיעה ברורה מהם אותם המקומות, ומאחר שקיימת מחלוקת בפוסקים מה המשמעות המעשית של הפטור של אותם מקומות לעניין תרומות ומעשרות ושביעית, למעשה מתייחסים לכל השטח של עולי בבל בתור שטח שהתקדש על ידם ונוהגים בו את כל המצוות התלויות בארץ.

6. המצוות הנוהגות בגבולות עולי מצרים

כד. כאמור, קדושת עולי מצרים בטלה בחורבן בית ראשון, ובכל זאת נוהגים באזורים אלו דינים שונים. איסורי המלאכה חלים בשטח זה,[33] ולמעשה יש לנהוג שם קדושת שביעית,[34] אך לא נוהג שם איסור ספיחין.[35]

כה. יש אומרים שבאזורים אלו אפשר להקל ולזרוע על ידי גוי.[36]

כו. יש הסוברים שאין איסור 'לא תחנם' בשטח עולי מצרים,[37] ולכן היתר המכירה בשטח זה מרווח יותר מאשר בשטח שקודש גם על ידי עולי בבל.

---

33 רמב"ם (פ"ד הכ"ו). ויש מקילים: עי' שבת הארץ (פ"ד הכ"ו אות ד). ועכ"פ, היתר המכירה שם מרווח הרבה יותר: עי' שבת הארץ (שם, אות ו), גבולות עולי מצרים נקראים גם כן 'קדושה ראשונה', גבולות עולי בבל נקראים גם כן 'קדושה שניה'.

34 אף שיש מחלוקת האם יש קדושת שביעית בעולי בבל עי' שבת הארץ (פ"ד הכ"ו אות ב), שלדעת הרמב"ם יש קדושת שביעית, ובדעת הר"ש נחלקו האחרונים האם הוא רק פוטר מחובת ביעור בתחום עולי מצרים או שהוא סובר שגם אין שם קדושת שביעית., לאור סתירה בדבריו, אמנם עי' תשובת ראב"ד דמשק רבי נתנאל חבובא בתשובתו באמונת עתיך 130 שיישב את הסתירה בדעת הר"ש שבאותן כרכים מסוימים בעולי מצרים שחז"ל פטרו אותם מתרו"מ ומשביעית רק לגביהם סבר הר"ש שאין בהם קדושת שביעית בדיוק כפי שכתב הרמב"ם בהל' תרומות פ"א ה"ה; ועי' במאמרו של הרב יואל פרידמן יתרונותיו של היתר המכירה בגבול עולי מצרים, (אמונת עתיך 103), בגדרי קדושת שביעית ראה פרק יג.

35 רמב"ם (פ"ד הכ"ו), בביאור המושג ספיחין ראה בפרק יא.

36 הרב קוק, שבת הארץ (פ"ד הכ"ו סעיף ד).

37 מנחת חינוך מצווה צד, שמן המור (יורה דעה סימן ד) ואחרונים נוספים.

פרק ב: אוצר בית דין

1. יסודות ההלכה

א. תקנת 'אוצר בית דין' הובאה בתוספתא,[1] ועיקרה הוא שבית הדין ממנה שליחים מטעמו לטפל בפירות הקדושים בקדושת שביעית, לאסוף אותם ולחלקם לציבור.

ב. הפירות הקדושים בקדושת שביעית הם הפקר, ואין לאסוף או למכור אותם בדרך הנהוגה בכל שנה.[2] אף על פי כן, אם היבול נמסר לאוצר בית דין, שהוא נציגות הציבור, מותר לשליחי בית הדין לאסוף את הפירות בדרך הרגילה ולחלק אותם לציבור, ואף לגבות מהציבור את הוצאות גידול הפרי.[3]

ג. בית הדין אחראי על חלוקת הפירות לציבור.[4]

ד. חברי בית הדין הם נציגי הציבור, והם מונו על ידי הציבור לאסוף ולחלק עבורם את פירות השביעית. יש למנות חברי בית דין שיש להם אחריות ציבורית (כגון רבנים ראשיים, רבני ערים וכדומה).[5]

ה. במקרה שבו חקלאי מגדל כמות קטנה של יבול, המספיקה לחלוקה באזור מגוריו בלבד, אפשר להקים אוצר בית דין אזורי או מקומי המיועד לתושבי אותו אזור או

---

1 משנה שביעית (פ"ח ה"א); רמב"ן (ויקרא כה, ז); שו"ת הרשב"ש (סי' רנח ד"ה ולענין). בדורות האחרונים התחדש סידור זה ע"י הרב קוק (עי' אגרות ראי"ה ח"א סי' שי, שיג, שיח; משפט כהן סי' עו). אך הוא עצמו נטה לסמוך על כך רק לאחר המכירה (עי' אגרות ראי"ה ח"א סי' שיד) הרב י. עמיחי (התורה והארץ ח עמ' 169), וכן הנהיג החזו"א (עי' חזו"א סי' יא ס"ק ז ד"ה במש"כ; הליכות שדה 50 עמ' 35-37). ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' לח-מ).
יש שהסתייגו מדרך זו: רש"ס (פ"ט ה"ד ד"ה חזור וזכי בה, ה"ו ד"ה ואני אומר, אבל האמת); הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים ג סי' עב). והגר"מ אליהו הורה שאין לסמוך על אוצר בי"ד אלא בשעת הדחק, מפני שהרמב"ם לא הביא את המושג הזה להלכה. הגר"ש ישראלי (חוות בנימין סי' צח) הסביר שהרמב"ם לא הביא זאת להלכה מפני שלא ראה בכך חידוש.

2 ע"ז (סב ע"ב); רמב"ם (פ"ו ה"א). ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"א אות ב).

3 רמב"ן (ויקרא כה, ז); חוות בנימין (סימן צח); שו"ת שערי זיו (סי' ט בסופו, ד"ה וזה); בצאת השנה (עמ' מב ד"ה ירקות, פרדסים, עמ' נט סעי' יח). ועי' שבת הארץ (פ"ד הכ"ב אות ב). בהוראות הבד"צ בירושלים בשמיטת תר"ע (מובא בכרם ציון פרק יג, גידולי ציון ס"ק יג) נאמר שהתירו את הבצירה רק ע"י נכרים ובשינוי. בהסבר גדרו של "אוצר בית דין" נאמר בשו"ת הרשב"ש (סי' רנח) שהוא מועיל מדין "יד עניים". והגר"ש ישראלי הסביר, שאוצר בית דין איננו פטור מהפקרת הפירות אלא סידור טכני של חלוקת הפירות לציבור, ובספר השמיטה (עמ' כא סעי' ג) נאמר: "דאחר שכל הטעם הוא כדי להראות שהוא הפקר - אין לך מנהג הפקר גדול מזה".

4 בצאת השנה (עמ' מב, ד"ה ירקות, פרדסים; עמ' נט סעי' יח). ועי' שבת הארץ (פ"ד הכ"ב אות ב).

5 ראה הרב אהוד אחיטוב, ("היסודות ההלכתיים של אוצר בית דין", התורה והארץ ח"ו עמ' 398).

מקום בלבד, על מנת שהחקלאי יטפל בפירות עבור הציבור, ויהיה ניתן לגבות גם במקרה זה את הוצאות הטיפול.

2. אוצר בית דין בזמננו

ו. תקנת אוצר בית דין הורחבה בזמננו, ובית הדין אף מטפל בפירות בכל שלבי הגידול שלהם.[6]

ז. הטיפול בצמחים דורש מומחיות והכרת השדה והגידולים השונים. לכן, לרוב, החקלאי בעל השדה בכל השנים הוא שממונה כשליח בית הדין.[7]

ח. בכל שנה ושנה, שיווק פירות וירקות לצרכן עובר דרך שרשרת שיווק מסודרת, שכוללת יצרן, סיטונאי שממיין את הסחורה ומחלקה לחנויות, וחנות קמעונאית שבה הצרכן רוכש את הפירות. גם בשמיטה שרשרת שיווק זו חייבת להתקיים.

ט. בית הדין ממנה את כל האחראים על שרשרת השיווק לעשות זאת במסגרת אוצר בית דין.

3. תנאי ההתקשרות עם החקלאי

י. כמה תנאים דרושים כדי למנות את החקלאי לשליחו של בית הדין:

1. בית הדין ימנה את החקלאי לשליחו לביצוע הפעולות הדרושות לטיפול בפירות השביעית.[8]
2. ההתקשרות עם אוצר בית הדין צריכה להיעשות מוקדם ככל האפשר, ולא יאוחר מתחילת העבודות הנעשות בשנת השמיטה לצורך פירות השביעית.

יא. מעיקר הדין, בית הדין יכול לשלם לשליחיו רק תמורת הוצאות הטיפול בפירות מהקטיף ואילך.[9] עם זאת, מקובל להסתמך על הסוברים שבית הדין יכול לשלם גם על הוצאות הגידול של הפירות,[10] ואף ניתן לקבוע את רמת השכר לפי תוצאות

---

6 בשונה מעיקר התקנה בתוספתא שבה בית הדין טיפלו רק בפרי כשהוא הגיע לפתח העיר, או כשהגיע זמן הקטיף, ולא הובא שטיפלו בפרי גם בשלב גידולו. חזו"א (כא, יד ויז). בצאת השנה (עמ' מב, ד"ה ירקות; עמ' נג סעי' ג), במקרי הצורך אף מותר לטפל בעץ כדי לקבל כמות גבוהה יותר של יבול, ולכן יש מקרים שבהם מותר להאביק, או לטפל בטיפולי התעוררות שונים.

7 ראה בצאת השנה (עמ' נג), שכתב שחקלאים המעוניינים להיות שליחי בית דין עליהם לחתום על ההרשאה לכך. אין בכך הערמה מכיוון שבלאו הכי הפירות הם הפקר, ולחקלאי אין יכולת לקבוע את גובה התשלום שיקבל, אף שמומלץ שבמידת האפשר מי שיטפל בשדה יהיה פועל מטעם בית הדין ולא בעלי השדה, אך הגר"מ אליהו העירנו בזו הלשון: "גם למקילין באוצר בית דין לא מוזכר בתוספתא שהם משלמים לחקלאי, וכן שכר הפועלים הוא על חשבונם. ופירות אוצר בית דין לא נמכרים. ומה שנהגו כיום להקל - זו קולא אחר קולא. והנח להם...".

8 בצאת השנה (עמ' מב, ד"ה ירקות; עמ' נג סעי' ג).

9 רק לעניין זה הוזכרה שכירת פועלים בתוספתא. כך נכתב בתקנות בית הדין בירושלים בשנת תר"ע (כרם ציון פרק יז, גידולי ציון ס"ק יג;. בצאת השנה, עמ' יח). ועי' מכתב הגרי"מ חרל"פ (מכתבי מרום סי' עא).

10 דפי הלכה לחקלאים (עמ' 46 סעי' ח והע' 9); קונטרס "ושבתה הארץ" (מובא בשו"ת משנת יוסף ח"א, עמ' רמט). ההתקשרות המוקדמת חיונית גם כדי שיהיה תיאום הלכתי בין בית הדין, המייצג את האוכלים, לבין

עבודתו של החקלאי.[11]

יב. בית הדין אינו יכול לשלם שכר עבודה והחזר הוצאות על מה שלא נעשה בשליחותו. לכן על ההתקשרות עם בית הדין להיעשות לפני תחילת הטיפולים המיועדים לפירות השביעית, עוד בשנה השישית.[12]

יג. בית הדין לא ישלם לחקלאי תמורת השקעות בהחזקת המטע לצורך השנים הבאות.

יד. על החקלאי לפעול על פי הנחיות בית הדין בלבד.[13]

טו. חקלאי המעוניין לשווק תוצרת ירקות במסגרת אוצר בית דין, עליו להתייעץ עם בית הדין לפני שתילת השדה בערב השמיטה, כדי לבחון איזו תוצרת נצרכת לציבור, והוא יידרש לשתול את השתילים המתאימים.

טז. כמו כן, על בית הדין לשקול מהם הגידולים הנצרכים לציבור, ולפי צרכים אלו יש לחתום על הסכם הגידול עם החקלאים.

החקלאי. וזאת כדי שבית הדין לא יאסור את הפירות בגלל מלאכות שלדעתו הן אסורות. ועי' "שמיטת תשמ"ז בכפר עציון" (עמ' 54-63) דפי הלכה לחקלאים (עמ' 46 סעי' ח והע' 9); קונטרס "ושבתה הארץ" (מובא בשו"ת משנת יוסף ח"א, עמ' רמט). ההתקשרות המוקדמת חיונית גם כדי שיהיה תיאום הלכתי בין בית הדין, המייצג את האוכלים, לבין החקלאי. וזאת כדי שבית הדין לא יאסור את הפירות בגלל מלאכות שלדעתו הן אסורות. ועי' "שמיטת תשמ"ז בכפר עציון" (עמ' 54-63).

11 בצאת השנה (עמ' מב ד"ה ירקות והע' 8, עמ' סו ד"ה אכן, ועי' חוות בנימין (סימן צח), חזו"א הסתפק אם אפשר לשלם על עבודה והוצאות שלפני איסוף הפירות (עי' הליכות שדה 50 עמ' 35). ועי' מאמר הגרי"ש אלישיב (הליכות שדה 50 עמ' 9 סעי' ה); שמיטה ממלכתית (פרק יא סעי' 2, 7-9).

12 עי' דפי הלכה לחקלאים (עמ' 46 הע' 9).

13 אם צרכני אוצר בית דין זה מחמירים באיסורי "נעבד", יש להיזהר מלהכשילם באכילת פירות האסורים להם על פי הוראת רבותיהם. וכ"כ הגר"ע יוסף, (שו"ת יחוה דעת ח"ד סי' נג).

פרק ג: היתר המכירה ותנאיו

כללי

א. יסודו של היתר המכירה הוא בפסקו של שו"ת שמן המור (יו"ד סימן ד),[1] ועל פיו התירו גדולי הדור לקראת שמיטת תרמ"ט עשיית מלאכות מסוימות על ידי יהודים.[2] היתר זה התבסס ברבות השנים על ידי הרבנים הראשיים לדורותיהם,[3] ומשמעותו

---

1 רבי מרדכי רוביו רבה של חברון לפני כ 250 שנה, מובא בכרם ציון השלם (אוצר השביעית עמ' כ-לב), בצאת השנה (עמ' קז ואילך). חידש את ההיתר למכור קרקע לנכרי בארץ ישראל בשעת הדחק לצורך שביעית, כדי שהכרם של היהודי יוכל להמשיך להתקיים ולהיות מעובד על ידי נוכרים וכתוצאה מכך דין הפירות יהיה כפירות נוכרים שאין בהם קדושת שביעית.

2 ההיתר שנפסק בקיץ תרמ"ז בוואר שא בסמוך לשנת השמיטה תרמ"ט ולכן מוכר בשם "היתר תרמ"ט". היתר זה התבסס על פסקו של "שמן המור", אך הוא כבר התיר עשיית מלאכות דרבנן על ידי ישראל אחרי המכירה, ואת המלאכות דאורייתא התירו רק על ידי נוכרי, על היתר זה חתומים: הגר"ש מוהליבר, הר"ש קלפפיש ור' יצחק אלחנן ספקטור מקובנא (מובאים בספר השמיטה עמ' נט-ס, בצאת השנה עמ' נה), וכן ר' יהושע מקוטנא (שם ובשו"ת ישועות מלכו יו"ד סי' נג-נה) והראשל"צ ה"יש"א ברכה" (שו"ת שמחה לאיש סי' כב).

3 שו"ת רבי יצחק אלחנן מכתבים מכתב ה (ביחס לשמיטת תרמ"ט) ומכתב י-יא (ביחס לשמיטת תרנ"ו), ספר הוראות שעה לגבי שמיטות תרנ"ו ותרס"ג, שו"ת משפט כהן (עא, עג, מבוא לשבת הארץ סוף פרק טו), ספר השמיטה עמ' סב שכך נהג הרב קוק בכל מכירה. הגר"י הרצוג, (פסקים וכתבים סימן עב). הגר"א אברהם שפירא, "קדושת שביעית" עמוד 6. בשנת תש"מ חזר על כך הרב יחזקאל דאום בתחילת מאמרו בתחומין א (ע' 163). הגר"ש זוין ב"לאור ההלכה" (עמ' צז) כתב "חבל שמרוב השימוש בהיתר זה כמעט ונשכח האופי הארעי שלו".
וכ"כ: אוצרות יוסף (למהר"י ענגיל, קונט' שביעית בזה"ז, וכן מובא ב"מאורות" 1 עמ' 61 ואילך), שו"ת אבני נזר (יו"ד ח"ב סי' תנו); שו"ת בית יצחק (להגר"י שמעלקס) ח"ב סי' קכא; האדר"ת (אדר היקר סי' י); הרב קוק (שבת הארץ, מבוא פרק יא-יג, פ"ח ה"ח); הגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' מו-נב); הגריא"ה הרצוג (תשובות וכתבים זרעים סי' מז, נ, נג); שו"ת ישכיל עבדי (ח"ח יו"ד סי' כח); הגר"ש ישראלי (ארץ חמדה עמ' ריב); הגר"ע יוסף (שו"ת יביע אומר ח"ג יו"ד סי' יט, "ילקוט יוסף" - שמיטה, תשמ"ז), הגר"ש גורן ("מאורות" 1). וכך נהגו כל הרבנים הראשיים לישראל לדורותיהם. ראה עוד מאמר הגר"ש גורן (תורת המועדים עמ' 624-639) והערות הגרצי"ה קוק ("תחומין" ז עמ' 23-24) והרב יהושע מגנס (ניצני ארץ ו עמ' 135-164). וע"ע כרם ציון השלם (גידולי ציון עמ' לג).
תיאור מפורט של היתר המכירה ופתרונות נוספים בכל שמיטה ושמיטה ראה במאמרו של הרב יעקב אריאל "תולדות השמיטה" בתוך "הרבנות הראשית לישראל" ח"ב עמ' 653-666. הרב שמואל כ"ץ, "מפעילותה וממסמכיה של הרבנות הראשית בענייני שנת השמיטה", התורה והארץ ח עמ' 268-353. וע"ע ספר השמיטה לרב טיקוצינסקי "אקדמות מילין" למהדורת תשיא; ותשובות של רבנים שהיו שותפים למכירת הקרקעות במשך השנים: הרב הרצוג (פסקים וכתבים זרעים סימן מז, נ, נג); שו"ת ישכיל עבדי ח"ח יו"ד כח; שו"ת הר צבי זרעים ח"ב סימנים מו-נב ; יביע אומר ח"י יו"ד סימנים לז-מג; הגר"מ אליהו מאמר מרדכי ושבתה הארץ; בנין אב ח"ד. ראה בהקדמות לספר.

שהגוי הוא הבעלים של הקרקע והפירות, ובמקרה זה אין קדושת שביעית בתוצרת החקלאית ואין איסור ספיחין בצמחים חד שנתיים, גם אם הם נבטו בשמיטה.

2. העקרונות ההלכתיים שעליהם מבוסס היתר המכירה[4]

ב. מצוות השמיטה נוהגת כיום מדרבנן.[5]

ג. כאשר הקרקע ברשות הגוי,[6] וחיובה של המצווה הוא מדרבנן,[7] בעלותו של הגוי מפקיעה את קדושת הארץ.[8] ראה בהערה.

ד. אין קדושת שביעית בפירות שגדלו בקרקע של גוי,[9] ומתוך כך אף אין איסור המלאכות נוהג בקרקע של גוי.[10] ראה בהערה.

---

4 מלבד העקרונות המובאים להלן, וזכרו בין הפוסקים עוד מספר סניפים להקל:
דעת הסוברים ששביעית בזה"ז אינה אלא מדת חסידות: עי': אוצרות יוסף (דף מו); מבוא לשבת הארץ (פרק ו-ז); הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים זרעים סי' נ); הגרמ"מ כשר (נועם א עמ' קסו, ט עמ' שעב, טז עמ' יד).
הספק במנין שנות השמיטה. עי': רמב"ם (שמיטה ויובל פ"י ה"ב-ה"ו); הרב קוק ("שבת הארץ" פ"ח ה"ח אות ה); הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים זרעים סי' מט); מאמר הרב חגי בר גיורא (ניצני ארץ ו עמ' 185). היתרו של ר' ינאי (סנהדרין כו ע"ב; רמב"ם פ"א הי"א). עי': ספר השמיטה (עמ' עב סעי' ב); "שבת הארץ" (פ"א הי"א אות א, ד).

5 כדעת רבי מו"ק ג, א, גטין לו, א רמב"ם שמיטה ויובל פ"י ה"ט); מבוא לשבת הארץ (פרק א-ח); "שבת הארץ" (פ"ד הכ"ה אות ב). מתוך כך העירו כמה מהמתירים שבשעת דחק גדולה, מותר לסמוך על דעת יחיד לקולא גם נגד רבים: מהר"י ענגיל (אוצרות יוסף דף מו); הרב קוק (מבוא לשבת הארץ פרק י, משפט כהן סי' סג). הרב כותב שם שלדעת הט"ז (יו"ד סי' רצג ס"ק ד) נוהג כלל זה אף באיסורי תורה, ולדעת הש"ך (נקה"כ שם, וכן בכללי הוראת איסור והיתר בסוף סי' רמב) נוהג כלל זה רק באיסורי דרבנן. החזו"א (סי' כג ס"ק ד ד"ה והנה) חולק ואומר שגם בשעת הדחק אין סומכים על יחיד נגד רבים אם כבר הוכרעה ההלכה כמותם בפירוש. ועי' מעדנ"א (סי' יב אות יד); הערת הגרצ"פ פראנק (מעדנ"א, בתחילת הספר); אנציקלופדיה תלמודית (ערך הלכה, אות ז).

6 ר"ח ורש"י (סנהדרין כו ע"א ד"ה אגיסטון); ספר התרומה (הל' א"י עמ' סג). וכן מובא בביאור הגר"א (לשו"ע יו"ד סי' שלא ס"ק ו, כח). ועי' חזו"א (סי' י ס"ק ו ד"ה ואתרוגין). "שבת הארץ" (פ"ד הכ"ט אות ב/ 2, פ"ח ה"ח אות ד). לדעה החולקת, שביעית בזה"ז מוגדרת כ"דבר שעיקרו מן התורה". ועי' שדי חמד (מערכת התיו כלל כג, ח"ה עמ' 329). בבית הלוי (ח"ג סי' א ענף ו) מבחין בין סוריא, שחסרון הקדושה שלה הוא בעצם, לבין א"י בזה"ז, שהיא קדושה בעצם, ורק בגלל תנאים צדדיים לא חלה בה מצוות השמיטה. ועי' מש"כ על כך הרב קוק (מבוא לשבת הארץ, פרק יא).

7 ראה מבוא לשבת הארץ אות יא: "במידי רבנן אמרינן יש קניין לנכרי להפקיע".

8 גיטין (מז ע"א); רמב"ם (תרומות פ"א ה"י). ועי' מבוא לשבת הארץ (פרק יא); הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים זרעים סי' נד).וכ"כ במור וקציעה (או"ח סי' שו, קונט' יישוב ארץ ישראל) לענין גבולות עו"מ (כגון: עזה). ועי' "שבת הארץ" (פ"ד הכ"ו אות ו). לענין קנין לזמן לדין זה, עי' שו"ת ישועות מלכו (סי' נו); משפט כהן (סי' סג); חזו"א (סי' כא ס"ק ח); ספר השמיטה (עמ' קט-קיב); מעדנ"א (סי' יד-יז).

9 שו"ת אבקת רוכל (סי' כד-כה); "שבת הארץ" (פ"ד הכ"ט אות ב/ 2, ו). ועי' חזו"א (סי' כ ס"ק ז).

10 ספר התרומה, עמ' 193 מהד' הר"י פרידמן, שם; כס"מ (תרומות פ"א ה"י, הי"ג וה"כ; שמיטה ויובל פ"ד הכ"ט) כתב בדעת הרמב"ם (שם) שבזמן שהקרקע בידי הגוי - יש לו קנין להפקיע את קדושתה גם בא"י גמורה. ועי' מש"כ על כך הגר"ש ישראלי (ארץ חמדה ספר א סעי' ה סי' ח). המהריט"ץ (סי' מז) מסביר שהרמב"ם (פ"ד הכ"ט, פ"ח ה"ח) אוסר את המלאכות רק מדרבנן. וכ"כ הרב קוק (מבוא לשבת הארץ, פרק יא, ועי' "שבת הארץ" פ"ד הכ"ט אות ב/ 2) והוסיף שבזה"ז לא גזרו. ועי' מעדנ"א (סי' ט-י) המביא את דעת הסוברים שגם לדעת הכס"מ וסיעתו אין קנין הגוי מועיל אלא להפקיע את קדושת הפירות.

ה. מכירה לזמן נחשבת מכירה.[11]

ו. האיסור למכור קרקע לגוי בארץ ישראל אינו חל על המכירה אלא על החניה בקרקע. לכן אין הוא חל במקרה שהמכירה היא זמנית ונדרשת לחיזוק האחיזה היהודית בארץ, מבלי לתת לגוי אחיזה של ממש בארץ.[12]

ז. למכירה זו של הקרקע ישנו תוקף משפטי מלא עפ"י דין תורה ועפ"י חוקי המדינה.[13]

---

11 שמן המור (יו"ד סימן ד), וכן התירו המבי"ט (ח"ב סימן סד), ומהרי"ט (ח"ב סימן נב). הר צבי (זרעים ח"ב סימן מח). ראה משפט כהן (סימן סה) שמבאר שמכירה לזמן מותרת למרות שהשכרה אסורה. וע"ע מנחת חינוך (סוף מצוה תכו).

12 שו"ת שמן המור (יו"ד סי' ד); שו"ת ישועת מלכו (יו"ד סי' נה-נט); שו"ת אבני נזר (ח"ג יו"ד סי' תנח); אגרת האדר"ת (אדר היקר סי' י, מובאת בסוף שבת הארץ); מבוא לשבת הארץ (פרק יב); הר צבי (זרעים ח"ב סי' מז); לאור ההלכה (עמ' קכג-קכד); מאמר הגר"ב ז'ולטי (כרם ציון הלכות פסוקות, בתחילת הספר). ומקורם בירושלמי (ע"ז פ"א ה"ט בסופה); כפתור ופרח (פרק י); חכמת אדם (שערי צדק, שער משפטי ארץ פרק יא סעי' טז). ועי' שו"ת ציץ הקודש (ח"א סי' טז אות יט); חזו"א (סי' כד); מאמר הרה"ג אליהו בקשי דורון (תורה שבעל פה טו).
ליסוד זה נצטרפו עוד כמה סניפים:
האדר"ת הנהיג מכירה על תנאי שהגוי לא יקוץ את האילנות, וא"כ מעשה המכירה נגמר ע"י מעשהו של הגוי. עי': בצאת השנה (עמ' פא); ספר השמיטה (עמ' עה). ועי' מש"כ על כך במעדני ארץ (סי' א).
בספר "מזבח אדמה" (יו"ד סי' קנא, מובא בהר צבי זרעים ח"ב סי' מז, בצאת השנה עמ' פב) נאמר שאין איסור לא תחנם במכירה לגוי שאינו עובד ע"ז. וכ"כ במשפט כהן (סי' ס, סג) עפ"י: ראב"ד (הל' עבודת כוכבים פ"י ה"ו) ושו"ת הרשב"א (ח"א סי' ח). וכ"כ ר' יצחק אלחנן ספקטור (מכתבים המופיעים בחוברת "ניצני ארץ" ו, עמ' 16-11). ועי' ב"י וב"ח (חו"מ סי' רמט); ספר השמיטה (עמ' קט).
המכירה היא לזמן. הגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' מח) כתב עפ"י ספר החינוך (מצוה שלט, ועי' מנ"ח שם), שאין איסור תורה במכירה שאיננה לצמיתות. ועי' ספר השמיטה (עמ' קו-קטז).
ר' זלמן ש"ך (מובא במבוא לשבת הארץ, פרק יב) העיר עפ"י הרמב"ם (הל' ע"ז פ"י ה"ד) שאין איסור תורה במכירת קרקע לגוי שכבר יש לו קרקע בארץ. ועי' ספר השמיטה (עמ' קח סעי' ג).

13 הרב קוק מסביר שהמכירה מועילה מבחינה קניינית למרות שלא נועדה אלא להפקיע איסור: משפט כהן (סי' נח); אגרות הראי"ה (ח"א סי' שיב); מבוא לשבת הארץ (פרק יד). וכך משמע מהרשב"ם (ב"ב קלז ע"א ד"ה עד כאן, ע"ב ד"ה דאי) המובא במשנה ברורה (סי' תרנח סעי' ד, בה"ל ד"ה ומותר) לענין אתרוג. ועי' תוס' (סוכה מא ע"ב ד"ה הילך); אנציקלופדיה תלמודית (ערך הערמה); חוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק א סעי' 2 והע' 10).
לענין גמירות דעת באדם שאינו שומר מצוות, עי' קונט' "מילי דאבא" (מעדנ"א שביעית עמ' 283). ועי' שם (עמ' 285) שהסביר את תוקפה הקנייני של המכירה להפקעת איסור.
אחת ההשגות על המכירה היתה הטענה שאין תוקף למכירה שאינה רשומה בטאבו. וכך כתבו הגר"ש סלאנט (מובא במכתבו של רבי יצחק אלחנן ספקטור, ניצני ארץ ו עמ' 14) והרידב"ז (בהקדמה לבית רידב"ז).אולם רבי ' יצחק אלחנן ספקטור (ניצני ארץ ו עמ' 14) והגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' מט) כתבו שאין לחשוש לכך. ועי' מעדנ"א (סי' יח-יט).
לקראת שנת השמיטה תש"ם, הועבר חוק בכנסת, הנותן תוקף חוקי למכירה זו גם ללא רישום בטאבו, אם נעשתה באישור מועצת הרבנות הראשית.
לדעת החזו"א (סי' כד ס"ק ד ד"ה ולפיכך) מכירה ע"י שליח לא מועילה, מפני שאין שליחות לדבר עבירה. ולדעת הרב קוק (משפט כהן סי' ס) והגרצ"פ פראנק (הר צבי סי' נ) אין בכך בעיה, אף לסוברים שיש איסור במכירה.
היו שהציעו שהחקלאים ימכרו את האדמה לרב הראשי והוא ימכור את הקרקע כבעלים: הרה"ג חיים יהודא ליב אויערבך (מעדנ"א, קונט' "מילי דאבא" עמ' 286); הגרח"ז גרוסברג (בצאת השנה עמ' פג). ועי' משפט כהן (סי' ס). וכך נהג הגר"ש גורן ("מאורות" 1).

ח. במקרים רבים, השלכותיה של שמירת השמיטה במלואה חמורות בהרבה מהפסד כלכלי גרידא. שמירת השמיטה עלולה למוטט חלק ניכר מההתיישבות החקלאית בארץ ישראל, בעיקר באזורים מרוחקים, הקשים להתיישבות.[14]

ט. עפ"י גדרי ההלכה, מותר להשתמש ב'היתר מכירה' כדי להפקיע את דיני השמיטה מהקרקע[15]

3. מגבלות ההיתר

י. היתר המכירה איננו היתר קבוע, ויש לדון מחדש בכל שמיטה אם יש הכרח להנהיג אותו,[16] בשאיפה להגיע לאפשרות מלאה לשמור את השמיטה כהלכתה, ללא היתרי שעת הדחק.[17]

יא. מכיוון שהיתר מכירת הקרקע נועד רק לשעת דחק חמורה, אין להשתמש בו במקרים שאינם חיוניים לקיום ההתיישבות ולכלכלת המדינה, כגון:

1. גינות נוי.[18]
2. גידולים העומדים על סף הכדאיות הכלכלית.
3. גידולים שיש אפשרות מעשית לשמור בהם את השמיטה במלואה.[19]
4. פעולות חקלאיות שאין בהן צורך קיומי לחקלאי.[20]
5. פעולות שניתן להקדימן לשנה השישית או לדחותן לשנה השמינית.[21]

---

14 עי' מבוא לשבת הארץ (פרק יד-טו). ועי' מכתבו של הגרצי"ה קוק (אגרות חמדה עמ' 268). הסמ"ע (חו"מ סי' סז ס"ק א) כותב שההבטחה "וציויתי את ברכתי בשנה הששית" (ויקרא כה כא) לא נאמרה בזה"ז, כשהשמיטה מדרבנן. ועי' שו"ת ישועות מלכו (יו"ד סי' נג). והחזו"א (סי' יח ס"ק ד) כתב: "ולא אמרה תורה לסמוך על הנס להמנע מהשתדלות המחוייבת בדרכי הטבע

15 כ"כ האדר"ת ("בשמן רענן" ח"ב, "שבח הארץ" עמ' רט סי' לג). ועי' שו"ת ישועות מלכו (סי' נג) שכתב: "תמה אני, הלא למכור הקרקע הוא היתר פשוט וכל ישראל הדרים בחו"ל נוהגים כן: הן לענין בכורים והן לענין מכירת חמץ בפסח...". ועי' הרחבת הדברים בקונט' "מילי דאבא" (מעדנ"א עמ' 288-286). הרב קוק (מבוא לשבת הארץ פרק יג) מביא לכך שני נימוקים: 1. המדובר בהפקעת איסור דרבנן. 2. מדובר במצוה דרבנן שניתנה בתור "זכר", ועצם ההזדקקות להערמה כדי להתיר את האיסור משמרת את ה"זכר".

16 אגרת המתירים הראשונים (מובאת בספר השמיטה עמ' סו).

17 ראה חוות בנימין (הקדמה לסימן צח).

18 אגרות ראי"ה ח"א (סי' קעז, קצח, רעב); הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים זרעים סי' עא); בצאת השנה (עמ' לא סעי' יב, עמ' מו סעי' א-ב).

19 עי' מכתבו של הגרי"מ חרל"פ לבנו ("מכתבי מרום" סי' עא). יש לתת את הדעת על כך, שכמעט אין גידול שאפשר להחזיק אותו בשמיטה ללא הסתמכות על דעות מקילות. הרב קוק (אגרות ראי"ה ח"א סי' קצו) כתב מתוך כך, שיש יותר מקום להשתמש בהיתר המכירה במטעים, בהם ישנן דרכי היתר נוספות הראויות להצטרף אל המכירה.

20 בצאת השנה (עמ' כח בהקדמה ובסעי' ב, עמ' לח סעי' ב, ועי' עמ' נא חוזר יד). ראה משפט כהן (סי' עג): אגרות ראי"ה (ח"א סי' קעב):
אגרות ראי"ה (ח"א סי' קעז, ח"ב סי' ת): אגרות חמדה (עמ' 140, אגרת מכת"י) והגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים זרעים סי' רא).

21 בצאת השנה (עמ' לח סעי' ב, עמ' פז סי' ב סעי' א).

4. היבול לאחר המכירה

יב. לאחר המכירה אין קדושת שביעית ביבול,[22] ומתוך כך אין בו חובת הפקר, איסור סחורה, איסור הפסד ומצוות ביעור. בכל זאת במידת האפשר יש להדר ולנהוג קדושת שביעית ביבול למרות המכירה,[23] ובמיוחד יש מקום להקפיד שלא להשחית יבול זה.[24]

יג. ירקות הנזרעים בשמיטה בקרקע שנמכרה לגוי - אין בהם איסור ספיחין.[25]

5. קטיף ושיווק

יד. איסוף ושיווק היבול נוהגים כרגיל, אך מן הראוי שייעשו על ידי גוי,[26] או באמצעות אוצר בית דין.[27] מותר לשווק אותם תמורת המחיר המקובל בשוק.[28]

טו. הייצוא לחו"ל מותר לאחר מכירת הקרקע.[29]

טז. השיווק מותר בדרך הרגילה,[30] ויש להחתימו בחותמת 'כשר לשומרי שביעית עפ"י היתר'.[31] ראוי שלא לדקדק במשקל התוצרת כבשאר השנים.

---

22 "שבת הארץ" פ"ח ה"ח אות ה, ועי' פ"ד הכ"ט אות ב2/, ו); בצאת השנה (עמ' מה, נו).

23 שו"ת אבני נזר (יו"ד סי' תנח אות כ); הרב קוק (אגרות הראי"ה ח"א סי' שו, שי, שיב, שיח; ח"ב סי' ת; אגרות חמדה עמ' 166; משפט כהן סי' סז, עה, עו, פו, פז); הגרי"מ חרל"פ ("ניצני ארץ" ו עמ' 41); בצאת השנה (עמ' נז ד"ה ניתנים, עמ' ס ד"ה יבול); תורת השמיטה (סי' טז סעי' פז); החלטת מועצת הרבנות הראשית (תשל"ט, "מאורות" 1 עמ' 1(/.

24 בצאת השנה (עמ' נג סעי' ב).

25 עפ"י רמב"ם (פ"ד הכ"ט). ועי' "שבת הארץ" (שם, אות ב1/). לדעת הכס"מ ההיתר אמור דוקא במה שזרע שם הגוי. וכן משמע מתשובות הרמב"ם (סי' קלו). ולדעת מהר"י קורקוס - ה"ה למה שזרע ישראל בקרקע הגוי. ועי' חזו"א (סי' י ס"ק ו); מעדנ"א (סי' ט סוס"ק יא); חוות בנימין (ח"א סי' ט אות ט).

26 רי"א ספקטור (מובא בבית הלוי סי' א ענף ה בסופו, ובניצני ארץ ו עמ' 16); הרב קוק ("שבת הארץ" פ"ח ה"ח אות ה; משפט כהן סי' עא סעי' ג; אגרות ראי"ה ח"א סי' קעז); שו"ת שערי זיו (להגרי"ז וינוגרד, סי' ט); הגר"ש ישראלי (התורה והמדינה ח"ד עמ' קסא ואילך); כרם ציון (פרק יט סעי' ג).

27 התורה והמדינה (ח"ד עמ' קלט סעי' ז); בצאת השנה (עמ' נג סעי' ג, עמ' נו סי' ב סעי' בעמ' סז); מכתב הגרי"מ חרל"פ (אגרות חמדה עמ' 247); מכתב ועדת השמיטה תשמ"ז (אגרות חמדה עמ' 18). ועי' אגרות ראי"ה (ח"א סי' קצח). בספר השמיטה (עמ' קג-קד סעי' ב, עמ' קכה סעי' ד) נאמר שהמשקים השיתופיים יכולים לפעול כ"אוצר בית דין" לענין זה במה שהם לוקחים לתצרוכת עצמית.

28 הגרש"ז אויערבך (מעדנ"א סי' ב); התורה והמדינה ח"ד עמ' קסא ואילך. ועי' ספר השמיטה (עמ' קג-קד סעי' ב, עמ' קכה סעי' ד); בצאת השנה (עמ' סז); "שבת הארץ" (פ"ח ה"ח אות ה).

29 האדר"ת (מובא ב'בשמן רענן' ח"ב; 'שבח הארץ' עמ' רח סי' לב); 'משפט כהן' (סי' פז); 'בצאת השנה' (עמ' נו סעי' א). ועי' 'אגרות ראי"ה' ח"א (סי' קצו, סי' שי, שיח).

30 הרב קוק (משפט כהן סי' עו, פז; אגרות ראי"ה ח"א סי' קצו, סי' רפט ד"ה ומה, סי' שי ד"ה נ"ב, סי' שיג ד"ה הנני, סי' שיד ד"ה כל, סי שיז ד"ה ע"ד, סי' שיח ד"ה והנה, סי' שכו בסופו); בצאת השנה (עמ' נג סעי' ג, עמ' נו סי' ב סעי' ב-ד).

31 שו"ת 'יחוה דעת' ח"ד (סי' נג). שאלה: האם כאשר כתוב כיום "יבול היתר מכירה", זה היינו הך, או שיש הקפדה לציין "שומרי שביעית"

6. המלאכות לאחר המכירה

יז. גם לאחר המכירה לא הותרו מלאכות שאיסורן מן התורה[32] או שיש ספק אם אסורות מהתורה.[33] לכן הפעולות הבאות תתבצענה ע"י פועל גוי:
1. זריעה. 2. זמירה. 3. נטיעה ושתילה. 4. חרישה.

יח. קצירה, בצירה וקטיף מותרים ע"י גוי[34] או בשליחות של אוצר בית דין.[35] בשעת הדחק מותר לעשות מלאכות אלו גם ע"י ישראל.[36]

יט. אין לטעת עצים חדשים, בין עצי פרי ובין עצי סרק, גם לאחר היתר המכירה.[37]

כ. ככלל, אין להרכיב עצי פרי בשמיטה. במקרי הדחק ניתן לעשות כן בתוך מבנה, ראה בפרק 'משתלות'.

כא. כאשר אין אפשרות מעשית להשיג פועלים גויים, ניתן לבצע מלאכות שאיסורן מן התורה בגרמא.[38]

כב. שאר המלאכות החקלאיות שאיסורן מדרבנן, כגון דישון, טיפול נגד מזיקים וכדומה, מותרות ע"י ישראל,[39] ומן הראוי לעשות גם אותן ע"י גוי במידת האפשר.[40]

---

32 ר' יצחק אלחנן ספקטור (מובא בשו"ת בית הלוי ח"ג סי' א ענף ה בסופו); שו"ת ישועות מלכו (יו"ד סי' נג, נה); הרב קוק ("שבת הארץ" פ"ח ה"ח אות ה, משפט כהן סי' עא סעי' ב-ג, אגרות ראי"ה ח"א סי' קצח, רלב); ספר השמיטה (עמ' צד); בצאת השנה (עמ' לח סעי' א). ובשעת הדחק עי' ספר השמיטה (עמ' קה); שו"ת יביע אומר (ח"ג יו"ד סי' יט).
להסבר ההבדל שבין מלאכות דאורייתא למלאכות דרבנן, עי' שו"ת ישועות מלכו (יו"ד סי' נה); הוראת שעה (דף קכה); הגרצ"פ פראנק (כרם ציון פרק יט, גאון צבי ס"ק ג); לאור ההלכה (להגרש"י זוין, עמ' קי; הגרש"ז אויערבך (מעדנ"א סי' ב ד"ה וטעמם, סי' יב אות טו; התורה והמדינה ח"ד עמ' קעג-קעה); הגר"ש ישראלי (התורה והמדינה שם בהערות, ועמ' קעא). ועי' נמוק"י (לרי"ף יבמות מו ע"א ד"ה של עזיקה).

33 כרם ציון (פרק יט סעי' ג).

34 רי"א ספקטור מקובנא (מובא בניצני ארץ ו עמ' 16); הרב קוק ("שבת הארץ" פ"ח ה"ח אות ה; משפט כהן סי' עא סעי' ג; אגרות ראי"ה ח"א סי' קעז); שו"ת שערי זיו (להגרי"ז וינוגרד, סי' ט); הגר"ש ישראלי (התורה והמדינה ח"ד עמ' קסא ואילך); כרם ציון (פרק יט סעי' ג).

35 בצאת השנה (עמ' נג סעי' ג ועמ' סז). ועי' אגרות ראי"ה (ח"א סי' קצח). בספר השמיטה (עמ' קג-קד סעי' ב, עמ' קכה סעי' ד) נאמר שלמשקים שיתופיים יש גדר של "אוצר בית דין" לענין זה.

36 עפ"י הגרש"ז אויערבך (מעדנ"א סי' ב; התורה והמדינה ח"ד עמ' קסא ואילך) שאין איסור כיוון שהיבול הוא יבול נוכרי. ועי' ספר השמיטה (עמ' קג-קד סעי' ב, עמ' קכה סעי' ד); משפט כהן (סי' סז); בצאת השנה (עמ' סז); "שבת הארץ" (פ"ח ה"ח אות ה).

37 בצאת השנה חוזר ב.

38 בהוראות הרבנות הראשית לשנת השמיטה תשי"ב (בצאת השנה עמ' פז סי' ב סעי' ב, ועי' עמ' פד) התירו זריעה ע"י מכונה מונעת ע"י בהמות, ואם אי אפשר - ע"י טרקטור. הוראה זו חזרה גם בשנת השמיטה תשי"ט (בצאת השנה עמ' ס והע' 3) לענין חרישה, אם כי בצורה מודגשת פחות. וכך הורה הגר"ש גורן ("מאורות" 1 עמ' 14-8) לאותם קיבוצים המקפידים בכל השנים על כך שלא ייכנסו אליהם פועלים נכרים. ובשעת הדחק עי' מש"כ הגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' לב-לג; כרם ציון השלם, הר צבי סי' יא; ועי' כרם ציון הלכות פסוקות פרק א, גאון צבי ס"ק א-ג). ועי' מאמר הרב יחזקאל דאום ("תחומין" א עמ' 166).

39 הגר"ש מוהליבר (מובא בבצאת השנה עמ' לח סעי' א ועמ' פג; ניצני ארץ ו עמ' 18-17) הוסיף שחקלאי עשיר לא יעשה את המלאכות בעצמו אלא ישכור פועל עני. והרב קוק (מבוא לשבת הארץ פרק טו; משפט כהן סי' עא אות ב) התיר ללא הגבלה זו.

40 מכתב ר' יצחק אלחנן מקובנא (ניצני ארץ ו עמ' 14); שו"ת ישועות מלכו (סי' נו); ספר השמיטה (עמ' צד

כג. כדי להשאיר "זכר לשביעית", מומלץ להשאיר חלקה שבה תישמר השמיטה כהלכתה,[41] ללא הסתמכות על היתר המכירה או על שיטות מקילות אחרות. בשטר המכירה יש לציין בפירוש את מקומה של חלקה זו,[42] ומן הראוי לסמן את החלקה בשלט בולט.[43]

כד. אין לעשות פעולות לשם התרחבות המשק.[44]

כה. כל הפעולות החקלאיות שניתן להקדימן לשנה השישית או לדחותן לשנה השמינית - אסורות בשנת השמיטה גם לאחר מכירת הקרקע. לכן בשנה השישית יש לעשות את הפעולות הבאות:

1. זיבול ודישון ככל הניתן.
2. טיפול בעשבייה ועיבודי קרקע.[45]
3. גיזום.
4. דילול עצים.

כו. שיווק התוצרת מותר כבכל שנה.

7. המצוות התלויות בארץ לאחר מכירת הקרקע

כז. מהיבול שגדל בקרקע שנמכרה לגוי, וגמר המלאכה שלו נעשה על ידי פועלים יהודים - יש להפריש תרומות ומעשרות בלא ברכה.[46] יש להפריש הן מעשר עני והן מעשר שני,[47] ולהתנות שאם צריך מעשר עני - יהיה זה מעשר עני.[48]

כח. בכל מקרה, אין חובת נתינה ללוי ולעני.[49]

פרק ז סעי' ג, עמ' קב פרק ט, עמ' קכה סעי' ב); הגריא"ה הרצוג (התורה והמדינה ח"ד עמ' קמח פרק ב; פסקים וכתבים זרעים סי' מז אות ג).

41 שו"ת שמחה לאי"ש (להיש"א ברכה, יו"ד סי' כב); הגרש"י זוין (לאור ההלכה עמ' קכו); בצאת השנה (עמ' ל סעי' ב, עמ' סב ד"ה חוץ); ספר השמיטה (עמ' עג סעי' ה, עמ' קכה סעי' ו); תורת השמיטה (סי' טז ס"ק מו). ועי' "מאורות" (1, עמ' 30). הרב קוק (אגרות ראי"ה ח"א סי' רעב) הסתייג מהצעה זו.

42 בצאת השנה (עמ' ל סעי' ב והע' 2) עפ"י שו"ע (חו"מ סי' רמא סעי' ד). וכן בנוסח ההרשאה שם (עמ' סב).

43 בצאת השנה (עמ' לא סעי' ב). בצאת השנה (עמ' לא סעי' ב).

44 'אגרות ראי"ה' ח"א (סי' שד, ח"ד סי' א'רה); 'אגרות חמדה' (עמ' 140); 'בצאת השנה' (עמ' כט הע' 1).

45 עפ"י 'בצאת השנה' (עמ' כח סעי' ב, עמ' לב סעי' יד, טו).

46 עפ"י ב"י (יו"ד סי' שלא בתחילתו, ד"ה ואין בה); רמ"א (סעי' יט). ועי' "שבת הארץ" (פ"ד הכ"ט אות ד). חובת ההפרשה היא כדין כל פרי שגדל באדמה של גוי וגמר מלאכתו היה בידי ישראל. ועי' בצאת השנה (עמ' מה). ועי' הפרשת תרו"מ בשביעית התורה והארץ ח"ו עמ' 502-528

47 כפתור ופרח (פרק מז); ב"י (יו"ד סי' שלא ד"ה ואין בה); רמ"א (סעי' יט); פאה"ש (סי' כג סעי' יב); שו"ת ישכיל עבדי (ח"ו, השמטות יו"ד סי' ז); שו"ת ציץ אליעזר (חי"א סי' פו). הגר"ש סלאנט והאדר"ת (אדר היקר, אגרות האדר"ת סי' טו), דעת כהן (סי' רלט אות א, ב), מנחת שלמה (סי' לז); כרם ציון (פרק יט, גידולי ציון ס"ק א). ועי' "שבת הארץ" (ד, כט הע' 30-29).

48 וכך כתב הרב קוק במסקנת דבריו (שבת הארץ ד,כט).

49 כרם ציון (פרק יט סעי' א, ה); תורת השמיטה (סי' י סעי' ג). בפירות שנקנו מן הגוי אין חובת נתינה: רמב"ם (תרומות פ"א הי"א). דין נתינה ללוי ולעני בשאר השנים, עי' "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק יד סעי' 5).

כט. מכירת הקרקעות מיועדת לחול שנתיים, אך הרבנות קונה שוב את האדמות במהלך חודש תשרי שלאחר השמיטה. מכל תוצרת חקלאית שמגיעה ל"עונת המעשרות" לפני הקנייה מחדש יש להפריש תרומות ומעשרות בלא ברכה,[50] ואין חובה לתת את המעשר הראשון ללוי. גידולים שמפרישים מהם תרומות ומעשרות בכל השנים בברכה, יש לברר את המועד המדויק של קניית קרקעותיהם מחדש, כדי לדעת ממתי לברך על ההפרשה.

ל. פדיון נטע רבעי באדמות שנמכרו לגוי ייעשה בלא ברכה.[51]

8. הנחיות מעשיות לביצוע המכירה

לא. על השיקולים בבחירת מתווה שעל פיו יש לנהוג בכל משק, ראה בפרק לא.

לב. חקלאי המשתמש בהיתר המכירה יפנה לרבנות הראשית לישראל, לשם חתימה על טופס הרשאה המייפה את כוחם של הרבנים הראשיים לישראל למכור את האדמה לגוי.[52]

לג. המשמעות הקניינית של המכירה היא שהקרקע וכל מה שצומח או יצמח בה[53] קנויים לגוי למשך שנתיים מיום המכירה.[54] המוכר ממשיך להחזיק בשדה כקבלן העובד בשליחותו של הגוי.[55]

לד. לכתחילה יש לחתום על ההרשאה למכירה עד י"ד באב לפני השמיטה.[56]

לה. במקרה שמכירת הקרקע נעשתה רק לאחר ראש השנה של השמיטה, מה שגדל

---

50 עי' "שמיטת תשמ"ז בכפר עציון" (עמ' 81 הע' 98). דינם של פירות שהגיעו לעונת המעשרות ברשות גוי, עי' רמב"ם (תרומות פ"א הי"ב-הי"ג); מנחת שלמה (סי' נא אות כא); מעדנ"א (סי' א).

51 'בצאת השנה' (עמ' נד סעי' י, ועי' עמ' נה סעי' יב). ועי' בהרחבה נטע רבעי מפירות היתר מכירה אמונת עתיך תשס"ב

52 לכתחילה יש לחתום על ההרשאות ולמסור אותן עד י"ד באב בערב השמיטה כדי להתיר גם את הנטיעה עד ערב ר"ה: אגרות חמדה (עמ' 121); בצאת השנה (עמ' פז סי' א). לענין הרשאות הנחתמות באיחור, עי' מש"כ הרב קוק (משפט כהן סי' סו, עא; אגרות חמדה עמ' 121) והגרצ"פ פראנק (כרם ציון פרק יט, גאון צבי ס"ק ג, ה); בצאת השנה (עמ' פד-פה).
בדיעבד, עי' מה שכתב הרב קוק (משפט כהן סי' ג, סי' פח בסופו); אגרות הראי"ה ח"א סי' ריא; אגרות חמדה עמ' 121, 127-128) והגרש"ז אויערבך (מעדנ"א סי' א אות יט).

53 לענין מכירת הצמחים בנוסף למכירת הקרקע, עי' משפט כהן (סי' סו, ע).

54 שו"ת שמן המור (יו"ד סי' ה); מכתבי ר' יצחק אלחנן ספקטור ("ניצני ארץ" ו). ומקור הדברים בשו"ת המבי"ט (ח"ב סי' סד), שו"ת מהרי"ט (ח"ב סי' נב); פאה"ש (סי' כג סעי' טו). במשפט כהן (סי' סו ד"ה את) כתב שהמכירה תהיה עד לאחר ט"ו בשבט של השנה השמינית. וכן במעדנ"א (סי' א אות יא) והעיר שעדיף למכור רק למשך השמיטה. ובשטר המכר המובא במשפט כהן (סי' פח) נכתב שהמכירה היא עד סוף השנה השמינית. המכירה מעלה ספק בתוקף המשפטי של עסקות במקרקעין או בעציצים במהלך שנת השמיטה. לענין זה עי' קונט' "מילי דאבא" (מעדנ"א שביעית עמ' 284). חקלאים הרוצים לשמור שמיטה ללא היתר המכירה, אך רוצים למכור את הקרקע לזמן מוגבל של שבוע כדי לעשות מלאכות בעייתיות - יעשו שאלת חכם.

55 הרב קוק ("שבת הארץ" פ"ח ה"ח אות ה).

56 'בצאת השנה' (עמ' פז סע' א).

לפני מכירת הקרקע קדוש בקדושת שביעית, כל מין לפי הזמן שחלה עליו קדושת שביעית.

לו. חקלאי שחוכר אדמה השייכת לקק"ל או לרשות מקרקעי ישראל (המנהל) צריך לחתום גם הוא בעצמו על ההרשאה, מלבד החתימה של הממונים על אדמת הלאום.[57]

לז. חקלאי שחוכר חלקה מחקלאי אחר, שניהם צריכים לחתום על שטר מכירת הקרקע, הן החקלאי הרשום בקק"ל או ברשות מקרקעי ישראל (המנהל) כחוכר הקרקע והן החקלאי שמעבד את הקרקע בפועל.

לח. החתימה על מכירתם של שטחי קיבוצים ומושבים שיתופיים צריכה להיעשות על ידי מורשי החתימה של האגודה השיתופית או הקיבוץ.

לט. יש לוודא כי מספרי הגוש/חלקה מדויקים, וכי כל בעלי הקרקע ידועים.

9. היתר המכירה ביהודה ושומרון

מ. ביהודה ושומרון ישנם שלושה מצבים שונים של בעלות על הקרקע:

1. אדמות מדינה.
2. אדמות סקר, היינו אדמות שהבעלות עליהן עדיין לא הוגדרה, אך המדינה תובעת עליהן בעלות.
3. אדמות פרטיות (הן של יהודים הן של ערבים).

מא. על פי חוקי המדינה, הריבון על הקרקעות באזורים אלה הוא אלוף הפיקוד, ובסמכותו להפקיע קרקעות.

מב. המנהל האזרחי הוא יחידת סמך בתוך פיקוד המרכז. ביחידה זו קיים אגף הממונה על הרכוש הממשלתי והנטוש ביהודה ושומרון, והיא כפופה מקצועית לרשות מקרקעי ישראל, ומנהלית - למנהל האזרחי.

מג. על מנת למכור את הקרקע ב'היתר מכירה', על בעל הקרקע למכור את הקרקע, וכן יש לבצע מכירה של הממונה על הרכוש הממשלתי והנטוש.

מד. באדמות פרטיות בבעלות יהודית, די שבעל הקרקע ימכור אותה.

10. דרך נוספת למכירת הקרקע

מה. ישנה דרך אחרת של מכירה לגוי, שהונהגה בשנת השמיטה תרנ"ו,[58] והיא: למכור

57 עפ"י 'משפט כהן' (סי' עא).

58 כך הנהיג הגרנ"ה הלוי (עי' ספר "הוראת שעה") עפ"י הוראת מהרי"ל דיסקין והגר"ש סלאנט. ועי' אגרות האדר"ת (אדר היקר סי' ט); הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים זרעים סי' נג); חזו"א (סי' כא ס"ק ח); הגרח"ז גרוסברג (בצאת השנה עמ' פ); ספר השמיטה (עמ' עד-עה, עט-פ, קיד-קטז, קכג); מעדנ"א (סי' יב אות טו ד"ה אך). דרך זו מעשית בעיקר בירקות הנשתלים בששית

לגוי רק את הצמחים על מנת לעוקרם[59] עם הקרקע בשיעור יניקה.

1. יש מקום ללכת לפי שיטה זו אם נוהגים כדלהלן:[60]
2. כל המלאכות אסורות, כמו בקרקע שלא נמכרה.
3. הקטיף מותר ע"י גוי.
4. מותר למכור ולייצא את היבול כרגיל, כבכל השנים.

11. יתרונות נוספים להיתר המכירה

מו. בשטחים שבהם קיים ספק אם השמיטה חלה, כגון שטח שנתקדש רק על ידי עולי מצרים (הנגב המערבי) או שיש ספק אם נתקדש (הערבה מעין יהב דרומה עד אילת), ומדובר בחממה שמעוניינים לשתול בה, עדיף למכור גם את השטח בהיתר המכירה.[61]

מז. בשדות תבואה למאכל אדם, שבהם זורעים את השדה בשנה השישית אך נביטת הזרעים מתרחשת במהלך השמיטה לאחר הגשמים הראשונים, יש למכור את השדה בהיתר המכירה, על מנת להימנע ככל האפשר מלעבור על איסור ספיחין.

מח. בגידולי מאכל בהמה אין צורך לעשות היתר מכירה, ובלבד שיציץ הגידול מעל פני הקרקע קודם ראש השנה.

מט. במקרים שבהם ישנו צורך לגדל צמחים שונים, כגון בגינון טיפולי וכדומה, מומלץ גם כן למכור את השטח בהיתר המכירה.

---

59 במכירה זו אין איסור "לא תחנם": שו"ע (יו"ד סי' קנא סע' ז).

60 הנהגת הגרנ"ה הלוי (ספר 'הוראת שעה'), ע' פסקי הגרנ"ה הלוי, 'בצאת השנה' (עמ' עז-עט); מאמר הגרח"ז גרוסברג, 'בצאת השנה' (עמ' פ); 'תחומין' יג (עמ' 52-49).

61 מצד הסברא היה מקום להקל להתיר שתילה בחממה בשמיטה באזורים המסופקים, גם ללא היתר מכירה. אף שחוץ מהספק אם חייבים לנהוג שמיטה במקומות אלו ניתן לכאורה לצרף את הספק שמא אין איסור לגדל בבית בשמיטה, וכן את דעת פאה"ש שבכל ארץ ישראל מותר לזרוע בשמיטה בבית בשביעית בזמן הזה. אך למעשה מומלץ לעשות גם בחממה במקומות אלו היתר מכירה, אלא אם כן מגדלים שם במצע מנותק.

פרק ד: עקרונות המלאכות האסורות בשמיטה

א. מצוות השמיטה כוללת מצוות לא תעשה של עשיית מלאכות (כפי שיפורט להלן), ומצוות עשה של שביתת הקרקע[1] מעבודת אדם שמחויב במצוות.[2] לכן אסור לבעל שדה לעבוד בשדהו ואף אסור לו להניח לאדם אחר, בין יהודי בין גוי, לעבוד בשדהו.[3]

ב. מצוות אלו נוהגות בזמן הזה מדרבנן.[4]

ג. בתורה נאמרו ארבע מלאכות שאין לעשותן בשמיטה:[5] זריעה, זמירה, קצירה ובצירה. הפוסקים דנו גם בחרישה, נטיעה ושתילה - אם גם הן מלאכות האסורות מהתורה; ראה בפרקים הבאים על פירוט מלאכות אלו.

ד. המלאכות החקלאיות האחרות הן תולדות[6] של מלאכות אלו. יש מהן האסורות מדרבנן,[7] ויש מהן המותרות. המלאכות האסורות הן אלו שמטרתן היא הגברת הצמיחה ('אברויי אילנא'), והמלאכות המותרות הן אלו שמטרתן היא שמירה על הקיים ('אוקמי אילנא').[8]

ה. ניתן להקל במלאכות האסורות מדרבנן במקרים הבאים:

1. הן נחוצות למניעת הפסד העץ או היבול.
2. במקרה שיש סיבה נוספת להיתרן, כגון: נטיעת צמח סרק בגוש, או שהן נעשות ע"י גוי.[9]

---

1 ע"ז (טו ע"ב); רמב"ם (ברמזי ההלכות); שבת הארץ (פ"א ה"א אות א-ה).

2 הרב קוק, "שבת הארץ" (פ"א ה"א אות ב, פ"ד ה"ל אות ד; אגרות ראי"ה ח"א סי' רפט). ובמעדנ"א (סי' יג אות טו) כתב שחיוב זה אינו נוהג במלאכות דרבנן.

3 לדעת הנצי"ב (העמק דבר ויקרא כה ד) חובת שביתת הארץ מוטלת על כלל ישראל. ועי' "שבת הארץ" (פ"א ה"א אות ד, פ"א ה"ד אות א). ולדעת הגרש"ז אויערבך (מנחת שלמה סי' נא אות ג) אין איסור אלא על העובד עצמו ולא על בעל השדה. ועי' "שבת הארץ" (שם אות ג).

4 עפ"י גמ' מו"ק ב ע"ב; שהשמיטה בזמן הזה היא מדרבנן, ראה לעיל פרק א סע' א.

5 ויקרא כה, ד- ה, רמב"ם (פ"א ה"ב), ולכן על אף שהשמיטה כיום היא מדרבנן, במלאכה ש'עיקרה הוא מהתורה' יש לנקוט לחומרא.

6 עי' ירושלמי (שבת פ"ז ה"ב): "כל דבר שהיה מבחיל את הפירות - חייב משום זורע (בשבת): הנוטע, המבריך, המרכיב, המקרסם, המזרד, המפסל, המזהם, המפרק, המאבק, המעשן, המתליע, הקוטם, הסך, והמשקה, והמנקב, והעושה בתים, וכל דבר שהוא להבחיל את הפרי - חייב משום זורע".

7 מו"ק (ב ע"ב - ג ע"א); רמב"ם (פ"א ה"ג, ה"ה וה"י). הגדרת ההבדלים שבין אב לתולדה, עי' "שבת הארץ" (פ"א ה"ג אות א).

8 ראה בפרקים המתאימים (טיפול שוטף, גיזום, דילול) את פירוט המלאכות.

9 ככל ספק מדרבנן עי' תוס' (פסחים ל ע"א ד"ה לשהינהו). וחוברת "הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית" (פרק טז סעי' 2).

3. אם בפעולה עצמה יש שתי מטרות, גם שמירה על האילן וגם תוספת בפרי[10] (אוקמי ואברויי כאחד).

ו. את המלאכות האסורות מהתורה אין לעשות גם על ידי גוי[11] או ב'גרמא'[12] (בדרך עקיפה). במקרים גבוליים, שהמלאכות מותרות רק בדוחק, עדיף לעשותן על ידי גוי או ב'גרמא' מאשר 'בידיים',[13] ראה בפרק מז 'הנחיות לעובדים זרים'.

ז. עשיית מלאכה באמצעות טרקטור או מכונה חקלאית אחרת נחשבת לעשייה 'בידיים'.[14]

ח. אסור לעשות את המלאכות האסורות, גם לא על ידי תכנות מחשב הטרקטור מראש.

ט. טרקטור שעושה שתי פעולות בו זמנית (למשל דישון וזריעה ביחד), יש לראות בפעולות אלו שתי פעולות שונות מבחינה הלכתית, ויש לדון בכל פעולה בפני עצמה.[15]

י. איסור עשיית המלאכה חל גם אם היא נעשית בכלי עבודה "אוטונומיים" כגון רחפנים, טרקטור אוטונומי וכדומה.[16]

יא. יש אומרים שמי שעובד בשדהו בשנת השמיטה כפי שהוא רגיל לעבוד בכל שנה, בלא שינוי, אף שלא עשה מלאכות אסורות - עובר על מצוות עשה של "ושבתה הארץ".[17]

יב. פעולות חקלאיות הנעשות לצורך מטרות שאינן חקלאיות, כגון: עבודות עפר לצורך בנין או גיזום עצים לסכך מותרות[18], ובלבד שהמטרה הזאת ניכרת ע"י שינוי בצורת הפעולה[19]. פעולות גיזום אלה מותרות רק אם נעשות בשינוי מכללי הגיזום המקצועיים, באופן שאיננו אופטימאלי לעץ.

---

10 פעולות מטרתן הן לאוקמי ולאברויי, ניתן להתירן לדעת הרב קוק, ראה שבת הארץ (פ"א ה"ה אות כז/2).

11 "שבת הארץ" (פ"א ה"א אות ב, פ"ד ה"ל אות ד).

12 "שבת הארץ" (פ"א ה"א אות ו). לדעת הגרב"צ עוזיאל (התורה והמדינה ח"ד עמ' קמ-קמא) האיסור הוא מדאורייתא, מדין "ושבתה הארץ". והגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' לב-לג) מסתפק בשאלה זו.

13 לענין גוי, עי' שו"ת מהרי"ל דיסקין (סי' כז, דיני שביעית אות ד); מכתב הגרש"ז אויערבך ("מפרי הארץ" א עמ' 8); דפי הלכה לחקלאים (עמ' 30 סעי' יב); "שבת הארץ" (פ"א ה"י אות ב/4). לענין גרמא עי' חזו"א תשובות וכתבים סי' לג. וכך הורה הגר"מ אליהו (מדריך שמיטה לחקלאי תשמ"ז עמ' 29 - 28).

14 הרב"צ עוזיאל (התורה והמדינה ד עמ' קמא), חזו"א (סי' כה ס"ק לח, סי' כז ס"ק א). עוד להגדרת גרמא עי' בצאת השנה (עמ' פז סי' ב סעי' ב); ספר "מעשה וגרמא בהלכה". "שבת הארץ" (פ"ב ה"ד אות ה); הר צבי (זרעים שם).

15 מכיוון שכל פעולה נעשית עצמאית, בלא תלות בפעולה השנייה, כל אחת נידונה בפני עצמה.

16 מכיוון שכלים אלו מתוכנתים על ידי האדם, והדבר נחשב ככוחו.

17 רמב"ן (ויקרא כג כד); 'ראה שבת הארץ' (פ"א ה"ד אות א) קונטרס אחרון אות ז.

18 עפ"י רמב"ם (פ"א הט"ו-כא; פ"ב ה"ב-ח); "שבת הארץ" (פ"א הי"ח אות ה, ה"כ אות ג/3). ועי' דפי הלכה לחקלאים (עמ' 15 סעי' ו).

19 רמב"ם (פ"ב ה"ז); "שבת הארץ" (פ"א הי"ח הע' 22, ה"כ הע' 35, הכ"א אות א והע' 5; קונ"א סי' ט). אך יש להקל כאשר מדובר במלאכה הניכרת לאדם המצוי במקום, המתמצא בטיבן של פעולות אלו.

פרק ה: חרישה ותולדותיה

הקדמה

פעולת החרישה היא בין המלאכות הנעשות בקרקע, לכל אורך חיי הצמח: מההכנה לשתילתו או זריעתו, בהיפוך הקרקע סמוך לעצים במהלך הגידול, וכן באופן שגרתי למניעת עשבייה בשטחים פתוחים.

פליחת הקרקע נעשית במגוון כלי עבודה: במחרשה שעומק פליחתה בקרקע הוא עד כחצי מטר, ב'גרובר', בדיסקוס ובקלטרת שעומק פליחתם נע בין סנטימטרים אחדים לכעשרים עד שלושים ס"מ, ובכלי עבודה נוספים.

מהתורה נאסרו במפורש ארבע מלאכות: זריעה, זמירה, קצירה ובצירה.[1] החרישה לא נזכרה במפורש, אך רווחת הדעה שבמצבים מסוימים גם החרישה אסורה מן התורה בשביעית.[2] הפוסקים חילקו את רמתו של איסור החרישה לפי המטרות השונות שלה:

---

1 ויקרא (כה, ד-ה), מועד קטן (ב ע"ב - ג ע"א): "רבא אמר אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא"; רמב"ם (שמיטה ויובל פ"א ה"ב-ה"ג).

2 כדרשת רבי עקיבא בגמ' (ראש השנה ט ע"א) את הפסוק: את הפסוק "בחריש ובקציר תשבות", וכביאור רש"י (ר"ה ט ע"א ד"ה אין צריך); דעת רבי אליעזר בגמ' (מועד קטן ג ע"ב); וכפי שביאר רש"י (מועד קטן ג ע"ב ד"ה חרישה בשביעית); דעה זו נידונה גם בירושלמי (שבת פ"ז ה"ב), גם בשם רבי ירמיה. וכן משמע מדברי הגמ' (הוריות ד ע"ב), וכפי פירוש רש"י (הוריות ד ע"ב ד"ה זמן דליכא חרישה), רש"י (ר"ה ב ע"א ד"ה לשמיטין); ר"ש (שביעית פ"ב מ"ב ד"ה מעדרין).

ויש שכתבו שמכיוון שמטרת החרישה היא הכנת הקרקע לזריעה הרי היא כמלאכת זורע, האסורה מן התורה, ראה: רש"י (פסחים מז ע"ב ד"ה ושביעית, מכות כא ע"ב ד"ה שביעית), וכן משמע מתוספות (מו"ק ד ע"ב ד"ה מפני, ע"ז נ ע"ב סוף ד"ה ומשקין), מאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה אע"פ שביארנו); וע' שיטה לתלמיד רבינו יחיאל מפרי"ש (מו"ק ג ע"א ד"ה וחד אמר, ושם ע"ב ד"ה חרישה בשביעית).

אומנם יש המבארים שחרישה אסורה משום תולדה של מלאכת זורע, ראה שיטה לתלמיד רבינו יחיאל מפרי"ש (מו"ק ב ע"ב ד"ה שכתב), ראה ירושלמי (שביעית פ"ד ה"ב), "בראשונה כשהיו המלכות אונסת הורי רבי ינאי שיהו חורשין חרישה ראשונה"; וביאור הפני משה (שביעית פ"ד ה"ב ד"ה בראשונה).

יש הסוברים שהחרישה אסורה מדרבנן כדעת רבי ישמעאל (ר"ה ט ע"א), הסובר שהפסוק "בחריש ובקציר תשבות" אינו מלמד כלל על שביעית, ועפ"י דעת רבי יוחנן (מועד קטן ג ע"א) שאין אזכור בתורה לאיסור חרישה בשביעית; וכן בירושלמי (שבת פ"ז ה"ב); ראה שו"ת רדב"ז (חלק ה סימן קצו), שכתב שהדבר תלוי במטרת החרישה - כשמטרתה היא לצורך הקרקע היא אסורה מדרבנן, וכשמטרתה היא חיפוי הזרעים או צימוח של אילנות היא אסורה מן התורה, קרית ספר (שמיטה ויובל פרק א בדעת הרמב"ם אות צה); ראה תוספות (פסחים מז ע"ב ד"ה אחרישה), שו"ת רדב"ז (חלק ה סימן קצו), שכתבו שלדעה זו יש הסוברים שאם מטרת החרישה היא הטמנת הזרעים בקרקע, היא אסורה משום זורע.

ויש הסוברים שמלאכת החרישה אסורה בשביעית מדין עשה של "ושבתה הארץ" יש המבארים כן בדעת הרמב"ם (שמיטה ויובל א, ב), ראה מאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה אע"פ שביארנו). וכן מפורש בקרית ספר (הלכות שמיטה ויובל פ"א אות צה), יש לציין כי בירושלמי (גיטין פ"ה ה"י) מובאת דעה שמותר לומר לגוי

1. חרישה האסורה מן התורה

א. חריש עמוק אסור לכל הדעות מהתורה.[3]

ב. כל חריש שמטרתו היא טיוב הקרקע אסור מהתורה, ואין משמעות לעומק פליחתה של הקרקע.[4]

ג. חריש שמטרתו לחפות את הזרעים, או להצמיח את הזרעים והאילנות, אסור מן התורה.[5]

2. חרישה האסורה מדרבנן

ד. חרישה שמטרתה לתקן את הקרקע, ולא נועדה להצמיח בקרקע צמחים חדשים באופן ישיר, אסורה מדרבנן. לכן הפעולות הבאות אסורות מדרבנן: עירוג, תילול, יישור הקרקע בארגז מיישר, השקייה לצורך ריכוך הקרקע, פיזור זבל אורגני או כימי והצנעתו בקרקע וחיטוי הקרקע (סולרי/מכני/כימי).[6]

ה. חריש לצורך מניעת עשבייה אסור מדרבנן.[7] משום כך בשעת הצורך, כשהדבר נועד למנוע נזק, כגון במטעים צעירים שהעשבייה "חונקת" את העצים, או לצורך שמירה על אדמות מוברות וכדומה, ניתן להקל ולהתיר להפוך בצורה שטחית את הקרקע בדיסקוס או במתחחת, בתנאי שלפני כן נעשות פעולות מניעה שמטרתן טיפול בעשבייה, כגון ריסוסה, שריפתה או כיסוחה.

ו. בגן הנוי, שבו השמדת העשבייה נצרכת לנוי הגינה בלבד, ואין בה משום מניעת נזק לצמחים, אין להפוך את הקרקע כדי להשמיד את העשבייה. לסדרי העדיפויות בטיפול בעשבייה ראה פרק לד סעיף ה.

לחרוש את שדהו בשביעית כשהוא מבטיח לו שיקנה אותה ממנו לאחר השביעית, אך הרמב"ם (שמיטה ויובל פ"ח ה"ח) פסק שכל שהתירו הוא לומר לו שיקנו ממנו שדה שכבר חרש, וכן לומר לגוי יישר כוח כשרואה אותו חורש בשביעית ועי' שבת הארץ (פ"ה ה"ח אות י).

3 חזו"א (תשובות וכתבים זרעים סי' לג), מטרת חריש זה היא להכין את הקרקע לזריעה על ידי אוורורה, הטמנת שאריות הגידול הקודם, השמדת פתוגנים ומזיקים שונים המפריעים לגידול.

4 כך הורה הגר"מ אליהו בהערות למדריכי השמיטה תשמ"ז . לדעת הגר"ש ישראלי שם, כל פליחה של הקרקע היא חרישה גמורה, ללא קשר למטרתה. לדעתו, הגדרת אב המלאכה בשמיטה היא כהגדרתו לעניין שבת.

5 ראה מהר"י קורקוס (שמיטה ויובל א, ד) שכתב בדעת הרמב"ם שיש לחלק בין מקרה שהחרישה נעשית לצורך הקרקע, שאז מדובר באיסור דרבנן, אך אם מדובר בחרישה לצורך הצמחים היא אסורה מן התורה. יש מהאחרונים הסוברים שחרישה אסורה מהתורה היא חרישה שמטרתה הכנת מצע זרעים: חזו"א (דפי הלכה לחקלאים עמ' 30 סעי' יב); שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' יא סד"ה אכן).
הגר"נ קרליץ הורה שחרישה היא פירור הקרקע להכנת מצע זרעים (למעט יישור ועירוג) או פליחה המטייבת את הקרקע. לדעתו, קלטור שבא רק להשמדת עשבייה אינו אסור מהתורה.

6 רמב"ם (פ"א ה"ד, ו, יג, יד, טז, יח, פ"ב ה"ו-יא). אף שבשבת פעולות אלו אסורות מן התורה מכיוון שהן תולדות החרישה האסורות בשבת עי' ירושלמי (שבת פ"ז ה"ב).

7 לדעת החזון איש הקלטור במטעים, שחדירתו לקרקע שטחית, אינו חרישה (דפי הלכה לחקלאים עמ' 49 סעי' ח והע' 11; שביעית להלכה ולמעשה עמ' 23 הע' 23). ובמקרים מסוימים נטה להקל אף בדיסוק (דפי הלכה לחקלאים שם, ועי' תשובות וכתבים סי' לב).

3. חרישה מותרת

ז. חרישה לשם מניעת נזק מהצמח, כגון חרישה קלה שנועדה לכסות שורשים שהתגלו, מותרת.[8]

ח. ניתן להקל ולחרוש סמוך לאילנות במקרה שללא חרישה זו יהיה הפסד גמור לאילנות.[9]

ט. פעולות שאומנם פולחות את הקרקע, אך אינן לצורך הקרקע או הצמחים, כגון יישור הקרקע לצורכי סלילת כביש, הנחת צינורות, קווי חשמל וכדומה, אינן נכללות כלל תחת איסור החרישה, והן מותרות בשמיטה, ואין בכך גם חשש של מראית העין, מכיוון שניכר בעליל שהן פעולות שאינן לצורך חקלאי.[10] סמוך למקום העבודות מומלץ להציב שלט או להניח חומרי בניין, כדי להוכיח כי מדובר במלאכה שאינה חקלאית.

4. דינים נוספים

י. אין לסקל את האדמה, מכיוון שבכך הוא חורש את האדמה, ואם עושה כן שלא לצורך חקלאי, צריך שהדבר יהיה ניכר.[11]

יא. שדה שנחרש בשביעית באיסור, אין לזורעו לאחר השביעית.[12]

יב. איסור החרישה חל בין בידיים ובין באמצעות כלי עבודה.[13]

יג. לאחר היתר המכירה: מכיוון שיש הסוברים שחרישה אסורה מהתורה, אין לחרוש את הקרקע על ידי יהודי, אלא במקום שהדבר נצרך,[14] ויש להכשיר את העובדים הזרים במשק שיבצעו פעולות אלו.

יד. מותר לחפור בריכות דגים חדשות, ויש להניח את העפר במקום שאינו מיועד לזריעה, או באופן שניכר ממנו שאינו מעוניין לזרוע.[15]

---

8 בבלי (מו"ק ג ע"א), תרי קשקושי הוו.

9 שבת הארץ (קו"א ב, ב), זאת על פי הדעות הסוברות שחרישה אסורה מדרבנן.

10 ראה רמב"ם (שמיטה ויובל פ"ב ה"ו-הי"ד) ובשבת הארץ שם; התורה והארץ (ח"ו עמ' 13 ועמ' 143).

11 בבלי (מו"ק ג ע"א) "ונטשת מלסקל", תוס' הרא"ש שם. רמב"ם (שמיטה ויובל פ"ב ה"ו), ומותר לעשות כן לצורך אבנים, רמב"ם (שם ה"י) וראה שבת הארץ (שם אות א-ג).

12 תוספתא (שביעית פ"ג ה"י), ר"ת (גיטין מד ע"ב ד"ה נטייבה).

13 לדעת החזו"א (שביעית כה, לח), החרישה באמצעות מכונה נחשבת כפעולה בידיים, אך לדעת הרב פרנק בכרם ציון (הר צבי יא-יב) אין בחרישה על ידי מכונה איסור לאו.

14 משפט כהן, (סימן עא).

15 מדובר בבריכות גדולות, ואין בכך חשש מראית העין שמכין את הקרקע לזריעה. בהוצאת העפר יש להקפיד לערום את העפר בערמות גדולות.

פרק ו: זריעה, נטיעה ושתילה

1. זריעה

א. אין שיעור מזערי לאיסור הזריעה, ועוברים עליו גם בזריעת זרע אחד בלבד.[1]

ב. איסור הזריעה כולל זריעת צמחים חד-שנתיים או רב-שנתיים,[2] צמחי פרי וצמחי סרק.[3]

ג. אין להניח זרע בקרקע במקום שבו הוא יכול לנבוט אף בלי לחפותו באדמה.[4] כמו כן אין לחפות קרקע שכבר מונחים בה זרעים.[5]

ד. מותר להניח זרעים במקום ובאופן שברור שאין בהם כוונת זריעה. כך למשל מותר להניח זרעים שמעוניינים לייבשם לצורך אכילתם או לצורך שימוש בהם בשנה השמינית, על גבי שולחן, אבנים או סלעים.

ה. אין לזרוע גם באמצעות מכשירי זריעה, כגון "דריל", מדשנת וכדומה.[6]

ו. מלכתחילה אין לזרוע גם בגרמא, אך ניתן להקל לזרוע באופן זה בשעת הדחק, ואך ורק לאחר מכירת הקרקע לנוכרי על פי היתר מכירה.[7]

2. היכן חל איסור הזריעה?

ז. איסור הזריעה מהתורה חל על זריעת צמח בקרקע בשטח פתוח.

ח. זריעה בקרקע בתוך מבנה וכן זריעה במצע מנותק בשטח פתוח אסורות מדרבנן.[8]

ט. אין איסור זריעה חל כשהיא נעשית במנותק מהקרקע בתוך הבית. ראה בפרק יב.

---

1 מנחת חינוך (מצוה שכו).

2 מנחת חינוך (שכז), סובר שזריעת אילנות אסורה משום זריעה ולא משום נטיעה, וכ"כ הרב קוק (מבוא לשבת הארץ סע' ד). אולם לדעת החזו"א (יז, כ) איסור זריעת אילנות הוא משום נטיעה.

3 ראה התורה והארץ (ג, עמ' 95) שם כתב הרב ישראלי שאיסור זריעת עצי סרק הוא מהתורה.

4 מנחת חינוך (מצוה שכו).

5 תוספות ראש (מו"ק ג, א) לדעת המנחת חינוך (שכו) חל איסור על חיפוי, אך לא לוקים על לאו זה. וכ"כ חוות בנימין (א, ה).

6 מחלוקת החזו"א שביעית (סי' כה ס"ק לח; סי' כז ס"ק א (והרב פרנק שו"ת הר-צבי (זרעים ח"ב סי' לב-לג) לגבי זריעה על ידי טרקטור בגרמא.

7 באהלי שדה (סימן יא עמ' 116), לגבי זריעה בגרמא ראה הרב פרנק, (כרם ציון אוצר השביעית אות יב), שנטה לומר זריעה בגרמא אסורה מדרבנן בשביעית. והגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים ח"ג, זרעים, סי' מז אות ד).

8 ראה שבת הארץ (א, ו אות ד).

י. אין משנה גודל הכלי שבו מניחים את הזרע. איסור זריעה חל בכל כלי שבו הצמח יוכל לנבוט.

3. נטיעה, שתילה

יא. מלבד איסור הזריעה, אף אין לטעת או לשתול צמחים בשמיטה.[9] איסור זה כולל:

1. שתילה או זריעה של כל סוגי הצמחים: חד-שנתיים ורב-שנתיים, וכן צמחי פרי, סרק[10] ונוי.[11]
2. שתילת צמחים חשופי שורש או צמחים שהיו נתונים בגוש אדמה כבר לפני השמיטה.[12]
3. הטמנת פקעות.

---

9 נחלקו הראשונים במעמדה של מלאכת הנטיעה. יש מהם הסוברים שנטיעה אסורה מהתורה, ומדובר בחלק מאב המלאכה של זורע, כך סוברים הר"ש (שביעית א, א; ב, ו); ר"ן (שבת לא ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה תנא הזורע), ולדעתו זורע הוא בזרעים, נוטע הוא באילנות, ועי' חזו"א (שביעית יז, כד ד"ה שם משום דאין), שכתב בדעת ר"ת שנטיעה בשביעית היא מדאורייתא, אך נטיעה בתוספת שביעית היא מדרבנן.יש הסוברים שמדובר בתולדה של מלאכת זורע. כך סובר ר"ח (שבת עג ע"ב) ראה אג"ט (מלאכת זורע). ויש הסוברים שמדובר באיסור דרבנן: דעת ר"ת הובאה בר"ש (שביעית א, א; ב, ו), וכך מבארים בדעת הרמב"ם מהר"י קורקוס (שמיטה ויובל א, ד), ורדב"ז (א, ה).
לסוברים שנטיעה אסורה מדרבנן, עי' בשו"ת מהריט"ץ החדשות (סי' קעו), ומשמע שכל שתילה המצמיחה פירות שיהיו קדושים בקדושת שביעית אסורה מן התורה; אבל כל נטיעת אילן שלא יניב פירות בקדושת שביעית אסורה מדרבנן. אולם הרב קוק (שבת הארץ קונ"א סי' ו; אגרות ראי"ה ח"ב סי' ת) נקט כדעת הסוברים שנטיעת ייחור ושתילת ירק אסורות מדרבנן, ואילו זריעת גרעין, בין באילן ובין בירק אסורה מדאורייתא.

10 בירושלמי (שביעית ד, ד) הובאה דעתו של רשב"ג הסובר שמותר בשמיטה לטעת עצי סרק, ראה כס"מ (פ"א ה"ה) שביאר שמתוך שדין זה הובא בירושלמי כדעת יחיד, מובן שחכמים חולקים על דין זה וסוברים שאיסור הנטיעה כולל גם נטיעת עצי סרק. ראה רש"ס (ד,ד) שביאר שלדעת רשב"ג איסור הנטיעה כולל רק צמחים שמטרתם היא אכילה, אך מה שלבניין או לצרכים אחרים, לא נאסר.
הרמב"ם (פ"א ה"ה) אוסר לטעת עצי סרק, לדעת מרן הגר"ש ישראלי, (התורה והארץ ח"ג עמ' 95), נטיעת עצי סרק אסורה מדרבנן. וכ"כ שבט הלוי (חלק ג סימן קנח) בדעת ערוך השולחן, אולם לדעת שו"ת שבט הלוי אין לחלק בין נטיעת מאכל לנטיעת סרק, ושניהם אסורים מהתורה. וכ"כ חוט שני (א, ה).
יש שכתבו שבמקום הצורך מותר לטעת עצי סרק לצורך רפואה וטיהור האוויר. ראה תורת השביעית (עמ' לז), וכתב שם שהתירו לטעת עצי איקליפטוס בשמיטה כדי לייבש את הביצות. היתר נוסף לטעת עצי סרק במקום שיש צורך ראה הרנ"צ פרידמן (נצר מטעי סי' כח), והתיר כן בעיקר כשהדבר היה נחוץ לשם יצירת פרנסה לעולים החדשים בשנים הראשונות לקום המדינה.
יש לציין שבתוספתא הובא בדעת רשב"ג, (שביעית ג, יט) שהיתר זה הוא לצורך גדר, אולם הגרסה שהובאה בירושלמי נוקטת בסתמא ולא מסייגת את ההיתר לצורך גדר, ראה חזו"א (יט, כ) שדן בכך.

11 שו"ת רדב"ז (א, מד), בצאת השנה (חוזר ג עמ' לא סע' יא).

12 לדעת החזו"א (סי' יט ס"ק כ), איסור נטיעת אילן בגוש הוא מדאורייתא. וכך הורה הגר"מ אליהו, וכ"כ הגר"א שפירא בהערותיו למדריכי השמיטה בהוצאת המכון, שנטיעה בגוש אסורה מהתורה, ואלו דבריו: "בענין נטיעה בגוש, יש בזה שני טעמים: חדא די"א שכל שתילה בגוש היא רק מדרבנן, ויש דעה ששביעית דומה לערלה. וע"ז י"ל שאין לדמות לערלה, ששם תלוי אם יש יניקה חדשה או ישנה. אבל לגבי מלאכה נראה שהוי מלאכה גמורה לשתול נטיעה כזאת בשבת, שהוי מלאכה, וא"כ הו"ה בשביעית". אולם יש הסוברים שנטיעת צמח הנתון בגוש אדמה אסורה מדרבנן, מכיוון שהצמח כבר קיים, ראה בצאת השנה (עמ' לג הע' 16). עי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות א).

יב. אין להטמין ייחורים בקרקע, בין בשטח פתוח ובין בתוך חממה, או במצע גידול אחר בשטח פתוח כדי להשריש אותם.

יג. מותר להשריש ייחורים של תרביות רקמה בתוך מבנה.[13]

יד. מותר לגזום ייחורים מעץ כדי להשריש אותם בהיתר בתוך בית, בתנאי שהגיזום נעשה באופן שאינו מיטבי לעץ, ואף מותר לגזום ענפים לצורך ייחורים ולאחסנם במקרר כדי להשרישם לאחר השמיטה.

4. נטיעת עץ לפני השמיטה

טז. כאשר נוטעים עצי פרי, אסור שקליטת העץ תהיה בשמיטה, ואם נטעו עץ במזיד בזמן האסור בערב השמיטה, לפעמים צריך לעקור את העץ.[14] לכן יש לטעת עצים בערב השמיטה עד התאריכים הבאים:

1. עד ט"ו באב יש לסיים לטעת עצי פרי חשופי שורש.[15]
2. עד כ"ט באב ניתן לסיים לטעת עצי פרי ששורשיהם מצויים בגוש (כפי שמקובל לרכוש כיום במשתלות),[16] אך ראוי לא להסתמך על כך, מחשש שהגוש יתפורר תוך כדי הנטיעה ואי אפשר יהיה לסיים אותה.[17] ואולם אם בעציץ שבו נתון השתיל יש נקב שקוטרו הוא 2.5 ס"מ לכל הפחות, והעציץ מונח על הקרקע, מותר לשתול את העץ עד ראש השנה אם לא התפורר הגוש.[18]

---

13 ההשרשה נעשית בתוך בית, וכשהרקמה נתונה בכלי ייעודי לשם כך, אין בהשרשתה משום נטיעה האסורה.

14 משנה שביעית (פ"ב מ"ו), דעת רבי יוחנן בירושלמי (ערלה פ"א ה"ב), תוס' (גיטין נג ע"ב), ראה רש"י (ר"ה ט ע"ב ד"ה יעקר); שכתב שטעם איסור הנטיעה בתוך שלושים יום לשביעית הוא מדין תוספת שביעית, ר"ש על הספרא.

15 רמב"ם (פ"ג הי"א); ועי' שבת הארץ (פ"ג הי"א אות ג). זמן זה מחושב לפי שבועיים לקליטה ועוד שלושים יום להיחשב שנה לעניין עורלה. באופן זה לא ייווצר מצב שמניין שנות העורלה מתחיל מהשמיטה. ועי' שבת הארץ (שם אות א) דעת הסוברים שאם זמן הקליטה שונה משבועיים, הולכים אחריו. להגדרת הקליטה עי' שם (אות ה).
לדעת החזו"א (סי' כו ס"ק ב) מותר עד ט"ז באב, מפני שאומרים "מקצת היום ככולו".
מכיוון שהאיסור לטעת באופן זה - בו שנות העורלה נמנות מהשמיטה - הוא משום מראית עין, מסתבר שהולכים אחר השיטה שבה נהוג למנות בפועל את שנות העורלה. לכן נראה שיש להחמיר בכל הספקות כספקא דאורייתא. ועי' מכתב הגרש"ז אויערבך (מפרי הארץ שביעית עמ' 10), ולדעתו אפשר להקל בכל הספקות הללו לעניין שמיטה ככל ספקא דרבנן.

16 עי' בצאת השנה (עמ' נד סעי' יא והע' 19). ולעניין עורלה עי' התורה והארץ (ח"א עמ' 240-241). במקרה זה אין צורך בשבועיים לקליטה, שכן העץ קלוט ועומד בגוש. יסוד זה נלמד משו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע, כלאים פ"ה הי"ד אות ג). אומנם יש מחמירים הסוברים שגם בנטיעה בגוש צריך שבועיים לקליטה, אם היה במצע מנותק. כן כתבו הלכות שביעית (סי' ב, כסא דוד ס"ק ע), הגרי"מ טיקוצינסקי (ספר השמיטה פ"א סעי' ג), וכך גם דעת הגר"ש מן ההר במכתב תשובה לרבני המכון בספר התורה והארץ ח"ד עמ' (85-86).

17 כי אם יתפורר הגוש הוא יוגדר כעץ פרי חשוף שורש שהזמן האחרון לנטיעתו הסתיים בט"ו באב, כנ"ל בסעי' הקודם.

18 ראה התורה והמדינה (ח"ד עמ' קלז). מפני שמניין שנות העורלה נמשך מהשנה השישית ואין צורך בזמן קליטה. ועי' שבת הארץ (פ"ג הי"א אות ב, התורה והארץ (ח"א עמ' 221, עמ' 225).

3. לכתחילה עד ט"ו באלול יש לסיים נטיעתם של עצי סרק חשופי שורש,[19] ובשעת הצורך ניתן להקל[20] כדעת הסוברים שמותר לשתול עצי סרק עד ערב ראש השנה.[21]
4. צמחי נוי חד-שנתיים יש לשתול או לזרוע עד כ"ו באלול לפני השקיעה.[22]
5. עצי סרק וכן שתילי ירקות או פרחים המגיעים מהמשתלה בגוש אדמה - ניתן לטעת אותם עד כ"ט באלול. אומנם המחמיר לטעת אותם עד ט"ו באלול, תבוא עליו ברכה.[23]

יז. אם ניטע עץ פרי בזמן המותר, ולאחר הנטיעה ניכרו בעץ סימני כמישה המעידים על התפוררות הגוש במהלך הנטיעה - אין חובה לעקור אותו, מפני שניטע בהיתר,[24] ויש למנות לו שנות עורלה מן השמיטה.

יח. יש מי שסובר שאם נטע בערב השביעית בעציץ שאינו נקוב, העץ אינו נאסר.[25]

5. נטיעת עץ בשביעית

יט. הנוטע עץ בשביעית, עליו לעקור את העץ,[26] בין עשה זאת בשוגג ובין במזיד,[27] אך הפירות מותרים באכילה.[28]

---

19 תוס' רי"ד (מהדורא תניינא ר"ה ט ע"ב, תוס' רי"ד מו"ק ג ע"ב), לדעה זו אסור לטעת בתוך ארבעה עשר יום לפני השמיטה, מכיוון שאז קליטת העץ היא בשביעית, ולדעתם נחשב כאילו נטע בשביעית ועליו לעקור את העץ, התורה והמדינה (ח"ד עמ' קלז, קמח). וכך הורה הגר"מ אליהו . וכן משמע מדברי הרב קוק (שבת הארץ פ"ג הי"א אות ב הע' 11).
הגרב"צ עוזיאל (התורה והמדינה ח"ד עמ' קמ) אוסר נטיעת עצי סרק במועד זה, מפני שלדעתו האיסור אינו משום מניין שנות עורלה אלא משום שעץ צעיר נראה כעץ שניטע בשמיטה. וכן נכתב בכרם ציון (פרק א סע' ח) ראה מנחת שלמה (חלק א סימן מח) שדן בשיטות השונות בשאלה זו.

20 כן הקל למעשה הראשל"צ הרה"ג בן-ציון מאיר חי עוזיאל (התורה והמדינה ח"ד עמ' קמ).

21 חזו"א (סי' כב אות ה). ולדעתו איסור נטיעת עצי סרק י"ד יום לפני השמיטה הוא רק בזמן שתוספת שביעית נוהגת, בצאת השנה (עמ' כח סי' א, עמ' מב ד"ה נטיעה); הגר"ש ישראלי (חוות בנימין סי' ט אות ח).

22 התורה והמדינה (ח"ד עמ' קלז); בצאת השנה (עמ' מב ד"ה ירקות).

23 ע' בהרחבה "נטיעת עצי סרק ערב שביעית" הרב אהוד אחיטוב, (אמונת עתיך מנחם-אב אלול תשס"ז).

24 ע' התורה והארץ (ח"א עמ' 240), שם מבואר שכמישת העלים היא סימן לכך שגוש האדמה אינו מספיק למחייתו של העץ, וצריך למנות לו את שנות העורלה מחדש. יש להיוועץ במדריך חקלאי כדי לוודא שהכמישה אינה נובעת מסיבות אחרות, כמו מכת שמש או חוסר מים.

25 שו"ת (מנחת שלמה תנינא ב - ג סימן קכג), לדעתו, מכיוון שאיסור העורלה בעציץ שאינו נקוב הוא מדרבנן, אין בו גזירת מונין.

26 רמב"ם (פ"א הי"ב, פ"ג הי"א).

27 משנה (תרומות פ"ב מ"ג), בטעם הדבר מדוע אם נטע בשביעית חייב לעקור הובא בגמרא (גיטין נג ע"ב) משום גזירת 'מונים'. ביאר רש"י שם, שטעם הגזירה הוא שלאחר סיום שלוש שנות העורלה, כאשר אנשים יאכלו מפרי העץ, ימנו, יספרו לאחור את שנותיו של העץ, וכשיבינו ששנת השמיטה היא השנה הראשונה לנטיעה, יתירו בשל כך נטיעות מלכתחילה בשמיטה. טעם נוסף שהובא בגמרא הוא שאם נתיר בשוגג יטעו במזיד ויאמרו שהדבר נעשה בשוגג מכיוון שנחשדו ישראל לזלזל במזיד במלאכות בשביעית, אף במקום שלא נחשדו לעשות באופן זה מלאכות בשבת.

28 כפתור ופרח (פרק מז ד"ה נטיעה קודם שביעית).

כ. איסור הנטיעה חל הן על עצי פרי, כאמור, והן על עצי סרק.[29]

כא. איסור הנטיעה כולל גם העברת עציצים ממקום למקום והנחתם על הקרקע.

כב. אין לרכוש עץ שגודל באיסור בשנת השמיטה. יש להקפיד על כך בשנים שלאחר השמיטה. כשרוכשים צמחים לאחר השמיטה, יש לוודא שהם הוכנו לפני השמיטה, או שהוכנו בהיתר במהלך השמיטה, כגון בחממות מצע מנותק, או במשתלה שנמכרה בהיתר המכירה.

6. דינים נוספים

כג. מלבד איסור הזריעה, כל הפעולות הגורמות להצמחה אסורות מדרבנן,[30] מפני שהן תולדות זריעה או זמירה.[31]

כד. אין להשקות את הקרקע כדי לגרום להנבטת צמחים, בין צמחי תרבות ובין עשבי בר.

כה. יש הסוברים שפעולות שמטרתן חיזוק הנטיעה או הבשלת הפרי הן בכלל תולדה של נוטע.[32]

7. הרכבה והברכה של עצים

כו. אין להרכיב או להבריך צמחים בשמיטה.[33]

כז. בשנה השישית יש לתכנן ולבצע את עבודות ההכנה לקראת הנטיעה או ההרכבה די זמן לפני השמיטה, כדי שתהיה אפשרות לטעת או להרכיב את העצים לפני השמיטה. לכן יש לנקות את השטח מהגידול הקודם, להכין את גדודיות הנטיעה, לפרוס את מערכת ההשקייה, ובמקרים של הרכבה - לחתוך את הנוף של המטע הקודם ולהכין חומר ריבוי בכמות מספקת כמה חודשים לפני הזמן האחרון לנטיעה.

כח. ניתן להרכיב עצים בערב השמיטה לפי לוח הזמנים דלהלן:

1. הרכבת עצי פרי על כנות הנושאות פרי[34] מותרת עד ט"ו באלול,[35] מעל גובה של

---

29 ערוה"ש (יז, א), מנחת שלמה (ח"א סי' מח), אור לציון (שביעית א, יב), דרך אמונה (א, יב ס"ק צח), באהלה של תורה (שביעית סי' כח), ילקוט יוסף (שביעית ח"א עמ' קפב סע' ו).

30 מו"ק (ב ע"ב - ג ע"א); רמב"ם (פ"א ה"ג, ה"ה וה"י). הגדרת ההבדלים שבין אב לתולדה, עי' שבת הארץ (פ"א ה"ג אות א).

31 הזמירה אף היא מוגדרת כתולדת זריעה, ראה בבלי (מו"ק ג, א).

32 רש"ס שביעית (פ"ב ה"ד ד"ה מזהמין את הנטיעות, ה"ה ד"ה סכין), ולדעתו כל פעולה שמטרתה היא הבשלת הפרי מוגדרת כתולדה של נטיעה.

33 רמב"ם (פ"א ה"ד), איסור זה הוא מדרבנן, ראה בצאת השנה (עמ' כט הע' 4), שבת הארץ (ד, ד אות ג). ועי' פנ"מ (פ"ד ה"ד ד"ה א"כ) שכתב לאסור הרכבה לאוקמי אילנא.

34 להגדרת כנה כנושאת פרי, עי' התורה והארץ (ח"א עמ' 118 ואילך), כגון לימון גס בהדרים.

35 בהרכבה כזאת לא מונים את שנות העורלה מחדש: עי' מהר"י קורקוס (מע"ש ונט"ר פ"י הי"ד); התורה והארץ (ח"א עמ' 85 ואילך).
הבעיה היחידה בהרכבה כזאת היא הקליטה בשמיטה: התורה והארץ (שם); שבת הארץ (פ"ג הי"א אות ב, ח).
דין הרכבת תמך לעניין עורלה עי' התורה והארץ (ח"א עמ' 57 ואילך). ומכאן נפק"מ לנטיעה בערב שמיטה

10 ס"מ.[36] בשעת הדחק מותר להרכיב עד ערב ראש השנה.[37]

2. הרכבת עצי פרי על גבי כנות סרק[38] יש לסיים עד ט"ו באב.[39]

כט. לאחר ההרכבה יש לבצע בשישית את כל הדרוש לשמירה על ההרכבה, כגון סיוד הגזע, כיסוי ההרכבה בשקיות, בדיקה שההרכבה עלתה יפה, חיטוי ההרכבה במקרה הצורך, ושמירה מפני שבירה של ההרכבה.[40]

ל. אם לא היה די זמן להרכיב את המטע לפני השמיטה, יש לבצע בשישית את כל פעולות השמירה על גדם העץ.

לא. בשמיטה עצמה מותר לבצע את הפעולות הנדרשות להגנה על ההרכבה, כגון חיטוי מקום ההרכבה, חבישתו וכיסויו בשקיות פלסטיק או נייר, הצבת חוטי ברזל לטובת ציפורים (כדי שלא תעצורנה לנוח על השקיות), וכיוצא באלו.

לב. בהרכבת צד מותר לגזום את הכנה בערב השמיטה מעל 10 ס"מ, להרכיב לפי הגובה הרצוי, ולאחר ראש השנה ולאחר שהרוכב נקלט ועבר את גובה הכנה - לגזום את הכנה מעל ההרכבה.

לג. אם לא הספיקו להרכיב את המטע לפני השמיטה, יש לבצע בשנה השישית את כל פעולות השמירה על גדם העץ, ומותר להמשיך לשמור על הגדם גם בשמיטה לפי הצורך.

8. זריעה ושתילה לאחר 'היתר המכירה'

לד. גם לאחר מכירת הקרקע, אין לעשות על ידי יהודי מלאכות שאיסורן מן התורה או שיש ספק אם הן אסורות מהתורה.[41]

לה. בשטח פתוח - זריעה או שתילה של ירקות חשופי שורש מותרת רק על ידי גוי, ומלכתחילה ראוי שגוי ישתול ירקות הנתונים בגוש.

לו. חממה: ניתן לשתול ירקות הנתונים בגוש בתוך מבנה גם על ידי יהודי, אך מלכתחילה ראוי שגוי יעשה זאת.

לסוברים שהאיסור תלוי במניין שנות העורלה.

36 הש"ך (יו"ד סי' רצד ס"ק לא) פסק שאילן שנגמם מתחת לגובה טפח - יש למנות לו את שנות העורלה מחדש, מדרבנן. ועי' מאמר הגרח"ז גרוסברג (התורה והמדינה יא-יג); מאמר הרב יהודה עמיחי (ברקאי ד). בהרכבת צד ניתן לגזום מעל 10 ס"מ, להרכיב בגובה הרצוי, ולאחר שהרוכב מתפתח ועובר את גובה הכנה - לגזום אותה מעל ההרכבה.

37 עפ"י בצאת השנה (עמ' כט הע' 5, עמ' מב ד"ה נטיעה).

38 לדעת הרמב"ן (ר"ה י ע"א) הרכבה ע"ג כנת סרק מחייבת מניין מחודש של שנות העורלה. ועי' נטע הילולים (סי' י ס"ק קמד); התורה והארץ (ח"א עמ' 103 ואילך). ולדעת החזו"א (סי' כב ס"ק ה) גם בכנת סרק מונים את שנות העורלה לפי הכנה.

39 תורת השמיטה (סי' א הע' ו) עפ"י רמב"ם (פ"ג הי"א).

40 מדובר בפעולות שנועדו ל"אוקמי אילנא".

41 שבת הארץ (פ"ח ה"ח אות ה' הע' 21-23).

לז. גם בשטח שנמכר בהיתר המכירה אין לטעת עצים, עצי פרי ועצי סרק. במקרים ייחודיים יש לפנות לוועדת השמיטה.[42]

9. העתקת עצים

לח. אם נוצר צורך להעתיק עצים במהלך השמיטה, בשל פינוי שטח לבנייה או לסלילת כביש, ניתן להוציא את העצים, להכניסם לשק ולהניחם על גבי מצע מנותק, כגון יריעת ניילון, ולאחר השמיטה ניתן לטעת אותם מחדש. אין לטעת בשמיטה עצים שהוצאו ממקומם לצורך בנייה.

42 משפט כהן (עא); בצאת השנה (חוזר ב הערה 1).

פרק ז: זמירה

1. דינים כלליים

א. הזמירה היא אחת מהמלאכות שעשייתן בשמיטה נאסרה במפורש בתורה.[1] מלבד מלאכת זמירת העץ, כל שאר המלאכות המסייעות לגידול הצמחים אסורות מדרבנן, מפני שהן תולדות זריעה או זמירה.[2]

ב. למעשה פוסקים כדעת הסוברים שאיסור הזמירה חל על כל סוגי הצמחים,[3] בין חד שנתיים (ירקות) ובין רב שנתיים: שיחים, עצי פרי[4] או עצי סרק.[5]

ג. הזמירה אסורה גם אם ההנאה מתוצאתה תהיה בשנים שאחרי השמיטה.[6]

---

1 ויקרא (כה, ד).

2 מו"ק (ב ע"ב - ג ע"א); רמב"ם (פ"א ה"ג, ה"ה וה"י). הגדרת ההבדלים שבין אב לתולדה, עי' שבת הארץ (פ"א ה"ג אות א). עי' ירושלמי (שבת פ"ז ה"ב): "כל דבר שהיה מבחיל את הפירות - חייב משום זורע בשבת".

3 ביחס לזמירה ישנן שתי מחלוקות עקרוניות בפוסקים. 1. אם איסור הזמירה מהתורה הוא רק בגפן או שמא הוא בכל הצמחים. 2. אם איסור הזמירה הוא רק זה שגורם לצימוח מחודש של ענפי פרי באותה שנה, אך אם ההנאה מהזמירה תהיה רק בשנה העוקבת, אין זה בכלל הזמירה שאסרה התורה. מחלוקות אלו יתבארו בהערות הבאות.

4 הסוברים שפעולת הגיזום בכל סוגי הצמחים היא מהתורה: מכילתא דרשב"י (פרשת משפטים); רמב"ם (שמיטה ויובל פ"א ה"ב); ספר החינוך (מצווה שכז); רדב"ז (שמיטה ויובל פ"א ה"ב); ספר השמיטה (עמ' יח סע' א, עמ' יט סע' ד). ראה ר"ש (שביעית ב, ג), שכתב שפעולת הקרסום היא כפעולת הזמירה, אלא שהזמירה היא בגפנים והקרסום הוא בשאר האילנות, וכן משמע בערוך (ערך קרסם) שכתב שקרסום הוא כמו זמירה. עי' שבת הארץ' (פ"א ה"ב אות ג, הט"ו אות ה, ה"כ אות א). בצאת השנה (עמ' לא סעי' ה והע' 5, עמ' מז והע' 8). הגיזום הדומה ביותר לזמירת הגפן הוא גיזום הקיווי, הנותן פירות באותה שנה על הענפים המתפתחים כתוצאה מהגיזום. פחות דומה לכך הוא הגיזום הגס באפרסק, המצמיח ענפי פרי שעליהם יצמח הפרי בשנה הבאה.
ראה אג"ט (זורע אות ב ס"ק ד בדעת רש"י מו"ק ג, א), חזו"א (סי' כא ס"ק טו ד"ה ואילני, הסוברים שפעולת הגיזום מהתורה היא רק בגפן, מכיוון שרק הגפן נזכרה במפורש בתורה.

5 יש הסוברים שגיזום עצי סרק אסור מהתורה בדומה לגיזום הגפן: הרב קוק בשבת הארץ (א, ה אות ב, ג א, טו אות ה; יב, יג, כג; א, כ אות א; ג, ט אות ב, ד). ולדעתו כל גיזום הנועד להצמיח אסור מן התורה, אור שמח (א, טו), ספר השמיטה (עמ' יט סע' ד), בצאת השנה (עמ' לא סעי' ה והע' 5, עמ' מז והע' 8). ויש הסוברים שגיזום עצי סרק הוא מדרבנן עי' חזו"א (סי' כא ס"ק טו ד"ה ואילני), כרם ציון (פרק ד סעי' א).

6 לסוברים שכל גיזום אסור מהתורה ואין משמעות לשלב שבו ייהנו מפעולה זו או מפני שהוא "עבודה שבשדה ושבכרם" (עי' שבת הארץ פ"א ה"ה אות ח, ה"י אות א). לכן יש להימנע ככל האפשר מגיזום ולשנות באופן הפעולה. אומנם לדעת המהריט"ץ (שו"ת החדשות סי' קעו) בדעת הרמב"ם משמע שזמירה של תורה היא רק זו המצמיחה פירות באותה שנה, כמו זריעה. ועי' אג"ט (זורע אות ב ס"ק ה). הגר"ש ישראלי הורה שגיזום שאינו מצמיח ענפי פרי אינו אסור מן התורה. ועי' שמיטת תשמ"ז בכפר עציון (עמ' 53); שמיטה ממלכתית (פרק ג סעי' 4).

ד. כל קיצור ענף שמטרתו יצירת ענפים חדשים בצמח נחשב לזמירה.[7]

ה. במקרה הצורך, בצמחים שללא גיזום ימותו או שייגרם להם נזק של ממש,[8] ניתן לקצר את הענף באופן שונה מאופן הגיזום בכל שנה.[9] ההיתר תקף רק אם ללא הגיזום ייגרם נזק שאי אפשר לתקנו אחר כך ללא הפסד.[10]

ו. אופנים כגון אלו נחשבים לשינוי:

1. שבירת הענף ביד.
2. קשירת הענף בחוט ברזל למניעת מעבר המים והמינרלים לענף.[11]
3. לחיצת הענף בצבת.[12]
4. גיזום ענף עד לבסיסו לשם דילול ענפים.[13]
5. קיצור ענפי צמח חלקית,[14] והותרת מספר עיניים גדול במיוחד ממספר העיניים הנשארות בכל שנה.[15]
6. יצירת שינוי בתוצאת המלאכה, כגון זמירת כמות גדולה יותר של אשכולות או פרי מאשר בשנה רגילה.

---

7 ר"ח (ע"ז נ ע"ב); רש"י (מו"ק ג ע"ב ד"ה זמירה; ע"ז נ ע"ב ד"ה כאן וכאן); רשב"ם (ב"ב פ ע"ב ד"ה מפני); מאירי (ב"ב פ ע"ב); עי' שבת הארץ (פ"א ה"ב אות ג, הט"ו אות ה, ה"כ אות א); ספר השמיטה (עמ' יח סע' ב).
הזמירה מוגדרת כעבודת האילן, כמובא בב"ב (פ ע"ב) אין קוצצים בתולת השקמה בשביעית מפני שהיא עבודה, ירושלמי (כלאים פ"ח ה"א), סמ"ג (ל"ת סי' רסו- רסז), קרית ספר (אזהרת קפו), ועי' שו"ת משפטי עוזיאל (כרך ד עניינים כלליים סימן טז).

8 עפ"י דברי הרב קוק, (שבת הארץ פ"א ה"ה אות יב; ה"כ אות ד/ 2). הגדרת הנזק, ראה בפרק ט סע' יא, 3.

9 עי' שבת הארץ (פ"א ה"ג אות א). ועי' בדברי הרב קוק (קונ"א סי' יא, משפט כהן סי' סז), שכתב שזמירה בשינוי מה, כגון אלכסון, היא קלה יותר. ועי' בצאת השנה (עמ' לא סעי' ח, עמ' לג הע' 10, עמ' נ חוזר יג), שם דנו בזמירה באלכסון או בשינוי במספר העיניים. ובחוזר לשמיטת תשי"ב (עמ' פז סעי' ו) דנו בשינוי בצורת החתך ובגבהו.
לביאור יסודה של הלכה זו, עי' תוספות (מו"ק ד ע"ב ד"ה מפני) שכתבו שפעולה בשינוי איננה מלאכה. ועי' אג"ט (פתיחה אות ג) האומר שכל "שינוי באיכות הנפעל" אינו בכלל מלאכה בכל מצוות התורה, ואילו "שינוי באיכות הפועל" הוא דין מיוחד לשבת, הנובע מ"מלאכת מחשבת". דרכים שונות של זמירה בשינוי עפ"י הוראות החזו"א נידונו בהליכות שדה (מס' 47 עמ' 10-27).

10 כדין "פסידא דהדר", עי' שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 26 סעי' ב).

11 הצעת הרה"ג יהושע י' נויבירט.

12 בצאת השנה (עמ' נ חוזר יג).

13 פעולה זו היא פעולת "זירוד" לדעת רוב המפרשים: עי' שבת הארץ (פ"ג ה"ט אות ב). עי' מאורות (מס' 1 עמ' 24).

14 תוספות (ב"ב פ ע"ב ד"ה לא מקשי); דעת הרב קוק (שבת הארץ פ"א ה"כ, עמ' 275 בדעת ר"ח, קונטרס אחרון סי' יא; משפט כהן סי' סז); ולכן ניתן להקל ולזמור את הענף באופן חלקי. עי' הליכות שדה (מס' 2 עמ' 4; מס' 3 עמ' 2), שם התירו באופן זה רק ע"י גוי.

15 השארת מספר העיניים צריכה להיות באופן שיוכיח שיש שוני ניכר בין זמירה זו לזמירה שנעשית בכל שנה.

2. אופנים נוספים של גיזומים אסורים

ז. מלבד הזמירה האמורה, אין לזמור גם לצורך סיוע להבשלת הפרי על ידי הורדת ענפים מהעץ.[16]

ח. אין לקצר ענף כדי לדכא את הצימוח שלו ולחזק בכך חלקים אחרים של העץ, גם אם אין לו עניין בפריצת ענפים חדשים ממנו.[17]

ט. עיצוב העץ: יש להימנע מגיזום לעיצוב העץ אם דחיית הגיזום תגרום רק לעיכוב הצמיחה.[18] ואולם אם ההימנעות מהגיזום תגרום נזק שקשה לתקנו, ניתן לגזום בשמיטה על פי סדר העדיפויות שבואר לעיל, סעיף ו.[19]

3. אופנים של גיזומים מותרים

י. זמירה שאינה לצורך הצמחת האילן אלא למניעת נזק לאילן או למניעת נזק לאחרים מותרת, בכפוף לתנאים הבאים:

1. שתיעשה באופן שניכר ממנו שהיא פוגעת באילן,[20] ולכל הפחות שניכר שאינה מועילה לו.[21]
2. כשהזמירה אינה לצורך העץ אלא לצרכים אחרים,[22] כגון גיזום לסכך, הגנה על חוטי חשמל.
3. כשמטרת הזמירה היא שהעץ יחיה שנים רבות יותר ולא יתמוטט.[23] מותר לבצעה בשמיטה, שהרי מטרתה אינה הצמחה.

יא. גיזום שמטרתו שמירת הצורה הקיימת של הצמח בלבד מותר, בתנאי שהצמח בוגר ואין תועלת בצימוח שהגיזום גרם.

---

16 רש"ס (שביעית פ"ב ה"ג). לדעתו כל פעולה שמטרתה היא שיפור הפרי אסורה משום נוטע, ופעולת הקרסום היא פעולת הזמירה, ואופן הפעולה הוא הורדת ענפים יבשים.

17 גדר "זמירה" הוא הכוונה להצמיח: עי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות ג, ד, יג, יד, כג, פ"א ה"כ אות א והע' 11-13). לכן מסתבר שגיזום שמטרתו הפוכה אינו אלא תולדה. אך מכיוון שתכלית הפעולה היא הגברת הצמיחה במקום אחר - הדבר אסור כמו כל מלאכה לאברויי אילנא. מדברי הרשב"ם (ב"ב פ ע"ב ד"ה הלכך) משמע שכל גיזום הנועד להצמיח אסור מן התורה. וכך הורה הגר"ע יוסף (ילקוט יוסף שמיטה תשמ"ז, עמ' כה סעי' ה).

18 הלכות שביעית (סי' א, כסא דוד ס"ק ס). וכן משמע בתורת השמיטה (סי' ג, ציונים ס"ק כז).

19 עפ"י הליכות שדה (מס' 43 עמ' 20).

20 תוספות (סנהדרין כו ע"א ד"ה לעקל); רשב"ם (ב"ב פ ע"ב ד"ה הלכך); רשב"א (ב"ב פ ע"ב).

21 תוספות (ב"ב פ ע"ב ד"ה לא מקשי); מאירי (ב"ב פ ע"ב).

22 סנהדרין (כו ע"א) ההוא גברא דהוה כסח בכרמי, ומובן שם שאם ישנה ודאות שמטרת הכיסוח של הכרם היא שימוש בזמורה ולא השבחת העץ - זמירה זו מותרת. כך מבאר הרמב"ם (פיה"מ פ"ד מ"ו) את דעת רבי עקיבא בהגדרת פעולת הזינוב, ספר השמיטה (עמ' יט סע' ג), ולדעתו יש לעשות גיזום זה באופן המקלקל את העץ.

23 שבת הארץ (פרק א הלכה כ). לדעת מרן הרב כל פעולה שמטרתה אינה להצמיח את הגפן אלא להאריך את ימיה - הזמירה אינה אסורה מן התורה.

יב. לפיכך מותר לגזום גדר חיה בוגרת ועבותה וכן "שער" וכד'. אולם אסור לגזום גדר חיה צעירה אם הגיזום יעודד צמיחה של ענפים חדשים שימלאו את חלליה.

יג. ניתן לגזום "גיזום בטיחותי", דהיינו במקרה שיש חשש שהעץ ייפול על מבנה או על עוברים ושבים, וכן אם העץ עלול לגרום נזק לחוטי חשמל וכדומה.

יד. מותר לכסח דשא מלא. אין לכסח דשא צעיר שעדיין לא מילא את פני השטח, מכיוון שאנו מעוניינים בהצמחתו.

טו. ניתן לגזום עצים למצווה,[24] כגון גיזום לסכך, לולבים, הדסים וערבות, ובלבד שניכר על ידי שינוי צורת הפעולה שאינו גוזם לצורך הצמחת האילן (יש להקפיד בזמן גיזום זה שלא לפגוע באילנות ולהשחיתם).[25]

טז. פעולות גיזום למטרות שאינן חקלאיות מותרות רק אם נעשות בשינוי מכללי הגיזום המקצועיים, באופן שאיננו הטוב ביותר לעץ.

יז. מותר לגזום גיזום סניטרי כדי למנוע הידבקות של עץ במחלה או לאחר הידבקות עץ במחלות או הינזקותו מטפילים כגון: חירכון באגסים, מאלסקו בהדרים, חיפושית קפנודיס בשקד ומחלת עיוות התפרחות במנגו. אם יש צורך, גם שילוד העץ מותר.[26]

יח. ענפים שנשברו, מותר לגזום אותם סמוך ככל האפשר לנקודת השבירה.[27] אם אפשר, יש לקשור אותם כדי שלא ימשיכו להישבר.[28]

יט. יש להקדים לשנה השישית את כל הגיזומים לשם נוחות וליצירת מעבר לכלי העבודה. אם נוצר צורך בשמיטה לגזום כדי להקל על מעבר כלי העבודה, ניתן לעשות כן בתנאי שהגיזום אינו מיועד להצמיח את העץ,[29] והוא אף נעשה באופן כזה שאינו מועיל לו.[30] הגיזום ייעשה באופן שניכר ממנו שאינו נעשה לתועלת העץ אלא

---

24 עפ"י רמב"ם (פ"א הט"ו-כ"א; פ"ב ה"ב-ח); שבת הארץ (פ"א הי"ח אות ה, ה"כ אות ג/3). ועי' התורה והארץ (ו עמ' 143-148).

25 רמב"ם (פ"ב ה"ז); שבת הארץ (פ"א הי"ח הע' 22, ה"כ הע' 35, הכ"א אות א והע' 5; קונ"א סי' ט). אך יש להקל כאשר מדובר במלאכה הניכרת לאדם המצוי במקום, המתמצא בטיבן של פעולות אלו.

26 בדברי חז"ל מצאנו שגיזום ענפים יבשים או חולים אסור בשמיטה: עי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות ב, ג, ח, כג; ה"כ אות א; פ"ג ה"ט אות ב). בשנים האחרונות התברר שענף חולה או יבש עלול לגרום למות העץ אם לא ייגזם מייד. לדעת הרב קוק, יש להתיר את כל המלאכות המוזכרות לאיסור במקרה שמתברר שהן דרושות לאוקמי אילנא: עי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות כז/ 6).

27 זו פעולה שמטרתה מניעת נזק לצמח, פעמים רבות מחלות שונות חודרות לעץ דרך הפצע הפתוח, ראה (שמיטה ממלכתית עמ' 102).

28 רמב"ם (פ"א הכ"ב). ועי' שבת הארץ (שם אות ג). פעולה זו נצרכת כדי שלא ייכנסו מחלות לעץ דרך הגדם.

29 עי' שבת הארץ (פ"א ה"ט אות א-ב). ולעניין גיזום שלא למטרת הצמחה, עי' שבת הארץ (פ"א ה"כ אות ג/3; שם הכ"א אות א). עפ"י רש"ס (פ"ב ה"ד ד"ה ונוטל את הרואה). וכך נכתב בשם החזו"א (הליכות שדה 47 עמ' 14). לעניין פעולה שאיננה מלאכה חקלאית מצד עצמה, ואיננה אלא "הכשר למלאכה", עי' חזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה שם מה); שבת הארץ (פ"א ה"ט אות א-ב). ולעניין גיזום שלא למטרת הצמחה עי' שבת הארץ (פ"א ה"כ אות ג/ 3, הכ"א אות א).

30 בתוספות (ב"ב פ ע"ב ד"ה לא), נאמר שגיזום למטרה שאיננה חקלאית מותר רק כשאינו מועיל לעץ. ובתוספות (סנהדרין כו ע"א ד"ה לעקל) נאמר שהגיזום מותר רק אם נעשה באופן המזיק לעץ. ועי' פאה"ש (סי' כ ס"ק נא); "שבת הארץ" (פ"א ה"כ אות ג/ 2).
החזו"א (סי' יט ס"ק יד ד"ה ובתו') כתב שכל שאינו מדקדק לזמור בצורה האידיאלית - חשיב "קשה

נועד לצורך חקלאי.[31]

כ. גיזום קוצים כדי להקל על הקטיף, כגון גיזום קוצים בגדיד התמרים - מותר.

כא. גיזום 'שמלה' שנועד להקל על ההשקייה ולמנוע חדירת מחלות ומזיקים לעץ - מותר אם לא התאפשר לעשותו לפני השמיטה.

כב. מותר לקטוף פרחים מהגינה כדי להניחם בבית, אך יש לעשות זאת בשינוי (לא לחתוך בגובה הרגיל).

כג. מלכתחילה אין לגזום קוצים שפוגעים באתרוג,[32] אך אם הפגיעה רבה ולא יהיה ניתן למצוא אתרוגים לצורך מצוות החג, ניתן להקל בכך.[33]

4. טיפולים לאחר הגיזום

כד. לאחר הגיזום מותר לחטא את מקום הגיזום באמצעות טיפול במשחות גיזום או קוטלי פטריות, וכן ניתן לאטמו.[34]

כה. מריחת משחה המכילה חומרי ריפוי פעילים מותרת רק אם היא הכרחית למניעת נזק בעתיד.[35]

כו. ריסוק הגזם, הרחקתו או שריפתו - מותרים, אך אין להצניעו בקרקע.[36]

5. זמירה וגיזום לאחר שהשדה והמטע נמכרו ב'היתר המכירה'

כז. מכיוון שהזמירה היא מלאכה שאסורה מן התורה, אין לעשותה על ידי יהודי גם בשדה, מטע וכרם שנמכרו בהיתר המכירה, אך ניתן לעשותה על ידי גוי.[37]

כח. כל גיזום שנועד להצמיח ענפי פרי חדשים אסור לאחר מכירת הקרקע על ידי ישראל, אך אפשר להקל לעשותו על ידי גוי.[38]

לאילן". ועי' שבת הארץ (פ"א הכ"א אות א).

31 איסור זה הוא משום מראית עין.

32 פאה"ש (סי' כ סעי' ה בהג"ה וביש"ר ס"ק יז); הרב קוק (שבת הארץ פ"א ה"ה אות ח, טז). וכן הורו לאיסור הגרי"ש אלישיב (הליכות שדה 50 עמ' 8) והגר"נ קרליץ. לדעתם, פגיעה בהידור האתרוג אינה מוגדרת כ"פסידא" המתירה מלאכות בשמיטה.

33 הלכות שביעית (סי' א, כסא דוד ס"ק לב); הגר"ש גורן (מאורות 1 עמ' 57). יש לסמוך על דעה זו, המגדירה פגיעה בהידור האתרוג כ"פסידא" בצירוף דעת הסוברים שפעולת הגנה שאיננה מצמיחה איננה מלאכה כלל.

34 על פי רמב"ם (פ"א הי"ט). ועי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות ז, ח, ט, כב; שם הי"ט אות ג).

35 ע"ז (נ ע"ב) שמותר לסוך שמן לאחר הגיזום; שבת הארץ שם.

36 הרחקת הגזם איננה אלא מניעת נזק שיכול להיגרם לעץ או פעולה שנועדה לאפשר מעבר נוח בין העצים. ריסוק הגזם מקובל במקומות רבים כדי להחזיר לאדמה את החומרים הנמצאים באותם ענפים. בתנאי האקלים של הארץ אין לפעולה זו משמעות חקלאית רצינית ללא תיחוח החומר לתוך הקרקע.

37 עפ"י היסודות ההלכתיים של היתר המכירה במושבות בשמיטת תרמ"ט, וכן נקט בשו"ת משפט כהן (סי' סז), הסובר שגם לאחר שהשטח נמכר בהיתר המכירה אין לעשות בו מלאכות האסורות מן התורה, שבת הארץ (פ"ח ה"ח אות ה); משפט כהן (סי' עא סעי' ג); בצאת השנה (עמ' נ).

38 הערת הגר"מ אליהו.

כט. ניתן לעשות רק את הפעולות הדחופות ביותר. יש להימנע מעשיית פעולה אם לא ייגרם בכך נזק לעץ או ליבול, ואף אין לעשותה על ידי גוי.[39]

39 בצאת השנה (עמ' לח סעי' ב, עמ' ל הע' 9).

פרק ח: קצירה, בצירה וקטיף הפירות

1. איסור קצירה ובצירה

א. קצירה ובצירה הן שתיים מהמלאכות שהתורה אסרה במפורש לעשות בשמיטה, כפי שנאמר:[1] "את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור". יחד עם זאת, התורה התירה את פירות השביעית באכילה, כפי שנאמר:[2] "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה". מכאן למדו חז"ל שאיסור קצירה ובצירה חל רק אם האדם עושה מלאכות אלו כפי שהן נעשות בכל שנה, דהיינו כדרך הבעלים[3] ובכמויות מסחריות, אך ניתן לקטוף בשינוי ובכמויות קטנות.[4]

ב. פירות השביעית הם הפקר, והם שייכים לכול. לכן אין לקצור, לבצור, לקטוף או לאסוף את היבול למטרה מסחרית לצורך שיווק רגיל, כפי שהבעלים עושים בכל שנה. כך מוכיח האדם בהתנהגותו שאינו רואה עצמו כבעלים על תנובת השדה.

ג. במידת האפשר יש לשנות גם בכלי העבודה שבהם קוטפים את הפירות. לשלוחי בית דין ניתן לקטוף כרגיל.[5]

ד. איסור הקצירה חל על כל המקומות שבהם גדלים פירות השביעית: חצר פרטית, מטע ופירות הפקר הגדלים בשטח הפתוח (כגון תאנים בגדות הנחלים וכדומה).

ה. האיסור מהתורה כולל גם קצירה שמטרתה שיפור תנאי הגידול בקרקע,[6] וכן בצירה שמטרתה שיפור הצימוח של האילן, או שנעשית לצורך ריבוי היבול.[7] "בצירה

---

1 ויקרא כה, ה.

2 שם, פסוק ו.

3 בספרא בהר פרשה ו, מוזכר הביטוי שלא לבצור כדרך הבוצרים, והרמב"ם פיהמ"ש שביעית פ"ח מ"ו מדגיש שלא יעשה כדרך שהוא עושה בשאר השנים, ובעקבות כך דנו הפוסקים בהגדרה של "כדרך הקוצרים", ראה חזו"א (סי' יב ס"ק ה-ו); ספר השמיטה (עמ' כא הע' 12); מעדנ"א (סי' ז אות ד ד"ה הנה); הגר"ש ישראלי (התורה והמדינה ח"ג עמ' קלט, ח"ד עמ' קסד-קסה).

4 רמב"ם שמיטה ויובל: פרטי המצוות: "שלא יקצור כדרך הקוצרים, ושלא יבצור כדרך הבוצרים" (פ"ד ה"א והכ"ב-הכ"ד), ועי' שבת הארץ (פ"ד הכ"ב אות א-ב).

5 בצאת השנה עמ' נט סע' יח, חוות בנימין סימן צח.

6 רמב"ם (פ"ד ה"א); שבת הארץ (פ"ד הכ"ב אות ה). בספר השמיטה (עמ' קד ד"ה דרך) נאמר שקצירת שחת ותבואה לצורך הכנת הקרקע לזריעה אסורה מהתורה משום "קצירה לעבודת הארץ". וכן הורה הגר"ש ישראלי שאיסור תורה זה אמור דווקא בקצירה לתועלת הקרקע ולא כשהיא לטובת הצמח.

7 רמב"ם פ"ד הכ"ב; שבת הארץ (פ"ד הכ"ב אות ה-ו). לדעת ערוה"ש (סי' כא סעי' ב) האיסור הוא "ליקח מעט פירות כדי שהשאר יגדילו". וכן דעת ספר השמיטה (עמ' ק סי' ד). הגרש"ז אויערבך (מעדנ"א סי' ג פרק ב אות ה-יא) כתב שבכלל איסור זה כל קטיף פירות למניעת ניצול של העץ. ואיסור זה הוא משום "מנהג בעלות". לדעת הגר"ש ישראלי, איסור זה אמור דווקא בבצירה הנעשית לטובת האילן ולא כשהיא

לעבודת האילן".

ו. איסור הקצירה והבצירה חל רק על פירות השייכים לשנה השביעית, שהם הפקר כאמור, ואינו חל על פירות שגדלו בשישית ונקטפו בשביעית, גם אם בקטיפתם גורמים לצימוח נוסף באילן.[8]

ז. אין לקטוף פירות עורלה מהעץ כדי לחזק את כוחו,[9] אך אם ללא קטיף זה יש חשש שהעץ יינזק מאוד, מותר להורידם.[10] כמו כן מותר לקטוף את הפירות כאשר קיים חשש שאנשים ייכשלו ויאכלו מפירות העורלה.[11]

ח. איסור הקטיף חל גם על פירות מעצי סרק כגון אורן הצנובר, או מעצים שפריים נאכל בשעת הדחק, כגון שזיף פיסרדי, שקד מר וכדומה, ובמיוחד אם קוטף את הפירות כדי לחזק את העץ.[12]

ט. מלכתחילה אסור ליהודי לקטוף פירות השייכים לגוי, כגון פירות שגדלו בשטח שנמכר בהיתר המכירה.[13]

י. חל איסור להפסיד פירות שביעית, לכן אין לקטוף פירות בשביעית כאשר הם עדיין אינם ראויים כלל לאכילה. הקטיף אסור בשביעית החל מהחנטה ועד שהפרי מגיע לשליש הבשלתו, קרוב ל"עונת המעשרות".[14] השלב לאחר הבאת השליש הוא שלב "שבירת הצבע", שבו מתחיל להופיע צבעו האופייני של הפרי הבשל, ואז ניתן לקטוף את הפרי. ניתן לקטוף את הפרי גם אם הוא יהיה ראוי לאכילה רק על ידי הבחלה מלאכותית.[15]

יא. כל עוד הפרח לא חנט, מותר להסיר אותו, שהרי אין בכך הפסד של פרי קיים.[16]

לטובת הפירות. ועי' מצוות הארץ (סי' מ הע' יט); "הליכות שדה" (מס' 3 עמ' 1); שמיטה ממלכתית (פרק ד סעי' 2); שבת הארץ (פ"ד הכ"ב אות ג-ד).

8 משנה שביעית ו, ב.

9 שו"ת משנה יוסף ג, כה- כו, משום שיש בכך בצירה לעבודת האילן.

10 בצאת השנה עמ' נג הע' 1.

11 עפ"י אמונת עתיך 108, תמוז תשע"ה, עמ' 26-27.

12 מכיוון שאיסור הבצירה לא חל רק על פירות הקדושים בקדושת שביעית, שבת הארץ ד, כב אות ה, וכן הנחיות עשיית המלאכות, "לאוקמי" או "לאברויי", הם גם ביחס לעצי סרק, לכן ודאי שדיני השביעית שייכים גם בעצי סרק.

13 שבת הארץ ה, ח אות ה.

14 משנה שביעית ד, י רמב"ם שמיטה ויובל ה, יז.

15 הבחלה מלאכותית היא הזרמת הגז אתילן על הפרי כדי לגרום לו לייצר סוכרים, ישנם מינים שמלכתחילה נקטפים בעודם בוסר ולא ראויים לאכילה, וזאת משום שמיד עם הבשלתם הם מתחילים לפתח תהליכי ריקבון ולא ניתן לשווק אותם.

16 משנה שביעית פ"ד מ"י; רמב"ם פיהמ"ש שם, מהדורת מוסד הרב קוק; "משיוציא פרי"; ועי' שבת הארץ פ"ה ה"ד אות ח, וכן פ"ח ה"ו אות ו והע' 17-18.

2. כמות הפרי שניתן לקטוף

יב. מותר לאדם לקטוף, בשינוי לעומת הדרך הרגילה, רק כמות קטנה הנדרשת לשימוש בני ביתו למשך שבוע.[17]

יג. לשלוחי אוצר בית דין מותר לקטוף את הפירות כרגיל, ראה להלן.

יד. בוצר המעוניין להכין יין מענבי הכרם, או מוסק המעוניין להכין שמן לבני ביתו מהזיתים שבמטע, מותר להם לקטוף כמות של פרי שתספיק לתוצר לאנשי הבית למשך שנה. כך גם אדם הנוהג בכל שנה לעבד את הפירות, ומכין שימורים ביתיים, ריבות וכדומה, מותר לו לקחת כפי הכמות הנצרכת לבני ביתו למשך שנה.[18] יש לתת את הדעת לזמן הביעור ולבער את המוצרים שנותרו בבית.

3. מניעת הכניסה למטע או לחצר

טו. פירות השביעית הם הפקר לכול. אי לכך, אסור לגדור את השדה או החצר[19] אם מטרת הגידור היא למנוע מיהודים לקטוף מהפירות. יש להרשות לכל אדם מישראל להיכנס לשדה ולחצר[20] ולקטוף פירות לצורכי משפחתו.[21]

טז. מותר למנוע כניסת בני אדם שעלולים לגרום נזק לעצים ולציוד בשטח,[22] וכן מותר למנוע את כניסתם של אלה שאינם יודעים לשמור על קדושת הפירות.

יז. מותר למנוע כניסת גויים[23] ובעלי חיים.[24]

יח. בשעת הצורך, מותר לגדור את השדה והחצר ולהודיע היכן ניתן לקבל את המפתח.[25] מותר גם להציב שלט בכניסה לשדה ובו בקשה לקטוף רק בשעות מסוימות.

---

17 עפ"י משנה שביעית ה, ז, תורת כהנים בהר פרשה א תחילת פרק א, ראה רמב"ם (פ"ד ה"א והכ"ב-הכ"ד); בצאת השנה (עמ' נט סעי' יח). ועי' שבת הארץ (פ"ד ה"א אות ג-ד, הכ"ב אות א, הכ"ג אות א-ו).

18 עפ"י המשנה שביעית ה, ז, שניתן לקחת חמישה עשר כדי יין וחמישה כדי שמן.

19 רמב"ם (פ"ד הכ"ד). ועי' שבת הארץ (שם, אות א). בתנאים שבהם מותר לגדור (לקמן סעי' ה) מותר גם לתקן גדר שנפרצה. במקרים אחרים, עי' רמב"ם (פ"ב הי"ג); שבת הארץ (שם, אות א-ב); שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 66-67 סעי' ה-ו).

20 גם הקרקע מופקרת לעניין זה שכל אדם רשאי להיכנס למטע. עי' נדרים (מב ע"א); שבת הארץ (פ"ד הכ"ד אות א, פ"ז הי"ח).

21 לדעת הרב קוק (שבת הארץ פ"ו הט"ו אות א) תיקנו חכמים שלא לקחת ללא בקשת רשות מבעל הבית. ועי' הלכות שביעית (סי' ז סעי' טו וכסא דוד ס"ק קי) שחולק על כך.

22 חזו"א (מובא בדפי הלכה לחקלאים, עמ' 43 סעי' ה); הלכות שביעית (סי' ד, כסא דוד ס"ק צ).

23 רמב"ם (פ"ד ה"ל); שבת הארץ (פ"ד ה"ל אות א). ועי' שו"ת הרשב"ש (סי' רנח ד"ה ולענין) שכתב שלא התירו שמירה זו אלא לאוצר בי"ד. ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' כ).

24 חזו"א (סי' יד ס"ק ד ד"ה שם פירות); מצוות הארץ (סי' מד סעי' ג). ועי' "שמיטה ממלכתית" (פרק יג סעי' 2).

25 כך נמסר בשם החזו"א (מצוות הארץ סי' מד הע' פט). וכך הורה הגר"מ אליהו, והוסיף שמותר לגדור בלילה בפני בני אדם שאינם יודעים לשמור על קדושת הפירות, כאשר אין אפשרות להודיע להם את הדבר. ועי' הלכות שביעית (סי' ד, כסא דוד ס"ק צ).

יט. אף שהפירות הם הפקר, על מנת למנוע לזות שפתיים יש לבקש רשות מבעלי העץ לקטוף את הפירות, ולא להיכנס לחצר או למטע ללא רשות מפורשת.[26]

כ. אין חובה על הבעלים למנוע מאחרים לקטוף פירות בכמות מסחרית.[27] לדיני הפקר הפירות ראה להלן פרק יג סעיף כו.

3. קצירה ובצירה בשדה שנמסר לבית דין

כא. מן התורה איסור הקצירה חל על אדם פרטי, מכיוון שבקצירה כדרכה הוא מראה בעלות על הפרי. לכן, אם הקציר נעשה על ידי שליחי אוצר בית דין, אין בו איסור קצירה,[28] ומותר לשלוחי בית הדין לקטוף פירות שביעית בדרך הרגילה, לחלק אותם לציבור ולגבות תמורתם את הוצאות הטיפול.[29]

כב. לאדם פרטי, שאינו שליח בית דין, איסור הקצירה בשדה שאינו שלו הוא מדרבנן, ולכן גם עליו להימנע מלקטוף כדרך שהקטיף נעשה בכל שנה.[30]

כג. מותר לאדם פרטי לקטוף פירות גם ממטע שנמסר לבית דין, במסגרת "אוצר בית דין", אך עליו לשלם לבית הדין על הוצאות הגידול.[31]

כד. מותר לקצור גידולי בעל המיועדים בעיקרם למאכל בהמה, כגון זני שיבולת שועל, שעורה וזני חיטה מסוימים, בכל שלב הגידול שלהם, לפני הבאת שליש או לאחריו.[32] זנים המיועדים למאכל אדם (לגרעינים ולתחמיץ) ניתן לקצור לפני ההשתבלות, או לחלופין בשלב הבאת הדונג.[33]

4. מיון הפירות

כה. משק הממיין את התוצרת בבית אריזה מיון המותר בשביעית (כגון הוצאת פירות קטנים ביותר שאינם ראויים כלל לחלוקה על ידי אוצר בית דין), מותר לו להשמיד

---

26 שבת הארץ ו, טו אות א.

27 אף אם הבעלים הרשה לאחר להיכנס כדי לקטוף, אין בכך משום איסור לפני עיוור שהרי הקוטף עושה זאת מעצמו.

28 כפי ההבנה בתוספתא ששליחי אוצר בית דין קוטפים את הפירות, ולא צוין שם שהדבר נעשה בשינוי, ראה חזון איש (שביעית יב, ו). חוות בנימין (א, ט, ט). היסודות ההלכתיים של אוצר בית דין (התורה והארץ ח"ו עמ' 400 אות ד).

29 ראה היסודות ההלכתיים של אוצר בית דין (התורה והארץ ח"ו עמ' 411 אות ז סעי' 1-2).

30 מעדני ארץ ז, ד ד"ה הנה.

31 מעדני ארץ (שביעית סי' ז) עפ"י דין המשנה (שקלים פ"ד ה"א); שהיו שומרי ספיחין בשביעית, אך תפקידם היה לבקש מאחרים שלא יקטפו כפי שביארו זאת התוספות (מנחות פד ע"א ד"ה שומרי ספיחים); וראה במאמר היסודות ההלכתיים של אוצר בית דין (התורה והארץ ח"ו עמ' 410 אות ו).

32 במאכל בהמה התבואה ראויה למאכל בכל שלבי הגידול, בין כשהצמח צעיר ובין כשהוא מבוגר יותר. ולכן בכל שלב אין הצמח נפסד, מכיוון שגם כשהצמח יבש אפשר להאכיל בו בהמה.

33 מזמן ההשתבלות עד זמן "הבשלת דונג" חל איסור לקצור את התבואה מפני שהקצירה גורמת להפסד גידולים שקדושים בקדושת שביעית. בעניין זה עי' חזו"א (סי' ט ס"ק ו ד"ה וכשתולשין); שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' טו אות ד).

את הפירות הקטנים ב'גרמא'. לשם כך, יש להשאיר את הפירות במקום מסודר בתוך מכלים במשך כמה ימים ולא להכניסם לקירור. לאחר שהפרי מתחיל להרקיב, מותר לפנותו לפח האשפה.[34]

5. השמדת הפרי

כו. מותר להשמיד את שאריות הצמח לאחר גמר הגידול, אך אם יש על הצמח פירות שעדיין לא נקטפו, מותר להשמידו רק לאחר שהפירות יתחילו להרקיב.

כז. אסור למסור פירות שביעית להשמדה גם במקרה של עודף פרי. קל וחומר שאסור למסור פירות להשמדה כדי לשמור על מחירם גבוה של הפירות הנמכרים.

כח. לאחר סיום הקטיף, במקרה שיש צורך לקטוף את הפירות הנותרים כדי להגן על פירות אחרים מפני מזיקים, יש לקוטפם ולהניחם במקום מסודר, עד שיתחילו להרקיב, ולאחר מכן ניתן להשליכם.

6. קצירה ובצירה בשדה שנמכר ב'היתר המכירה'

כט. היבול שגדל בקרקע שנמכרה לגוי - אין בו קדושת שביעית,[35] אך מן הראוי להדר ולנהוג בו קדושת שביעית במידת האפשר.[36] במיוחד יש מקום להקפיד שלא להשחית יבול זה.[37]

ל. אין איסור ספיחין בירקות שנזרעו בקרקע שנמכרה, ולכן מותר ליהנות מהם, לקצור ולקטוף אותם.[38]

לא. פירות שגדלו בשטח שנמכר בהיתר מכירה שייכים לגוי,[39] ומכיוון שכאמור איסור הבצירה הוא מן התורה, מן הראוי שגוי יקטוף אותם,[40] או שייקטפו באמצעות אוצר

---

34 בקבורת פירות שביעית יש חשש לאיסור הפסד פירות שביעית. אך יש לשקול אם לראות בכך גרם הפסד, שמותר. לעניין זה עי' שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ו).

35 שבת הארץ פ"ח ה"ח אות ה, ועי' פ"ד הכ"ט אות ב2/, ו); בצאת השנה (עמ' מה, נו).

36 שו"ת אבני נזר (יו"ד סי' תנח אות כ); הרב קוק (אגרות הראי"ה ח"א סי' שו, שי, שיב, שיח; ח"ב סי' ת; אגרות חמדה עמ' 166; משפט כהן סי' סז, עה, עו, פו, פז); הגרי"מ חרל"פ ("ניצני ארץ" ו עמ' 41); בצאת השנה (עמ' נז ד"ה ניתנים, עמ' ס ד"ה יבול); תורת השמיטה (סי' טז סעי' פז); החלטת מועצת הרבנות הראשית (תשל"ט, מאורות 1 עמ' 1).

37 בצאת השנה (עמ' נג סעי' ב).

38 לדעת הרמב"ם (פ"ד הכ"ט) אין איסור ספיחין במה שזרע הגוי באדמתו. ונחלקו המפרשים בדין מה שזרע ישראל בקרקע הגוי: עי' שבת הארץ (פ"ד הכ"ט אות ב1/). לדעת הכס"מ ההיתר אמור דווקא במה שזרע שם הגוי. ועי' חזו"א (סי' י ס"ק ו); מעדנ"א (סי' ט אות יא). ולדעת מהר"י קורקוס הוא הדין למה שזרע ישראל בקרקע הגוי. ועי' תשובת הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים זרעים סי' נד בסופו); שבת הארץ (שם, אות ב/ 1); הגרי"ז מינצברג (פירות שביעית סי' ט); פרי הארץ (להרב אלעזר הכהן כהנוב, סי' כא-כב); חוות בנימין (סי' ט אות יב); ילקוט יוסף (שמיטה, תשמ"ז, עמ' לד); "ניצני ארץ" (ח"ו עמ' 138); מכתב ועדת השמיטה תשמ"ז (אגרות חמדה עמ' 16). ועי' כרם ציון (פרק יא, גאון צבי ס"ק ז).

39 ולכן אין בהם קדושת שביעית.

40 רי"א ספקטור (מובא בבית הלוי סי' א ענף ה בסופו, ובניצני ארץ ו עמ' 16); הרב קוק (שבת הארץ פ"ח ה"ח

בית דין,[41] ומותר לשווק אותם תמורת המחיר הרגיל בשוק.[42] אם אין אפשרות אחרת, מותר לאסוף את היבול ע"י ישראל ולשווק אותו בדרך הרגילה.[43]

לב. מן הראוי להחתים את הארגזים בחותמת: "אוצר בית דין. התשלום בעד המכשירים והעבודה ולא תמורת הפירות",[44] או: "כשר לשומרי שביעית עפ"י היתר המכירה".[45] כמו כן ראוי שלא לדקדק במשקל התוצרת כבשאר השנים.

לג. הייצוא לחו"ל מותר לאחר המכירה.[46]

7. קטיף תיירותי

לד. ישנם שני סוגי מטעים של קטיף תיירותי:

1. מטע רגיל שנטוע בו מין אחד של עצים בדרך כלל, והוא משמש מטע מסחרי לכל דבר. לעיתים מעוניין בעל המטע בהכנסה כספית נוספת, ולכן הוא מתיר למבקרים להיכנס למטעו, 'לאכול כפי יכולתם' ולקחת פירות לביתם תמורת תשלום נוסף. פעילות זו מתווספת לקטיף הרגיל.
2. מטע שמיועד לכתחילה לקטיף תיירותי, ובדרך כלל נטועים בו מיני עצים רבים. גם במטע זה יכולים המבקרים לאכול כאוות נפשם ולשלם על הפירות שהם לוקחים לביתם. לרוב יש במטע גם 'אטרקציות' שונות, משחקים, אזור שמיועד לאכילה וכדומה.

הנחיות

לה. **דין המטע הראשון**: בנוגע לעשיית מלאכות, כגון: טיפול בעשבייה או בפירות וכדומה, דין המטע זהה לדין מטע רגיל, ובעל המטע נדרש להחליט אם למכור את השטח בהיתר מכירה או להצטרף ל'אוצר בית דין'.

אות ה; משפט כהן סי' עא סעי' ג; אגרות ראי"ה ח"א סי' קעז); שו"ת שערי זיו (להגרי"ז וינוגרד, סי' ט); הגר"ש ישראלי (התורה והמדינה ח"ד עמ' קסא ואילך); כרם ציון (פרק יט סעי' ג).

41 התורה והמדינה (ח"ד עמ' קלט סעי' ז); בצאת השנה (עמ' נג סעי' ג, עמ' נו סי' ב סעי' בעמ' סז); מכתב הגרי"מ חרל"פ (אגרות חמדה עמ' 247); מכתב ועדת השמיטה תשמ"ז (אגרות חמדה עמ' 18). ועי' אגרות ראי"ה (ח"א סי' קצח). בספר השמיטה (עמ' קג-קד סעי' ב, עמ' קכה סעי' ד) נאמר שהמשקים השיתופיים יכולים לפעול כאוצר בית דין לעניין זה במה שהם לוקחים לתצרוכת עצמית.

42 עפ"י משפט כהן (סי' עו), אגרות ראי"ה (ח"א סי' שי, שיח)

43 הרב קוק, שבת הארץ פ"ח ה"ח אות ה, משפט כהן סי' עו, פז; התורה והמדינה ח"ד עמ' קסא ואילך. ועי' ספר השמיטה (עמ' קג-קד סעי' ב, עמ' קכה סעי' ד); בצאת השנה (עמ' סז); ועי' הגרש"ז אויערבך (מעדנ"א סי' ב) שהתיר מלכתחילה.

44 עפ"י משפט כהן (סי' סז, פז); מכתב הגרי"מ חרל"פ (אגרות חמדה עמ' 247); בצאת השנה (עמ' לב סעי' טז, עמ' נו סעי' ד); התורה והמדינה (ח"ד עמ' קלט).

45 עי' שו"ת יחוה דעת (ח"ד סי' נג), שם נאמר שאין להכשיל את אלה שאינם נוהגים עפ"י היתר המכירה באכילת מה שאסור להם עפ"י מה שנהגו בהוראת רבותיהם.

46 האדר"ת ("בשמן רענן" ח"ב; "שבח הארץ" עמ' רח סי' לב); משפט כהן (סי' פז); בצאת השנה (עמ' נו סעי' א). ועי' אגרות ראי"ה (ח"א סי' קצו).

לו. אם בעל המטע הוא **שליח בית דין,** אין לו לגבות כסף תמורת הפירות, הן תמורת הפירות שנקטפים בשטח והן תמורת הפירות שנלקחים לבית הלקוח, אלא רק בעבור ההוצאות הנלוות, כמקובל ב'אוצר בית דין'. אם הוא **אינו שליח בית דין**, אין לו לגבות כלל תשלום במטע זה בשביעית.

לז. מותר למבקר לקחת כמות פירות שמספיקה לשבוע אחד בלבד. אין לשקול את הפירות שנלקחים, אלא לקחתם בקופסאות שמשקלן המוערך ידוע מראש.

לח. **דין המטע השני:** במטע זה אין היתר כלל למכור את השטח בהיתר מכירה, ומותר לטפל במטע רק לפי ההנחיות למטעים שהצטרפו ל'אוצר בית דין'.

לט. בעל מטע שמעוניין להמשיך לתפעל את המטע בשמיטה צריך להיות שליח בית דין, ועליו להודיע למבקרים שהם קוטפים פירות באישור בית דין, ומן הראוי לציין זאת גם בפרסומים על המטע. במטע כזה אין לשקול כלל את הפירות, ועדיף להחליט על סכום אחיד לתשלום על כל הפעילויות שבמטע, ובו ייכלל גם התשלום תמורת הפירות.[47]

47 באופן זה מוכח שכל התשלום התקבל בהבלעה.

פרק ט: לאוקמי ולאברויי

בפרק זה מתבארים העקרונות של "לאוקמי ולאברויי". ההשלכות המעשיות של הגדרות אלו מובאות בפרקים השונים העוסקים בטיפול בסוגי הצמחים השונים, וכן בפרק העוסק בגן הנוי.

1. הגדרת 'לאוקמי ולאברויי'

א. "לאוקמי ולאברויי" הם נימוקים הלכתיים להיתר או לאיסור עשיית מלאכות בשמיטה.[1]

ב. כאמור מהתורה[2] נאסרו בשמיטה ארבע מלאכות חקלאיות הנעשות בצמחים או עבורם: זריעה, זמירה, קצירה ובצירה. המלאכות החקלאיות האחרות הן תולדות של מלאכות אלו; יש מהן האסורות מדרבנן, ויש מהן מלאכות מותרות. בין המלאכות שחז"ל דנו בהן: דישון וזיבול, טיפול במזיקי צמחים ומזיקי פרי, טיפולים לצורך הגדלת פרי, איחור או הקדמת התעוררות בנשירים, ועוד.

ג. הגדרת המלאכה כ"אוקמי" או כ"אברויי" תלויה במטרת המלאכה, ולא בדרך עשייתה. תיתכן מלאכה שבלעדיה צמח אחד ימות או יינזק, ולכן יהיה מותר לעשותה בו, ואילו בצמח אחר, אותה מלאכה תגרום להשבחה, ולכן היא תהיה אסורה בו, ויש לבחון כל גידול לגופו.[3]

ד. מלאכות הנעשות כדי לשמור על הקיים, אם מטרתן לקיים את הצמח, שלא ימות,[4] או אפילו למנוע ממנו להתקלקל,[5] וכן למנוע נזקים שונים בו[6] - הן נכללות בהיתר של "לאוקמי אילנא", וניתן לעשותן, משום שהדבר דומה ל"הצלת הצמח מדליקה".[7]

---

1 בבלי מו"ק ג ע"א, ראה רדב"ז שמיטה ויובל א, ט.

2 ויקרא כה, ד-ה; רמב"ם שמיטה ויובל פ"א ה"ב.

3 רש"ס שביעית ב, סוף הלכה ב.

4 רש"י ע"ז נ ע"ב ד"ה שלא ימות, ראה ספר השמיטה (עמ' כב) בשו"ת מהרי"ל דיסקין שביעית כז, ד כתב את הנ"מ בין ההבנות השונות בהגדרת אוקמי.

5 רש"י ע"ז נ ע"ב ד"ה אוקומי; ר"ח מו"ק ג ע"א; תוס' תענית ג ע"א.

6 תוס' ב"ב פ ע"ב ד"ה לא מקשי לה; תוס' הרא"ש מו"ק ג ע"א ד"ה סתומי; ר"ש שביעית ב, ב; רמב"ם פ"א ה"ח-י; שבת הארץ (פ"א ה"ה-י). שיעור הנזק, עי' שבת הארץ (פ"א ה"י אות ב / 1).

7 ירושלמי שביעית ב, ב. בזמננו אף מצרפים לכך את העובדה שהשמיטה בזמן הזה היא מדרבנן, ולכן ניתן להקל בהגדרת "לאוקמי" במלאכות אלו.

ה. מלאכות שמטרתן הגברת הצמיחה, השבחת האילן או הבראתו,[8] נקראות "לאברויי אילנא",[9] ואין לעשותן.

ו. המלאכות שניתן לעשות כאשר מטרתן "לאוקמי אילנא" הן רק אלו האסורות בשמיטה מדרבנן, אך אם הן אסורות מן התורה, כדוגמת מלאכת הזמירה,[10] אין לעשותן גם אם ללא עשייתן ייגרם נזק לצמח.[11]

ז. ישנו סדר עדיפויות לביצוע המלאכות השונות (מן הקל אל החמור):

1. מלאכה שאינה נעשית בקרקע או באילן עצמם.[12]
2. מלאכה בגוף הצמח שאינה גורמת להצמחה אלא מונעת נזק הפוגע בצמח.[13]
3. מלאכה שבאה למנוע נזק לפירות של השנים הבאות.[14]
4. מלאכה שבאה למנוע נזק לטווח קצר לפירות השנה השביעית.[15]

ח. מלאכה שעיקרה הוא מניעת הנזק, מותר לעשותה גם אם הצמח יושבח כתוצאה מכך,[16] אך אם אפשר להשיג את מניעת הנזק באופן שלא יגרום לצימוח, יש לנקוט באופן זה.[17]

ט. אין לעשות כל מלאכה למניעת נזק אם ידוע שניתן יהיה לתקנו לאחר השמיטה בלא הוצאה גדולה,[18] ומבלי שייגרם לעץ נזק מתמשך.[19]

---

8 רש"י ע"ז נ ע"ב ד"ה אוקמי וד"ה אברויי; ר"ח מו"ק ג ע"א; ע"ז נ,ע"ב.

9 ר"ש שביעית ב, ד ד"ה מזהמין; רמב"ם שמיטה ויובל פ"א ה"ג, שכל התולדות שנאסרו הן מדרבנן.

10 הזמירה היא מלאכה משמעותית הנעשית באופן שגרתי בכל משך גידולו של הצמח. ישנם מינים שללא גיזומם ייגרם לצמחים נזק משמעותי, במקרה זה הגיזום שניתן לעשות הוא גיזום בשינוי מאופן עשייתו בכל שנה, ראה בפרק גיזום וזמירה, וכן ביחס למלאכת החרישה, שהרי ישנם אופנים שונים של הפיכת הקרקע, יש מהם שאסורים מדרבנן שניתן להקל בהם במקרה שהדבר נצרך "לאוקמי", ראה בפרק חרישה.

11 רמב"ם פ"א ה"י; רשב"א ב"ב פ ע"ב; מאירי ב"ב פ ע"ב; שבת הארץ א, כ אות ד. לדעת הסוברים ש"אוקמי" הוא גם במלאכות דאורייתא ראה קרן אורה מו"ק ד ע"ב ד"ה הא בחדתי; בית זבול חלק ו עמ' ק ד"ה ואמנם, שכתב שמלאכות שהן לאוקמי מותרות משום שהן אינן מוגדרות כמלאכות בשדה ובכרם, וכך הבין הרב קוק, שבת הארץ א, כ אות ד באפשרות ראשונה בדעת הר"ח ע"ז נ ע"ב. וכך משמע בתוספות ב"ב פ ע"ב ד"ה לא מקשי שכתב שהגדרות אוקמי ואברויי הן גם ביחס למלאכת הזמירה.

12 עי' שבת הארץ (פ"א ה"י אות א). לעניין מלאכות בגופה של הקרקע, עי' עוד ה"ה (אות י, יד, ה"י אות א), ולעניין מלאכות בגוף האילן, עי' שם ה"ה (אות ח). פאת השלחן א, ה, וראה שם בבית רידב"ז.

13 יש הסוברים שפעולות מניעה שאינן מצמיחות אינן בכלל תולדות "זורע", ומותרות בלא הגבלה: שבת הארץ (פ"א ה"י אות ג), חזו"א (סי' יז ס"ק כ, ד"ה ונראה, ס"ק כז, סד"ה ויש).

14 הרב קוק, שבת הארץ (פ"א ה"ה אות כז/6). לדעה זו, פעולות להגנה על פירות השביעית אסורות: שם (אות טז).

15 עפ"י דברי הרב קוק, משפט כהן (סי' עט).

16 הרב קוק, אגרות הראי"ה ב, אגרת תקנה עמ' קצג-קצד; שבת הארץ (קונ"א סי' יא, ד"ה ובזמירה); שם (פ"א ה"ה אות כז/ 2); מהר"ם שיק ע"ז נ ע"ב ד"ה ומשקין. ראה רמב"ן ב"ב פ ע"ב בשם הר' שמואל שכתב שמכיוון שהמלאכה בסופו של דבר משבחת את העץ אין לעשותה.

17 כרם ציון (פרק ו, גידולי ציון ס"ק ה); שבת הארץ (שם).

18 עי' שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 26 סעי' ב).

19 שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' יב אות יג); שבת הארץ (פ"א ה"י אות ב/ 6). וכנראה, זוהי גם דעת הרב קוק : עי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות כז/ 6). וכך הורה הגר"מ אליהו, והוסיף שבספק אפשר להקל.

י. היתר המלאכות משום נזק נאמר גם כאשר יש רק חשש סביר לנזק, אף שהנזק אינו ודאי.[20] ההערכה צריכה להיעשות על ידי מומחה נאמן ירא שמיים.[21]

2. אוקמי ואברויי כהגנה על היבול

יא. נחלקו האחרונים ביחס להגדרת מלאכות אלו, האם הן עוסקות במלאכות עבור העץ ("אוקמי אילנא") או במלאכות עבור הפרי ("אוקמי פירא"). יש בכך שלוש שיטות עיקריות בהלכה:[22]

1. לדעה הראשונה מותר לעשות רק את הפעולות הדרושות לשמירת העץ, ולמען פירות השנה השישית או השנה השמינית. נאסרו מלאכות הנעשות בעץ לשם שמירה על פירות השביעית, מכיוון שהם הפקר.[23]
2. לדעה השנייה[24] מותר לעשות את הפעולות הדרושות לשמירת הפירות הקיימים על העץ,[25] אף אם הם עדיין קטנים. אסור לעשות פעולות לשם הגדלת כמות היבול ולשיפור איכותו[26]
3. לדעה השלישית מלאכות הנצרכות לטיפול בעץ עצמו מותרות בשמיטה, ואילו המלאכות שיש לדון אם מטרתן 'לאוקמי' או 'לאברויי' הן מלאכות הקשורות לטיפול בפירות.[27] לכן מותר בשעת הדחק לעשות כל מלאכה האסורה מדרבנן, הנדרשת כדי למנוע פחת גדול ביבול. פחת גדול הוא פחת של יותר משישית[28] בכמות היבול ובאיכותו בשנה רגילה.[29] פחת הקטן משישית אינו נחשב פחת של ממש שמותר לעשות עבורו מלאכות.

---

20 עי' שבת הארץ (פ"א ה"י אות ב/ 3). וכך הורה הגר"מ אליהו .

21 עפ"י בה"ל (סי' תריח סעי' א).

22 מחלוקתם תלויה בשאלת הגדרת 'אוקמי אילנא', אם המלאכות שהותרו הן מלאכות הנעשות עבור העץ או עבור הפירות.

23 דעת הרב קוק, שבת הארץ א, ה אות טז, קונטרס אחרון סימן י, משפט כהן סימן עז, ולדעתו 'אוקמי אילנא' הוא בעץ עצמו, ולא עבור הפירות כלל.

24 הרב ישראלי, התורה והמדינה חלק ט החל מעמ' שמו, בצאת השנה (עמ' לב הע' 5, עמ' לט סעי' ה, עמ' מז הע' 3, עמ' מב, ד"ה ירקות, פרדסים).

25 ויש אומרים שאין לעשות מלאכות, אא"כ ייפסדו רוב הפירות: בצאת השנה (עמ' מב, ד"ה ירקות). ועי' שבת הארץ (פ"א ה"י אות ב/1).

26 הגר"ש ישראלי, התורה והמדינה ט-י (עמ' שמו-שנה); בצאת השנה (עמ' לט סי' ה).

27 חזו"א שביעית כא, יד. וכן דעת הגרח"ז גרוסברג, התורה והמדינה ט-י (עמ' שמח-שנד); תורת השמיטה (סי' ב ס"ק יא).ספר השמיטה עמ' כד הע' 5, וכך מובן ברש"ס שביעית ב, ב ד"ה שאני, שמותר לעשות מלאכות שהן 'לאוקמי אילנא' אם מטרתן היא שהאשכול יבשיל באופן שווה.

28 עד שישית מהיבול אין הדבר נחשב להפסד משמעותי, כדין הונאה במיקח וממכר, שעד הבדל שתות (שישית) אין הדבר נחשב לביטול מיקח, ויותר מכך הדבר נחשב להונאה שמבטלת את המיקח, ראה גמ' קידושין מב, ב, ב"מ נ, ב שו"ע חו"מ רכז, ז, וכן הובא גדר זה לעניין הפסד מרובה, ראה שו"ע (אה"ע סי' קד סע' ג, ו).

29 עפ"י חזו"א סי' כא ס"ק יד.

יב. יש הסוברים שבפירות של בית הדין מותר לכל הדעות לעשות פעולות המונעות פחת גדול ביבול, יחד עם שמירה על קדושת הפירות.[30]

יג. יש לבחון מהם הצרכים של כל ענף במשק, ובכל ענף בפני עצמו למצוא את הדרך ההלכתית הטובה ביותר בשבילו בנוגע לעשיית מלאכות עבור הפירות, בהתייעצות עם הרב המקומי. במקרה הצורך ניתן לפנות לוועדת השמיטה כדי לבחון את הדרך המתאימה ביותר לאותו ענף.

יד. במטעים ובגידולים שונים יש צורך לעשות מלאכות שונות בפרי (כגון במטעי הנשירים ובגידולי השדה לסוגיהם) כדי לייצר פירות שאפשר יהיה לחלקם במסגרת אוצר בית דין.[31] לכן המגדלים הקשורים לבית דין יכולים לנקוט כדעה השלישית ולעשות מלאכות אלו, בהנחיית רבני אוצר בית הדין.

טו. במטעים ובגידולים שונים שבהם בלאו הכי לא נעשות מלאכות משמעותיות עבור ייצור הפרי בכל שנה (כגון במטעי הדרים ובאבוקדו), יש לפעול על פי הדעה המחמירה יותר.

טז. בגן הנוי הפרטי והציבורי יש לנקוט כדעה הראשונה ולהחמיר שלא לעשות פעולות ל"אוקמי פירא", שכן אין בכך צורך של שעת הדחק כמו אצל החקלאים.

יז. גם במגזר החקלאי אין היתר "לאוקמי פירא" בפירות שידוע שלא יהיה לציבור צורך בהם.[32]

יח. יש הסוברים שדיני "אוקמי אילנא" הם גם ביחס לעצי נוי, ולכן ניתן לעשות פעולות בצמח שנועדו לשמירה על נויו.[33]

30 דעת הגר"ש ישראלי, חוות בנימין ח"ג (סי' צח עמ' תרכב), וכ"כ הגר"י אריאל, באהלי שדה (סי' ט אות ז).

31 למעשה הורו הגר"מ אליהו והגר"ש ישראלי, שמכיוון ש"כבר הורה זקן" ניתן לסמוך על הדעה המקלה. אך עדיף במקרה זה לצרף גם את מכירת הקרקע.

32 עי' שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 27 סעי' ג והע' 10). מסיבה זו יש להקדים ככל האפשר את קבלת המינוי מאוצר בית הדין, ובכך למנוע מצב שבו בית הדין מינה שלוחים לכל הכמות שהציבור זקוק לה.

33 מנחת שלמה נא, ח.

פרק י: השקייה

1. כללי

א. השקיית שדה או צמח בשביעית היא תולדה של מלאכת זורע או חורש,[1] והיא אסורה בשמיטה מדרבנן.[2]

ב. צמחים שמושקים באופן סדיר בכל השנים, מותר להמשיך ולהשקותם בשמיטה כרגיל.[3] לכן מותר להמשיך להשקות כרגיל עצי פרי וירקות שונים שגדלים בהיתר בשמיטה (שאין בהם איסור ספיחין).[4]

ג. צמחים שההשקייה שלהם אינה מתבצעת באופן סדיר, ניתן להשקותם רק אם ללא ההשקייה ייגרם להם נזק ניכר.[5]

2. כמויות ואופן ההשקייה

ד. אין צורך להשקות בכמות המים המדויקת הנצרכת לצורך קיום הצמח, גם אם השקייה בכמות אחרת תגרום להוספת צימוח.[6]

ה. במגזר החקלאי מותר להשקות את העצים גם כדי לקבל פריחה שופעת יותר ופירות רבים יותר, אך בגינה הפרטית אין להשקות במיוחד כדי לקבל פריחה שופעת יותר.[7]

---

1 בבלי מו"ק ב ע"ב, ראה רש"י מו"ק ג ע"א שכתב שמשקה נחשב לתולדה מכיוון שלא היה במשכן.

2 סמ"ג לא תעשה רסז. ראה ריטב"א מו"ק ב ע"א ד"ה שביעית שכתב: "דאע"ג דמדאורייתא תולדות שרו והשקאה תולדה, חכמים אסרו תולדות בדבר שאינו אבד, ואסרו ג"כ בדבר האבד דבר של טורח". ולדעתו חז"ל השוו בעניין זה את דין שביעית לחול המועד, בכל הנוגע ל"דבר האבד" ו"טרחא", ראה רש"י (הוצאת מקיצי נרדמים, מו"ק ו ע"ב ד"ה כדי שיצאו) שכתב שהשקייה בשביעית "אינה עבודת קרקע בשביעית"

3 משנה מו"ק ב, א שמותר להשקות את בית השלחין בשביעית, רמב"ם שמיטה ויובל פ"א ה"ח, בצאת השנה חוזר יא עמ' מו סעיף ב הע' 3 עפ"י תשובת המבי"ט ב, סד, חוות בנימין ג, צח. וכן מותר לעדור את הגפנים בשביעית, ומטרת עידור זה היא להגביר את קליטת המים בקרקע.
בטעם היתר זה בשמיטה נאמרו כמה טעמים: לדעת המאירי מו"ק ב ע"א ר"י מלוניל מו"ק א, א, מדובר במלאכה שנעשית באופן תדיר והיא אינה חשובה. לדעת תלמיד ר"י מפרי"ש למו"ק ו ע"ב אינה נחשבת כעבודת קרקע; לדעת הריטב"א מו"ק ג ע"א אין בה טרחה רבה; לדעת הר"ש שביעית ב, ב, פסקי ריא"ז מו"ק א, ב פעולה זו מותרת מכיוון שללא השקייה השדה ייפסד.

4 משנה שביעית ב, י, שמותר למרס באורז, ופעולה זו היא השקייה, ראה ר"ש במקום. ועי' שו"ת המבי"ט ב, סד שמתיר כל השקייה, בתנאי שבלעדיה ייגרם נזק לצמח, בין בצמחים חד שנתיים ובין ברב שנתיים.

5 עפ"י משנה מו"ק ב, א שאין להשקות את שדה בית הבעל. ראה חזו"א שביעית טז, יג.

6 שמירת שבת כהלכתה (ח"ב סי' ס"ז ס"ק סג) עפ"י הגהות רעק"א או"ח סי' תקלז, שבכל השקייה האוקמי יכולה גם לגרום לאברויי.

7 עפ"י החזון איש שביעית כא, יד, ש"אוקמי אילנא" הוא ביחס לפרי, ולכן מותר להשקות את הצמח במטרה

ו. מותר להשקות מייד כאשר מופיעים סימני צימאון בצמחים, ואין צורך להמתין עד שיופיעו סימני התייבשות ממשיים, מכיוון שאז כבר נגרם נזק לצמח.

ז. אף על פי שהשקייה מותרת, אם אפשר רצוי לרווח בין מועדי ההשקייה ולהשקות בכמות מים גדולה יותר בכל השקייה.[8] לחלופין, יש למעט את כמות המים הניתנת, במיוחד בגינות פרטיות.[9] מומלץ להתקין במידת האפשר מחשב השקייה שישקה את הגינה אוטומטית.

ח. אין צורך ליצור לכל צמח מערכת השקייה נפרדת כדי לתת לו את כמות המים הנצרכת במדויק עבורו.[10]

3. מטרות שונות בהשקייה

ט. שטח שנזרע בהיתר בערב השמיטה, אין להשקותו השקיית הנבטה, מכיוון שיש בכך משום זורע, אך לאחר שהשטח נבט באמצעות הגשמים, מותר להשקותו.[11]

י. השקייה שמטרתה דחיקת המלחים לקרקע, ושכיחה במקומות שמשתמשים בהם במי קולחים מטופלים, מותרת בכמות הרגילה כבכל שנה, רק בתנאי שמדובר בקרקע מעובדת, ואין בהשקייה זו משום הכנה לזריעה או לשתילה בשנה הבאה.[12]

יא. שדה שנמכר בהיתר המכירה, והמגדל מעוניין לחטא את השטח ב"חיטוי סולרי", מותר להשקותו כדי להצמיח את עשבי הבר.[13]

יב. מותר לנקות את צינורות ההשקייה בסיום העונה בחומצה או בכלור לפי הצורך.[14]

יג. אין איסור בהפעלת מזגן כשמי המזגן מטפטפים על הצמחים, ואף מותר לתלות כביסה מעל צמחים, או להוציא את מי השטיפה מחוץ לבית, אף שבכך הצמחים מקבלים מים, מכיוון שאין בכך משום כוונת השקייה.

לקבל כמות פירות רבה יותר, גם לדעת הרב ישראלי הסובר שמותר לעשות רק מלאכות כדי לשמור על הקיים, ראה בצאת השנה לט, ה, גם לדעתו ההשקייה מותרת כרגיל, כאמור. עם זאת, לדעת הגראי"ה קוק, שבת הארץ קונטרס אחרון סימן יב, שהפירות הם הפקר בשמיטה ואין לעשות עבורם כל מלאכה, אין להשקות כלל באופן מיוחד לצורך יצירת הפירות, ולא לצורך הבשלתם.

8 רמב"ם (פ"א ה"ח וה"י); שבת הארץ (פ"א ה"ח אות ב).

9 רש"ס שביעית ב, י.

10 עפ"י שמירת שבת כהלכתה ב, סז ס"ק סג, שאין צורך לכוון את כמות המים המדויקת בעת ההשקייה.

11 עפ"י חזו"א (סי' טז ס"ק ד ד"ה ודין). ועי' שבת הארץ (פ"א ה"ח אות א), שם מובאת דעת האוסרים השקייה בשטחי בעל, אף לפי המשנה שביעית ב, י שהתירה למרס באורז - להשקות צמחים חד שנתיים, דין זה הוא רק כשהצמחים קיימים, אך כשהצמח עדיין אינו בעולם, אין להשקות כדי ליצור צמח חדש. דין השקייה בגידולים הנזרעים בשינוי ממחזור הזרעים, עי' שבת הארץ (פ"א ה"ו אות ו, ה"ח אות ד).

12 השקייה זו נצרכת אם סביב שורשי הצמח יש הצטברות של מלחים העלולים להזיק לו נזק ניכר. במקרה כזה יש להשקות את הצמח כדי לדחוק את המלחים שהצטברו סביב העץ, ומותר לעשות זאת מדין 'אוקמי אילנא'.

13 לאחר ההשקייה, מכסים את השטח בניילון, הזרעים נובטים ובשל החום המוגבר, החוסר בקבלת אנרגיית שמש וחוסר המים העשבים מתים.

14 בניקיון זה אין פעולה בקרקע או באילן.

4. בניית מערכות השקייה

יד. מותר בשמיטה להכין ולהרכיב מערכות השקייה לצורך השקייה מותרת.[15]

טו. בניית מערכות לצורך השמינית - בשטחי בעל מותר לבנות מערכות השקייה לאחר חג השבועות.[16] בשטחי שלחין מותר לבנות מערכות השקייה לשנה השמינית.[17] כיסוי תעלות בשדה שהונחו בהן צינורות השקייה מותר, רק אם הכיסוי אינו מכשיר את המקום לעיבוד,[18] כגון כיסוי חלקי של התעלה.

5. השקייה לאחר היתר המכירה

טז. לכל הדעות, לאחר ששדה נמכר בהיתר המכירה, מותר להשקותו כרגיל.[19]

15 רמב"ם (שמיטה ויובל פ"א ה"ט).

16 מכיוון שבזמן זה לא משקים שטחים אלו, ראה חזו"א (סי' יט ס"ק י ד"ה ונראה). ועי' שבת הארץ (פ"ב הי"א אות ג-ד). להיתר בשטחי בעל לאחר חג השבועות, עי' שבת הארץ (אות ד בתחילתה). ועי' פאה"ש (סי' כא ס"ק יז)

17 רמב"ם (פ"א ה"ט); חזו"א (סי' יט ס"ק י ד"ה ונראה). ועי' שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 42 סעי' לא). ועי' שבת הארץ (אות א-ב): לדעת הרב לא התירו חפירת עוגיות לגפנים אלא לאוקמי אילנא. אך מסתבר שלא אסר אלא פעולה בקרקע, שהיא תולדת חריש. ראה שביתת השדה (מהד' חדשה), עמ' תמ.

18 עי' מאמר הגרי"ש אלישיב (מפרי הארץ א עמ' 11-15).

19 בצאת השנה (עמ' לא סעי' ד).

פרק יא: ספיחין

1. כללי

א. מן התורה, צמחים חד-שנתיים שגדלו מעצמם ובלא זריעה מכוונת של האדם - מותרים באכילה. היתר זה חל הן על יבול שהחל לגדול לפני השמיטה ונלקט במהלכה, והן על יבול שהחל לגדול בשנת השמיטה, כפי שנאמר: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה", ומכאן שפירות השביעית מותרים באכילה.[1]

ב. לאחר שראו חז"ל שאנשים עוברים וזורעים בסתר בשמיטה, וטוענים כי יבול זה גדל מעצמו גזרו שהצמחים והירקות החד-שנתיים שגדלו בשמיטה יהיו אסורים באכילה[2]

ג. נחלקו הראשונים באיזה שלב גידול של הצמח איסור ספיחין חל.[3] המנהג המקובל כיום הוא לפסוק כדעת הר"ש שהספיחין שנאסרו הם הצמחים שתחילת הצימוח שלהם הייתה בשביעית, אך אם תחילת הצימוח (הנביטה) הייתה בשנה השישית, לא חל על צמחים אלו איסור ספיחין, אף אם הפרי - החלק הנאכל - עדיין לא צמח, ואין צורך להמתין לשלבי גידול מתקדמים יותר.[4]

---

1 ויקרא (כה, ו); רמב"ם (שמיטה ויובל ד, א-ב); שבת הארץ (ד, ג, אות ב).

2 משנה (שביעית ט, א); פסחים (נא א-ב); ירושלמי (ברכות א, א): "רבי שמעון בר יוחאי וכו'". רמב"ם (שמיטה ויובל ד, ב). ועי' מהר"י קורקוס שם וכס"מ ד"ה ולמה; שהרמב"ם דייק זאת מכך שלא גזרו איסור זה על צמחים שלא רגילים לזרוע אותם, בד' שדות שבהם לא רגילים לזרוע.

3 לדעת הר"ש (שביעית ט, א) ד"ה כל הספיחים מותרין, איסור זה חל רק על הצמחים שהחלו לגדול במהלך השמיטה, ודי אם הצמח נבט לפני השמיטה הוא מוצר באכילה, לדעת הרמב"ם (שמיטה ויובל ד, א-ג) האיסור כולל את כל הצמחים החד-שנתיים שנקטפו בשמיטה, בין צמח שנבט וגדל בשמיטה עצמה, בין צמח שרובו המוחלט של הגידול היה בשנה השישית ואפילו כולו היה בשישית ורק הקטיף בלבד היה בשביעית.

4 בצאת השנה (חוזר ט עמ' מב), חזון איש (שביעית סי' ט ס"ק יז בדינים העולים ד"ה ירק); ומוסיף לכך ששמיטה בזמן הזה היא מדרבנן. וכך הוא המנהג המקובל כיום על מרבית הפוסקים בארץ-ישראל, לפסוק לקולא בדין ספיחין. יש לציין שכך גם נקטו חלק מפוסקי יוצאי ספרד, אף על פי שבדרך כלל הם פוסקים כדעת הרמב"ם במצוות התלויות בארץ ראה ילקוט יוסף (שביעית פרק כג הערה יד), וכתב שיש לנהוג כן מכיוון ששמיטה בזמן הזה מדרבנן, אף שבאור לציון (שביעית עמ' סו) כתב שיש לנהוג כרמב"ם, להלכה ניתן להקל כר"ש. יש לציין שבילקוט יוסף שם הוסיף שגם אם המחמיר כדעת הרמב"ם תבוא עליו ברכה, מכל מקום יש להעדיף יבול יהודי המסתמכים על דעת הר"ש, כדי לחזק את החקלאים היהודים לשמור שמיטה ושתהיה להם פרנסה. ראה מנחת שלמה (שם סי' מט-נ) סבר אחרת מהחזו"א, בכל זאת ביטל דעתו מפני ש"כבר הורה זקן".

2. היכן נוהג איסור ספיחין?

ד. צמחים הנובטים במהלך השמיטה, יש לחשוש לאיסור ספיחין בהם. הדבר מצוי בגינות פרטיות, וכן בגינות קהילתיות, שפעמים רבות מגדלים בהן צמחים שונים לאכילה. חלק מהצמחים נותרים בקרקע ואינם נאספים, ופירותיהם מתייבשים, נופלים, נזרעים בקרקע ונובטים בעונתם המתאימה. צמחים אלו אסורים משום ספיחין.

ה. בארבעה סוגי מקומות לא חששו חכמים שמא יזרע בסתר ולא גזרו בהם איסור ספיחין: שדה בור, שדה ניר, שדה כרם ושדה זרע. במקומות אלו לא נהוג לזרוע, או שהצמחים מזיקים לגידול הקיים, ולכן לא גזרו בהם.[5] לכן אין איסור ספיחין במקומות ובמקרים הבאים:

1. שדה שאינו ראוי לעיבוד חקלאי,[6] כגון אדמה סלעית.
2. גידולים הגדלים במקום שבו הם מזיקים לגידול אחר.[7]
3. שדה השייך לגוי,[8] וכן גידול שייך לגוי (כגון: בשדה של יהודי המושכר לגוי).[9]
4. יבול שגדל בשדות שנמכרו לגוי על פי היתר המכירה, אף על פי שישראל זרע אותם.[10]

---

5 ירושלמי (ב"ב ה, א): בשדה בור אין כל רגילות לזרוע. שדה ניר הוא שדה חרוש שהבעלים אינו מעוניין לזרוע בו אלא להובירו. גם בשדה כרם אינו מעוניין לזרוע כי השארת הצמחים תאסור את הכרם מדין כלאי הכרם. שדה זרע - שזרוע שם מין אחר שנזרע בהיתר, והבעלים אינו מעוניין בגידול הנוסף. לדעת הרב קוק (שבת הארץ, פ"ד הט"ו אות ב/1) היתר "ארבעה שדות" בזמן הזה נאמר אפילו אם זרע בידיים במקומות אלו, שמכיוון שחכמים לא גזרו כי אין דרך לזרוע שם - מותר. ומסתבר שהוא הדין למקרים דלקמן. ועי' חזו"א (סי' י ס"ק ו ד"ה ואם). ועי' שבת הארץ (פ"ד ה"ד אות ה-ו).

6 רמב"ם (פ"ד ה"ד) בהיתר "שדה בור". מתוך כך יש שנהגו להקל כאשר משנים ממחזור הזרעים, והגידול הוא בשטחים גדולים.

7 רמב"ם (פ"ד ה"ד).

8 בנוגע לשדה גוי, ראה רמב"ם (פ"ד הכ"ט), בנוגע לגידול השייך לגוי, ראה שו"ת המבי"ט (ח"א סי' כא, ריז); שבת הארץ (קונטרס אחרון סי' א אות א ד"ה וכיון)

9 שו"ת המבי"ט (ח"א סי' כא, ריז). וכ"כ הרב קוק (שבת הארץ, קונ"א סי' א אות א עמ' 726 ד"ה וכיון שלפי), אלא שבמקרה זה אף לדעת הב"י יש בפירות אלו קדושת שביעית, רק שאין בגידול הגוי איסור ספיחין מכיוון שהבעלות על הקרקע היא של ישראל וכך הורה הגר"א שפירא עפ"י מהר"י קורקוס (פ"ד הכ"ט). ועי' כרם ציון (פרק יא, גאון צבי ס"ק ח); חזו"א (סי' ד ס"ק ד ד"ה ועובדא, סי' י ס"ק ו); שו"ת מהריט"ץ (החדשות, סי' קכט); שבת הארץ (פ"ד הכ"ט אות ז והע' 21, פ"ח ה"ח אות י); ועי' מעדנ"א (סי' יא ס"ק א-ב) שחולק ואוסר.

10 עפ"י מהר"י קורקוס (פ"ד הכ"ט); כ"כ הרב קוק (מבוא לשבת הארץ פרק יא, עמ' 156 ד"ה והנה) בהסתמך על דעות ר"ח, רש"י, הערוך, תוספות, ספר התרומה, הל' א"י לבעל הטורים - שלמ"ד יש קניין לגוי להפקיע - מותרות גם מלאכות דאורייתא ע"י ישראל. ועי' שבת הארץ (פ"ד הכ"ט הע' 18, פ"ח ה"ח אות ה והע' 15). ומכיוון שאיסור ספיחין נאסר שמא יזרע בסתר - בכהאי גוונא, שאין איסור מלאכות - אין מקום לאסור ספיחין.

5. כשהזריעה נעשית בשינוי ממחזור הזרעים[11] ובשטחים גדולים.[12]
6. צמחים הגדלים בתוך בית,[13] בחממה או בעציץ שאינו נקוב[14] (מצע מנותק).
7. צמחים שהתחילו להתפתח מעצמם בבית, כגון בצל שהוציא עלים, זרעים וגרעינים מאחסון ממושך, ואלה נבטו במחסן או בארונות המטבח.
8. שטחים שגדלו בשטח שנכבש בוודאות רק בידי עולי מצרים, כגון הנגב המערבי, מערבית לקו תל אשקלון-ניצנה, והערבה הדרומית.[15]

3. שימוש בספיחין

ז. הספיחין אסורים בלקיטה ובאכילה.[16] גם איסור הנאה חל עליהם,[17] פרט לכמה מקרים ייחודיים, כפי שיפורט להלן.
ח. אין להאכיל בהמה בספיחין, אך אם בהמה באה מעצמה ואוכלת את הספיחין, אין חובה למנוע ממנה לאוכלם.[18]
ט. יש קדושת שביעית בספיחין.[19]
י. אין חובה לעקור את הספיחין, ויש שמחמירים לעשות כן.[20]

---

11 חזו"א (סי' כב ס"ק ב); דפי הלכה לחקלאים (עמ' 39 סעי' ט והע' 23-24); בצאת השנה (עמ' מב ד"ה ירקות). והגר"מ אליהו בהערותיו למדריכי השמיטה בהוצאת המכון הורה לאיסור. ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' לה); שבת הארץ (פ"ד ה"ד אות ב).

12 הגרש"ז אויערבך (מנחת שלמה סי' נ); שו"ת ישועת משה (זרעים סי' י-יג).

13 לדעת מראה הפנים (ערלה פ"א ה"ב) הספק של הירושלמי לעניין שמיטה בבית אמור לעניין איסור ספיחין. והגר"ח ברלין (מובא בספר השמיטה עמ' כח סוף הע' 2) כתב שמכיוון שמעיקר הדין אין איסורי שביעית בבית (עפ"י פאת השולחן סי' כ ס"ק נב) יש להקל לכל הפחות בספיחין, שעיקרם מדרבנן. ועי' שבת הארץ (פ"ד ה"ד הע' 11-12).

14 ספר השמיטה (עמ' כח סעי' ו). ועי' שבת הארץ (פ"א ה"ו הע' 22); הגר"מ אליהו העיר שלעניין זה יש להקפיד על כל גדרי עציץ שאינו נקוב, כגון שלא יהיה חיבור בין הנוף לקרקע וכן שיהיה בכלי מיטלטל.

15 רמב"ם (פ"ד הכ"ו, תשובות הרמב"ם סי' קכח). ואף הראשונים המפרשים "נאכל" (פ"ו מ"א) לעניין קדושת שביעית או ביעור - בוודאי מודים שאין איסור ספיחין בגידולים אלו, שכן הוא רק מדרבנן. ועי' "שבת הארץ" (פ"ד הכ"ו אות ב והע' 16). לגבי השיטות השונות בגבול הדרומי, ראה פרק א, ובמפה בכריכת הספר.

16 רמב"ם (פ"ד ה"ג). ועי' שבת הארץ (אות א, ד).

17 עי' שבת הארץ (פ"ד ה"ה אות ב): לדעת המשנ"ר (פ"ז מ"ג ד"ה ירקות) מותר למכרם באופנים שאין בהם איסור אחר. הגר"ש ישראלי (חוות בנימין סי' ט אות יא) הורה שאין בספיחין כל איסור הנאה. לדעת החזו"א (סי' יג ס"ק טז ד"ה ויש) נאסרה בהם הנאה של השתמשות. לדעת הגרש"ז אויערבך (מנחת שלמה סי' נא אות יא) ספיחין אסורים בשימוש שהם מיועדים לו. ולדעת הגר"מ אליהו ספיחין אסורים בהנאה.

18 שבת הארץ (ד, ה, אות ב).

19 לדעת ערוה"ש (סי' כב סעי' ט) יש קדושת שביעית בספיחין האסורים. ולדעת הריעב"ץ (לחם שמים פ"ה מ"ד) אין בהם קדושת שביעית. והחזו"א (סי' ט ס"ק ו) מסתפק בשאלה זו. ועי' שבת הארץ (פ"ד ה"ה הע' 5, 6, הי"ח אות ד).

20 ערוה"ש (סי' כב סעי' ט); בית רידב"ז (סי' ג סעי' ה). לדעת החזו"א (סי' כא ס"ק יד ד"ה בסי', סי' ט ס"ק ד ד"ה ר"מ, ס"ק ו ד"ה וכשיתלשו) מצווה לעקור את הספיחין ולהניחם במקום שירקבו מאליהם. ומפני הפסד פירות שביעית אין לעשות זאת לפני שהגיעו לעונת המעשרות. ועי' דפי הלכה לחקלאים (עמ' 36 סעי' ג).

4. באילו גידולים נוהג האיסור?

יא. כאמור, איסור ספיחין נוהג בכל צמח חד-שנתי המיועד למאכל אדם והחל לגדול בשמיטה.

יב. איסור זה חל רק בירקות ובצמחים חד-שנתיים, אך אינו חל בירקות רב-שנתיים המתחדשים כל שנה מן השורש והתחילו לגדול בשנה השישית,[21] כגון בננות,[22] נענע,[23] אננס או ארטישוק.[24] אך אם אותם ירקות נזרעו בשנה השישית ונבטו בשמיטה - הם אסורים באיסור ספיחין.[25]

יג. אין איסור ספיחין בצמחי בר, שכן רוב העולם אינו נוהג לזורעם.[26]

יד. ניתן להקל כדעת הסוברים שאין איסור ספיחין בגידולים המיועדים למאכל בהמה, ולכן מומלץ לזרוע בערב השמיטה גידולים המיועדים למאכל בהמה, כגון שעורה,[27] שיבולת שועל, חיטפון, זני חיטה המיועדים לתחמיץ, וכדומה.[28] במינים המיועדים

ולדעת הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים ג סי' סג) והגר"ש ישראלי (חוות בנימין סי' ט אות י) אין מצווה לעקרם. ועי' שבת הארץ (פ"ד הי"ח אות ד). מאידך גיסא ישנו איסור לקיים ירקות הרכים. עי' רמב"ם (פ"ד הי"ח); שבת הארץ (שם, אות ה). לדעת הגריא"ה הרצוג (שם) והגר"ש ישראלי (שם) איסור זה אמור בקיום ע"י מעשה ואינו מחייב עקירה. ויש אומרים שמצווה לעקור את הירקות הרכים בשביעית, ואף אם אין בהם איסור ספיחין. ועי' שבת הארץ (פ"א ה"ו והע' 45, פ"ד הי"ח אות ד-ה).

21 רש"ס (פ"ה ה"ג ד"ה בעלה לוף) בדעת הר"ש (שביעית פ"ט מ"א ד"ה כל), הסובר שהולכים אחר תחילת הגידול. וכ"כ הגרצ"פ פראנק (כרם ציון פרק יא, גאון צבי ס"ק ב); תורת השמיטה (סי' ט ס"ק מז); הלכות שביעית (סי' ח ס"ק מב).
לדעת הריבמ"ץ (פ"ה מ"ה, פ"ז מ"א) יש איסור ספיחין גם בצמחים רב-שנתיים. וכ"כ בספר השמיטה (עמ' כז סע' א) עפ"י דיוק לשון הרמב"ם (פ"ד ה"א-ב). והגר"מ אליהו כתב שמכיוון שלא זורעים גידולים אלה בכל שנה לא שייכת בהם הגזרה שמא יזרע בסתר. ועי' תשובות הרמב"ם (מקיצי נרדמים סי' קכח, קלו); שבת הארץ (פ"ד הי"ח אות ז).

22 הגרצ"פ פראנק (כרם ציון פרק יא, גאון צבי ס"ק ב); חזו"א (מובא בשמיטה כהלכתה פרק ב סע' ו); שו"ת ישועת משה (זרעים סי' ה); שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' כ); משנת יוסף (ח"ד עמ' כד בשיה"מ אות יא). בשו"ת ישועת משה (שם אות ג) כתב להקל בבננות גם אם הן מניבות כבר בשנה הראשונה, מפני שאין גזירת ספיחין בירקות הנשתלים בשביעית אלא רק באלו הנזרעים בשביעית.

23 כדעת רוב האחרונים המקילים בירקות חד-שנתיים, והוא הדין נענע כמפורט בהע' הקודמת, ושלא כדעת המחמירים. ראה: שו"ת ישכיל עבדי (חלק ח יו"ד סימן)ל לגבי איסור ספיחין בנענע, שלדעת הרמב"ם פ"ד ה"ב; כל מה שתוציא הארץ בשביעית חל עליו איסור ספיחין, וכן שו"ת אור לציון (שביעית עמ' סט).

24 עי' שבת הארץ (פ"ד הי"ח אות ו).

25 רש"ס (פ"ה ה"ג ד"ה בעלה הלוף). וכך הורה הגר"נ קרליץ (מובא בשביעית להלכה ולמעשה, עמ' 70 סע' ז והע' 59). בבננות בכל מקרה אין איסור ספיחין מפני שמה שמתחיל לגדול בשביעית מבשיל לאחר זמן ההיתר בשמינית. ועי' בספר שביעית כהלכתה (להרב משה הורביץ, בני ברק תשנ"ג, עמ' מה סע' כח); שבת הארץ (פ"ד ה"ו אות ב, הט"ו אות א).

26 רמב"ם (שמיטה ויובל פ"ד ה"ג).

27 עפ"י חזו"א (סי' כ ס"ק ב, ובמכתב הנדפס במוריה צז, אלול תשל"ט, ובשביעית להלכה ולמעשה עמ' 8). בהליכות שדה (מס' 3 עמ' 1) מוסבר שבאופן עקרוני הגבעולים מותרים גם לאחר מכן, אבל לא מעשי לברור את הקש מהגרעינים לאחר ההשתבלות. ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' טו-טז) שנוטה להקל במקרים מסוימים גם לאחר הבאת שליש. לעניין האכלת ספיחי אדם לבהמה, עי' שבת הארץ (פ"ד ה"ה אות ב) הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים סי' סא-סב) מסתפק בדינו של הזורע מאכל אדם בצפיפות, כך שיגדל באופן שיהיה ראוי רק לבהמה, ונוטה להקל.

28 רש"ס (פ"ט סוף ה"ה ד"ה בקדושת); פנ"מ (ד"ה מתניתא); ניר (ד"ה הצבעין); הגריא"ה הרצוג (פסקים

בכל שנה למאכל אדם,[29] יש לקצור את השחת לפני הבשלת הדונג.[30]

טו. צמחי נוי - יש הסוברים שיש איסור ספיחין בפרחים ריחניים.[31]

טז. אין איסור ספיחין בפרחים ללא ריח.[32]

יז. ניתן להקל באיסור ספיחין בגידולים שאין בהם קדושת שביעית.[33]

יח. ירקות הנתונים בגוש אדמה ונשתלים בהיתר, אין בהם איסור ספיחין.[34]

5. שלב הגידול המחייב

יט. ירקות (כגון חסה, פלפל, גזר, עגבניות וצמחי תבלין חד- שנתיים), איסור הספיחין חל עליהם אם הצמח התחיל לצמוח בשנת השמיטה,[35] אך אם התחיל לצמוח בשנה השישית, אין האיסור חל.[36]

כ. בדגנים וקטניות הנאכלים כשהזרע יבש, האיסור חל גם על מה שהתחיל לצמוח בשנה השישית, אם לפני השמיטה לא הגיעו לשליש מגודלו הסופי של הגרעין.[37]

וכתבים ג סי' נז-סא); חוות בנימין (סי' ט אות יא). ועי' שבת הארץ (פ"ד ה"ד אות ז והע' 18).
ויש אוסרים: מעשה אורג (מובא במשנת יוסף ח"ד עמ' עא); הרב יצחק ירוחם דיסקין (מובא בשמיטה כהלכתה פרק ב סעי' ז); בצאת השנה (עמ' מח סי' ג סעי' ד והע' 25); שו"ת ישועת משה (זרעים סי' א אות יג). וכן משמע מדברי הרב קוק (שבת הארץ פ"ד ה"ד אות ז, ועי' הע' 19). ועי' רדב"ז (פ"ד ה"ד, פ"ה הי"ט); ישועת משה (זרעים סי' א אות כח).

29 וכן זנים המיועדים לשתי המטרות.

30 ירושלמי (פ"ט ה"ה); רמב"ם (פ"ד ה"ד). ועי' שבת הארץ (שם אות ז) הבשלת דונג היא השלב השני של התפתחות גרעין החיטה, ראה אנציקלופדיה הלכתית חקלאית ערך 'דגן'.

31 פרחים ריחניים הם פרחים שמגדלים וקונים אותם גם בגלל ריחם, כגון נרקיסים.

32 בצאת השנה (עמ' מח סי' ג סעי' ד).

33 הגרש"ז אויערבך (מעדנ"א סי' ג ס"ק ט ד"ה וכמו, מנחת שלמה סי' נא אות יא, ועי' במכתבו הנדפס בחוברת מפרי הארץ שביעית עמ' 9, שם הוא חוכך להחמיר). ועי' שמיטה כהלכתה (פרק ב סעי' יב).
ויש אוסרים, מהטעם שגם בהם קיים טעם הגזירה "שמא יזרע בסתר": שו"ת אז נדברו (ח"ד סי' ג-ה). ועי' חזו"א (סי' כז ס"ק ב, מעשרות סי' א ס"ק יט); ברית עולם (סי' ג סעי' יז ובהערה שם); שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' ט אות א); שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 70 הע' 63); שבת הארץ (פ"ז הי"ט אות ד; פ"ח הי"ד אות ב).
לעניין קדושת שביעית בכותנה ראה לעיל פרק יד (סעיף י, 9 ובהערה). ולעניין איסור ספיחין עי' שו"ת ישועת משה (זרעים סי' א, ג); שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' לא, לג); שבת הארץ (פ"ח הי"ד אות א-ב).

34 שתילי ירקות שהוכנו בהיתר, כגון בחממה במצע מנותק, מותר לשותלם על ידי גוי בקרקע שנמכרה בהיתר מכירה. ומכיוון שגידולם התחיל בהיתר, אין בהם איסור ספיחין כדעת הר"ש (פ"ט מ"א ד"ה כ), שכן שתילתם באדמה אינה יוצרת איסור ספיחין מחדש מפני שהיא אינה שתילה מחודשת וגם אין בה איסור דאורייתא בשמיטה. עי' שבת הארץ (פ"א ה"ד אות ג); נוסף על כך, יש הסוברים שאיסור ספיחין חל רק על ירקות שנזרעו ולא על ירקות שנשתלו: שו"ת ישועת משה (זרעים סי' ה אות ג). הגר"מ אליהו העיר שלדעת הרמב"ם שתילה באופן זה אסורה. שבת הארץ (פ"ח הי"ד אות ב).

35 כדעת הר"ש שביעית ט, א; חזו"א (סי' ט ס"ק יז ד"ה ירק, סי' כו, סדר השביעית אות ו). ועי' שבת הארץ (פ"ד ה"ג אות ב, הי"ב אות ג).

36 חזו"א (מובא במנחת שלמה סי' נ). הגרש"ז אויערבך (מנחת שלמה סי' מט-נ) כתב בדעת התוספות שכוונתם לכך שהחלק הנאכל התחיל לגדול בשישית, אך למעשה הורה לסמוך על דעת החזו"א. ועי' שו"ת ישועת משה (זרעים סי' י, יב, יד); שו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' קכה).

37 רמב"ם (פ"ד ה"ט; שם הי"ג); חזו"א (סי' ט ס"ק יז ד"ה דינים); שבת הארץ (פ"ד ה"ג אות ב-ג). הגדרת

כא. קטניות הנאכלות לחות בתרמילים, כגון שעועית, דינן כירקות, לפי תחילת גידולן.[38]

6. מתי האיסור נוהג?

כב. יש לחשוש לאיסור ספיחין מעת שייתכן שמצויים בשוק ירקות שנזרעו או נשתלו בשמיטה. מכיוון שמשך הגידול משתנה בין מין למין, זמני האיסור גם כן משתנים, כל מין לפי משך גידולו. אפשר למצוא זמנים אלו בלוחות המתפרסמים וכן באתר 'אוצר הארץ'. כמו כן, מכיוון ששיטות הגידול משתנות ומתפתחות במהלך השנים, אין לסמוך על הלוחות מן השמיטות הקודמות, ויש לבחון בכל שמיטה מהם זמני איסור הספיחין בשנה זו.

7. ספיחין בשמינית

כג. איסור ספיחין תקף גם בתחילת השנה השמינית, ויש לחשוש בירקות הנלקטים בתחילת השמינית שמא נזרעו באיסור. האיסור מסתיים כשאפשר למצוא בשוק ירקות מאותו מין שנזרעו בהיתר במוצאי השמיטה; לכן סיומו של האיסור הוא בכל מין לפי משך הגידול שלו. כאמור, אפשר למצוא זמנים אלו בלוחות המתפרסמים,[39] וראה להלן בפרק 'דיני שביעית בשמינית'.

כד. ירקות שידוע שנקטפו בשנה השביעית, במקומות שבהם נוהג איסור ספיחין, אסורים באכילה לעולם.[40]

"שליש", ראה (פרק טו סע' יט ובהערה). בספר שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 62 הע' 12) נכתב עפ"י החזו"א (סי' יט ס"ק כג) שהולכים אחר שליש ההבשלה, וציין שבדגנים וקטניות הוא קרוב מאוד לשליש הגודל. ובהליכות שדה (מס' 4 עמ' 6) נאמר ששליש הוא, בערך, "הבשלת דונג". ועי' דפי הלכה לחקלאים (עמ' 38 סעי' ו, עמ' 40 סעי' ב)

38 הלכות שביעית (סי' ג, כסא דוד ס"ק עה) על פי רש"ש (פ"ב מ"ח). ועי' שבת הארץ (פ"ד הי"ד אות א).

39 רמב"ם (פ"ד ה"ה). לדעת 'פאת השולחן' (סי' כב ס"ק ט) איסור הספיחין במה שנלקט בשמינית הוא גזירה מיוחדת, שכן מעיקר הדין היה צריך ללכת אחר הלקיטה. ועיין שבת הארץ (פ"ד ה"ו אות א/1, הי"ב אות ג, הי"ג אות ג).

40 חזו"א (סי' ט ס"ק יג ד"ה פ"ו, והא). ועיין שבת הארץ (פ"ד ה"ו אות ב, ה"ח אות ב/3).

פרק יב: בית, חממה וגידול הידרופוני

1. כללי

א. ישנם מקומות גידול שונים שבהם מקובל לגדל צמחים: קרקע בשטח פתוח, מצע מנותק בשטח פתוח, קרקע בתוך בית ומצע מנותק בתוך בית. דיני השמיטה חלים במקומות הגידול הבאים:
   1. קרקע בשטח פתוח, וכן עציץ נקוב בקרקע.
   2. כשמצע הגידול אומנם מנותק מהקרקע, אך הצמח נמצא בשטח פתוח (כגון עציץ על גבי צלחת בגינה),[1] במרפסת פתוחה וכדומה.
   3. קרקע הבית.

ב. במקרים אלו אין לעשות מלאכות שאסורות מהתורה כזריעה, או שיש ספק אם הן אסורות מהתורה, כגון חרישה ונטיעה. על הפירות חלים דיני קדושת שביעית, חובת הפקר, איסור סחורה, קדושת הפירות ומצוות ביעור.[2] כמו כן יש להחמיר במלאכות שאיסורן מדרבנן.

ג. צורת הגידול אינה משנה, ואין לגדל צמחים במקומות אלו הן בגידול רגיל והן בגידולי מים - הידרופוניקה,[3] ראה להלן.

---

1 שו"ת נחפה בכסף (ח"א יו"ד סי' ה), בצאת השנה (עמ' מח סי' ב סעי' ג). ועי' "שבת הארץ" (פ"א ה"ו אות ד). לדעת הגר"מ אליהו יש להסתפק אם נוהגת שם קדושת שביעית. הגר"ש ישראלי הורה שאין להקל במלאכות דרבנן במצע מנותק שלא בחממה. וכ"כ בשו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' ג סעי' ד). גדרי עציץ שאינו נקוב ומצע מנותק, עי' מאמר "בירור בהלכות ערלה במשתלות" ("התורה והארץ" ח"א עמ' 196-236); וע"ע ס' התורה והארץ ח"ו מעמ' 340 ואילך.

2 דינים אלו הם מספק עי' כרם ציון (פרק ג, גידולי ציון ס"ק ו); שבת הארץ (קונטרס אחרון סי' ג). עם זאת, אפשר להקל בייצוא; עי' התורה והארץ (ח"א עמ' 174).

3 מהרי"ל דיסקין (סי' כז, דיני שביעית אות א), בצאת השנה (עמ' מב ד"ה גידולים, עמ' מח סי' ב סעי' ד, ועי' עמ' מג הע' 13). ועי' "שבת הארץ" (פ"א ה"ו אות ה).
ויש מקילים בגידולי מים בכלי שאינו נקוב, אף שלא בתוך מבנה: שו"ת נחפה בכסף (ח"א יו"ד סי' ה); הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים, מצוות התלויות בארץ סי' עג) בשעת הדחק. ולדין בריכות שבקרקע עי' ספר השמיטה (עמ' טז סעי' ג-ד, עמ' צז-ק).

ד. דיני השמיטה אינם חלים בתוך בית, כשמצע הגידול מנותק מהקרקע,[4] והצמח נתון בכלי.[5]

ה. ככלל, ניתן להקל בעשיית מלאכות בבית בעיקר במקרה של חממה חקלאית, שנבנית על מנת לספק מזון לאוכלוסייה, וכן לצרכים שונים של גינון טיפולי. בגינון ביתי יש לעשות רק פעולות של קיום הצמחים, גם בתוך בית.

2. הגדרת חממה כבית

ו. כדי שהמבנה ייחשב ל"בית", צריכים להתקיים התנאים הבאים:

1. המבנה קבוע.[6] ניתן להחשיב כבית גם מבנה גידול צמחים כגון חממה, בית זכוכית

---

4 במצוות השמיטה נאמרו בתורה שני לשונות: פסוק אחד תולה את חיוב השמיטה בארץ: (ויקרא כה, ב) "ושבתה הארץ שבת לה' ובהמשך הפסוקים (שם פסוק ד) מובן שחיוב השמיטה הוא בשדה: "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור" מתוך כך הסתפק הירושלמי (ערלה א, ב) האם איסור מלאכות הקרקע בשמיטה נאמר גם בבית, ספק זה לא הוכרע בירושלמי.
להלכה, יש הסוברים שאין להקל בדבר ואין לעשות כלל מלאכות בבית תוס' הרי"ד (מעשרות פ"ה סוף ד"ה וכן משמע), מנחת שלמה (ח"א סי' נא אות ז) יש להחמיר בדבר ולא לזרוע בבית כלל, וכ"כ פנ"מ (ערלה פ"א ה"ב ד"ה ובשביעית), ראה תורת הארץ (פ"ו סע' כה) שכתב שלדעת הרמב"ם איסור הזריעה בבית הוא איסור עשה מדין 'ושבתה הארץ', ראה כרם ציון (הלכות שביעית, הלכות פסוקות פרק ג סע' ג), שכתב שבזריעה בתוך בית יש להחמיר לכתחילה ולא לזרוע, וכן הוא המנהג. ראה רמב"ם (פיה"מ מעשרות ה, ב), שכתב שבצלים שנפלה עליהם מפולת בבית והם השרישו בקרקע זו, יש לנהוג בהם את כל דיני השביעית.
יש הסוברים שיש להכריע ספק זה לקולא וניתן לעשות בבית את כל המלאכות, ומצרפים לכך את העובדה שחיוב השמיטה בזמן הזה היא מדרבנן, במקום שבו יש הפסד פאת השולחן (סי' כ ס"ק נב), ערוך השלחן העתיד (סי' טז סע' א), כרם ציון (הלכות שביעית, הלכות פסוקות פרק ג סע' ג בדעה ראשונה), שבת הארץ (פ"א ה"ג אות ב). לדעת הרב קוק (שם ובקונ"א סי' ג) אפשר להקל במלאכות דאורייתא בבית, אם הוא מקום הפסד, בצירוף לכך ששמיטה בזמן הזה היא מדרבנן. ועי' משפט כהן (סי' עג) חזו"א (סי' כב ס"ק א); הרש"ז אויערבך ("הליכות שדה" 72 עמ' 15); בצאת השנה (עמ' מח סי' ב סעי' ב).

5 לדעת הרמב"ם (טומאת אוכלין פ"ב הי"ב ובפיה"מ עוקצין פ"ב מ"י, ועי' הל' ביכורים פ"ב ה"ט) משטח מנתק שאינו כלי - אינו חוצץ, למרות שהוא מונע את היניקה. ולדעת הר"ש (עוקצין שם) ועוד ראשונים, משטח מנתק אכן חוצץ: עי' "התורה והארץ" (ח"א עמ' 230).
כאשר מדובר במשטח מנתק הקבוע בקרקע, כתבו הראשונים שאינו חוצץ: שו"ת הרא"ש (כלל ב סי' ד); שו"ע (יו"ד סי' רצד סעי' כו). ועי' "התורה והארץ" (ח"א עמ' 232-231). ומסתבר שמשטח גדול שעליו כמות גדולה של עפר - דינו כגג לענין זה. וכ"כ הגרי"ש אלישיב ("הליכות שדה" 48 עמ' 8-7), הגרח"ש גריינמן (חו"ב שביעית סי' יא ס"ק ח) והגרי"ב זילבר (הלכות שביעית ח"ב עמ' קפב; משנת בנימין סי' ב, ה).
ויש אומרים שגם משטח מנתק הקבוע בארץ מפריד בין הגידול לבין הקרקע: תוס' (גיטין ז ע"ב ד"ה הא); תוס' הרא"ש (שם, וצ"ע שסותר לדבריו בתשובתו, ושם דיבר במפורש גם לענין תרו"מ ושביעית); הגר"א (יו"ד סי' רצד ס"ק סג); הגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' לו). ועי' מעדנ"א (תרומות פ"א הכ"ג ד"ה גם); "התורה והארץ" (ח"א עמ' 232); "שבת הארץ" (פ"א ה"ו אות ו).
לדעת הגר"ש ישראלי, יריעה שכל תפקידה הוא לנתק מהקרקע - הרי היא מנתקת. והגר"מ אליהו הורה לאסור. ועי' מאמר הרה"ג יעקב אריאל ("התורה והארץ" ח"א עמ' 159-167).

6 חזו"א (סי' כב ס"ק א, ד"ה ואף); הגרב"צ עוזיאל (התורה והמדינה ח"ד עמ' קמא); בצאת השנה (עמ' לה הע' 3, עמ' מב ד"ה גידולים). ועי' משפט כהן (סי' עג); הגריא"ה הרצוג (התורה והמדינה ד עמ' קנא; פסקים וכתבים ג סי' מז אות ה).

וכדומה, גם אם הגידול במקום זה משפר את תנאי הגידול של הצמח.[7]

2. על הגג להיות עשוי מיריעת פוליאתילן, או מרשת ששיעור החומר בה מעל 50%. לא די במה שנקרא "50% צל".[8] או רשת 50 מש ויש לבחון כל רשת לגופה. ניתן למדוד את שיעור החומר ברשת במדידת החלק היחסי של החומר בחלק קטן מהרשת, בעזרת סרגל.
3. במידה וברשת אחת אין חמישים אחוז חומר, ניתן לחבר אליה רשת נוספת באופן רבוע, ובכך להגיע לחמישים אחוז חומר.
4. על גובה הגג להיות מעל 80 ס"מ.[9]
5. מן הראוי שתהיינה גם דפנות בגובה 80 ס"מ.[10] לכן מנהרות נמוכות כגון מנהרות תותים ומלונים אינן נחשבות לבית.
6. הגידול צריך להיות מקורה בכל משך הגידול.[11]

ויש מקילים גם בסככה זמנית: רנ"ה הלוי (בצאת השנה עמ' עח שאלה ה); הגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' לד ד"ה גם). הגר"ש ישראלי . לביאור דין סככה ניידת, עי' מש"כ הגריא"ה הרצוג (שם).

7 חוות בנימין (ח"ג סי' צז) על חממות בדיני שביעית, שכתב שמכיוון ששמיטה בזמן הזה מדרבנן, ניתן לפסוק לקולא ודי בכך שמקום הגידול יוגדר כבית על מנת שלא ינהגו בו דיני שמיטה, אפילו אם מקום גידול זה מועיל לצמח. ראה מאמריהם של הרב יהודה עמיחי 'גידול במצעים מנותקים בחממות' והרב יואל פרידמן, 'דין ירקות במצע מנותק בחממה בגוש קטיף' ('התורה והארץ' חלק ו, עמ' 312- 333). שו"ת ישכיל עבדי (ח"ו יו"ד סי' יז בסופו). וכך הורו הגר"א שפירא, הגר"מ אליהו והגר"ש ישראלי . וכ"כ הגרש"ז אויערבך ("הליכות שדה" 72 עמ' 15) והגרי"מ אהרונסון (ישועת משה ח"ד סי' יב, מובא בשו"ת משנת יוסף ח"ב סי' יד אות ב).

אך יש הסוברים שחממה אינה כבית, ומותר לעשות בה מלאכות רק בתנאי שהיא אינה מהווה בית גידול מיטבי לצמחים כך נמסר בשם הגרי"ש אלישיב ראה הליכות שדה (אב תשנ"א). לדעה זו מכיון שחממה מועילה בגידולים ובשיטות שמקובל לגדל בה - הרי היא שדה: הגרי"ש אלישיב (הליכות שדה" 72 עמ' 21), שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 57 הע' 29); הגר"נ קרליץ (שביעית להלכה ולמעשה שם); הגר"ב זילבר (הליכות שדה 73 עמ' 7-9; משנת בנימין סי' א). וראה ספר "לעבדה ולשמרה" (ספר היובל לקב' חפץ חיים, עמ' 197-196 ועמ' 100), שם מובאת תמונה של גידולי מים תחת גג שנעשו בחפץ חיים עפ"י הנחיות החזו"א, אמנם בחזו"א (סי' כ ס"ק ו ד"ה והזורע), כתב שניתן לזרוע בבית רק אם בית זה הוא לרועץ לגידול, אך כתב (שם כו, ד), שניתן להקל במקום הצורך. בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סי' קסז), כתב שניתן להקל בבית בלבד, ולא בחממה

8 כך הורה הגר"מ אליהו . רשת הנקראת "50% צל" אינה כלולה בהיתר זה, מפני שכמות החומר שבה קטנה בהרבה. ולדעת הגר"ש ישראלי אין להקל בבית רשת כלל. ולא הקלו אלא בגג שהחומר שלו אטום.

9 בצאת השנה (עמ' לא סעי' י, עמ' לה ד"ה זריעת); כרם ציון (פרק ג סעי' ג); הגרש"ה ואזנר ("הליכות שדה" 72 עמ' 19).

10 עפ"י בצאת השנה (עמ' מב ד"ה גידולים, עמ' מח סי' ב סעי' ב, ועי' עמ' לא סעי' י והע' 14). ועי' חזו"א (סי' כב ס"ק א ד"ה וגדר).ויש אומרים שזהו תנאי הכרחי: כרם ציון (פרק ג סעי' ג); הגרש"ה ואזנר ("הליכות שדה" 72 עמ' 19). וכך הורה הגר"א שפירא. לדעת הגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' לד ד"ה וכן; כרם ציון השלם, הר צבי סי' טו) אין צורך בדפנות. וכך משמע מדברי הרב קוק (משפט כהן סי' עג). מספר הדפנות לא נתבאר בדברי הפוסקים. ויש מקום לדמות דין זה לסוכה.

11 חזו"א (כב, א ד"ה ואף), ראה בספר השמיטה (פרק ג סע' ח) שהיקל בענין.

3. מלאכות שאין לעשותן בבית

ז. אין לעשות בבית את המלאכות הבאות, גם לא על ידי גוי:
1. כל פעולות הפיכת האדמה והכנתה לזריעה, כגון: חרישה ותיחוח,[12] קלטור, תילול, עירוג וכדומה.
2. זריעה.
3. שתילת ירקות גלויי שורש.
4. גיזום הנועד לגרום לפריצה של ענפים חדשים ועליהם פירות או ירקות.
5. פעולות שמטרתן היא תוספת צימוח, אלא אם כן ללא פעולות אלו תהיה פחיתה ניכרת ביבול.

4. מלאכות שניתן לעשותן

ח. ניתן להקל בעשיית מלאכות מדרבנן בבית, אם מצטרפת לכך סיבת היתר נוספת,[13] כגון:
1. עשיית מלאכות שהן 'לאוקמי אילנא'.
2. עשיית מלאכות שהן בבחינת "תרי דרבנן", כגון: נטיעת צמח סרק בגוש.[14]
3. במקרה של הפסד מרובה.[15]
4. עשיית מלאכות דרבנן ע"י גוי,[16] כגון: שתילת ירקות בגוש בתוך החממה.[17] מותר גם לחפור גומות לשם כך ע"י גוי באדמה תחוחה.[18]

להנחיות מעשיות לגידול בחממה, ראה בפרק 'ירקות'.

---

12 ראה לעיל פרק ה (סעי' א- ה).

13 לענין מלאכות דרבנן - הספק הוא ספיקא דרבנן, ועי' תוס' (פסחים ל ע"א ד"ה לשהינהו). וחוברת "הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית" (פרק טז סעי' 2). למעשה הורה הגר"ש ישראלי להקל רק ב"תרי דרבנן". לדעת הגר"מ אליהו ניתן להקל גם במלאכות דרבנן גמורות בחממה.

14 כך הורה הגר"ש ישראלי . ועי' שו"ת ישועת משה (ח"ד סי' יב, מובא בשו"ת משנת יוסף ח"ב סי' יד).

15 שבת הארץ (פ"א ה"ג אות ב, קו"א סי' ג), ילקוט יוסף (שביעית, עמ' ריח), שניתן להקל כן במקום הצורך, אך עדיף שהחממה תהיה חממת מצע מנותק.

16 ככל "תרי דרבנן". וכ"כ הגרח"ז גרוסברג (תורת השמיטה סי' טז הע' קעד). וראה לקמן (הע' 16).

17 שתילה בגוש אסורה מדרבנן: ראה לעיל פרק ו סע' יא. לכן יש מקום להקל בה בחממה. ולכך נוטה דעת הגרח"ז גרוסברג (תורת השמיטה סי' טז הע' קעד באמצעה). אך מלאכה זו היא מלאכה דרבנן גמורה, ואף יש אומרים שאסורה מהתורה. לכן הורה הגר"ש ישראלי להקל בשתילה בגוש בחממה רק כאשר מדובר בצמחי סרק.

היתר השתילה ע"י גוי נכתב עפ"י פסקי הגרנ"ה הלוי (בצאת השנה עמ' עח שאלה ה). ועי' הרה"ג יעקב אריאל ("המעיין" שבט תשמ"ו).

18 חפירת הגומה היא תולדה של חרישה, ואסורה מדרבנן. ובאדמה תחוחה יש יסוד נוסף להקל. לכן יש להקל בחממה.

5. חממת מצע מנותק

ט. בנוסף להגדרת המבנה כבית, כדי להגדיר את המבנה כ'חממת מצע מנותק' צריכים להתקיים בו התנאים הבאים:

המשטח

1. יש להניח את הכלים על משטח שמנתק בין הצמחים לקרקע,[19] ולוודא שהמשטח עשוי מחומר חזק שאינו חדיר למים.[20]
2. המשטח מועיל לנתק את הצמח מן האדמה גם אם הוא קבוע בקרקע.[21]
3. בבחירת המשטח המתאים יש לבחון את סוג הגידול, את מידת החשיפה לקרינה ואת העומס שהחומר צריך לעמוד בו.
4. אפשר להשתמש בחומרים כגון יריעות פוליאתילן חזקות, יריעות פלריג מצופה שאטומות למים ולוחות פח מגולוון.[22]
5. אין להשתמש בחומרים קלים,[23] כגון לוחות עץ,[24] פוליאתילן מוקצף ('קלקר'), קרטון ובלוקים[25] או באריגי ניילון כגון פלריג רגיל[26] וכדומה.
6. משטחי אספלט ובטון אינם מועילים לנתק את הגדל מעליהם, ויש להניח מעליהם חומר כדוגמת אלו הנזכרים בסעיף 4.[27]
7. המשטח יהיה רחב כדי שנוף הצמחים לא יבלוט החוצה גם בשיא הגידול.

---

19 הגהות אשר"י (שבת פרק ח סי' ב ד"ה אע"פ); בצאת השנה (עמ' מח סי' א סעי' ד והע' 8, עמ' פז סעי' ג). ועי' "התורה והארץ" (ח"א עמ' 209, ; ח"ו מעמ' 340 ואילך234); שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 52 הע' 16). והגר"מ אליהו הורה שהדבר אינו מועיל, מפני שהמשטח המנתק הוא חלק מקרקע העולם. ולמעשה הורה להקל בהנחת כלים שגודל הנקב שלהם הוא פחות מ1- ס"מ.

20 עפ"י מנחות (פד ע"ב). ועי' "התורה והארץ" (ח"א עמ' 201-209); "הליכות שדה" (48, עמ' 21). לבירור דעת הרמב"ם עי' "התורה והארץ" שם (עמ' 202 אות ה).עי' מאמר הרה"ג יעקב אריאל ("התורה והארץ" ח"א עמ' 172).

21 תוספות (גיטין ז ע"ב ד"ה הא); רא"ש (גיטין פרק ב סי' כב). ועי' שו"ת בית דוד (להגר"ד טעביל ממינסק, סי' א); חזו"א (סי' כב ס"ק א).

22 עפ"י בצאת השנה (עמ' מח סי' א סעי' ג, עמ' פז סעי' ג). ועי' "התורה והארץ" (ח"א עמ' 205-207). הגר"ש ישראלי הוסיף שהמדובר בפח שאינו מחליד

23 ולדעת הגר"מ אליהו יש להקל בירקות גם בחמרים אלו.

24 הכרעה זו היא מספק. וכך נכתב בשו"ע (או"ח סי' שלו סעי' ח, חו"מ סי' רב סעי' יב). ולדעת החזו"א (שביעית סי' כב ס"ק א) בצמחים חד-שנתיים יש להקל. ועי' כרם ציון (שביעית פרק ג סעי' ג; תרומות פרק כד סי' טו); "התורה והארץ" (ח"א עמ' 201-203).עי' התורה והארץ (ח"א עמ' 207; שם עמ' 201-203).

25 עי' "התורה והארץ" (ח"א עמ' 207).

26 פלריג הוא יריעת ניילון שארוגה מחוטים רבים, בין החוטים יש חורים קטנים שמטרתם היא ניקוז המים, ולכן על אף שקוטר החור אינו עולה על מ"מ ספורים, בכל זאת מכיוון שהיריעה עצמה עשויה כדי שיעברו בה מים, והשורשים חודרים אותה בנקל, היא אינה נחשבת כמנתקת לענין הגדרת 'מצע מנותק'.

27 בצאת השנה (עמ' מח סי' א סעי' ב-ג והע' 7, סי' ב סעי' ה). ועי' "התורה והארץ" (ח"א עמ' 207 ועי' שו"ת שבט הלוי (ח"ו סי' קסז, ח"ז סי' קפד), הגרי"ב זילבר (שו"ת משנת בנימין סי' ד, הלכות שביעית סי' א ס"ק קלד). ועי' חו"ב (שביעית סי' יא ס"ק ח).עי' התורה והארץ (ח"א עמ' 207).

8. המשטח צריך להיות נקי, כדי שלא תיווצר עליו אף שכבת עפר דקה שראויה לזריעה.[28]

הכלי

9. הכלי יהיה בגודל שמאפשר את טלטולו, דהיינו שנפחו אינו עולה על 60-70 ליטר.[29]
   בשעת הדחק אפשר להקל להשתמש גם בכלי שנפחו אינו עולה על 40 סאה, כ-330 ליטר.[30]
10. גודלו של נקב הכלי יהיה עד 1 ס"מ, וצירוף כל שטחי הנקבים לא יעלה על 2 סמ"ר.[31]
11. אם יש נקבים בצידי הכלי, המרחק ביניהם לשפת המשטח יהיה לפחות 24 ס"מ.[32]
12. אם נקבי הכלים נמצאים בתחתיתם, או אם הכלים עשויים מחומר חלש, המשטח צריך להיות חזק כדי שלא יהיה חדיר למים.[33]

י. אפשר למלא את הכלים בכל סוגי המצעים: עפר, טוף וכדומה.

יא. זריעת ירקות במגשי פוליאתילן מוקצף ('קלקר') מותרת אם הירקות מוגבהים מעל 80 ס"מ,[34] נוף הצמחים אינו בולט מן המגשים, ויש משטח מנתק על גבי הקרקע.

יב. 'שרוולי' ניילון ארוכים אינם נחשבים מצע מנותק לפי ההלכה, מכיוון שנוף הצמחים בולט החוצה ונפח ה'שרוול' גדול מ-40 סאה (כ-330 ליטר).
   1. כדי לנתק את הצמחים מן הקרקע, יש לנקוט שתי פעולות:
   2. לחלק את ה'שרוול' לכמה יחידות נפרדות בעלות נפח קטן.[35]

---

28 מכיוון שיש לחשוש שמא העפר אינו בטל, כי יש בשכבת העפר חשש של זריעה בקרקע. לעניין ערלה, עי' מכתב הגר"ע יוסף שמובא בספר 'התורה והארץ' (ח"א עמ' 233).

29 לדעת האג"ט (קוצר סעי' ג ואות י) וערוה"ש (או"ח סי' שלו סעי' לא), כל כלי שאינו מיטלטל נחשב מחובר. ומקורם בתשובת הרא"ש וכך הורה הגר"מ אליהו להחמיר בכל כלי שאין אדם יכול לטלטל אותו.

30 הגר"ש ישראלי הורה ששיעור הכלי לענין זה הוא ארבעים סאה. ומקורו בשו"ע בהלכות שבת, (או"ח סי' שיד סעי' א ומ"ב ס"ק ב, ועי' סי' שח סעי' ב), מידה זו של 330 ליטר נקבעה לפי שיעורי הגרא"ח נאה. ועי' רמב"ם (כלים פ"ג ה"א) שכתב שלא נאמרו ארבעים סאה לענין טומאה אלא בכלי סתם, שלא ידוע אם עשוי לנחת או לטלטול

31 שיעור נקב זה הוא רק אם יש תחת העציץ משטח מנתק, אך אם אין משטח כזה מתחת לעציץ, שיעורו המקסימלי של הנקב הבודד הוא שליש ס"מ בלבד.

32 בצאת השנה (עמ' פז סעי' ג).

33 עפ"י ירושלמי ערלה (פ"א ה"ב). ועי' התורה והארץ" (ח"א עמ' 202). לדעת ר"ח (שבת פא ע"ב ד"ה אמר אביי) והערוך (ערך פרפיסא) גדר "עציץ נקוב" הוא האפשרות לחדירת השרשים לקרקע. ועי' עוקצין (פ"ב מ"י).

34 היתר זה מבוסס על ההגדרות שהובאו בספר 'התורה והארץ' (ח"א עמ' 218-222).

35 אם מקובל לגדל בשרוול בלבנים של צמר סלעים שגודלן 5X20 ס"מ ללא תוספת שכבת 'קלקר', אפשר להקל גם ביחידה שאורכה כ-1 מ', אם מצע הגידול לא עבה מדי. הגר"מ אליהו הורה שהכלי צריך להיות כלי שאדם אחד יוכל להרים אותו. ומסתבר שיש מקום להקל בשרוולים ארוכים וגמישים, אם אפשר להזיז אותם חלק אחר חלק.

3. לפרוש תחת ה'שרוול' יריעת פוליאתילן חזקה, כדי שתחצוץ בין נוף הצמחים ובין הקרקע.

6. יבול שגדל במצע מנותק בבית

יג. צמחים שגדלים בשיטה זו אינם קדושים בקדושת שביעית. לכן מותר לקטוף, למכור ולייצא את הצמחים שגדלים בהם, כמו בשנה רגילה.

יד. הירקות הגדלים בשיטה זו חייבים בתרומות ומעשרות מספק, ללא ברכה.[36] מפרישים מהם מספק מעשר עני ומעשר שני.[37]

טו. הברכה על ירקות אלו היא "בורא פרי האדמה".[38]

טז. חסה הגדלה במצע מנותק כשרה למצוות מרור בליל הסדר.[39]

7. מלאכות במצע מנותק במבנה

יז. מותר לבצע בחממה זו את כל המלאכות הרגילות שנצרכות לטיפול בצמח כמו בכל שנה רגילה כזריעה ושתילה.

יח. את השתילים שמיועדים לשתילה במצע המנותק יש לקנות אצל מגדל שומר שמיטה, שהכין אותם בשנה השישית או בדרכים שמותרות בשמיטה,[40] והוא הדין לקניית זרעים.[41]

---

36 בצאת השנה (עמ' מח סי' ב סעי' ב); לדעת הרמב"ם (מעשר פ"א ה"י) הגדל בבית חייב בתרו"מ מדרבנן. ולדעת הראב"ד (השגה שם) - פטור לגמרי. ועי' מש"כ הגרח"ז גרוסברג (תורת השמיטה סי' יז הע' קפג בסופה, שבילין יד-טו עמ' פה). מה שגדל במצע מנותק חייב בתרו"מ מדרבנן: דמאי (פ"ה מ"י); רמב"ם (תרומות פ"ה הט"ו). לביאור דין תרו"מ בגידולי מים עי' "הליכות שדה" (מס' 35 עמ' 15, מס' 36 עמ' 5, מס' 37 עמ' 4).

37 עי' תורת השמיטה (סי' יז הע' קפג בסופה).

38 פתח הדביר (סי' רג סעי' א); שדי חמד (ח"ג מערכת הכ' כלל ק); ועי' ירושלמי כלאים (פ"ז ה"ז); חיי אדם (כלל נא סעי' יז, כלל קנב סעי' יז ונשמת אדם ס"ק א).
לדעת הגר"ש ישראלי, יש לברך "בורא פרי האדמה" על מה שגדל במצע מנותק, ו"שהכל" על מה שגדל בהידרופוניקה. וכ"כ הגרח"ז גרוסברג (כרם ציון השלם, גידולי ציון עמ' סה בהערה) לברך "שהכל" בהידרופוניקה.
לדעת הגרש"ה ואזנר (שו"ת שבט הלוי ח"א סי' רה, בהע' לשו"ע סי' רד) הברכה נקבעת עפ"י המין בכללותו ולא עפ"י מקום הגידול. וכן נמסר בשם החזו"א ("הליכות שדה" 36 עמ' 5, ועי' חזו"א כלאים סי' יג ס"ק טז).

39 הגרצ"פ פראנק (מקראי קודש הל' פסח ח"ב סי' יב). וכך הורה הגרש"ז אויערבך . והביאו לכך ראיה מהגמ' בפסחים (לו ע"ב) המעמידה את המשנה שם במצה שנעשתה מחיטה שגדלה בעציץ שאינו נקוב. ועי' חזו"א (כלאים סי' יג ס"ק טז ד"ה ירו').

40 עי' שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 59). נראה שמותר לקנות שתילים ממשתלה שהכינה אותם עפ"י היתר המכירה. אך אין לעשות כך בשתילי ירקות שמגדלים לשם שיווק לציבור שאינו רוצה לאכול ממה שגדל עפ"י היתר זה.
לענין זה עי' שו"ת מנחת יצחק (ח"ו סוף סי' קכד, ד"ה והנה) שהקל אפילו בבצלים שאין זרעם כלה, עפ"י רמב"ם (פ"ד הכ"א). אך לא דיבר בשתילה בגוש, שאינה שתילה חדשה אלא המשכה של השתילה הקודמת. ועי' "שבת הארץ" (פ"ד ה"ז אות ב, ג, ז); שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' לו)..

41 בזרעים יש מקום להקל לקנותם ממי שהכין אותם עפ"י היתר המכירה, אף אם השיווק מיועד לצרכנים

8. הנחיות למחמירים בדיני מצע מנותק

יט. בנוסף לאמור בפרק זה, ישנם פוסקים המתירים את הגידול במצע מנותק רק כאשר מצטרפים תנאים נוספים:[42]

כ. תחת הכלים יש להניח שתי שכבות של יריעת פוליאתילן.[43]

כא. מותר לנקב את היריעות לניקוז באופן שימנע מצב של נקב מעל נקב.[44]

כב. הכלים יהיו קטנים, כך שיהיה ניתן לטלטל אותם.[45]

כג. את העפר שבכלים או השקיות יש למכור לגוי לפני תחילת הגידול, באמצעות מעשה קניין המועיל עפ"י ההלכה.[46]

כד. מלאכות שיש חשש שאסורות מהתורה, כמו זריעה, שתילה (גם בגוש), גיזום וקטיף - יש לעשות ע"י פועלים גויים.[47]

שאינם סומכים על היתר זה. זאת מפני שאין איסורי שביעית חלים על מה שגדל מזרעים של שביעית, למעט בצלים וכדו'. לענין זה עי' רמב"ם (פ"ד ה"ו); "שבת הארץ" (שם, אות ג); שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' לה).

42 לדעת הגרש"ה ואזנר (בשיחה עם רבני מכון התורה והארץ) והגר"מ שטרנבוך (במכתב ששלח לרבני המכון) אין לסמוך על שיטה זו למעשה אלא באיזורי הארץ שלא נכבשו ע"י עולי בבל.
בשם הגרי"ש אלישיב נמסר ("הליכות שדה" 78 עמ' 24) שניתן להקל ולגדל בשיטה זו בכל איזורי הארץ. וכך הורה הגר"מ אליהו.
הגדרת האיזורים שלא נכבשו ע"י עו"ב, עי' לעיל פרק א סע' כג.
בהערותיו כתב לנו הגר"מ אליהו בזו הלשון: "זריעה על גבי מצע מנותק ועל עציץ שאינו נקוב בתוך חממה הוא עדיף על הנוהגים לקנות ממקומות שאינם יהודים זורעים על אדמת ישראל הקנויה לנו מדורי דורות. וכן על המקילים במקומות שלא נכבשו ע"י עולי בבל. ובפרט עתה לא לתת חרב בידי האויב להורגנו ופיקוח נפש חמור מאד. וכיום אם אפשר לקנות בדרך זו ברור שיש "לא תחנם".

43 הוראת הגר"מ אליהו, הצעה זו באה לענות על מספר בעיות: בדרך זו ניתן לעשות נקבים לניקוז ללא כל חשש. בדרך זו אין לחשוש מתקלה שתגרום לקריעת היריעה. יש אומרים שבדרך זו אין לחשוש לכך שהיריעה בטלה לקרקע. ועי' מאמר הרה"ג יעקב אריאל, ("התורה והארץ" א עמ' 159-167), שהסיק שגם יריעה אחת איננה בטלה.

44 עי' "התורה והארץ" (ח"א עמ' 235-236).

45 עפ"י האג"ט וערוה"ש. ולדעת הגר"מ אליהו צריך שאדם אחד יוכל לטלטלו

46 הגרי"ש אלישיב ("הליכות שדה" 78 ע' 23); הגרש"ה ואזנר (שם עמ' 24). ועי' בצאת השנה (עמ' מח סי' ב סעי' ג והע' 14).
מכירת העפר לגוי מועילה לדעה זו מהנימוקים הבאים: במקום שעיקר חיובו בשמיטה מדרבנן, לכו"ע יש קנין לגוי להפקיע את קדושת הקרקע.
לדעת מהרי"ל דיסקין מועילה מכירה לגוי של שיכבת הקרקע העליונה בשיעור יניקה. ועי' ירושלמי (חלה פ"ב סוף ה"א), חזו"א (סי' כא ס"ק ט ד"ה ואם); שו"ת שערי זיו (סי' ט דף יח ד"ה ומה). במעדנ"א (תרומות פ"א הכ"ג ד"ה היוצא) נאמר שהמצוות התלויות בארץ לא חלות בעפר חו"ל הנמצא במצע מנותק. ומסתבר שה"ה לעפר א"י השייך לגוי. במכירה זו אין חסרון של גמירות דעת ושאלה של "לא תחנם".

47 הוראת הגרי"ש אלישיב ("הליכות שדה" 78 ע' 23). ולדעת הגר"מ אליהו אין נפק"מ בכך.

9. גידול הידרופוני

כה. כל דיני השמיטה חלים גם על גידול הידרופוני, אף שהצמחים אינם שתולים באדמה אלא מוחזקים בתבניות שונות ומקבלים את הזנתם דרך מערכות המים.

כו. דיני השמיטה חלים הן לעניין גודל מערכת הגידול, והן לעניין מקומות הנחת המערכת, ועל מנת לשתול במערכת זו יש להניחה בתוך מבנה מצע מנותק.

כז. יש לוודא כי המערכת עומדת על משטח מנתק.

כח. בְּרֵכות גידול שנפחן עולה על 330 ליטר אינן נחשבות מצע מנותק.

כט. גידול בצינורות NFT: מכיוון שהצינור עצמו אינו מכיל יותר מ-330 ליטר, ניתן לשתול צמחים במערכת זו.

ל. כל הנחיות הטיפול בצמחים חלות גם על גידול זה.

לא. בשל הצורך בדיוק מֶרבי של המערכת, ניתן לדשן ולטפל במים כרגיל כבכל שנה.

חלק ב

קדושת שביעית וצרכנות

פרק יג: קדושת פירות שביעית

1. קדושת שביעית – הגדרה

א. נאמר בתורה ביחס לפירות היובל:[1] "כי יובל היא קדש תהיה לכם, מן השדה תאכלו את תבואתה", ומכאן שיש קדושה ביבול שגדל בשנת היובל. חז"ל למדו שפסוק זה עוסק גם ביבול השנה השביעית, ואף בו יש לנהוג קדושה.[2]

ב. משמעותה המעשית של קדושת שביעית היא שפירות אלו הם הפקר, וחלות מגבלות מסוימות על אכילתם, על אופן השימוש והעיבוד שלהם, וכן על שיווקם. יחד עם זאת לא חלות עליהם כל מגבלות הקדושה שיש בתרומה גדולה, בתרומת מעשר ובמעשר שני, ולכן ניתן לאכול אותם בטומאה.

ג. על פירות השביעית נאמר:[3] "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה", ומכאן למדים שפירות שביעית ניתנו לאכילה, ואסור להפסיד אותם.[4]

ד. המגבלות על השימוש בפירות הנובעות מקדושת שביעית הן:
   1. יש להשתמש בפירות כפי השימוש המקובל בהם.
   2. אסור לקלקל אותם, להפסידם או להשחיתם.
   3. אסור לסחור בהם.[5]
   4. אסור לייצאם לחו"ל.[6]

ה. יש אומרים שישנה מצווה מן התורה לאכול פירות שביעית,[7] אך למעשה לא חוששים לכך, והציווי "לאכלה" בא לאסור פעולות אחרות שאינן אכילה.[8]

ו. ניתן למצוא פירות הקדושים בקדושת שביעית בעיקר:
   1. בגינות פרטיות.

---

1 ויקרא (כה, יב).

2 רמב"ם שמיטה ויובל (פרק ה), ראה רש"ס (שביעית ז, ד) שכתב שעיקר הקדושה היא שלא יביא את הפירות לכדי הפסד.

3 ויקרא (כה, ו).

4 פסחים (נב ע"ב); רמב"ם (פ"ה הי"ז); שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ה).

5 משום שנאמר "לאכלה", דרשו חז"ל - ולא לסחורה. רמב"ם (פ"ו ה"א). גדרי איסור סחורה יבוארו בפרק טז.

6 רמב"ם (פ"ה הי"ג).

7 כך כתב המגילת אסתר בדעת הרמב"ן (סהמ"צ, נוספות מ"ע ג). ולכך נוטה דעת הרב קוק (דעת כהן סי' רמ, משפט כהן סי' פה, ועי' שבת הארץ פ"ה ה"א אות א, פ"ו ה"א אות ב, קונ"א סי' כא) שלדעתו צריך ליטול ידיים לפני אכילת פירות שביעית, ראה הרב קוק (שבת הארץ, פ"ה ה"ז אות א-ב, קונ"א סי' כה).

8 חזו"א (שביעית יד, י).

2. בתוצרת חקלאית המשווקת באמצעות אוצר בית דין.
3. במרחב הפתוח, ואלו פירות הפקר.

2. על מה חלה קדושת שביעית?

ז. קדושת שביעית חלה על תוצרת פירות וירקות שגדלה בשמיטה, אם מתקיימים בה התנאים הבאים:
1. היבול גדל בארץ ישראל, בין בגבולות עולי מצרים ובין בגבולות עולי בבל.[9]
2. הקרקע שייכת ליהודי (ואפילו אם העבודה וגמר המלאכה נעשו ע"י גוי).[10]
3. זהו מין שקדושת שביעית נוהגת בו, ראה בפרק יד.
4. שלב הגידול הקובע את הקדושה באותו מין חל במהלך השמיטה.

ח. יש לנהוג קדושת שביעית רק במין ש"הנאתו וביעורו שווה",[11] דהיינו שתוך כדי ההנאה מהפרי, הצמח מתכלה באופן מלא או חלקי (ההנאה מהפרי וכילויו מן העולם קורים בו-זמנית).

ט. יש לנהוג קדושת שביעית רק במין שהנאתו שווה לכל אדם, דהיינו שמין זה משמש למאכל את רוב בני האדם. ואולם אם רק מיעוט מבני האדם משתמש במין זה, אין לנהוג בו קדושה (כגון מיני צמחים שונים שנאכלים רק על ידי טבעונים). ישנם מינים שהשימוש משתנה בהם מעת לעת, ולגביהם יש לבחון כל מקרה לגופו.

י. אין לנהוג קדושת שביעית בפרי שגדל בקרקע בבעלות הגוי.[12]

---

9 כדעת הרמב"ם (פ"ד הכ"ו, פיה"מ שביעית פ"ו מ"א). וכך פסקו: תורת השמיטה (סי' טז סעי' פה); ועי' חזו"א (סי' ג ס"ק כא). אומנם לדעת הגר"א (שנו"א פ"ו מ"א ד"ה מא"י) קדושת שביעית אינה נוהגת בגבולות עולי מצרים. ועי' שבת הארץ (פ"ד הכ"ו אות ב). לעניין הפרשת תרומות ומעשרות בגבולות עולי מצרים בשמיטה עי' שבת הארץ (שם הע' 12, 15, 19-20), לגבולות אלו ראה פרק א.

10 כס"מ (פ"ד הכ"ט), שו"ת אבקת רוכל (סי' כד). וכך הכריעו: הרב קוק (שבת הארץ פ"ד הכ"ט אות ו, מבוא לשבה"א, פרק יא, משפט כהן סי, ע); הגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' לט); כרם ציון (פרק יט סעי' א); הגרש"ז אויערבך (מעדנ"א סי' ב ד"ה הנה); הגר"ש ישראלי (ארץ חמדה, נוספות לשער ה, סי' ב; חוות בנימין ח"א סי' ט אות יב); הגר"ע יוסף (שו"ת יביע אומר ח"ג יו"ד סי' יט). לגבי קדושת שביעית של צמחים שנשתלו על ידי עובדים זרים עבור עצמם ראה בפרק מז.

11 סוכה (מ ע"א); בבא קמא (קב ע"א). ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"י אות א).

12 עפ"י המנהג בארץ ישראל, שהתייסד מזמן מרן הבית יוסף וכפי הכרעתו שלא חלה על פירות אלו קדושת שביעית, מכיוון שלדעתו קניינו של הנוכרי על הפירות שגדלו בבעלותו גורם להפקיע ממנה את קדושתה, ואת החובה לנהוג בגדל בה את המצוות התלויות בארץ, והוא מצרף לכך את העובדה כי חיובה של השמיטה בזמן הזה היא מדרבנן. כראיה לדבריו מציין הבית יוסף כי כך הוא המנהג בארץ ישראל, ראה פאת השולחן ובהרחבה בהקדמה לשבת הארץ.
יש הסוברים שפרי שגדל בקרקע שבבעלות גוי, יש לנהוג בו קדושת שביעית, ראה דעת המבי"ט (ח"א סי' יא ועוד) קדושת שביעית נוהגת גם בקרקע של גוי. וכך הנהיג החזו"א (סי' ג ס"ק ח). ועי' בהרחבה שבת הארץ (פ"ד הכ"ט אות ב), זאת מכיוון שקניינו של הנוכרי אינו גורם כלל להפקעת המצוות התלויות בארץ, דבריו מבוססים בין השאר על הבנתו את דברי הרמב"ם שרק הקל שאין איסור ספיחין בקרקע שהגוי קנה, אך לא לשאר דיני שביעית, וכן על דברי הרמב"ם בהלכות תרומות שגוי שקנה קרקע בארץ ישראל לא הפקיעה מהמצוות התלויות בארץ.

יא. קדושת שביעית אינה נוהגת בתוצרת חקלאית המיובאת מחו"ל (כגון: אורז, סוכר, שמן סויה, תבלינים שונים וכדו'), גם אם תהליך העיבוד שלה נעשה בארץ.

יב. קדושת שביעית נוהגת גם במה שגדל באופן ישיר בקרקע בתוך בית או חממות,[13] וכן במה שגדל במצע מנותק תחת כיפת השמיים,[14] אך אינה נוהגת במה שגדל בחממה במצע מנותק. לכן ירקות או תבלינים שגדלו על גג הבית, במרפסת שאינה מקורה, וכן בחצר הבית - קדושים בקדושת שביעית. לעומת זאת, צמחים שגדלו בתוך הבית, בתוך עציץ שאינו נקוב, אינם קדושים בקדושת שביעית.
קדושת שביעית חלה גם על מטבעות כסף שבהם נקנו פירות שביעית, ובמה שנקנה באותם מטבעות.[15]

יג. איסור הפסד הפירות כולל:
1. איבוד הפרי בידיים.
2. אכילה או עיבוד (בישול, סחיטה וכדו') בצורה שאינה מקובלת.[16]
3. שימוש פחות נאות,[17] כגון שימוש במאכל אדם לצורך בהמה או להכנת תרופה.
4. מעשה שעל ידו הופך הפרי להיות מאוס לאדם (גם אם לא נשתנתה צורתו).[18]
5. אכילה גסה.[19]
6. יש מוסיפים: ביזיון.[20]

יד. גרמא עקיפה של הפסד בפירות שביעית מותרת, אם הם הפירות עומדים להתקלקל מעצמם.[21]

טו. אין שיעור מזערי לאיסור הפסד פירות שביעית, ואסור להשחית אף כמות מועטה. עם זאת, אם כמות מועטת נותרת בצלחת לאחר האכילה, ובכל השנים אין מקפידים

---

13 דין זה הוא מספק, ע' כרם ציון (פרק ג, גידולי ציון ס"ק ו). לדעת הרב קוק (קונ"א סי' ג), הגר"מ קליערס (תורת הארץ פרק ו אות כה בהערה) והגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' לה ד"ה והנה), הספק אמור גם לעניין קדושת הפירות. אך גם לדעה זו נראה שיש להחמיר בקדושת הפירות ובמה שנובע ממנה, שכן איסור זה הוא מן התורה. וכך הסיק הרה"ג יעקב אריאל (התורה והארץ א עמ' 174). ועי' שבת הארץ (פ"א ה"ג אות ב).

14 כרם ציון (פרק יא, גידולי ציון ס"ק ה). ולדעת הגר"מ אליהו יש להסתפק אם נוהגת שם קדושת שביעית. ועי' שבת הארץ (פ"א ה"ו אות ד).

15 רמב"ם (פ"ו ה"ו). לעניין ביעור מטבעות אלו ראה פרק כב.

16 רמב"ם (פ"ה ה"ג).

17 עפ"י שנות אליהו (פ"ח מ"ב סד"ה שביעית). ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ג הערה 1-2).

18 משפט כהן (סי' פד-פה) עפ"י תוספות (כתובות ל ע"ב ד"ה לא); תורת הארץ (פרק ח אות לא); שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ו). בתורת הארץ (פרק ח אות מו) נכתב גם שאסור לערב דבר מר בפירות שביעית כך שלא יהיו ראויים לאכילה או שיהיו ראויים לכך רק בדוחק.

19 תורת הארץ (פרק ח אות מו).

20 כך הורה הגר"מ אליהו. לדעתו איסור זה נוהג גם לאחר שהפירות נפסלו ממאכל ופקעה מהם קדושת שביעית, ואף שמותר להפסידם.

21 הגרצ"פ פראנק (הר צבי זרעים ח"ב סי' נד). והחזו"א (סי' יד ס"ק י ד"ה ולמדנו) כתב להקל רק כשמונע ריקבון וגורם במקומו לייבוש. ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ו).

עליה, מותר לשטוף את הצלחת כרגיל.[22]

טז. אין לקטוף פירות שביעית כשאינם ראויים לאכילה (לפני תחילת ההבשלה), מפני שבכך הוא מפסיד את הפירות, אך מותר לקטוף פירות לפני הבשלתם, אם ניתן להביא אותם להבשלה על ידי הבחלה.[23]

יז. מותר להשתמש בפירות שביעית שימוש הדומה לאכילה (כגון: הדלקת הנר בשמנים המיועדים לכך), אך אסור להשתמש בהם לכל שימוש שאינו דומה לאכילה (כגון: רפואה או כביסה).[24]

יח. מותר לתת לתינוק או לילד קטן פירות שיש בהם קדושת שביעית, גם אם באכילתו מקלקל חלק מהם, ואף אם יש חשש סביר שהוא לא יסיים את המזון.[25]

יט. אין למלא כוס של הבדלה ביין של שביעית באופן שיעלה על גדותיו ולכבות בו את הנר, מפני שגורם בכך להפסד של היין.[26]

כ. מותר להשתמש ביין של שביעית לארבע כוסות בליל הסדר,[27] אך אין לטפטף ממנו טיפות יין בהזכרת המכות.[28]

3. הפקר הפירות

כא. פירות השביעית הם הפקר והם שייכים לכול, ללא כל הגבלה. עם זאת, יש מצוות עשה להשמיטם ולהפקירם,[29] כפי שנלמד מהפסוק: "והשביעית תשמטנה ונטשתה",[30] כדי שיהיו זמינים לכל אדם.[31]

---

22 תשובת ר"ח הכהן רפפורט (יו"ד סי' נט, מובאת בכרם ציון פרק יד הערה 2); בית רידב"ז (סי' ה סעיף ה בהג"ה לפאת השולחן); תורת הארץ (פרק ח אות לו); שבת הארץ (פ"ה ה"א אות א).

23 רמב"ם (פ"ה הט"ו-הי"ח). גדר האיסור, עי' שבת הארץ (פ"ה הט"ו אות א).

24 רמב"ם (פ"ה ה"א).

25 בית רידב"ז (סי' ה סעיף א בסופו). והתיר משום שהוא גרם הפסד; תורת השמיטה (סי' יג סעיף סב); כרם ציון (פרק יד סעיף א); הלכות שביעית (סי' ה, כסא דוד ס"ק ח), אך בביאור הלכה (שם סעיף ח סד"ה הלכה) כתב שאין להקל אלא בתינוק שאוכל את רוב מה שקיבל. ובחידושים וביאורים (סי' ז) כתב להחמיר משום שלדעתו גרם הפסד אסור. ועיין משפטי ארץ (פרק כא הערה 16). והגר"מ אליהו הורה להקל משום שזוהי דרך אכילתו של התינוק.

26 הרב קוק (שבת הארץ, קונ"א סי' כב). ועיין משפטי ארץ (פרק כא סעיף ה) וברית עולם (סי' ה סעיף ג), אם כי יש שהקלו בכך, ראה אור לציון, הלכות שביעית פרק ב אות ו.

27 הרב קוק (שבת הארץ, קונ"א סי' כב) עפ"י ירושלמי שקלים (פ"ג ה"ב); חזו"א (סי' טו ס"ק ז); ועיין שו"ת הר צבי (זרעים ח"ב סי' נג).

28 הרב קוק (שבת הארץ, קונ"א סי' כב). ויש מקילים כי זה אופן השימוש, ראה אור לציון, הלכות שביעית פרק ב אות ו.

29 רמב"ם (פ"ד הכ"ד). גדר ההפקר בשביעית, עי' שבת הארץ (פ"ד ה"ל אות א); 'ניצני ארץ' (ח"ו עמ' 53-55). ועי' מכתב האדר"ת (שם עמ' 21).

30 שמות כג, יא, מכילתא, רמב"ם (פ"ד הכ"ד). גדר ההפקר בשביעית, עי' "שבת הארץ" (פ"ד ה"ל אות א); "ניצני ארץ" (ח"ו עמ' 53-55). ועי' מכתב האדר"ת (שם עמ' 21).

31 כפי שנאמר (ויקרא כה, ו): "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עימך".

כב. גם אם אדם לא הפקיר את פירותיו, הם הפקר, מכיוון שהתורה הגדירה אותם כמופקרים.[32]

כג. מצוות ההפקר אינה דורשת הפקר מפורש, ע"י דיבור, אלא שלא לנהוג בפירות כבעלים.[33]

כד. מותר למנוע כניסת בני אדם שעלולים לגרום נזק לעצים ולציוד בשטח,[34], וכן מותר למנוע כניסתם של מי שאינם יודעים לשמור על קדושת הפירות.

כה. ההפקר הוא לכל אדם מישראל,[35] ואין לתת את פירות השביעית לגויים,[36] אך אם גוי בא ולקח מעצמו, אין חובה למנוע אותו מכך.

כו. אם בעל השטח עבר על האיסור ושמר את הפירות לעצמו - הם אינם נאסרים כלל באכילה, הן לבעל השטח והן לאחרים.[37]

לשאר דיני קטיף הפירות, ראה פרק ח סעיף טו.

32 אפקעתא דמלכא.

33 הרב קוק (מבוא לשבת הארץ פרק יא). ועי' "שבת הארץ" (פ"ד הכ"ב אות ג). מה שהצריך הרב קוק לחתום על שטרי הפקר - היה רק למי שמסר את המטע לאוצר בית דין, שאז התנהגותו יכולה להתפרש כדרך בעלים. כיום, כאשר אנשים רבים אינם יודעים שהפירות בשמיטה הם הפקר, מן הראוי לשים שלט המודיע על ההפקר. הדברים אמורים במטע שלא נמסר לאוצר בית דין או בגינת הבית.

34 חזו"א (מובא בדפי הלכה לחקלאים עמ' 43 סעי' ה); הלכות שביעית (סי' ד, כסא דוד ס"ק צ).

35 רמב"ם (פ"ד הכ"ד), עי' שבת הארץ (פ"ד הכ"ד אות ג, ה"ל אות א).

36 כפי שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, דרשו חז"ל לכם ולא לאחרים.

37 כדין "שמור ונעבד", שעל אף שהפירות נשמרו באיסור הם אינם נאסרים באכילה, ועי' שבת הארץ (ו, טו אות א).

פרק יד: המינים שיש לנהוג בהם קדושת שביעית

א. בפירות שגדלו בשביעית יש קדושה, ויש לנהוג בהם לפי ההנחיות המובאות בפרקים הבאים.

ב. לגבי שלב הגידול המשייך כל מין ומין לשמיטה, ראה בפרק טו.

הגדרות כלליות

ג. יש קדושת שביעית יש קדושת שביעית רק באותם מינים שמתכלים בעת השימוש או ההנאה מהם, כגון שאוכלים או שותים אותם אך אם הם מתקיימים גם לאחר ההנאה מהם, כגון עצים המיועדים לרהיטים וכדומה, אין לנהוג בהם קדושת שביעית.[1]

ד. קדושת שביעית חלה רק על מינים שיש לאדם הנאה מהם. מינים שאינם עומדים כלל להנאת האדם, כגון צמחי נוי שאין בהם ריח, צמחי סרק או צמחי בר, אין לנהוג בהם קדושת שביעית, גם אם האדם יכול ליהנות מהם.

ה. יש לנהוג קדושה גם במינים שהאדם יכול ליהנות מהם רק על ידי הדחק, ובתנאי שאכן מינים אלו משמשים את רוב בני האדם.[2]

ו. יש לנהוג קדושת שביעית רק במין שהנאתו שווה לכל אדם, דהיינו שמין זה משמש למאכל בקרב רוב בני האדם, אך אם רק מיעוט מבני האדם משתמש במין זה למאכל, אין לנהוג בו קדושה.

ז. קדושת שביעית אינה תלויה במחשבתו של האדם, וכשהמין מוגדר קדוש, מחשבתו של האדם אינה מועילה להפקיע זאת, וכן מין שאין כלל רגילות להשתמש בו, לא

---

1 מהר"י קורקוס (פ"ה ה"י); מהר"ם גלאנטי (גדולת מרדכי סי' ט, מובא בשו"ת משנת יוסף ח"א סי' יח אות א); פאה"ש (סי' כד ס"ק מד); הגרצ"פ פראנק (כרם ציון פרק כא, גאון צבי ס"ק ד, וכן בפרק יג סעי' כב); ספר השמיטה (עמ' לג הע' 9); תורת השמיטה (סי' יב סעי' נט). ועי' שבת הארץ (פ"ה ה"י אות א, אות ב סעי' 2, 3). ויש אומרים שיש קדושת שביעית בכל דבר שהשימוש בו הוא הנאה המקובלת על רוב בני אדם, אף אם הכילוי מהעולם בא לפני ההנאה או אחריה: כס"מ (פ"ה ה"י); הגרא"י ולדינברג (כרם ציון פרק כא, גידולי ציון ס"ק א). ועי' הלכות שביעית (סי' ה סעי' יד, בה"ל סד"ה עושין), שבת הארץ (פ"ה ה"י אות ב/1).

2 כגון שזיף פיסרדי, אורן הצנובר וכדומה, כך מכריע מרן הרב קוק בשבת הארץ (פ"ז הי"ג אות ג); שו"ת שבט הלוי (ח"ב סי' קצט); שו"ת משנ"י (ח"א סי' ל הערה אות ב). ויש חולקים: חזו"א (סי' יד ס"ק י, מעשרות סי' א ס"ק ל); רש"ז אוירעבך (מובא בשו"ת משנ"י ח"א סי' ל); הלכות שביעית (סי' ה, כסא דוד ס"ק ט), לדעתם במקרים אלו אין צורך לנהוג בהם קדושת שביעית.

ניתן להחיל עליו קדושה גם אם אדם מסוים משתמש בו.[3] לכן אין לנהוג קדושת שביעית במינים שנאכלים רק על ידי קבוצות מסוימות באוכלוסייה, כגון מינים הנאכלים רק על ידי טבעונים.

ח. ישנם מינים שהשימוש בהם משתנה מעת לעת, ויש לבחון כל מקרה לגופו.

ט. **המינים שיש לנהוג בהם קדושה**

1. כל מין שדרך בני אדם לאכול אותו.[4]
2. מין המיועד[5] למאכל בהמה: שעורה, חיטה לתחמיץ וחציר, מיני קטנית שונים, ועוד.[6]
3. תבלינים, גם אם השימוש בהם הוא רק לחליטת העלים, כגון צמחי תבלין המיועדים ל"תה צמחים", וגם אם אינם ניכרים במאכל כגון פפריקה, וגם אם נאכלים ממש, כגון נענע ורוזמרין.[7]
4. אתרוגים, גם אלו הניטעים לארבעת המינים,[8] וכן הדסים המשמשים לענף הנוי, ונועדו להפיץ את ריחם.
5. מינים המשמשים לצורכי קוסמטיקה, גם אם זהו השימוש היחיד בהם, כגון חוחובה.[9]
6. מינים המשמשים לצביעה,[10] כגון עפצים[11] לכתיבת סת"ם או לצביעת תפילין.
7. מינים המשמשים לכביסה.[12]

---

3 ע' שבת הארץ (פ"ה הכ"א סוף אות ה, ה"ג אות ג); פ"ה הי"א אות ג, פ"ז הי"ד. וע' הר צבי (ח"ב סי' נה). עם זאת, במינים גבוליים כאמור, מחשבתו של האדם יכולה לגרום לשינוי במעמדו של הצמח.

4 רמב"ם (פ"ה ה"ב, ה"ה, הי"א), בכלל "מאכל אדם" גם מינים הראויים לאכילה בדוחק. ע' שבת הארץ (פ"ז הי"ג אות ג).

5 ולכן הראוי למאכל בהמה בלבד ואינו עומד לכך, אין לנהוג בו קדושת שביעית. שו"ת אז נדברו (ח"ד סי' סו); שו"ת משנת בנימין (סי' לו); שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' ז). בטעם הדבר: א. אף מי שאומר שיש קדושת שביעית בראוי למאכל בהמה (ולאו דווקא בעומד למאכל בהמה) מודה שאם הדבר אינו עומד למאכל בהמה במקום כלשהו - אין בו קדושת שביעית.

6 רמב"ם (פ"ז הי"ג). מסתבר שגדר "בהמה" לעניין זה אינו גמלים, האוכלים גם קוצים, ובעלי חיים בגן החיות. אלא בעלי חיים שגידולם נפוץ, כמו פרות, כבשים, עיזים ותרנגולות. לא די בכך שבעלי חיים יכולים לאכול אותו, אלא צריך שמין זה ישמש בפועל למאכל בעלי חיים שגידולם נפוץ.

7 שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ה, והכ"ב), אומנם אם הטעם פג מהם לאחר הבישול, אין צורך לנהוג בהם בקדושה.

8 כרם ציון (פרק יג סעי' כו). וע' שבת הארץ (פ"ד הי"ב אות ו ובהערות שם). באתרוגים יש קדושת שביעית, מפני שהם כשרים לברכה רק מכוח היותם ראויים למאכל אדם.

9 עפ"י רמב"ם (פ"ה ה"י) ובפרט אם דרך השימוש היא באופן שהנאתו וביעורו שווים.

10 מנחת שלמה (סי' מב, סי' נא אות יג). וע' שבת הארץ (פ"ה ה"ט אות ג).

11 שנם הסוברים שהעפצים נגרמים בשל ראקציה כימית נקודתית שנגרמת בעת חדירת החרק לתא הצמח, ולאחר מכן מדובר בשיבוש חלוקת תאי הצמח ללא השפעה ישירה של החרק. וישנם הסוברים שההשפעה הכימית של החרק היא בכל משך הגידול של החרק, שהוא מפריש חומרים כימיים שגורמים לשיבוש בחלוקת התאים, אך אין חולק שלמעשה מדובר בהתפתחות של תאי הצמח עצמו, בצורה לא מבוקרת, ראה ז, עמר (כשרות העפצים, תחומין לט 515- 523).

12 דין קדושת שביעית במינים המשמשים לכביסה, ע' שבת הארץ (פ"ה ה"י אות ב), שם מובאת מחלוקת

י. מינים שאין לנהוג בהם קדושה

1. לולבים,[13] הדסים הניטעים לצורך ארבעת המינים (אף שיש בהם ריח),[14] וכן ערבות.
2. עצים המיועדים להסקה ולחימום הבית.[15]
3. צמחים המיועדים רק לרפואה (או לייצור תרופות הומאופתיות) כגון מורינגה רותמית ואלוורה, ואינם משמשים למאכל לאנשים בריאים.[16]
4. פרחים ללא ריח, וכן פרחים שאינם מיועדים לריח אלא לקישוט בעלמא.[17]
5. ענפי קישוט (כגון רוסקוס, שעוונית).[18]
6. ירקות שמגדלים אותם לזרעים ומשאירים אותם בשדה עד שאינם ראויים למאכל אדם ובהמה.[19]
7. זרעים ופקעות שאינם ראויים למאכל אדם ובהמה (כגון זרעי חסה, עגבניות).
8. עשבי בר הראויים למאכל אדם או בהמה, אך אינם משמשים בפועל את רוב האנשים לשם כך.[20] לכן אין לנהוג קדושה בחלמית (חוביזה), סרפד, טופח, סלק בר, חרדל (מצוי ושדה), תרד בר, ועוד.

אם יש קדושת שביעית בכל מיני הצמחים המשמשים לכביסה או רק במינים שכילוים וההנאה מהם באים כאחד. ראה רמב"ם (פ"ה ה"ט-י"); שבת הארץ (שם), מנחת שלמה (סי' מב, סי' נא אות יג).

13 מנחת שלמה (סי' נא אות כג, מובא גם בשו"ת משנת יוסף ח"א סי' ל). ועי' שבת הארץ (פ"ח הי"א אות א).

14 מכיוון שגידולו הוא למצווה, ראה ספר השמיטה (עמ' לג-לד הע' 11); כרם ציון (פרק יג סעי' כו); הגרש"ז אויערבך (מובא בשו"ת משנת יוסף ח"א סי' ל). וכן דעת הגר"ש ישראלי. ויש חולקים, ראה מהרי"ל דיסקין (מובא בשו"ת ציץ הקודש ח"א סי' טו אות א), כרם ציון (פרק יג, גידולי ציון ס"ק טז). לדעת הגר"מ אליהו יש בהדס קדושת שביעית מפני שבכל ימות השנה הוא מיועד לריח.

15 עפ"י רמב"ם (פ"ה הכ"א, פ"ז הי"ד). ועי' שבת הארץ (פ"ז הט"ו אות א והע' 6, פ"ח הי"א אות הע' 4). הגר"מ אליהו העיר שאם ההנאה מההסקה היא בשעת הבערה ולאו דווקא מהגחלים - יש קדושת שביעית בעצים אלו. ומקורו ברש"י (ב"ק קב ע"א ד"ה תנאי) ובתוספות (סוכה מ ע"א ד"ה ועצים) בדעת הסוברים שקדושת שביעית תלויה בהנאה השווה לכל אדם ולא בהנאתן וביעורן שווה.

16 דין קדושת שביעית בצמחי מרפא, עי' שבת הארץ (פ"ה הי"א אות ב).

17 בצאת השנה (עמ' מח סי' ג סעי' ב); שו"ת ישועת משה (ח"ד סי' ל אות ב); שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' כד, ועי' ח"ב סי' ט). הגר"מ אליהו כתב (אור תורה תשרי תשמ"ז) שבפרחים יש קדושת שביעית (עפ"י רמב"ם פ"ז הי"ט). ולכן יש בהם איסור ספיחין. ועי' חזו"א (סי' יד ס"ק ט ד"ה ובתשובת); שבת הארץ (פ"ז הי"ט אות ד). לדעת הגרש"ז אויערבך (מפרי הארץ ח"א עמ' 30) כל פרח שלא מקובל לגדל ולקנותו בגלל ריחו - אין בו קדושת שביעית.
ובשם הגרי"ש אלישיב נמסר (שביעית להלכה ולמעשה עמ' 62 הע' 9) שאם יש בו ריח - יש בו קדושת שביעית אף אם לא מקובל לגדלו לשם כך. אך מסתבר שהמדובר בריח משמעותי ומורגש.

18 עפ"י רמב"ם (פ"ה הכ"א, פ"ז הי"ד). ועי' שבת הארץ (פ"ה הי"א אות ב, פ"ז הט"ו אות א והע' 6, פ"ח הי"א אות הע' 4); בצאת השנה (עמ' מח סי' ג סעי' ב).

19 עי' רמב"ם (פ"ד הי"ח, ושבת הארץ שם), והחזו"א (סי' ט ס"ק ד ד"ה והא דהוקשו) מסתפק בזרעים הראויים למאכל בהמה, כגון זרעי מלפפונים או עגבניות, שכן אינם מיועדים לבהמה אלא לזריעה.

20 שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' ל); דפי הלכה לחקלאים (עמ' 48 הע' 8). וכתבו שמכיוון שבעל המטע אינו רוצה בקיומם של העשבים הללו אין בהם קדושת שביעית, כדין נטיעה לעצים. וכך הורה הגר"ש ישראלי. אומנם יש אומרים שיש בהם קדושת שביעית מפני שאין משקל רב לדעת האדם, כי לא הוא זרע אותם: משנת יוסף (ח"ג עמ' קיא); שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 35 הע' 18).

9. זרעי כותנה וכן שמן כותנה משום שאינם משמשים כיום למאכל אדם או בהמה.[21]
10. פטריות ונבטים הגדלים במבנה מצע מנותק (כפי שגדלות כל הפטריות המסחריות כיום).

יא. במינים הבאים נוהגת קדושת שביעית מספק:[22]
1. פטריות הגדלות בשטח פתוח.[23]
2. פרחים המיועדים לריח,[24] כגון נרקיסים ריחניים.

---

21 גרעיני הכותנה מכילים חומר בשם גוסיפול gossypol)) שהתגלה כרעיל לבעלי חיים, לכן אינו משמש כיום אף לשם מאכל בהמה, ואין לנהוג בגרעיני הכותנה קדושה. לדיון בנושא זה ראה שמיטה כהלכתה (פרק ב סעי' י); שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' ל-לא). בשו"ת ישועת משה (זרעים סי' א, ג, ובתשובה המובאת בשו"ת משנת יוסף שם). כיום אף כמעט שאין משתמשים בשמן כותנה.

22 יש אומרים שיש קדושת שביעית בטבק: מהר"ם גלאנטי (שו"ת גדולת מרדכי סי' ט, מובא בשו"ת משנת יוסף ח"א סי' יח אות א); תורת השמיטה (סי' יב סעי' נט); שו"ת אז נדברו (ח"ד סי' ג); שו"ת משנת יוסף (שם) והוסיף שכ"כ בהנחיות הבד"ץ בירושלים בשם הגר"פ אפשטיין. והגרא"י ולדינברג (כרם ציון פרק כא, גידולי ציון ס"ק א) כתב להחמיר מספק. ועי' מש"כ הגרצ"פ פראנק (כרם ציון פרק כא, גאון צבי ס"ק ד).
למעשה, הטבק הגדל בארץ גדל ע"י גויים (ועוד חלק גדול מיובא מחו"ל), ולכן בדרך כלל אין בו קדושת שביעית.

23 לדעת הרב קוק (מובא בכרם ציון פרק יג, גידולי ציון ס"ק יב), יש קדושת שביעית בפטריות. וכך הורה הגר"ש ישראלי.
לדעת הגרצ"פ פראנק (גידולי ציון שם) אין קדושת שביעית בפטריות. וכן נכתב בכרם ציון (שם, סעי' כב) ובברית עולם (סי' ג סעי' סז) עפ"י המאירי (ע"ז יד ע"א). הגר"מ אליהו הורה שיש קדושת שביעית בפטריות מספק, אא"כ גדלו בתוך מבנה, ובפטריות שמגדלים אותן בתוך מערות, נראה שאפשר להקל כדין מבנה מכיוון שמערה אינה שדה.

24 הירושלמי (פ"ז ה"א) מסתפק בשאלה זו. ועי' בצאת השנה (עמ' מח סי' ג סעי' ג) שם נוטים להחמיר מחמת ספק זה. וכך הורה הגר"מ אליהו. ועי' שבת הארץ (פ"ז הי"ז אות ג). פרחים לריח אלו פרחים שהריח הוא חלק מהמטרה של המגדל. נכון לשנה זו, רובם המוחלט של הפרחים אין בהם קדושת שביעית מכיוון שגם אותם פרחים מעטים שיש בהם ריח, ברוב המקרים לא מגדלים אותם לצורך הריח.

פרק טו: שלב גידול הצמח הקובע לקדושת שביעית

1. כללי

א. התאריך הקובע את שייכות הגידולים לשמיטה, כל מין לפי שלב גידולו, הוא ראש השנה.[1] לפיכך גידולים מסוימים - לא חלים עליהם דיני השביעית, אף אם הם נקטפים או נאספים בשנת השמיטה.[2]

ב. עם זאת ישנם גידולים השייכים לשנת השמיטה וחלים עליהם דיני שביעית גם בשנה השמינית.[3]

ג. במינים הגדלים ומתפתחים לקראת סוף הקיץ ותחילת הסתיו, יש לתת את הדעת שלעיתים ניתן למצוא באותו צמח פירות השייכים לשנה השישית ופירות השייכים לשנת השמיטה. על המינים הללו נמנים לימון קיצי, בוטנים ותירס אפיל. לימון קיצי הוא דוגמה גם לעץ שפירותיו שייכים לשביעית ולשמינית כאחד.[4]

ד. שלב הגידול הקובע את קדושת השביעית בגידולים השונים תלוי בחלוקה ההלכתית לשלושה סוגי גידולים:
1. אילנות. 2. ירקות. 3. תבואה וקטניות.

ה. ההגדרה ההלכתית של המינים השונים אינה זהה בהכרח להגדרה הבוטנית.

ו. ככלל, האילנות הם כל הצמחים הרב-שנתיים המניבים פרי בעונה המתאימה. בין מיני האילנות ניתן למצוא גם צמחי תבלין רב-שנתיים שבהם הפרי הבוטני אינו נאכל, והשימוש נעשה בעליהם, לדוגמה רוזמרין ולואיזה.

ז. הירקות הם כל המינים החד-שנתיים או הדו-שנתיים, בין מינים ש"מסיימים", דהיינו מתים לאחר הנבת הפרי, כגון מיני קטנית שונים, שום, בצל, גזר, ובין המניבים בשנה אחת כמה גלי הנבה, כגון חציל ופלפל. תחת הגדרת 'ירקות' נכללים גם המינים שהחלק הנאכל בהם הוא השורש, כגון גזר, או שהחלק הנאכל בהם הוא הפקעת, כגון תפוח אדמה ובצל, וכן צמחי תבלין חד-שנתיים, או רב-שנתיים שאינם מעוצים, כגון נענע.

---

1 משנה (ראש השנה א, א); רמב"ם (פ"ד ה"ט); שבת הארץ (פ"ד ה"ט אות ד, הי"ג אות א), ולדעת השל"ה (שער האותיות, אות ק, בסוף דיני שביעית) התאריך הקובע בפירות האילן הוא ט"ו בשבט.

2 רמב"ם (פ"ד ה"ט).

3 רמב"ם (פ"ד הי"ג).

4 במקרה זה עדיף להוריד את חנטים בתחילת השנה, וכך לשייך את הפירות הקיימים על העץ לאותה שנה, אם הדבר לא נעשה, ונוצרה תערובת, יש לנהוג קדושת שביעית בכל הלימונים.

ח. תבואה וקטניות אלו כל הגידולים החד-שנתיים שהחלק העיקרי שנאכל בהם הוא הזרע,[5] כגון: חמשת מיני דגן, תירס, חומוס, חמניות, קימל, בוטנים וכדומה.
בלוחות המובאים בסוף הספר, הבאנו את זמני קדושת השביעית, איסור הספיחין וחובת הביעור של המינים השונים.

2. שלב הגידול הקובע בפירות האילן

ט. שלב הגידול הקובע את שייכות פירות האילן לדיני השמיטה הוא חנטת הפרי.[6] החנטה היא השלב שבו נוצר הפרי לאחר הפריית הפרח, וניתן להבחין בנשירת עלי הכותרת של הפרח. שלב זה בהגדרתו ההלכתית מקביל להגדרה הבוטנית-מדעית של חנטה.

י. במינים שבהם לא ניתן להבחין בחנטה, או שעלי הכותרת אינם נושרים, כגון ברימון, שלב הגידול המחייב הוא השלב שבו ניתן להבחין בצורת הפרי.[7]

יא. באתרוג הולכים הן אחר חנטה והן אחר לקיטה, ולכן אם אחד משני השלבים היה בשמיטה, יש לנהוג באתרוג קדושת שביעית ואף להפריש ממנו תרומות ומעשרות, ומכיוון שמדובר בספק אין לברך על ההפרשה.[8]

יב. בשאר ההדרים, המנהג המקובל הוא ללכת אחר תחילת הגידול. לכן חלים דיני שביעית רק על פירות ההדר הנקטפים בשנה השמינית.[9]

---

5 רמב"ם (כלאיים פ"א ה"ח); שו"ע (יו"ד סי' רצז סעי' ג); חזו"א (סי' כז ס"ק ז, ד"ה וא"כ).

6 כדעת התוספות (ר"ה יב ע"ב, ד"ה התבואה) וראשונים רבים.
אומנם לדעת הרמב"ם (פ"ד ה"ט והי"ג) והשו"ע (יו"ד סי' שלא סעי' קכה), שלב הגידול המחייב הוא "הבאת שליש", שלב זה מקביל ל'עונת המעשרות". להגדרת שלבים אלו, עי' שבת הארץ (פ"ד ה"ט אות א ואות ב), ובאנציקלופדיה הלכתית חקלאית בערכים: הבאת שליש, חנטה, ועונת המעשרות לחוששים לדעת הרמב"ם יש לחשוש לכל הדעות, ולנהוג קדושת שביעית החל מהשלב המוקדם ביותר כך הורו הגרש"ז אויערבך, הגר"ש ישראלי והגר"מ אליהו, ועי' שו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' קל אות א). במינים שאכילים כבר בשלבים המוקדמים שלהם, ולחלופין מינים שאינם ראויים כלל לאכילה גם לאחר הבאת השליש, יש לנהוג בהם קדושת שביעית מהשלב שבו הם ראויים לאכילה, כך הורו הגר"ש ישראלי והגר"מ אליהו .

7 עפ"י הנחיית הגר"י אריאל.

8 רמב"ם (שמיטה ויובל פ"ד הי"ב, מע"ש פ"א ה"ה); בצאת השנה (עמ' מד ד"ה אתרוגים). ועי' שבת הארץ (פ"ד הי"ב, ד-ה) שם מובאת דעת רוב הראשונים, שהולכים לעניין שביעית רק אחר החנטה. עונת המעשרות באתרוג היא בשלב מוקדם, שהוא "כזית" (ר"ה טו ע"ב), "כפול" (רמב"ם פ"ד הי"ב) או "משיעגילו" (רמב"ם מעשר פ"ב ה"ה). ועי' עוד חזו"א (סי' ז ס"ק יב, סי' כא ס"ק טז, תשובות וכתבים זרעים סי' מ בסופו). אתרוג הנקטף בשמינית - חייב בתרו"מ רק לדעת הרמב"ם. לכן יש להפריש ממנו ללא ברכה, בצאת השנה (עמ' נז סעי' ו).
לעומת זאת, אתרוג שחנט בשישית ונלקט בשביעית - חייב בתרו"מ לדעת רוב הפוסקים, ובדעת הרמב"ם יש אומרים שחייב בתרו"מ מגזירה ולא מספק. לכן כתב הגרח"ז גרוסברג (תורת השמיטה סי' יז הע' קפג, שבילין יד-טו עמ' פד) שיש לברך על ההפרשה. אולם בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' קל אות ב) כתב שאין לברך על ההפרשה מפני שעפ"י עיקר הדין קדושת שביעית שבאתרוג מפקיעה לכו"ע את חובת המעשר. וכך הורה הגר"מ אליהו . ועי' שבת הארץ (פ"ד הי"ב אות ו, ז) לעניין חובת הפקר ותרו"מ באתרוג.

9 לעניין לימון: הרש"ס (פ"ט ה"ד אד"ה חזור וזכי בה) כתב שדינו כאתרוג. וכך הורה הגר"מ אליהו . ולדעת

יג. ישנם מינים שיש מחלוקת בין הפוסקים אם הגדרתם היא אילן או ירק,[10] כגון פסיפלורה,[11] פפאיה,[12] בבאקו,[13] גוג'י ברי, דובדבן היהודים (שלפח) ועוד. מכיוון שיש ספק בשאלה זו, ניתן להקל ולנהוג בהם קדושת שביעית בתחילת השמיטה משלב 'עונת המעשרות', ואילו בפירות הראשונים שיחנטו לאחר השמיטה אין צורך לנהוג קדושת שביעית.[14]

יד. קדושת שביעית בזיתים חלה כשהם "הביאו שליש" מכמות השמן. צבירת השמן בזיתים מתחילה לרוב כמה חודשים לפני ההבשלה המלאה, ולכן יש לנהוג קדושת שביעית בזיתים החונטים בשנה השביעית ונמסקים בשמינית, ולא באלו שחנטו בשישית ונמסקו בשביעית.[15]

להגדרת שלב החנטה ישנן השלכות נוספות, למשל בדיני דילול הפרי, באיסור הפסד הפירות ועוד.

3. שלב הגידול הקובע בירקות ובצמחים חד-שנתיים

טו. השלב הקובע במיני הירקות השונים הוא לקיטת הירק, גם אם גדל בשישית ורק נלקט בשביעית, וגם אם נבט בשישית וכל גידולו היה בשביעית.[16]

טז. עם זאת, ירקות הנזרעים בקיץ, כגון בצל לזרעים,[17] פפריקה, דלעות וכדומה, שמשאירים אותם בשדה לאחר הבשלתם כדי שיתייבשו, או מטעמי נוחות של זמן איסוף, אם הפסיקו להשקותם לפני ראש השנה, והשארתם בשדה נעשתה לא כדי

הגרש"ז אויערבך (מנחת שלמה סי' נא אות כב) דינו כשאר הפירות. ובשמיטה כהלכתה (פרק ב סעי' ה) העיר שלימונים מזן "יוריקה", הנקטפים בחודש אדר, מביאים שליש לאחר ראש השנה. אך בשאר פירות ההדר הדעה המקובלת היא שמתייחסים אליהם כמו לשאר פירות לעניין קדושת שביעית, חזו"א (סי' כא ס"ק טז); הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים ג סי' עב בסופו); הרב קוק (מובא בספר השמיטה עמ' יא והע' 5); בצאת השנה (עמ' לח סעי' ג, עמ' מב ד"ה פרדסים, עמ' ס ד"ה יבול). ועי' הערת הגרצ"פ פראנק (כרם ציון תרומות פרק טז, גאון צבי ס"ק ב); שבת הארץ (פ"ד הי"ב אות ט), אולם לדעת הגר"מ אליהו יש להחמיר בכל ההדרים כאתרוגים, וללכת בהם הן אחר החנטה והן אחר הלקיטה.

10 המחלוקת היא ביחס לדיני עורלה, אך יש לה שייכות גם לדיני השביעית, נטע הלולים (סי' ז סעי' כז, זרע גד ס"ק לא); כרם ציון השלם (אוצר פרי הלולים עמ' עב ואילך); חקר ועיון (ח"ה עמ' רא ואילך).

11 לדעת הגר"מ אליהו - מוגדרת כירק. ולדעת הגרי"ש אלישיב ("הליכות שדה" 37) דינה כאילן לעניין עורלה.

12 לדעת הגר"מ אליהו (תחומין ז עמ' 188) מוגדרת כירק, ומהחזו"א (ערלה סי' יב ס"ק ג, דיני ערלה סעי' לח) משמע שדינה כאילן.

13 צמח דומה מאד לפפאיה. לדעת הגר"מ אליהו הוא מוגדר ג"כ כירק. ולפי החזו"א ערלה סי' יב ס"ק ג, דיני ערלה סעי' לח, משמע שדינה כאילן.

14 עפ"י הנחיית הגר"י אריאל .

15 ר"ה (יב ע"ב, יג ע"ב); רמב"ם (מעשר פ"ב ה"ה). הגדרת "שליש" בזיתים, עי' שבת הארץ (פ"ה הט"ז אות ג). אע"פ שרוב צבירת השמן נעשית לקראת סוף הגידול,

16 בצאת השנה (עמ' מד-מה הע' 1א), ראה שבת הארץ (הי"ב אות א-ב).

17 ראה שבת הארץ (פ"ד ה"ז הע' 17, ה"כ והכ"א).

שימשיכו לגדול אלא בשל שיקולי הנוחות כאמור, הם שייכים לשנה השישית, אף על פי שהם נאספים בשנה השביעית.[18]

יז. אבטיחים שמגדלים אותם לשם שימוש בגרעינים ("אבטיח מללי") - הולכים בהם אחר גמר הגידול של הגרעינים, אם אכן השקיית הצמחים הסתיימה לפני ראש השנה, והאבטיחים נותרים בשדה רק עד להפרדת הגרעין מהציפה.[19] בכל מקרה הגרעינים נחשבים כירק ולא כקטנית.[20]

יח. בכלל ירקות נכללים גם המינים הבאים:

1. בננות.[21]
2. תפוחי אדמה ושיני שום.[22]
3. שעועית בתרמילים.[23]
4. פטל (שני הזנים - הפלוריקן והפרימוקן), אסנה.[24]

4. שלב הגידול הקובע בתבואה ובקטניות

יט. שלב הגידול הקובע בתבואה ובקטניות הוא שליש הגודל (בדגנים, שלב זה קרוב להבשלת הדונג[25]).

תבואה היא כל אחד מחמשת מיני דגן: חיטה (בין חיטת הלחם ובין חיטה המיועדת למאכל בהמה), שעורה, שיבולת שועל, שיפון וכוסמין,[26] וכן מיני ביניים כגון החיטפון. מינים אחרים, אף שהם נחשבים מבחינה בוטנית כמיני דגן, הלכתית הם מוגדרים כקטנית: תירס, בוטנים וכדומה. לגבי גרעיני כותנה, ראה בהערה.[27]

---

18 עפ"י רש"י (ר"ה יד ע"א ד"ה איכא בינייהו), תוספות (ר"ה שם ד"ה פול), ועי' שבת הארץ (פ"ד הי"ז אות א הערה 5). ועי' רמב"ם (פ"ד הי"ז) ושבת הארץ (שם).

19 עפ"י רמב"ם (פ"ד הי"ד והי"ח).

20 הם אינם קטניות אלא ירקות, מפני שהחלק הנאכל העיקרי הוא הפרי עצמו ולא הגרעינים.

21 כפתור ופרח (פרק ו).

22 אף שגם גידולים אלו הם זרעים הנאכלים, מן הבחינה ההלכתית אין הם קטניות אלא ירקות, מפני שהם גדלים מתחת לפני הקרקע.

23 הלכות שביעית (סי' ג, כסא דוד ס"ק עה), ועי' שבת הארץ (פ"ד הי"ד אות א-ב).

24 אמונת עתיך (99, תשע"ג, הפטל אילן או ירק לענין ערלה או ברכות).

25 עי' רמב"ם (פ"ד ה"ט); שבת הארץ (שם, אות ג). והגר"ש ישראלי מסופק שמא יש ללכת בתר גמר פרי עפ"י רש"י (ר"ה יג), עי' ס' התורה והארץ (ח"ג, עמ' 110-114).
בספר שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 62 הע' 12) נכתב עפ"י החזו"א (סי' יט ס"ק כג) שהולכים אחר שליש הגודל, וציין שבדגנים וקטניות הוא קרוב מאוד לשליש ההבשלה. ובהליכות שדה (מס' 4 עמ' 6) נאמר ששליש הוא בערך "הבשלת דונג". ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' לה); דפי הלכה לחקלאים (עמ' 38 סעי' ו, עמ' 40 סעי' ב).

26 יש להבחין בין הכוסמין שכיום מדובר באחד מזני החיטה- חיטת הספלטה, לבין כוסמת- שמדובר בצמח ממשפחת הארכוביתיים.

27 בעבר, גרעיני הכותנה שימשו למאכל בהמה, והשמן שימש למאכל אדם. בשנים האחרונות התגלה כי בגרעין יש חומר רעיל הנקרא גליסופול, ולכן גרעיני הכותנה אינם משמשים עוד למאכל בהמה, והם אף מוגדרים בחוק כמין רעיל שאין להשתמש בו, לכן כמובן אין בגרעינים אלו קדושת שביעית. ועי' שבת

כ. באורז, דוחן, פרג ושומשום הולכים אחר גמר הגידול.[28]

5. שלב הגידול הקובע בענפים ופרחים

כא. צמחי תבלין רב-שנתיים מעוצים, כגון רוזמרין ולואיזה, מוגדרים בהלכה כעצים, ולכן קדושת שביעית חלה בהם מתחילת היווצרות הענף. בדרך כלל ניתן להבחין בין ענפים צעירים לענפים מבוגרים בעיקר מהאביב ואילך. הענפים המבוגרים הם בחזקת שייכים לשנה השישית, והענפים הצעירים הם בחזקת שייכים לשנה השביעית. כך גם לגבי קדושת שביעית בשנה השמינית: הענפים המבוגרים שייכים לשנה השביעית, ואלו הצעירים - לשנה השמינית.[29]

כב. בעצים ושיחים שמגדלים לשם הנאה מריחהפרחים, שלב הגידול המחייב הוא הופעת הניצן של הפרח.[30]

כג. במקרים שבהם לא ניתן להבחין בשלב ההתפתחות של הענף או הפרח, ניתן לנהוג קדושת שביעית החל מלקיטת הענף או העלה.

כד. ענפים ופרחים בשיחים חד-שנתיים, או בשיחים רב-שנתיים שאינם מעוצים המיועדים לריח או לתבלין, יש לנהוג בהם בקדושת שביעית מעת הקטיף, בדומה לירקות.[31]

הארץ (פ"ח הי"ד אות ב והע' 10-13) לגבי איסור ספיחין בפשתן וכותנה אע"פ שאין בהם קדושת שביעית.

28 רמב"ם (פ"ד הי"א), ועי' שבת הארץ (שם, אות ד).

29 לדעת הגר"מ אליהו הולכים אחר תחילת היווצרות הענף. והביא לכך ראיה מרש"י (פסחים נב ע"ב) שפי': "משיוציאו" היינו: עלים. ועי' חזו"א (סי' ז ס"ק טז, סי' יט ס"ק כג, סי' י ס"ק יב, יד) שכתב שקשה להגדיר שלב גידול המקביל ל"חנטה" או "עונת המעשרות" בענפים. ועי' שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 65 סעי' ח). וייתכן שכשם שעונת המעשרות היא השלב שבו הפרי ראוי למאכל בשעת הדחק כן תחילת הענף הוא השלב שבו הוא ניתן להרחה.

30 בצאת השנה (עמ' מח סי' ג סעי' ה והע' 27).

31 לדעת הגר"מ אליהו זאת עפ"י מג"א (או"ח סי' רטז ס"ק ט) ובן איש חי (שנה א פ' ואתחנן סעי' ה); שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 64 סעי' ז והע' 25) בשם החזו"א.

פרק טז: איסור סחורה

1. גדרי איסור סחורה

א. נאמר בתורה: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה", ודרשו חז"ל - לאוכלה ולא לסחורה,[1] דהיינו שאין לסחור בפירות השביעית.[2] איסור זה הוא מהתורה.[3]

ב. איסור הסחורה כולל איסוף כמות גדולה של פרי כדי למכור אותה ברווח כספי,[4] וכן שקילה ומדידה של הפירות לצורך מכירתם.[5]

ג. איסור הסחורה חל רק על פירות שיש בהם קדושת שביעית, בין מאכל אדם ובין מאכל בהמה, אך אין איסור סחורה על פירות שאין בהם קדושת שביעית, אף על פי שגדלו בשביעית.[6]

ד. אין למכור פירות שביעית כדי לייצר רווחים ממכירה זו, ולכן מותר למכור פירות שביעית בזול, בפחות משווים.[7]

ה. אין איסור סחורה במכירת כמות קטנה המיועדת לצריכה פרטית של האדם. כמות זו מוגדרת "מזון שלוש סעודות", ומדובר בכמות שאדם רגיל לקחת לצורכי ביתו בכל קנייה רגילה שהוא קונה.[8]

---

1 רמב"ם (פ"ו ה"א). והיינו כל דבר הקדוש בקדושת שביעית. לעניין סחורה במאכל בהמה, עי' כרם ציון (פרק טו, גידולי ציון ס"ק א).

2 ראה תוספות (סוכה לט ע"א ד"ה ליתב). ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"א אות ב), שם נידונה השאלה אם גדר האיסור הוא עצם המכירה למטרות רווח, או שהאיסור מעצם העובדה שאין לעשות בפירות אלו שום שימוש מלבד אכילתם, והנפק"מ שבדבר. הרב קוק (שם אות ג/3) מסביר שלמתירים אחד לוקט והשני מוכר, אזי אף אם מתכוון לרווח - מותר, ויש המסתפקים בדבר (עי' שבת הארץ שם). וידועים הם דברי חז"ל במשנה (ר"ה פ"א מ"ח) שסוחרי שביעית פסולים לעדות.

3 ע"ז (סב ע"א); בכורות (יב ע"א), רמב"ן (סהמ"צ, נוספות מצוה ג). ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"א הע' 1, אות ב הע' 16 והע' 22).

4 סנהדרין (כו ע"א); תוס' רא"ש (סנהדרין כו ע"א); מהר"י קורקוס (שמיטה ויובל ו, א); שבת הארץ (ו, א אות ב); ספר השמיטה (עמ' לה).

5 רמב"ם (שמיטה ויובל פ"ו ה"ג).

6 ראה ר"ש (שביעית פ"ח מ"ג) שכתב שאיסור הסחורה נובע מקדושת שביעית, ולכן מה שאין בו קדושה אין בו איסור סחורה.

7 ר"ש (שביעית פ"ח מ"ג) רדב"ז (שמיטה ויובל פ"ו ה"ג).

8 רמב"ם (שמיטה ויובל פ"ו ה"א), כס"מ במקום, ריטב"א (סוכה לט ע"א), ספר השמיטה (עמ' לה סע' א), עפ"י חזו"א (סימן כו).

ו. הקונה בהיתר לצורכי משפחתו ונשאר לו מהפירות - מותר לו למכור את הנותר לשכנו.[9]

ז. איסור סחורה חל רק על המוכר,[10] או על הקונה על מנת למכור.[11] אין איסור בנתינת פירות שביעית במתנה.[12]

ח. אסור לקנות פירות שביעית מאדם המוכר אותם באיסור, מפני שמכשיל בכך את המוכר, ומסייע בידי עובר עבירה.[13]

ט. מותר למכור סחורה בהבלעה, דהיינו שמוכר מצרך שאינו קדוש בקדושת שביעית עם פירות שביעית, והתשלום הוא על אותו מצרך.[14]

2. איסור שקילה ומדידה

י. גם כאשר מוכרים פירות שביעית באופנים שאין בהם איסור סחורה, אין לשקול אותם במדויק אלא באומדן בלבד.[15]

יא. איסור זה חל גם על פירות שבשאר שנים לא רגילים לשקול אותם, אלא הם נמכרים כיחידות.[16]

יב. מתקנת חכמים אסור למדוד גם פירות גויים או פירות מיובאים, משום מראית עין.[17]

---

9 שביעית (פ"ז מ"ג); רמב"ם (פ"ו ה"ב). ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"א אות ד).

10 כפות תמרים (סוכה לט ע"א). ויש חולקים וסוברים שאיסור זה חל אף על הקונה: עי' שבת הארץ (פ"ו ה"א אות ו ועי' הע' 55).

11 תוספות (ע"ז סב ע"א ד"ה נמצא; סוכה לט ע"ב ד"ה נמצא). ולדעת פאה"ש (סי' כו ביש"ר ס"ק ד) איסור זה חל רק על הלוקט על מנת למכור. ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"א אות ג-ד, ו, קונ"א סי' כג).

12 שביעית (פ"ז מ"ד); סוכה (מא ע"א); ע"ז (סב ע"ב). ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"י אות ה, הי"א אות ב). ועי' מש"כ הרב קוק (שם הט"ו אות ג, פ"ח ה"כ אות א-ב). והגר"מ אליהו העיר שאין לתת מתנה מפ"ש למי שאינו נזהר בקדושתם.

13 בכורות (פ"ד מ"ח). ויש אוסרים אף לקבל ממנו במתנה: עי' שבת הארץ (פ"ח הי"ד אות ו). בגדרי איסור "לפני עיוור" לעניין זה, עי' שבת הארץ (פ"ח ה"א אות א-ב).

14 ר"ש (פ"ז מ"ג ד"ה ירושלמי); רש"ס (פ"ז סוף ה"א ד"ה אבל מוכר, האבטלא, פ"א סוף ה"ו ד"ה ולענין קנייתן); הרב קוק (שבת הארץ פ"ה הי"ג אות א סעי' 2, פ"ו ה"א אות ג סעי' 5, פ"ח הי"א אות ב, אגרות חמדה עמ' 166); הגרצ"פ פרנק (כרם ציון פרק יז גאון צבי ס"ק א). יש לציין כי הרב קוק סבר שלמהדרין ניתן להבליע רק בפירות לאחר מכירת הקרקע, ראה שבת הארץ (ו, א הע' 33).

15 שביעית (פ"ח מ"ג); רמב"ם (פ"ו ה"ג). בטעם איסור שקילה ובשאלה על מי האיסור חל, על המוכר או הקונה עי' שבת הארץ פ"ו ה"ג אות א-ב). אדם היודע לאמוד בצורה מדויקת, אסור לו למכור באומדן כזה: כרם ציון (פרק טו, גידולי ציון ס"ק ב). ועי' מש"כ הרב קוק (שבת הארץ פ"ו ה"ד אות ב).

16 תוי"ט (שביעית פ"ח מ"ג). ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"ג אות ג). לגבי קנייה של קופסאות שימורים שלא על ידי אוצר בי"ד, עי' ברית עולם (סי' י סעי' מה).

17 רמב"ם (פ"ו ה"ה). אך אם הפירות ניכרים (בצורתם) שהם מחו"ל, מותר למדוד.

3. פריעת חוב בפירות שביעית

יג. כשם שאסור לסחור בפירות שביעית, כך אין לתת אותם כתשלום עבור חוב.[18] איסור זה חל גם על כסף שנתפס בקדושת שביעית, והוא קיים אף באופנים שאין בהם איסור סחורה.[19]

יד. גם תשלום שאינו חוב גמור מבחינה משפטית אלא חובה מוסרית, אין לשלמו בפירות שביעית, כגון במקרה שחברו גמל איתו חסד באופן שאינו מחויב להחזיר לו, אך הוא מרגיש צורך מוסרי לעשות כן.[20]

טו. בפורים, רצוי שמשלוח המנות הראשון שנשלח מהאדם לחברו יכיל לפחות שני מצרכים שאין בהם קדושת שביעית.[21]

טז. אין לתת פירות שביעית או דמיהם כשכר עבודה, מפני שזה פירעון חוב.[22]

יז. מותר לתת מתנה לפועלים מפירות שביעית, אם אין הדבר כלול בחוזה העבודה, אף אם יוותרו הפועלים עקב כך על חלק משכרם.[23]

יח. שכנים שמלווים מזון זה לזה, מותר להלוות ולהחזיר פירות שביעית, מכיוון שאין בהלוואה זו חוב, ולרוב השכנים אינם מקפידים על הזמן שבו מחזירים להם ועל המשקל המדויק של הפירות.[24]

4. דמי שביעית

יט. כאשר מוכרים פירות שביעית (אף בהיתר), נתפס הכסף הניתן תמורתם בקדושת שביעית,[25] והפירות הראשונים נשארים בקדושתם,[26] וכן הדין אם החליפו פירות

---

18 שביעית (פ"ח מ"ד); רמב"ם (פ"ו ה"י). ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"י אות א ה). בבית רידב"ז (סי' ז סע' י) כתב להקל בחוב הנוצר כתוצאה מקניית פירות שביעית. ועי' שבת הארץ (פ"ח ה"כ אות ה/4).

19 תוס' אנ"ש (שביעית פ"ח מ"ד). גדר האיסור, עי' שבת הארץ (פ"ו ה"י אות א הע' 10, 12).

20 שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' כז אות ג) בדעת הרמב"ם (פ"ו ה"י). ועי' תוספתא כפשוטה (פאה עמ' 189). ויש מקילים בחובות מעין אלו: הלכות שביעית (סי' ז, כסא דוד ס"ק סה). ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"י אות ב-ה). אם קצץ מזונות לפועל - מותר לתת לו מפירות שביעית: פאה"ש (סי' כד ס"ק נח). וכן דעת הרב קוק (שבת הארץ פ"ה הי"ג אות ד, פ"ו ה"ב אות ג הע' 22). ולדעת מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ג) יש לאסור. ועי' שבת הארץ (פ"ה הי"ג אות ד והע' 34-35).

21 עי' שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' כז), שאין לקיים מצווה בפירות שביעית כשם שאסור להביא מהם קיני זבים. וכתב שם שאף יש אוסרים להחזיר משלוח מנות מפירות שביעית משום איסור פריעת חוב. והגר"מ אליהו כתב שאסור לתת משלוח מנות פעם ראשונה מפירות שביעית, אך מותר להחזיר משלוח מנות. זאת היות ואין זו פריעת חוב אלא גדר של נימוס. ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"י אות ה והע' 22).

22 שביעית (פ"ח מ"ה); רמב"ם (פ"ו הי"א). ועי' שבת הארץ (פ"ה הי"ג אות ד, פ"ו ה"ב אות ג, הי"א אות א).

23 רא"ש (פ"ח מ"ה). ויש המסייגים היתר זה רק לתנאים מסוימים. ועי' שבת הארץ (פ"ו הי"א אות ב).

24 הדבר דומה יותר לחליפין, ששכנים מחליפים מזון זה עם זה, ראה ספר השמיטה (עמ' לו סע' ט הע' 5).

25 סוכה (מ ע"ב); קידושין (נח ע"א); ע"ז (נד ע"ב). ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"ו, ה"ז אות א וה"ח אות א-ב). לעניין שטרות כסף המקובלים בימינו, עי' שבת הארץ (פ"ח הי"א הע' 1, אות ג הע' 18). ועי' שו"ת חת"ם סופר (יו"ד סי' קלד); שו"ת עונג יו"ט (סי' קב).
לעניין תפיסת דמים לאחר שהגיע זמן הביעור, עי' שבת הארץ (פ"ו ה"ז אות ב).

26 שביעית (פ"ח מ"ז); רמב"ם (פ"ו סוף ה"א). משום כך אם הקונה מכר פירות אלו פעם נוספת - נתפסים גם

שביעית בפירות אחרים.[27]

כ. בכסף זה מותר לקנות רק דברי מאכל.[28] דברי מאכל שנקנו בכסף זה חלה גם עליהם קדושת שביעית.[29] עבר וקנה מצרכים אחרים - ייקח נוסף עליהם מאכל אחר שאינו קדוש בקדושת שביעית ויאכלנו עפ"י דיני קדושת שביעית.[30]

כא. הקדושה פוקעת מהכסף באחד משני אופנים:[31]

1. כאשר קונים בו דבר מאכל שאין בו קדושת שביעית.
2. כאשר מחללים אותו על מאכל. נוסח החילול הוא: "כל דמי שביעית או חילופי שביעית הנמצאים ברשותי, יהיו מחוללים על מאכל זה".[32]

כב. מלכתחילה החילול צריך להיות על מאכל שווה-ערך לדמי השביעית.[33] בדיעבד, מועיל אף חילול על שווה פרוטה.[34]

כג. ישנם מקרים שבהם הכסף כלל לא נתפס בקדושת שביעית, ועדיף לרכוש פירות בקדושת שביעית על פי סדר עדיפויות זה:

1. כשהתוצרת נמכרה במסגרת אוצר בית דין.[35]
2. בקנייה בהבלעה.[36]

הדמים הללו בקדושת שביעית: כרם ציון (פרק טו גידולי ציון ס"ק א); שו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' קכט).

27 שביעית (פ"ח מ"ד); רמב"ם (פ"ו הי"ד). ועי' שבת הארץ (שם אות א-ב). לעניין האפשרות לעשות חליפין בפירות שביעית, דעת הרב קוק (שבת הארץ פ"ח ה"כ אות ה/4) להקל וכן דעת רוב הפוסקים, ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"י אות י, הי"ב אות א-ב).

28 שביעית (פ"ח מ"ח); רמב"ם (פ"ו ה"ט-יא).
לדעת הרמב"ן והריטב"א (ע"ז סב ע"א ד"ה נמצא) חיוב זה הוא מן התורה. ומהתוספות (שם ד"ה נמצא) משמע שהוא מדרבנן. ועי' שבת הארץ (ה"י אות ו). ועי' ספר השמיטה (עמ' מ סעי' יא) שכתב שניתן לחלל דמי שביעית אף על כסף אחר.

29 אף לדין ביעור: שביעית (פ"ז מ"א); רמב"ם (פ"ז ה"ז). ועי' שבת הארץ (שם אות א-ג). וראה לקמן פרק כה סעיף יג.
בנוגע להבדלים שייתכנו בין היתר השימוש בפירות שביעית להיתר השימוש בדמיהם, עי' ספר השמיטה (עמ' לח-לט); שבת הארץ (פ"ה ה"ח אות א, פ"ו ה"י אות ו והע' 25-26).

30 רמב"ם (פ"ו ה"י). ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"ט, ה"י אות ו/2). לדעת הרב קוק (פ"ו ה"י אות ז), אם הדבר אפשרי - כופין את המוכר לבטל את המיקח. ולדעת הערוך לנר (סוכה לט ע"א ד"ה מעות) אין חיוב לעשות כן.

31 רמב"ם (פ"ו ה"ח). ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"ח אות א, ה"י אות יא). כאשר קונים בו דבר שאינו מאכל יש אומרים שאינם מתחללים: רמב"ן וריטב"א (ע"ז סב ע"ב ד"ה נמצא); שו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' קכט ד"ה והנה). ולדעת החזו"א (סי' יג ס"ק יג) - מתחללים. ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"י אות ו סעי' 2). הגר"מ אליהו העיר שדמי שביעית אינם מתחללים על מעות אלא בדרך מיקח ולא בדרך חילול.

32 שו"ת ישועות מלכו (יו"ד סי' נד). לגבי תוקף החילול עי' שבת הארץ (פ"ו ה"י אות ז סעי' 2).

33 שביעית (פ"ח מ"ה); רמב"ם (פ"ו ה"ט-הי"א). מלכתחילה צריך שיהיה שווה ערך: שו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' קכט). ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"ח אות ב והע' 6).

34 עפ"י רש"ס (פ"ט ה"ח ד"ה ולענין קנייתם). ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"ח אות ב והע' 7). והגר"מ אליהו הורה שאין לסמוך על כך אלא בשעת דחק גדול.

35 מפני שאז התשלום הוא החזר הוצאות ולא מחיר הפירות.

36 סוכה (לט ע"א); רמב"ם (פ"ח הי"א). ועי' שבת הארץ (פ"ח הי"א אות ב).

3. בכרטיס אשראי.[37]
4. בתשלום יום מראש.[38]
5. בתשלום בהמחאה (שיק,[39] רצוי שיהיה דחוי או בלתי סחיר).[40]
6. בקנייה בהקפה, אם התשלום בפועל מתבצע לאחר אכילת הפירות,[41] לאחר העברתם לבעלות של אדם אחר,[42] או מספר רגעים לאחר הקנייה, ובתנאי שיש יחסי אמון בין המוכר לקונה (כך שביצוע העסקה אינו מותנה בתשלום מיידי).[43]
7. יש המוסיפים: בקניית פירות שביעית מגוי.[44]

כד. מכיוון שכמעט אין בשוק פירות הקדושים בקדושת שביעית הנמכרים באופן האסור, אין לחשוש למציאות כסף הקדוש בקדושת שביעית.[45]

5. אוצר בית דין

כה. כדי להביא את התוצרת החקלאית מהחקלאי המגדל לצרכן הסופי, יש צורך ליצור מערכת שיווק שתהיה אחראית על גידול הפירות והירקות ועל שיווקם לצרכן. מערכת כזו פועלת כיום במסגרת אוצר בית דין. בניהול בית דין יש לבחון היטב את אופן השיווק כדי שלא להיכשל באיסור סחורה, ראה בהרחבה בפרק 'אוצר בית דין'.

כו. איסור התשלום הוא תמורת הפירות עצמם, אך מותר לקחת תשלום על הוצאות הקטיף, המיון והשיווק של הפירות, ולכן מותר לבית הדין לגבות מן הציבור את הוצאות הטיפול בפירות ולשלם לשליחיו החזר הוצאות, דמי שימוש בציוד[46] ושכר עבודה, לפי הכללים שיקבע.

כז. מותר לשקול פירות שברשות אוצר בית הדין.[47]

---

37 מפני שלא ניתן שום דבר היכול להיתפס בקדושה: הוראת הגר"מ אליהו.

38 שו"ת אז נדברו (ח"י סי' מד). ועי' שבת הארץ (פ"ח הי"א הע' 18).

39 שו"ת אז נדברו (ח"י סי' מד, ח"ד סי' סד) והוסיף שהמחאה בנקאית דינה כשטר כסף הנתפס בקדושת שביעית.

40 הוראת הגר"מ אליהו, כדי שהשיק ייחשב כשטר חוב ולא ככסף עובר לסוחר.

41 ע"ז (סב ע"ב); רש"י ותוספות (שם ד"ה יאות). וכן דעת הרב קוק (שבת הארץ פ"ו ה"י אות ט, פ"ח ה"כ אות ה/1).

42 תוספות (ע"ז סב ע"ב ד"ה יאות) בשם ר' אלחנן. ועי' שבת הארץ (פ"ח הי"א הע' 1, וה"כ אות ה/2 והע' 17).

43 חזו"א (סי' ס"ק יג בסופו). ועי' שבת הארץ (פ"ח ה"כ אות ה/2).

44 מהרי"ט (ח"א סי' מג); מנחת חינוך (מצוה שכט). ויש חולקים: רש"ס (פ"ט ה"ו); של"ה (שער האותיות אות ק דף נג ע"ב). ועי' שבת הארץ (פ"ח הי"א אות ג).

45 משום שניתן לסמוך על הרוב, ורוב התוצרת החקלאית הנמכרת, נמכרת במסגרת אוצר בית דין או כתוצרת שנמכרה בהיתר המכירה; חזו"א (סי' י ס"ק יז). ועי' שו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' קכט), שבת הארץ (פ"ו ה"ז אות ג). הגר"מ אליהו העיר, שמי שמתנגד להיתר המכירה צריך לחשוש לקדושת מעות שביעית.

46 חזו"א (מובא ב'הליכות שדה', 50 עמ' 36-37); הגר"נ קרליץ (שם, עמ' 42).

47 הוראת החזו"א (מובאת ב"הליכות שדה" 50 עמ' 35). ועי' "שבת הארץ" (פ"ו ה"ג אות ב והע' 10). הרב בן ציון יאדלר (בספרו "בטוב ירושלים", מובא ב"הליכות שדה" שם עמ' 34) העיד שבשמיטת תר"ע נהגו לחלק את הפירות מאוצר בית הדין ללא משקל.

6. שמור ונעבד

כח. מותר לאכול ואף לרכוש מפירות האילן שגדלו בשביעית כתוצאה ממלאכות האסורות בשמיטה, גם בקרקעות שלא נמכרו לגוי.[48] לעומת זאת, ירקות שגדלו באיסור אסורים באכילה מדין ספיחין, כאמור בפרק יא.

כט. מותר לאכול פירות שהמגדל שמר ולא הפקיר כדין (גם באדמה שלא נמכרה לגוי).[49]

ל. אומנם בשני המקרים האלו אסור לסייע בידי עוברי עבירה ולקנות מהם את הפירות שגידלו באיסור.[50]

לא. קניית פירות מותרת רק ממי שמגדל אותם בדרכים מותרות:[51] על פי היתר המכירה[52] או על פי ההיתרים הנהוגים באוצר בית דין.

7. ייצוא לחו"ל

לב. אין לייצא פירות שביעית לחו"ל,[53] משתי סיבות: א. אסור למכור פירות שביעית לגויים, וכשמייצאים אותם לחו"ל בהכרח גויים ירכשו אותם[54]. ב. יש לבער את הפירות דווקא בארץ ישראל, וכשמייצאים אותם לחו"ל לא ניתן לקיים ביעור זה.

לג. מותר לייצא תוצרת חקלאית שאין בה קדושת שביעית, כגון: גידולים השייכים לשנה השישית ופרחים שאינם מיועדים לריח.

לד. במקרים ייחודיים ניתן להקל ולייצא לחו"ל פירות קדושים בקדושת שביעית, למשל לקראת חג הסוכות, שאז יש לייצא לחו"ל אתרוגים למצווה.[55] ניתן לעשות זאת רק על פי התנאים דלהלן:[56]

---

48 רמב"ם (פ"ד הט"ו), חזו"א (סי' י ס"ק ו). ועיין שבת הארץ (פ"ד ה"א אות א, הט"ו אות ב).

49 רש"י (יבמות קכב ד"ה עזיקה). במשנת ר' עקיבה (סי' ד) העיד שמנהג ירושלים היה להקל בפירות שמורים. וכך הורה הגר"מ אליהו, ועיין שבת הארץ (פ"ד ה"א אות ב).

50 רמב"ם (פ"ח הי"ד); שבת הארץ (שם אות א); חזו"א (סי' י ס"ק ה ד"ה ובתו' שם, ס"ק ו ד"ה ויש).

51 שו"ת מבי"ט (ח"א סי' כא), ועיין שבת הארץ (פ"ח הי"ד אות ז).

52 מנחת שלמה (סי' מד-מה).

53 רמב"ם (פ"ה הי"ג); "שבת הארץ" (פ"ה הי"ג אות א-ג).

54 רמב"ם (פ"ה הי"ג); בצאת השנה (עמ' נח סעי' יב). ועי' "שבת הארץ" (פ"ה הי"ג אות ו); "שמיטה ממלכתית" (פרק טו).

55 בשאלה זו הסתפקו כמה מהאחרונים: עי' ציץ הקודש (ח"א סי' טו אות ה); הרב קוק (אגרות חמדה עמ' 166, ניצני ארץ ו עמ' 37); הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים ג סי' סט); תורת השמיטה (סי' יב ס"ק לד). ועי' מכתב החזו"א ("ארבעת המינים השלם" עמ' שכג) שהתיר במקום שיש חשש שתתבטל המצוה.
לדעת הבית רידב"ז (סי' ה סעי' יג), מותר לייצא אתרוגים, בהם אין לדעתו דין ביעור (עי' "שבת הארץ" פ"ז ה"ה אות ג); הגריא"ה הרצוג (פסקים וכתבים ג סי' סט); בצאת השנה (עמ' נו סעי' ה); שמיטה כהלכתה (פרק ג סעי' יז). ועי' מכתב הגר"מ פיינשטיין ("אורייתא" ט עמ' צו); מכתב הגרי"ש אלישיב ("הליכות שדה" 50 עמ' 9). ויש אוסרים: שו"ת משיב דבר (סי' נו, קונטרס דבר השמיטה בסופו, ד"ה ע"ד); אגרות ראי"ה (ח"א סי' שלב, משפט כהן סי' פו); חזו"א (סי' י ס"ק ו). ועי' "שבת הארץ" (פ"ה הי"ג אות א/ 3). בשמיטה כהלכתה (שם) נכתב שהגרמ"מ אפשטיין נהג להחזיר את האתרוג לארץ לאחר חג הסוכות.

56 לדעת הגר"פ אפשטיין (מובא בשו"ת משנת יוסף ח"ב סי' כו) מותר לייצא פירות מאוצר בי"ד, מפני שאוצר בי"ד פטור מביעור. ועי' שו"ת משנת יוסף (שם) שדחה את דבריו.

1. הדבר כאמור דרוש לצורך מצווה.
2. הייצוא ייעשה לאחר זמן הביעור.[57] אפשר להקל בסחורה המיוצאת זמן רב לפני הביעור, כאשר המקבלים יקפידו שלא ייוותר מהפירות עד זמן הביעור בין על ידי החזרתם לארץ, ובין על ידי שימוש בהם, אכילתם וכדומה.[58]

לה. מותר לייצא פירות שביעית שגדלו בחממה.[59]

8. דרך נוספת לייצוא הפירות

לו. יש הסוברים שמותר לייצא גידולים השייכים לגוי, אף אם גדלו בקרקע של יהודי.[60]

לז. לקראת הייצוא יש לפעול על פי ההנחיות דלקמן:[61]

1. יש למכור מראש את הפירות לגוי באמצעות מעשה קניין המקובל בין הסוחרים,[62]

להיתר זה לא ניתן לצרף מכירה בהבלעה, מפני שאוצר בית דין הוא חלוקה ולא דרך היתר של סחורה. ועי' מש"כ הרב קוק (שבה"א, קונ"א סי' כג). הגרי"ב זילבר מתיר יצוא ע"י אוצר בית דין, מפני שלדעתו הדבר כלול בהיתר של יצוא לסחורה (עי' שו"ת אז נדברו חי"ד סי' נב; שביתת הארץ עמ' מח, נג, פד).

יש לשקול דרכי היתר נוספות: לדעת הגר"ח ברלין (מובא בהערה לבית רידב"ז פ"ה הי"ח) מותר ליצא כאשר העץ ניטע לשם יצוא. ויש אוסרים: רידב"ז (שם); מעדנ"א (סי' י ס"ק ה). לדעת הרידב"ז (בית רידב"ז דף עד ד"ה ועוד; משמרת להבית דף יח) מותר לייצא פירות שאין להם אוכלים בארץ. ויש מתירים יצוא בשעת הדחק: הרב קוק (שבה"א, קונ"א סי' כג); הגר"נ ויידנפלד (משמרת להבית דף יח); הגרא"מ שטיינברג (משמרת להבית דף כג). ועי' מאמר הרה"ג יעקב אריאל ("תחומין" ז עמ' 46-47); "שמיטה ממלכתית" (פרק יד). אמנם לדעת החזו"א (סי' י ס"ק ו), וכך הורה הגר"מ אליהו אין לייצא אתרוגים לחו"ל, גם לא לצורך מצווה.

57 בית רידב"ז (סי' ה סעי' יח); "שבת הארץ" (פ"ה הי"ג אות א). לדעת ערוה"ש (סי' כד סעי' יב) אין היתר ליצא גם לאחר הביעור. ועי' תפא"י (הלכתא גבירתא פ"ו מ"ה) שאוסר. וכ"כ בתורת השמיטה (סי' יב ס"ק לד); הגדרת זמן הביעור עי' רמב"ם (פ"ז ה"א והי"א).

58 בדעות השונות בשאלה זו, ראה שבת הארץ (פ"ה הי"ג אות א). עי' מאמר הרה"ג יעקב אריאל ("תחומין" ז עמ' 36, 48) ודייק כך מהתפא"י (הלכתא גבירתא פ"ו מ"ה).

59 הייצוא אינו אסור אלא מדרבנן. לכן הורה הרה"ג יעקב אריאל להקל בו בחממה. אך כדי להתיר את הקטיף יש למכור את הגידולים לגוי.

60 הוראת הרה"ג אברהם שפירא, עפ"י דעת המבי"ט (ח"א סי' כא, שלו), עי' "שבת הארץ" (פ"ו ה"א אות ח, פ"ז ה"א אות ו). לדעת הגר"ש ישראלי והגר"מ אליהו, אין לייצא פירות שביעית אף בדרך זו. וכ"כ הגרש"ז אויערבך (מעדנ"א סי' יא ס"ק ג).

להיתר זה יש לצרף את היתרו של הרידב"ז ליצא זמן רב לפני הביעור, ואת היתרו של הרב קוק ליצא לשם מכירה באופן המותר (עי' משפט כהן סי' סד, סו; שבת הארץ, קונ"א סי' א אות א ד"ה וכיון). הרב קוק הקל בדרך זו בדוחק גדול, ורק כאשר לא היתה אפשרות מעשית למכור את הקרקע לגוי.

בקרקע של גוי אין בכך בעיה, מפני שאין קדושת שביעית נוהגת שם: עי' "שבת הארץ" (פ"ד הכ"ט אות ב/2, ו). ועי' מעדנ"א (סי' יא אות ב ד"ה ולכאורה) שהעלה אפשרות שאין קדושת שביעית בפירות הגוי גם בקרקע של ישראל.

61 עי' מאמר הרה"ג יעקב אריאל, (תחומין ז עמ' 48).

62 מכירת פירות שביעית לגוי אסורה: רמב"ם (פ"ה הי"ג). ועי' שבת הארץ (שם אות ג). לכן הורה הרה"ג אברהם שפירא למכור את הפירות מראש, ומכיוון שאי אפשר להקנות דבר שלא בא לעולם הורה לבצע קנין זה בקניין 'סיטומתא', קניין המועלי בדבר שלא בא לעולם לחלק מהפוסקים.

כגון חתימה על חוזה. עדיף לנסח בהתאם את חוזה ההתקשרות עם הקניינים בחו"ל.[63]

2. החקלאי יתמנה לשליחו של הגוי תמורת שכר קבלנות,[64] ויטפל בפירות משלב הקטיף ועד המסירה לקונה בחו"ל.
3. הקטיף ייערך על ידי פועלים גויים.[65]
4. ההובלה לחו"ל תיעשה על ידי הגוי, ועל ידי חברת ספנות זרה.[66]
5. על ארגזי הפרי תוטבע חותמת לפיה התשלום אינו עבור הפירות אלא בעד חומרי האריזה והוצאות המיון וההובלה.[67]
6. אין לייצא לפני זמן הביעור גידולים שאין ודאות שייאכלו לפני זמן הביעור, כגון תמרים מיובשים ומוצרי תעשייה. מוצרים כאלה מותר יהיה לייצא רק לאחר שיעבור זמן הביעור, שהוא לאחר הקטיף האחרון בזן האפיל ביותר הגדל בארץ מאותו מין.

63 הצעת הרה"ג יעקב אריאל, 'תחומין' ז (עמ' 45).
64 עי' 'משפט כהן' (סי' סד).
65 הגרש"ז אויערבך ('מעדני ארץ' סי' ז) וכ"כ בשו"ת 'שערי זיו' (סי' ח דף טו, ד"ה כ"ת). יש הסוברים שגם אריזת הפירות בדרך הרגילה אסורה מן התורה, בכלל איסור קצירה: עי' שבת הארץ (פ"ד ה"א אות ג), לכן עדיף שגם מלאכה זו תעשה ע"י גויים.
66 הצעת הרה"ג יעקב אריאל, 'תחומין' ז (עמ' 46).
67 דרך זו מוגדרת כהבלעה: עי' שבת הארץ (פ"ה הי"ג אות א/ 2).

פרק יז: אוצר הארץ - שמיטה יהודית לכתחילה

אוצר הארץ יוסד על פי דיני 'אוצר בית דין' (ראה פרק ב), והוא פועל באופן שבו יתקיימו במלואם פרטי ההלכות הקשורות לבית הדין ולטיפול בפירות, לשיווקם ולצריכתם. אוצר הארץ מעודד חקלאות יהודית בכל צורותיה, ורואה זכות והידור להשתדל לאכול מפירותיה הקדושים של ארץ ישראל.

1. מקורותיהם של פירות וירקות המשווקים במסגרת 'אוצר הארץ' הם כדלהלן:

א. ירקות שישית שאוחסנו (איסום שישית).
ב. ירקות ופירות הקדושים בקדושת שביעית.
ג. ירקות הגדלים בחממת מצעים מנותקים.
ד. ירקות הגדלים בערבה, כולל היתר מכירה לחומרא (על פי הרב קוק זצ"ל). לזיהוי שטח זה ראה פרק א ובמפה שבכריכה. בשטחים אלו השתילה או הזריעה ייעשו על ידי גוי.
ה. ירקות הגדלים בגבולות עולי מצרים (הנגב המערבי), כולל היתר מכירה לחומרא (על פי הרב קוק זצ"ל), ראה פרק א ובמפה שבכריכה. בשטחים אלו השתילה או הזריעה ייעשו על ידי גוי.

2. התוצרת שיש בה קדושת שביעית היא כדלהלן:

א. ירקות שנזרעו בשישית ונלקטו בשביעית.
ב. ירקות שנזרעו בשישית בנגב המערבי ובערבה הדרומית, ונלקטים בשביעית. קדושת שביעית באזורים אלו היא לחומרא, ראה פרק א.
ג. ירקות שנזרעו בשישית ונלקטו בשביעית בחממות עולי בבל. קדושת שביעית בגידול זה היא לחומרא.
ד. פירות שחנטו בשמיטה, ראה בלוחות בסוף המדריך.

בשאר הפירות והירקות (פירות שישית, מצעים מנותקים, חממות בשטח עולי מצרים, שטח שנמכר בהיתר המכירה) אין קדושת שביעית.

3. כללי

באופן עקרוני יש לדעת כי שרשרת אספקת המזון במשך כל השנים מורכבת מהחוליות הבאות:

1. חקלאי.
2. סיטונאי.
3. קמעונאי.
4. צרכן.

גם בשמיטה שרשרת זו חייבת להתקיים, על מנת לספק תוצרת לכלל האוכלוסייה. אולם כאמור המסחר אינו יכול להתקיים בדרכים הרגילות של קנייה ומכירה, בשל קדושת השביעית של התוצרת. לכך יש הנחיות הלכתיות מתאימות, ולהלן פירוטן באופן כללי:

4. חקלאי

א. בית הדין ישתדל למנות חקלאים שומרי תורה ומצוות, או חקלאים שאינם שומרי תורה ומצוות אך מעוניינים בקיום מצוות השמיטה.

ב. החקלאי יחתום על הסכם עם בית הדין שבו הוא הופך להיות שליח של בית הדין, או פועל מטעמו, והוא מחויב לציית להנחיות בית הדין גם בנושאים נוספים כגון שמירת שבת, כלאיים, ערלה ותרומות ומעשרות.

ג. החקלאי יפקיר את שדותיו בהודעה לבית הדין.

ד. יותר לחקלאי לעשות כל המלאכות שהן לאוקמי אילנא, גם מלאכות שהן לצורך הפירות.

ה. החקלאי יציין ביציאת הסחורה מהשטח את מהותה והגדרתה ההלכתית.

ו. החקלאי יקבל את שכרו לפי ממוצע ההוצאות, כפי שמופיע בפרסומי משרד החקלאות. שכר זה יוכל להגיע עד למחיר המרבי המתפרסם על ידי משרד החקלאות, ולא יותר מכך.

ז. ההנחיות המפורטות עבור הפעולות המותרות או האסורות, וכן לתנאי ההסכם בין החקלאי לבית הדין, תינתנה ישירות לכל חקלאי.

5. סיטונאי

הסיטונאי הוא שליח של בית הדין, ותפקידו לקבל את הסחורה מהחקלאי ולהעבירה לבעלי החנויות (הקמעונאים), וכן לקבל מבית הדין את התשלום עבור התוצרת ולהעבירה לחקלאי. התוצרת תתקבל רק מחקלאים שבית הדין סיכם עימם על לקיחתה.

6. קמעונאי

הקמעונאי יהיה שליח של בית הדין לחלוקת הסחורה, ויחתום לשם כך על חוזה עם בית הדין.
התשלום שיינתן לקמעונאי ייקבע על פי הנחיות בית הדין.

7. פיקוח

א. תוקם מערכת פיקוח בשטחי הגידול. כל הוצאת סחורה תחייב סימון כשרות ופיקוח עליה.
ב. תוקם מערכת פיקוח במחסני הסיטונאים, ועליה יהיה לבדוק את קבלת הסחורה המסומנת, ולהכין לכל מגזר את התוצרת שהוא צורך.
ג. תוקם מערכת פיקוח בחנויות, למניעת ערבוב סחורה ולפיקוח על מחירי בית הדין שיהיו לפי הוראות בית הדין.

8. התשלום

א. התשלום עבור הסחורה נועד לכיסוי הוצאות בית הדין ושלוחיו (החקלאי, הסיטונאי והקמעונאי).
ב. לבית הדין יש הוצאות מיוחדת בגלל שנת השמיטה, בהן הוצאות בגין מלאכות כפולות (זמירה מוקדמת או גיזום קֵיצי, תיקוני חורף וכו'), וכן הוצאות בגין פיקוח בשטח, אריזה, סימון התוצרת, העברה מפוקחת למחסנים ועוד.
ג. התשלום עבור פירות הקדושים בקדושת שביעית יועבר לידי בית הדין, והוא יחלק את הכספים לחקלאי, לסיטונאי ולקמעונאי.
ד. מנויי אוצר הארץ יקבלו כרטיס מועדון, שבאמצעותו יהיה ניתן לרכוש את התוצרת הקדושה בקדושת שביעית. תוצרת שאינה קדושה תימכר כרגיל.

9. פרחים

אוצר הארץ ישווק גם פרחים שזורים לזרים, יום אחד בשבוע. לאולמות שמחה יתבצע שיווק ישיר במשך כל ימות השבוע.

10. מטבחים ציבוריים

אוצר הארץ ישווק תוצרת לכמה חברות קייטרינג וכן למוסדות חינוך.

11. אתר אינטרנט

לאוצר הארץ הוקם אתר אינטרנט, ובו ניתן לקבל את כל המידע הנחוץ לצרכן: פריסת החנויות, מחירים, שו"ת, הנחיות הלכתיות לשימוש בפירות, פניות הציבור ועוד. באתר יוכלו הצרכנים גם להטעין את כרטיס המועדון.

12. יתרונותיו ההלכתיים של אוצר הארץ

כאמור מערכת השיווק של פירות הקדושים בקדושת שביעית שונה בתכלית ממערכת השיווק כפי שהיא מתבצעת בכל שנה. התשלום לחקלאי יחושב לפי ההוצאות הקבועות על ידי משרד החקלאות, ולא לפי ערכי השוק. גם הסחורה שתועבר לצרכנים תסומן בצורה בולטת, להזכיר שיש לנהוג בה קדושת שביעית.

ציבור שצורך מפירות אוצר הארץ מחזק את החקלאות היהודית בארץ ישראל ונהנה לאכול מפירות שגודלו על ידי ישראל, "וחי אחיך עמך".

פרק יח: הנחיות לשיווק ירקות ופירות ולרכישתם

1. הנחיות לירקן המשווק בשליחות אוצר בית דין

א. יש למכור בחנות רק תוצרת המפוקחת על ידי הרבנות המקומית, או על ידי אחת מוועדות השמיטה המאושרות על ידי הרבנות הראשית.

ב. על הירקן להיות שליח של בית הדין, על מנת לשווק תוצרת מטעם בית הדין.

ג. התשלום בעד הפירות ייקבע על ידי בית הדין, ואין לחרוג ממנו. תשלום זה נועד לכסות את הוצאות בית הדין ואת שכר הטִרחה של הירקנים,[1] והפירות עצמם ניתנים ללקוח בחינם.

ד. במקרי הצורך ניתן לשקול את הפירות,[2] ועדיף למכור את הפירות באומדן, ראה פרק טז סעיף י.

ה. מותר לקבל את התשלום במזומן, והכסף אינו נתפס בקדושת שביעית.[3]

ו. אם גוי נכנס לחנות ומעוניין לרכוש פירות הקדושים בקדושת שביעית, מותר למכור לו.[4]

ז. פירות וירקות שאינם משתמרים זמן רב (כגון עגבניות ואפרסקים) - מותר לספק אותם גם לצרכנים שאינם נזהרים בקדושת שביעית, ללא הגבלת כמות.[5] תוצרת המשתמרת זמן רב (כגון תפוחי אדמה ויין) - מותר לספק להם רק בכמות קטנה המספיקה לשבוע עבור בני הבית.[6]

ח. יש להודיע לצרכנים שפירות אלו קדושים בקדושת שביעית על ידי סימון מתאים,

---

1 שכר עבודה זה מחושב כשכר בטלה. הגר"ח ברלין (מובא במשנת ר' עקיבה סי' ד); 'תורת השמיטה' (סי' יד ס"ק לז). על אלו הוצאות מגיע החזר -עיין 'בצאת השנה' (עמ' מב הערה 8); 'שמיטה כהלכתה' (פרק ג סעיף טז).

2 'שו"ת אז נדברו' (ח"י סי' מה); 'שו"ת משנת יוסף' (ח"א סי' כג). ועיין שבת הארץ (פ"ו ה"ג אות ב הערות 10-11).

3 מכיוון שהתשלום הוא על הוצאות הגידול והתפעול, ולא עבור הפירות עצמם.

4 על אף שאין מאכילים פירות שביעית לגוי (שבת הארץ פ"ה הי"ג אות ג), אם בא מעצמו אין חיוב למנוע ממנו פירות שביעית.

5 משל"מ (פ"ח הי"ד); הרב קוק (שבת הארץ פ"ח הט"ז אות ב). לדעת 'תורת הארץ' (ח"א פרק ח אות נג ד"ה אך) אסור לתת פירות כאלה למי שאינו נזהר בקדושת שביעית, על פי מעשרות (פ"ה מ"ג). וכך הורה הגר"מ אליהו. ועיין שבת הארץ (שם).

6 תוספתא (שביעית פ"ו הי"א). וכך פסק הרב קוק (שבת הארץ פ"ח הי"ד אות ו, הט"ז אות ב). לדעת הגר"ח ברלין (מובא בספר השמיטה עמ' מא הערה 11) מכירת פירות אלו מותרת ללא הגבלה. ועיין שבת הארץ (שם). למצבים מיוחדים ועיין 'שמיטת תשמ"ז בכפר עציון' (עמ' 24-25).

תליית שלט וכדומה. מומלץ לצרף קיצור הלכות קדושת שביעית.

ט. מותר להוביל פירות אלו לכל מקום בארץ ישראל, כולל לאילת ולסביבתה.[7]

2. הנחיות לירקן המשווק תוצרת שנמכרה בהיתר המכירה

י. אסור לשווק פירות שגדלו בקרקעות של חקלאים שאינם שומרים שביעית ולא מכרו את אדמתם לגוי. יש לקבל לחנות רק תוצרת שיש עליה פיקוח מוסמך שאכן היא מקרקע שנמכרה בהיתר המכירה.[8]

יא. ירקן או חנווני הרוצים להדר באיסור סחורה לאחר מכירת הקרקעות - ימכרו מוצר נוסף עם הפירות שהם נוהגים בהם קדושה ויאמרו לקונה שהתשלום הוא בעד אותו מוצר.[9] במקרה זה, ניתן להבליע גם מוצר יקר בקניית מוצר זול.[10]

יב. ירקן שמשווק הן תוצרת מטעם בית הדין, והן תוצרת שנמכרה בהיתר מכירה, עליו לבדל באופן ברור את שני הסוגים.

3. הנחיות לצרכן הרוכש פירות וירקות

יג. יש לרכוש פירות וירקות רק ממקום מפוקח על ידי הרבנות המקומית או על ידי אחת מוועדות השמיטה המאושרות על ידי הרבנות הראשית.

יד. מן הראוי להעדיף תוצרת המשווקת באמצעות אוצר בית דין, כדי לזכות באכילת פירות הקדושים בקדושת שביעית, וכדי לחזק את ידי חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.

טו. עם זאת, קניית תוצרת מותרת בכל מקום שיש בו השגחה שהקרקעות נמכרו לגוי כדין, עפ"י היתר המכירה, ולא צריך לחשוש לאיסור סחורה.

טז. באוצר בית דין, כיוון שהתשלום לא ניתן עבור הפירות עצמם, אין הכסף נתפס בקדושת שביעית, ומשום כך יכול הצרכן לשלם במזומן.

---

7 חזו"א (סי' ד ס"ק ד, סי' יג ס"ק יג). ויש אוסרים: 'מלאכת שלמה' (פ"ו מ"ה); 'תורת הארץ' (פ"ח אות סא). ועיין שבת הארץ (פ"ה הי"ג אות ב). והנפק"מ היא לגבי אילת היות שהיא נמצאת בתחום עולי מצרים ומחוץ לגבולות עולי בבל לעניין זה ראה פרק א סע' יח.

8 עיין 'משפט כהן' (סי' עו) שכתב שאין להסתמך על רוב קרקעות מכורות, אלא יש לברר במידת האפשר. וכן פסק ב'שו"ת ישכיל עבדי' (ח"ו בהשמטות סי' ט, ח"ז יו"ד סי' לו, אולם בילקוט יוסף (הל' שביעית הערה יג) הקל לעניין ספיחין, שניתן לסמוך על רוב. ועיין שבת הארץ (פ"ח ה"י אות ב, ה"כ אות ב והערה 9).

9 משום שאין איסור סחורה בהבלעה: ראה פרק ט סעיף יג.

10 ואף שיש מחלוקת בצורת ההבלעה הרצויה, במקרה שלפנינו יש להקל היות שזה הידור בלבד. ועיין שבת הארץ (פ"ו ה"א אות ג/5, פ"ח הי"א אות ב).

יז. כמה חברים יכולים לקחת ביחד כמות גדולה מאוצר בית הדין ולחלק אותה ביניהם. בחלוקה זו אין איסור מדידה,[11] והתשלום שמשלם האחד לחברו אינו נתפס בקדושת שביעית.[12]

יח. מי שלקח כמות גדולה מאוצר בית דין, ומוכר לחברו את מה שלא דרוש לו, אף שמכירה זו מותרת[13] - אסור לו לשקול את הפירות,[14] והתשלום נתפס בקדושת שביעית.[15]

יט. אין איסור סחורה בהבלעה.[16] משום כך מותר לקנות מוצר שרק חלק ממרכיביו קדוש בקדושת שביעית.[17] כמו כן מותר לשלם עבור ארוחה במפעל מזון (קייטרינג) המשתמש בפירות שביעית.

כ. אסור לקנות תוצרת חקלאית מחקלאי העובר על איסורי שמיטה. לכן לפני כל קנייה יש לוודא שהמגדל מכר את הקרקע לגוי או שהוא עובד ומשווק על פי דרכי היתר אחרות.

כא. צרכן המהדר לנהוג קדושת שביעית בפירות שגדלו בקרקע לאחר שנמכרה לגוי, יכול לקנותם בדרך הרגילה.[18] אין בכך משום "לפני עור לא תיתן מכשול" ומשום מסירת דמי שביעית לעם הארץ,[19] מפני שהסוחרים נוהגים כדין, עפ"י היתר המכירה.[20]

---

11 'שו"ת אז נדברו' (ח"י סי' מה). ועיין שבת הארץ (פ"ו ה"ג אות ב והערה 11).

12 מפני שחברו לקח פירות בשליחותו, והתשלום הוא עבור פריעת חוב ולא מחיר הפירות.

13 רמב"ם (פ"ו ה"ב).

14 עפ"י רמב"ם (פ"ו ה"ג).

15 עפ"י רמב"ם (פ"ו ה"ח). וראה לעיל פרק טז סעיף ב.

16 ראה פרק טז סעיף ט.

17 הגרצ"פ פרנק ('כרם ציון' פרק יז; 'גאון צבי' ס"ק א), וטעמו משום שהדבר נחשב כהבלעה. אמנם יש הסוברים שאין זו הבלעה. כך סבור גם הגרא"מ שטיינברג ('בית רידב"ז', משמרת להבית דף כג ע"א). וכך הורה הגר"מ אליהו. ועיין שבת הארץ (פ"ח הי"א אות ב/2).

18 'שו"ת המבי"ט' (ח"א סי' כא ד"ה וגם).

19 עיין שבת הארץ (פ"ח הי"א אות ג והערה 18). והגר"מ אליהו העיר שיש הנוהגים לשלם באופן שבו הכסף אינו יכול להיתפס בקדושת שביעית.

20 'מעדני ארץ' (סי' ז, סי' ח ס"ק כג); 'כרם ציון' (פרק יט סעיף ה); 'שו"ת אגרות משה' (או"ח סי' קפו). ועי' ועיין מה שכתב הרב קוק (שבת הארץ פ"ח ה"ח אות ו והערה 29) שמותר למכור כלי עבודה למי שנוהג עפ"י הוראת היתר מכירה. ועיין שבת הארץ (פ"ו ה"א אות ו, הערה 54-57, פ"ח ה"ב אות ט/1, הי"ד אות ז).

פרק יט: עיבוד מזון

1. יסודות ההלכה

א. אסור לשנות פירות שביעית מברייתם[1] פירוש הדבר הוא שאין לשנות את צורתם של פירות השביעית על ידי עיבוד שאינו מקובל. מותר לעבד מזון בכל דרך המקובלת על ידי רוב בני אדם בארץ לפחות מדי פעם,[2] וכן בדרך המקובלת לעיתים קרובות על חלק גדול מהאוכלוסייה, אף אם הוא מיעוט.[3]

ב. דרך שימוש המקובלת רק במגזר מסוים של הציבור, כגון: מאכלים המקובלים רק בעדות מסוימות - ניתן להקל בה.[4]

ג. דרך שימוש המקובלת רק על טבעונים וצמחונים, הנוהגים בה משיקולי בריאות, אינה מוגדרת כדרך שימוש רגילה בפירות שביעית.[5]

ד. פרי שידוע שאם לא יעבור עיבוד בדרך שונה מהרגיל - ייזרק (כגון בגינה פרטית שהופקרה ואנשים אינם באים לקטוף, או פרי 'סוג ב' הפסול לשיווק), מותר לעבד אותו כך, כדי שלא יאבד.[6]

---

1 רמב"ם (שמיטה ויובל פ"ה ה"ג). ועיין משפט כהן (סי' פה).

2 הרדב"ז (מעשרות פ"ג הי"א) וערוך השולחן (סי' כד סעיף ט) כתבו שהולכים אחר מה שמקובל כ"דרך העולם", אף שאינו השימוש העיקרי במין זה. וכך משמע ממש"כ המשנה ברורה (סי' רה ס"ק ג) לעניין ברכות. החזו"א (סי' כה ס"ק לב ד"ה ויש) מסתפק אם הולכים אחר רוב הפירות, אחר מיעוט מצוי או אחר מה שטוב לרוב בני אדם. ולדעת הרב קוק (משפט כהן סי' פה) קובע השימוש הרגיל עפ"י רוב באותו מין. ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ד).

3 עפ"י חיי אדם (סי' נא, נשמת אדם ס"ק א).

4 ישנן כמה סוגיות בש"ס העוסקות במנהגי מקום מסוים, עד כמה הן משפיעות על שאר העולם ראה שבת (קמד ע"ב), רמב"ם (כלאים פ"ה הי"ח), תוספות (שבת צב ע"ב ד"ה ואת"ל), מג"א (סי' שכ ס"ק א), חזו"א (סי' כה ס"ק לב ד"ה ובכל), ועי' חוקות הארץ (כלאים ה, יח, עמ' 446).

5 ראה בהערה הקודמת. ועי' מש"כ במשפטי ארץ (פרק כב סעי' ד) עפ"י שו"ת הרדב"ז (ח"א סי' מד). וכן משמע מהרמ"א (או"ח סי' שכ סעי' א). ועי' שו"ע (או"ח סי' רד סעי' ח).

6 כך הורה הגר"מ אליהו, משום שאם יאבד ללא פעולה זו - זוהי "דרכו". וכך הורה הרה"ג יעקב אריאל עפ"י דברי הגרא"מ שטיינברג והגר"נ ויידנפלד (בית רידב"ז, משמרת להבית דף כא-כג). והגר"ש ישראלי הורה שניתן להקל רק בגרמא.

2. קילוף

ה. מותר לקלוף פירות וירקות, כגון מלפפונים וגזר, אף על פי שקליפתם ראויה למאכל,[7] וכן מותר להסיר מהם חלקים שאינם יפים (כגון עלים חיצוניים של כרוב).[8] מן הראוי להימנע ככל האפשר מלהסיר חלקים הראויים למאכל,[9] גם אם מניחים את השאריות בשקית מיוחדת.

ו. פירות וירקות שאין מקובל לקולפם בדרך כלל, כגון עגבניות ומשמש, מותר לקולפם בתנאי שמקלפים יחד עימם גם חלק מהפרי ומניחים אותו במקום המיוחד לפסולת שביעית[10]

ז. מותר לקלוף פירות שעל קליפתם כנימות או מזיקים אחרים, כדי להימנע מאכילת איסור.

3. ריסוק

ח. ריסוק ומעיכה של פירות וירקות שביעית באופן שבו צורתו המקורית של הפרי ניכרת קצת (כגון הכנת מחית מתפוחי אדמה, מעיכת בננות או תמרים) - מותרים גם אם צורת העיבוד איננה מקובלת,[11] והוא הדין לגירור של פירות מוצקים (כגון גזר) על גבי מְגררת (פומפייה).

ט. ריסוק גמור כאשר צורת הפרי אינה ניכרת (כגון הכנת רסק עגבניות) או טחינה (כגון עשיית קמח מדגנים) מותרים, רק אם זוהי צורת העיבוד המקובלת בפרי זה.[12]

י. פירות וירקות שמקובל לרסק לצורך תינוק, מותר לרסקם בשבילו גם אם לא מקובל לרסק אותם לצורך גדולים.[13]

4. סחיטה

יא. מותר לסחוט פירות שמקובל בין היתר לסוחטם. אלו פירות שניתן למצוא בשוק מיץ סחוט מהם כגון הדרים שונים,[14] לימונים, תפוזים ואשכוליות. אבל מינים שאין דרך

---

7 חזו"א (סי' יד ס"ק י) וכשם שמותר לנפות קמח גם יותר מהרגלו. ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ז).

8 פאת השולחן (סי' כד סעיף ג). ועיין רמב"ם (פ"ה ה"ג, ובפיה"מ תרומות פי"א ה"י).

9 משפט כהן (סי' פה); ספר השמיטה (עמ' לא סעיף ב); כרם ציון (פרק יד סעיף ב). והגרי"ב זילבר (הלכות שביעית סי' ה; כסא דוד ס"ק ט; משנת בנימין סי' מב סבור שיש להחמיר אף אם רוצה לחתוך קליפות עבות מפני שממהר וכדומה.

10 פירות שביעית (פרק יח סעיף ה) בשם הגרי"ש אלישיב.

11 עפ"י רמב"ם (תרומות פי"א ה"ב), פאת השולחן (סי' כד סעיף ד) ועיין משפט כהן סי' פה ושבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ד הערה 34-35).

12 עפ"י הרב קוק (משפט כהן סי' פה).

13 כך נמסר בשם הגרי"ש אלישיב (משפטי ארץ פרק כב סעיף טז והערה 35).

14 עפ"י תוספתא (שביעית פ"ו ה"ד) המתירה סחיטת תבלין. וכ"כ: חזו"א (סי' כה ס"ק לב ל"ה ולימון); כרם ציון (פרק יג סעיף ח). חזו"א (סי' כה ס"ק לב ד"ה אמנם); הגרצ"פ פראנק (כרם ציון פרק יג, גידולי ציון ס"ק ב); והגרש"ז אויערבך (כרם ציון שם ס"ק א; מנחת שלמה סי' מו. אומנם הרמב"ם (מעשר שני פ"ג

רוב בני אדם לשתות את המיץ שלהם, כגון תאנים - אסור לסחוט אותם למיץ.[15]

יב. בסחיטה זו יש להשתדל לסחוט את כל הפרי, ולהימנע מלסנן את המיץ מחלקי הפרי הראויים למאכל.[16] מותר להשתמש לשם כך במסחטות הביתיות, שיש בהן נקבים גדולים.

יג. אסור להכין משקאות חריפים על ידי התססה של פירות שביעית (למעט יין מענבים ומצימוקים),[17] אבל מותר להכין ליקר מקליפות הדרים, ענבי הדסים וכדומה.[18]

5. בישול

יד. ירקות ופירות שמקובל לאוכלם מבושלים, אסור לאכול אותם חיים (כגון תפוחי אדמה, חצילים, בטטה, דלעת, קישואים, תירס). ירקות שמקובל לאכול אותם חיים (כגון אבטיחים ומלפפונים[19]), אסור לבשל אותם.[20]

טו. מותר לבשל פירות וירקות שרוב בני האדם רגילים לאכול אותם גם חיים וגם מבושלים (כגון תפוחים, משמש, כרוב, פלפל, בצל, גזר ועגבניות).

טז. פירות או ירקות הנאכלים בדרך כלל חיים, אך רגילים להשתמש בהם גם כתבלין לתבשיל (כגון עגבניות, פלפל, שקדים, צימוקים), מותר להשתמש בהם כתבלין.[21]

יז. לאחר גמר הבישול אין לזרוק פירות אלו מפני שהם עדיין ראויים למאכל ויש בהם קדושת שביעית, ולכן אסור גם לסחוט אותם.[22]

ה"א) כתב שאסור להכין מיץ ממינים אחרים, פרט לזיתים וענבים, אך כתבו הפרשנים שדין זה הוא מכיוון שאין לעשות משקה מאוכל, לכן כל מין שדרך השימוש המקובלת שלו היא משקה, ניתן לסחטו.

15 כרם ציון (פרק יג סעיף ח) לעניין סחיטת גזר. וכך הורה הגר"מ אליהו.

16 חזו"א (סי' כה ס"ק לב); הגרש"ז אויערבך (כרם ציון פרק יג; גידולי ציון ס"ק א; מנחת שלמה סי' מו). ועיין משפטי ארץ (פרק כב סעיף יד).

17 עפ"י פאת השלחן (סי' כד סעיף ד). ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ד). אך אם יתברר שדבר מסוים מקובל בתעשיית המשקאות - מסתבר שיהיה מותר. לעניין הכנסת דובדבנים של שביעית ליין לשם הכנת יין דובדבנים (וישניאק), עיין בהלכות שביעית (סי' ה, כסא דוד ס"ק לה). ולעניין הכנת וישניאק מיין של שביעית - נראה שמותר, מפני שמשביחו בכך. וכך משמע במשפט כהן (סי' פה) שדן בעניין יינומלין.

18 קליפות ההדרים מיועדות בדרך כלל למאכל בהמה. שימוש בהן לצורך האדם הוא תוספת מעלה, ולכן יש להתיר אף ששריית הקליפות באלכוהול גורמת לכך שייפסלו משימוש אף לבעלי חיים. בענבי הדס לא מקובל להשתמש, ומסתבר שאין בהם קדושת שביעית כלל. ואף אם נאמר שיש בהם קדושת שביעית (ועיין רע"ב מעשרות פ"א מ"ג ד"ה וכל השחורים), היא נובעת רק ממחשבת המלקט או הנוטע, שעשה זאת לצורך שימוש כזה, ואם כן שימוש זה מותר.

19 מסתבר שכבישה ובישול הם שני דברים שונים במהותם, ואף שיש דינים שלגביהם דין כבוש כמבושל - אין הדבר נוגע לעניין שביעית. וכך נמסר בשם הגרי"ש אלישיב (משפטי ארץ פרק כב סעיף ג).

20 רמב"ם (פ"ה ה"ג). בטעם האיסור ראה ר"ש (פ"ח מ"ב ד"ה ירושלמי) לעניין דרך אכילה המקובלת רק במגזר מסוים של הציבור, ראה לעיל סעיף ג.

21 משפט כהן (סי' פה) עפ"י פאת השולחן (סי' כד ס"ק טו). ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ה הערות 42-43, פ"ה הכ"ב הערה 3). ועיין משפטי ארץ (פרק כב סעיף ח).

22 כרם ציון (פרק יג סעיף ה, ז); שו"ת משנת יוסף (ח"א עמ' קכא).

יח. מותר לשים פרוסת לימון בתה לתוספת טעם.[23] לאחר השימוש אין לזרוק את הלימון לפח, ואם רגילים לאוכלו - מן הראוי לסחוט אותו או לאוכלו.[24]

יט. צמחי תבלין (כגון: נענע, שיבה) מותר להשתמש בהם כתבלין לתבשיל או להכנת משקה. אם טעמם של התבלינים הללו פג בגמר הבישול, מותר לזרוק אותם,[25] ומותר גם לסחוט אותם. אבל אם ניתן לעשות בהם שימוש חוזר (כפי שמקובל לעיתים בשקיות תה), אסור לזרוק אותם.

כ. טיגון, צלייה, אפייה, קלייה ובישול נחשבים לצורה אחת של עיבוד מזון, וכל ירק או פרי שרגילים לעשות בו אחת מן הפעולות הללו, מותר לעשות בו גם את האחרות.[26]

כא. מותר להשתמש בשמן של שביעית לצורך טיגון, גם לטיגון עמוק, שאחריו ייזרק השמן.[27]

כב. מותר להכין ריבות מפירות שהדבר מקובל בהם,[28] כגון משמש ותפוזים,[29] וכן מותר להכין ממתקים מקליפות תפוזים.[30]

6. דרכים נוספות של עיבוד מזון

כג. מותר לכבוש ירקות שרגילים לכובשם (כגון מלפפונים),[31] ומותר להשתמש לצורך הכבישה גם בחומץ טבעי שיש בו קדושת שביעית, מפני ששימוש זה אינו גורם לו להתקלקל.[32]

---

23 הלכות שביעית (סי' ה, כסא דוד ס"ק לד).

24 בהלכות שביעית (שם) כתב שמותר לזרקו, אך קשה להקל בזה מפני שטעמו של הלימון נשאר בו גם לאחר השימוש. ועיין הלכות שביעית (סי' ו, כסא דוד ס"ק נז).

25 רמב"ם (פ"ה הכ"ב). ועיין שבת הארץ (שם).

26 כך הורה הגר"מ אליהו. וכן נמסר בשם הגרי"ש אלישיב (משפטי ארץ פרק כב סעיף ג). הגר"מ אליהו הוסיף שאסור לעשות דבר שאינו מקובל אם גורם לכך שבני אדם אחרים לא ירצו לאכול ממנו.

27 כך נמסר בשם הגרי"ש אלישיב (משפטי ארץ פרק כב סעיף ז והערה 15). במקום אחר (פרק כא סעיף ז והערה 10) נמסר שאין למרוח מחבת או תבנית אפייה בשמן של שביעית למניעת הדבקה של המאכל, אלא אם נועד גם להוספת טעם. והגר"מ אליהו הורה להקל גם במקרים אלו.

28 עפ"י חזו"א (סי' כה ס"ק לב ד"ה מן). בהלכות שביעית (סי' ה, כסא דוד ס"ק יח) הוסיף שצורת הפרי צריכה להיות ניכרת. וכך הורה הרה"ג יעקב אריאל.

29 ולדעת הרב קוק (משפט כהן סי' פד, פה; דעת כהן סי' רמ) אסור להכין ריבה מפרי התפוז, ולא התיר אלא בקליפות.

30 משפט כהן (סי' פד, פה); דעת כהן (סי' רמ).

31 ספר השמיטה (עמ' כט סעיף ב); כרם ציון (פרק יג סעיף ב). החזו"א (סי' יד ס"ק יב ד"ה תניא) מוסיף שאסור לכבוש כמות גדולה, מפני שנחשב כסחורה.

32 כך הורה הגר"מ אליהו, והסביר שהרמב"ם (תרומות פי"א ה"ד), האוסר לכבוש בצל בשמן של תרומה, אוסר משום שהבצל מקלקל את השמן לגמרי (ועיין רדב"ז שם). לעומת זאת בכבישת ירקות בחומץ אין החומץ נפסל לשימוש חוזר, אף שלא מקובל לעשות כך. וכך הורה הגר"ש ישראלי.
ועיין הלכות שביעית (סי' ה, כסא דוד ס"ק מ) שמתיר לכבוש בחומץ מפני שכיום לא מקובל כל כך להשתמש בו לאכילה אלא לכבישה.

כד. מותר להקפיא פירות, מיצים או מרקים שיש בהם קדושת שביעית, אם אינו מקלקל אותם בכך.[33]

כה. מותר לייבש פירות שמקובל לעבדם בצורה זו[34] (כגון ענבים, תאנים, תמרים ושזיפים).

כו. מותר להכין שימורים מאותם פירות שרגילים בכך[35] (כגון תירס ומשמש).

כז. אין להוסיף מיץ מלימון שביעית למי השריית דגים לשם הפגת ריחם לפני הבישול, אם שופכים את מי ההשריה לפני הבישול,[36] אך מותר להשתמש בלימון אם משתמשים באותם המים גם לבישול, מכיוון שהדבר משמש לנתינת טעם.

כח. אין להשתמש בבצל לצורך חיטוי המצלה (מנגל), מפני שבכך הוא מאבדו.

7. הכנת יין

כט. מותר לאדם להשתמש בענבים להפקת יין, בכמות המספיקה ליין למשך שנה שלמה (כמות של לפחות כשבעים בקבוקים).[37]

ל. מותר להכין את היין או מיץ הענבים בכל הדרכים המקובלות להכנתו (סחיטה, בישול).[38]

לא. בהכנת יין ביתי ניתן להשתמש בכלי היקב כגון קראשר, ובחביות השונות, כל עוד הכמות שנלקחת היא עבור בני הבית. שליחי אוצר בית דין יכולים להשתמש כרגיל בכל כלי הכנת היין.

לב. אין קדושת שביעית בשזרות (ענפי האשכול), אך אם ישנם ענבים שעדיין מחוברים אליהן, יש בהן קדושה.

לג. לאחר השלייה (סינון היין, הפרדת המוצקים מהנוזל) מותר להכין 'יין שני', אך אין חובה לעשות כן.

לד. מותר ליישן את היין כרגיל, אף אם יעבור זמן הביעור בעוד היין מיושן, ויש לבערו בזמן הביעור.

---

33 כך הורו הגר"ש ישראלי והגר"מ אליהו. וטעמם, שאף על פי שעל ידי כך אינם ראויים לאכילה באותו הזמן - מותר להקפיא, מפני ששינוי החוזר לקדמותו אינו נחשב שינוי או הפסד. בעל ערוך השולחן (סי' כד סעי' ח) כתב שאסור להקריש משקה. ונמסר בשם הגרי"ש אלישיב (משפטי ארץ פרק כב הערה 29) שהקרשה היא תוספת חשיבות ולכן מותרת.

34 עפ"י תוספתא (פ"ו הכ"א, פ"ח ה"ב); ועיין תוספתא כפשוטה (עמ' 541, 571). ומוכח שמותר אף כשעושה מעשה בידיים ולא רק בגרמא על ידי השמש. ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ד והערה 28).

35 שימור בחומר משמר הרי הוא ככבישה, המותרת במינים הרגילים בכך. ואם מבשלים את הפירות, הדבר מותר גם באותם מינים הרגילים בכך. הרה"ג יעקב אריאל הוסיף שאותם מינים שיש בהם עודף ויש חשש שייזרקו אם לא ייעשו מהם שימורים, מותר לשמר אותם גם אם אין דרכם בכך.

36 רמב"ם (פ"ה ה"י): "אבל אין מכבסין בפירות שביעית... שנאמר והיתה שבת הארץ 'לכם לאכלה' ולא למלוגמא".

37 עפ"י רמב"ם (פ"ח ה"ה) ושבת הארץ שם, מותר למכור לחשוד כדי שמן ויין בכמות המספיקה לו לצריכה שנתית.

38 עפ"י רמב"ם (תרומות פי"א ה"ב).

לה. שאריות המוצקים קדושות בקדושת שביעית (מכיוון שבדרך כלל ניתן להפיק מהן יין נוסף), ויש לנהוג בהן בהתאם.[39]

לו. מותר לפסטר את היין בכלי סגור,[40] אך אין להרתיח יין כדי שלא ייפסל במגע הגוי, מפני שהדבר פוגם בטעמו.[41]

לז. אין לבשל יין מפני שממעיטו,[42] אך יש להקל בבישול יין אם הבישול משפר את איכותו.[43] מותר להשתמש ביין של שביעית לשם תוספת טעם למיני מאפה או למשקאות שונים וכדומה, מיני המאפה יהיו קדושים בקדושת שביעית כתוצאה מכך.[44]

8. זיתים – למאכל ולשמן

לח. מותר לכתוש זיתים לשמן. ניתן למסוק כמות זיתים המספיקה עבור השימוש הרגיל של בני הבית למשך שנה שלמה (יש להביא בחשבון את היחס בין הזיתים לשמן המופק מהם). ניתן למסוק על ידי קטיף ביד, ניעור העץ או הכאה במקלות. המסיק בבוצרת מותר רק לשלוחי בית דין.

לט. ניתן לכתוש זיתים לשם הפקת שמן זית. בגפת ובמים שנותרים לאחר עצירת השמן והפרדתו אין קדושת שביעית, מכיוון שהם אינם משמשים למאכל או לסחיטה נוספת של השמן, וניתן להשתמש בהם לצרכים שונים, כדישון הקרקע. ניתן אף לכבוש את הזיתים לצורך אכילתם כרגיל, כפי שהדבר נעשה בכל שנה, מותר לפצוע אותם כדי שתצא מרירותם, ומותר להחליף את המים שבהם הם מושרים. אין צורך לנהוג קדושת שביעית במים אלו.[45]

---

39 באופן מעשי ניתן להשאיר את השאריות מגולות למשך הלילה, ומכיוון שלאחר מכן אין אפשרות להשתמש בהן (מדין משקים מגולים) אין בהן קדושה וניתן להשליכן.

40 עפ"י מנחת שלמה (סי' כה בסופו); ברית עולם (סי' ה סעיף מז). והגר"מ אליהו הורה שמותר לפסטר מפני שכיום זוהי דרך הכנת היין.

41 משפטי ארץ (פרק כב סעיף ו). אך באופנים שבהם אין טעמו של היין נפגם נראה שיש להקל.

42 עפ"י רמב"ם (תרומות פי"א ה"ד). וכך פסק הרב קוק (משפט כהן סי' פה). ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ה).

43 פאת השולחן (סי' כד סעיף ו וס"ק יח); בית רידב"ז (שם סי' ה סעיף ו בהג"ה). הגרצ"פ פראנק (כרם ציון פרק יג; גאון צבי ס"ק ד) כתב להקל בשביעית בזמן הזה לעשות מרקחת מיין של שביעית. ועיין הלכות שביעית (סי' ה, כסא דוד ס"ק לח-לט). מכאן יש מקום להסיק שמינים הנאכלים חיים ומבושלים, אין לבשל באופן שבו מתמעטת הכמות שלהם, כגון לאדות אותם ללא מים, אלא אם הדבר משביח אותם בעליל. וכך משמע במשפט כהן (סי' פה).

44 משפטי ארץ (פרק כב סעיף ז).

45 עפ"י רמב"ם (תרומות פי"א ה"ב).

הנבטה ביתית

מ. מותר להנביט צמחים שונים בבית לצורך אכילתם (כגון הנבטת קטניות ברשת), בתנאי שההנבטה נעשית בתוך קערה המנותקת מהקרקע ואין בה חורים.[46] אגב, אין להנביט בכלי אחד זרעים של צמחים שונים, כי יש בכך חשש איסור כלאיים.

מא. יש להימנע מהנבטה בתוך מצע גידול - אדמה וכדומה, גם אם הדבר נעשה בתוך הבית.

מב. אין קדושת שביעית בנבטים שמונבטים בצלחת בתוך הבית.

מג. הנבטה לצורך לימודי - במקומות שבהם מנביטים צמחים כדי להראות לתלמידים את אופן גידול הצמח, מותר לעשות כן רק בתוך מבנה, כשהצמחים עצמם נמצאים בתוך כלי שאין בו חורים כלל.

דינים שונים

מד. אם עבר ועיבד פירות שביעית בשינוי מהדרך הרגילה (כגון בישל, ריסק או סחט), גם במקרה שאין רגילים לעשות כן - מותר לאכול את הפירות כפי שהם לאחר העיבוד.[47]

מה. מותר לערב מאכל שיש בו קדושת שביעית עם מאכל אחר, אף אם קדושת השביעית פוקעת ממנו על ידי כך,[48] אך אסור לעשות כך מתוך כוונה לבטל את קדושת השביעית.[49]

מו. בהכנת מאכלים מפירות שביעית מותר לשקול ולמדוד אותם בכל דרך שהיא, מפני שמדידה זו אינה לצורך מכירה וקנייה.[50]

---

46 **זאת משום שמדובר בפעולה שמהותה הצמחה, ויש בכך סוג של זריעה, ולכן מותר לעשות פעולה זו רק בבית ובמצע מנותק (קערה נחשבת גם היא למצע מנותק).**

47 פאת השולחן (סי' כד סעי' ד). ולדעת הרב קוק (משפט כהן סי' פה) ייתכן שיש אף מצווה לאכול את הפירות במצב זה כדי שלא ייפסדו.

48 הגרצ"פ פראנק (כרם ציון פרק יג, גאון צבי ס"ק א); הגרש"ז אויערבך (כרם ציון שם; גידולי ציון ס"ק א; מנחת שלמה סי' מו).
ויש אוסרים: הערת הגר"ש ישראלי. וכך משמע מפאת השולחן (סי' כז ס"ק מה), מהרידב"ז (סי' ז סעיף יא ד"ה והנה) ומהחזו"א (סי' יג ס"ק ח). ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ב, ה, ז).

49 כשם שאין מבטלים איסור מלכתחילה.

50 שו"ת אז נדברו (ח"י סי' מה). ועיין שבת הארץ (פ"ו ה"ג אות ב).

פרק כ: טיפול בשאריות מזון

1. שאריות מזון שונות

א. קדושת שביעית חלה על כל הפירות והירקות שגדלו בשביעית ושראויים למאכל אדם או למאכל בהמה. קדושה זו חלה גם על שאריות המזון שעדיין ראויות למאכל לאחר בישול.

ב. **יש** קדושת שביעית בשאריות המזון האלו:

1. קליפות הראויות למאכל אדם (קליפות תפוחים, מלפפונים, גזר וכדו') או בהמה (כגון קליפות בוטנים), גם אם אין לאדם בהמה שיכולה לצרוך קליפות אלו בפועל.[1]
2. גרעיני פירות שיש בהם שאריות מהפרי (כגון: גרעיני תמרים, זיתים, אפרסקים ושזיפים) או שמקובל לאוכלם בפני עצמם (כגון: גרעיני אבטיח).[2]
3. קליפות תפוזים, מפני שמקובל להשתמש בהן למאכל בהמה ואף להכנת ריבות וממתקים.[3]
4. חלקי פרי ניכרים שנותרו לאחר האכילה.

ג. **אין** קדושת שביעית בשאריות המזון האלו:

1. גרעינים שאין בהם חלק הראוי לאכילה (כגון גרעיני משמש) וכן גרעיני פירות שטעמם מר ואינם נאכלים בפני עצמם (גרעיני הדרים, חרצני ענבים וכדומה).[4]
2. קליפות קשות שאינן משמשות למאכל בהמה (כגון קליפות שקדים או אגוזים).[5]

---

1 עפ"י רמב"ם (שמיטה ויובל פ"ה הכ"א, פ"ז הט"ו, תרומות פי"א ה"י). ועי' שבת הארץ (פ"ה הכ"א אות א-ב).

2 חזו"א (סי' יג ס"ק יא ד"ה פ"ז) וספר השמיטה (עמ' לא סעיף א) עפ"י רמב"ם (תרומות פי"א הי"א). ועיין 'כסף משנה' (פ"ז הט"ו); ספר השמיטה (שם הערה 5); 'שו"ת משנת יוסף' (ח"א סי' לח אות ד); 'שו"ת שבט הלוי' (ח"ז סי' רכד); שבת הארץ (פ"ה הכ"א אות ג-ד, פ"ז הט"ו אות א). נמסר בשם הגרי"ש אלישיב (משפטי ארץ פרק כג הערה 10, ועיין הערה 11) שאם הוריד מהגרעין את כל מה שברצונו לאכול ממנו - מותר לו לזרוק את השאר.

3 יש דיון נרחב באחרונים האם יש קדושת שביעית בקליפות תפוזים ראה הרב קוק (משפט כהן סי' פד, דעת כהן סי' רמ), הגרש"ז אויערבך (מובא בשו"ת משנת יוסף ח"א סי' ל) חזו"א (סי' יד ס"ק י ד"ה ובמ"ב, מעשרות סי' א ס"ק ל), בזמננו מכיוון שגם בתעשייה משתמשים בקליפות תפוזים, יש לכתחילה לנהוג בהם קדושה.

4 חזו"א (מעשרות סי' א ס"ק לא ד"ה וגרעינין); שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' לח אות ד). ועי' שם שדן בקדושת שביעית בגרעיני אגסים ותפוחים הנאכלים עם הפרי.

5 חזו"א (סי' יג ס"ק יא) עפ"י רמב"ם (שם). והגר"מ אליהו הורה שאסור לזרקן לפח, משום ביזיון פירות

3. שאריות מועטות שנשארות בצלחת ובסיר לאחר הבישול או הארוחה.
4. מים שבישלו בהם תפוחי אדמה וירקות שונים שלא נהוג כלל להשתמש בהם לאחר הבישול.[6]

ד. מותר לקלוף פירות וירקות אעפ"י שקליפתם ראויה למאכל,[7] וכן מותר להסיר מהם חלקים שאינם יפים (כגון: עלים חיצוניים של כרוב).[8] מן הראוי להימנע ככל האפשר מלהסיר חלקים הראויים למאכל,[9] גם אם מניח את השאריות בשקית מיוחדת.

ה. קדושת שביעית נוהגת גם בתבשיל שאחד מהרכיבים שלו קדוש בקדושת שביעית (כגון: מרק שיש בו ירק של שביעית), אם הכמות שלו אינה בטלה בשישים.[10]

ו. ענפים ריחניים ופרחים ריחניים - אסור לזרוק אותם כל זמן שיש להם ריח טוב.[11]

2. טיפול בשאריות מזון

ז. מותר לאדם לאכול (או להכין לאכילה) פירות שביעית בכל דרך רגילה ומקובלת, אף שבכך עלול להיגרם הפסד לחלק מהפרי[12] (לדוגמה: מותר לאכול חצי תפוח וכדומה, למרות הקלקול של החלק הנותר). מן הראוי לדאוג לאכילת כל הפרי, כדי למעט בהפסד.[13]

ח. מותר להניח פירות שביעית במקום נקי, אעפ"י שבוודאי ייקרבו בעתיד, מפני שאינו מפסידם באופן ישיר.[14]

ט. שאריות שאין בהן קדושת שביעית, מותר להשליכן לפח האשפה.

י. אין להשליך דברי מאכל שיש בהם קדושת שביעית לפח האשפה, מפני שהם נמאסים בכך.[15]

שביעית.

6 נמסר בשם הגרי"ש אלישיב (משפטי ארץ פרק כג סעיף יג והערה 27) שלא שייכת קדושת שביעית בדבר שאין דרך בני אדם לאכלו.

7 חזו"א (סי' יד ס"ק י) וכשם שמותר לנפות קמח גם יותר מהרגלו. עי' שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ז). ומקור הדין בתו"כ (אמור פר' ד הל' יא).

8 פאה"ש (סי' כד סעי' ג). ועי' רמב"ם (פ"ה ה"ג, ובפיה"מ תרומות פי"א ה"י).

9 משפט כהן (סי' פה); ספר השמיטה (עמ' לא סעי' ב); כרם ציון (פרק יד סעי' ב). וכ"כ הגרי"ב זילבר (הלכות שביעית סי' ה, כסא דוד ס"ק ט; משנת בנימין סי' מב) להחמיר אף אם רוצה לחתוך קליפות עבות מפני שממהר וכדו'.

10 רמב"ם (פ"ז הכ"ב). ועי' שבת הארץ (אות ב). ולענין ביעור בתבשיל כזה ראה פרק כד סעיף יא, ולענין סחורה במוצר כזה ראה פרק ט סעיף ה.

11 לעניין קדושת שביעית בענפים ופרחים ריחניים ראה פרק ה סעיפים יב- יד. והגר"מ אליהו הוסיף שגם לאחר נבילת הפרח אין לזרוק אותו לפח האשפה, משום ביזיון פירות שביעית.

12 כך נמסר בשם הגרי"ש אלישיב והגר"נ קרליץ, משפטי ארץ (פרק כא הערה 15) ולדעתם אין איסור בגרם הפסד הבא מכוח אכילת פירות שביעית.

13 כך הורה הגר"מ אליהו.

14 משפט כהן (סי' פה בסופו); חזו"א (סי' יד ס"ק י).

15 עפ"י 'משפט כהן' (סי' פה). לדעת הגר"ש ישראלי אין קדושת שביעית בשאריות מזון שאין דרך בני אדם לאוכלן לאחר שנשארו (כגון שאריות אוכל שנותרו בצלחת).

יא. דרך הטיפול העדיפה בשאריות הפירות:

1. מומלץ להכין בכל בית מתקן או כלי ייעודי ('פח שמיטה') שבו ניתן להניח את כל שאריות המזון שישנן, ורק לאחר שתירקבנה מעט, מותר להשליכן לפח האשפה.
2. כאשר מדובר בשאריות של מזון מוצק, יש להניח אותן בשקית מיוחדת ולשמור אותן בכלי הייעודי, עד שלא תהיינה ראויות למאכל אדם, ואחר כך מותר להניח את השקיית בפח האשפה.[16]
3. בכלי הייעודי אסור לערב שאריות פירות טריים עם ישנים, מפני שהם נמאסות בכך. כמו כן אסור לערב שם שאריות מזון נוזלי מסוגים שונים או לערב שאריות של נוזלים ומוצקים ביחד, אף אם ניתן להפרידם שוב לאחר זמן.

יב. אם הפירות הם ממינים שונים ולא נגרם לכל מין נזק ממשי, אפשר להקל במקום הצורך ולערבב את שאריותיהם. אם נגרם לכל מין נזק ממשי כגון בתבשילים שונים, אין לערבבם, אלא יש להכניס כל מין לשקית נפרדת ואז לזרוק ל'פח השמיטה'.

יג. מותר לזרוק את הפירות שבפח הייעודי לפח המרכזי לאחר שהפירות נרקבו ואינם ראויים למאכל אדם. בפירות יש לחכות שבוע לערך, ובתבשיל - כיומיים. מובן שאם יש בפח זה פירות שהונחו בתאריכים שונים, יש לחכות מעת הנחת הפירות האחרונים.

3. מקרים נוספים

יד. פירות המאוסים על האדם - יש בהם קדושת שביעית כל זמן שמקובל להשתמש בפירות כאלה למאכל בהמה, ומותר לזרוק אותם לפח האשפה, מפני שדבר זה אינו פוסל אותם מלשמש למאכל בהמה.[17]

טו. שאריות מזון שנשארו זמן רב מחוץ למקרר עד שנשתנה טעמן ולא מקובל יותר לאוכלן - מותר להשליכן לפח.[18]

---

16 לפי בדיקות שערך הרב ד"ר ישראל מאיר לוינגר, ההכנסה לשקית וסגירתה אינה מזרזת את תהליכי הריקבון. ואם השקיית סגורה היטב - אין השפעה לכך שהיא מונחת באשפה.למעשה יש להבחין בין פחי אשפה המרוקנים לתוך משאיות המצויידות במדחסים הקורעים את השקיות, לבין פחי אשפה המרוקנים לתוך מקומות בהם אין מדחסים. כיום הרוב המוחלט של הזבל הביתי מפונה בעזרת משאיות עם מדחסים, ולכן יש להשאיר את שאריות המזון בפח מיוחד לשמיטה, ורק לאחר מכן להוציא לפח האשפה המרכזי.

17 הרב קוק (שבת הארץ פ"ה הי"ב אות א; קונטרס אחרון סי' כא); 'תורת הארץ' (פרק ח אות כו); הגרש"ז אויערבך (סי' י אות ו ד"ה ומיהו). וכן משמע בירושלמי (מעשר שני פ"ב ה"א), ועיין ביאור הגר"א ו'פני משה' (שם); 'שו"ת ציץ אליעזר' (חי"א סי' סח אות ד). ו'תורת השמיטה' (סי' יב ציון עא) נוטה להקל עפ"י הרמב"ם (מעשרות פ"ג הי"א). לדעת החזו"א (סי' יג ס"ק כד) אמנם יש קדושת שביעית במאכל אדם שנעשה ראוי לבהמה, אך במקום אחר (סי' יד ס"ק י ד"ה נראה, מסקנה) מסתפק לומר שאין להחמיר אלא אם מקובל ע"י רוב בני אדם לתת את המאכל הזה לבהמה.

18 עיין שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות א), 'שו"ת אז נדברו' (ח"ד סי' נו) ו'כרם ציון' (פרק יג הערה 6) שהסיק שתבשיל שאינו מתקלקל בלינת לילה אחד מחוץ למקרר - אין היתר להפסידו אף לאחר לינת לילה.

טז. איסור הפסד חל גם על מרק ירקות ומים שבישלו בהם ירקות עד שקיבלו מהם טעם טוב, גם כשאין בהם ירקות שניתן לראותם (כגון מי סלק, שיש העושים מהם חמיצה), ויש להניחם בכלי הייעודי בתוך שקית, או להשאירם גלויים במשך הלילה.[19]

יז. מותר לשטוף שארית מועטה של מזון הדבוקה בדופנות הסיר, או בכלי הבישול האחרים, בקרש חיתוך, בפומפייה וכדומה.[20]

4. הפרדת פסולת

יח. בבתים שבהם מתבצעת בכל ימות השנה 'הפרדת פסולת במקור', דהיינו הפרדה במטבח הבית בין פסולת אורגנית (שאריות קליפות וירקות, קליפות ביצים, בשר וכדומה) לבין פסולת מוצקה (פלסטיק, זכוכית וכדומה), והן מושלכות לפחים שונים, ניתן להמשיך ולהפריד את הפסולת, אלא שיש לנהוג לפי ההנחיות של 'פח השמיטה'. במקום לשים את השאריות של הפסולת האורגנית בשקית ניילון, ניתן לשים אותן בשקיות נייר.

יט. בפינוי הזבל במשאיות הזבל, ובמתקן קצה שבו מתבצע תהליך ההפיכה של הפסולת לקומפוסט (באופנים השונים), מותר לפנות ולעבד את הפסולת כרגיל, כבכל שנה.[21]

5. האכלת בעלי חיים בשאריות

כ. מותר לתת לבעלי חיים קליפות ושאריות של פירות שיש בהן קדושת שביעית, שאינן מיועדות כבר למאכל אדם.[22]

כא. דברי מאכל הראויים למאכל אדם - אסור להשתמש בהם למאכל בעלי חיים.[23]

---

19 'כרם ציון' (פרק יג הערה 16) עפ"י רמב"ם (שמיטה ויובל פ"ז הכ"ב; מאכלות אסורות פט"ו ה"ח). לעניין עצמות שנתבשלו במרק עם ירקות של שביעית, עיין 'שו"ת שבט הלוי' (ח"ז סי' קפ אות ב) שכתב שמכיוון שאין דרך להשתמש בהן למאכל אדם או בהמה - אין בהן קדושת שביעית. הגר"מ אליהו כתב שאם הן ראויות לאדם (על ידי מציצה וכדומה) יש בהן קדושת שביעית, ואם לא - אין בהן קדושת שביעית כלל.

20 הגר"ח ברלין (בספר השמיטה עמ' לא הערה 5) עפ"י רמב"ם (תרומות פי"א הי"ד-הט"ו). ועיין מהר"י קורקוס (שם) שהסביר את דברי הרמב"ם באופנים שונים, ומהם ניתן ללמוד לענין שביעית. ואכן ה'מקדש דוד' (סי' נט ס"ק ד ד"ה כתב הרמב"ם) כתב עפ"י התוספתא (פ"ז ה"ב) שיש קדושת שביעית בשאריות מזון. ובמשפטי ארץ (פרק כג סעיף 22) הביא ראיה להיתר מה'כסף משנה' (הל' מעשה הקרבנות פ"י ה"י). ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ב).

21 מכמה טעמים: א. ההכנסה לפח זה הוא רק לאחר שהשאריות הן במצב של ריקבון מסוים, ובמקרים רבים הפסולת אינה ראויה אפילו למאכל בהמה. ב. מכיוון שרוב החקלאים מוכרים את הקרקע בהיתר מכירה אין בפירותיהם קדושת שביעית, ואם כן רוב השאריות שמגיעות אינן קדושות בקדושת שביעית, ו'כל דפריש מרובא פריש'.

22 מכיוון שאינם עומדים עוד למאכל אדם באופן רגיל, 'פאת השלחן' (סי' כד סע' יז וס"ק נה).

23 רמב"ם (פ"ה ה"ה). ועיין שבת הארץ (שם). לעניין עצמות שנתבשלו במרק עם ירקות של שביעית, אם מותר לתת אותן לכלבים, ראה לעיל סעיף טז בהערה.

כב. דברי מאכל שנפסלו ממאכל אדם - מותר לתת אותם לבעלי חיים.[24] היתר זה מותנה בכך שלא ניתן להחזיר את המצב לקדמותו ולהכשיר את המאכל לאדם.[25]

כג. ירקות ופירות שנאכלים רק כשהם קלופים, ואדם לא יבוא כלל לאכול את הקליפות, מותר לתת את הקליפות מייד לאחר הקילוף לבעלי חיים, ואין צורך לחכות לריקבונם.

6. קומפוסט – דשונת

כד. הבעייתיות בקומפוסטר היא העובדה שמכניסים למכשיר באופן רציף שאריות של פירות וירקות, דבר שגורם בהכרח לריקבונם, ואילו אין להפסיד פירות שביעית.

כה. ניתן לשים את שאריות המזון על גבי שקיות נייר או עיתונים וכדומה (כך לא גורמים לריקבון בידיים), ולערבב את התכולה שבמתקן רק כשבוע לאחר הנחת הפירות האחרונים במתקן. מותר להוסיף חומרים שגורמים לריקבון נוסף (תולעים אדומות, 'בוקאשי') רק כשבוע לאחר הנחת הפירות האחרונים במתקן.

כו. מותר להכניס עם שאריות המזון הקדוש בקדושת שביעית שאריות של חומרים שאינם קדושים, בתנאי שאינו מפסיד את פירות השביעית.

כז. לאחר שתהליך הכנת הקומפוסט הסתיים, מותר להוציא את הקומפוסט לתוך שקים ולהניחו במחסן בצורה מסודרת, אך אין לעשות ממנו ערמות בחצר. מותר לפזר אותו כפי הנחיות הדישון.

כח. אין להניח בשביעית מתקן חדש של קומפוסט על גבי הקרקע, משום שבכך הוא מטייב את הקרקע שעל גביה המתקן מונח, אך ניתן להעמיק את הבור בתוך האדמה ולהניח שם שאריות, או להניח את הקומפוסטר במקום שאין בו צמחים.[26]

7. טיפול בשאריות מזון הקדושות בקדושת שביעית במטבח הציבורי

כט. במטבחים גדולים כגון בסיסים צבאיים, בשירותי הסעדה (קייטרינג), במלונות וכדומה, שאריות אוכל שיש בהן קדושת שביעית יוצרות בעיה שאינה פשוטה כל עיקר, אך אין ספק שאין להימנע מקניית תוצרת שביעית בשל כך, שכן קניית תוצרת זו מחזקת את החקלאים שהם המתמודדים העיקריים עם ניסיון מצוות השביעית.

ל. מכיוון שבמטבחים ציבוריים כמות התוצרת המעובדת גדולה, יש להיערך מראש ולהכין כלי אחסון גדולים עבור שאריות המזון הקדושות בקדושת שביעית. יש לוודא כי כלים אלו מאושרים גם מבחינת נוהלי משרד הבריאות בנושא עודפי מזון.

---

24 'פאת השולחן' (סי' כד סעיף יז וס"ק נה).

25 הרב קוק (שבת הארץ פ"ה הי"ב אות א).

26 ראה הרב י. עמיחי (התורה והארץ ג עמ' 234).

לא. עיבוד התוצרת במטבח:

1. מותר לקלף את התוצרת כרגיל. את הקליפות שעדיין ראויות למאכל אדם יש לשמור בתוך פח ייעודי, למשך מספר ימים, ולאחר מכן להשליכן לפח הראשי.
2. מותר לקלוף את תפוחי האדמה במכונת הקילוף הרגילה, גם אם בשל כך הקליפות מוזרמות ישירות לביוב.[27]
3. מותר לעבד את כל סוגי הפירות והירקות שישנה רגילות לעבדם.
4. מומלץ לתכנן את התפריט באופן שבו הפרי שמשתמשים בו ינוצל ברמה המיטבית.

לב. שטיפת כלי העיבוד, כלי ההגשה וכלי האוכל מותרת כרגיל, אולם את שאריות המזון הקדושות בקדושת שביעית, גם כשהן בתערובת עם מזון שאינו קדוש, יש להניח בכלי הייעודי לכך.

לג. אין מניעה לערבב פירות או תבשילים שיש בהם קדושת שביעית עם פירות או תבשילים שאין בהם קדושת שביעית, ובלבד שלא יתקלקלו או יגרם להם נזק עקב הערבוב.[28]

לד. הדרך הטובה ביותר, הן מהבחינה ההלכתית והן מהבחינה החינוכית, היא להודיע למסובים באילו פירות וירקות יש קדושת שביעית, ולהניח באמצע השולחן כלי ובו המסובים יניחו רק את שאריות הפירות והירקות הנ"ל.

לה. אם בשל נוהלי משרד הבריאות לא ניתן לשמור אוכל שבושל וחומם מטעמי בריאות, מותר לאסוף את כל האוכל שנותר ושלא ניתן לשומרו, להכניסו לשקיות ניילון ולהשליכו לפח, מכיוון שבמקרים אלו אין עירוב של אוכל חדש וישן. האוכל מצוי בשקיות, והוא מפונה ונקבר באתרי הטמנה לאחר מספר ימים מועט.

27 ראה הרב י. עמיחי (קילוף תפוחי אדמה הקדושים בקדושת שביעית על ידי מכונה, אמונת עתיך 39).
28 עי' שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ז).

פרק כא: שימושים נוספים בפירות שביעית

1. יסודות ההלכה

א. פירות שביעית ניתנו לא רק לאכילה ולשתייה אלא לשימושים נוספים הדומים לאכילה, כגון הדלקה וסיכה בשמן.[1] שימושים אחרים, שאינם דומים לאכילה - אסורים. ההגדרה הכללית לשימושים המותרים היא "הנאתו וביעורו שווה",[2] דהיינו שבזמן ההנאה מהפרי, הוא גם כלה מהעולם.

2. הדלקת הנר

ב. שמן העשוי מזיתים (או מצמחים אחרים) שיש בהם קדושת שביעית - מותר להשתמש בו למאור.[3] לכן מותר להדליק בו נרות שבת שנועדו לשימוש האדם.[4]

ג. אין להשתמש בשמן של שביעית לשם הדלקה שאינה להנאת האדם, כגון הדלקת נרות חנוכה שאסור ליהנות מאורם,[5] וכן הדלקת נר זיכרון (יארצייט) או נר משמן בעמוד התפילה של בית הכנסת.[6]

ד. אסור לשפוך שמן של שביעית להדלקה בתוך מדורה.[7]

---

1 תו"כ (בהר פר' א הל' י); רמב"ם (פ"ה ה"א).

2 סוכה (מ ע"א); בבא קמא (קב ע"א). ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"י אות א).

3 רמב"ם (פ"ה ה"א וה"ח). לביאור מקור הדין ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"א הערה 1).

4 'כרם ציון' (פרק יג סעיף טו).

5 'בית רידב"ז' (סי' ה סעיף ט בהג"ה לפאה"ש); 'בצאת השנה' (עמ' נח סעיף ח). וכך הורה הגר"מ אליהו, והוסיף שיש להחמיר גם בהדלקת ה"שמש" בשמן של שביעית, מפני שיש אוסרים שימוש לאורו לכתחילה. לדעת הגרש"ז אויערבך הדבר מותר מפני שלדעתו התורה התירה כל הדלקה בפירות שביעית, ובלבד שלא תהיה השחתה של השמן. ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ח אות ב).

6 ספר השמיטה (עמ' לב סעיף ב). ב'שו"ת יביע אומר' (ח"ג יו"ד סי' יט) הסיק שמותר להדליק נרות אלו בלילה. ועיין 'בצאת השנה' (עמ' נט הערה 11); שבת הארץ (פ"ה ה"ח אות ב).

7 רמב"ם (פ"ה ה"ח). ועיין שבת הארץ (הערה 3).

3. שימושי רפואה

ה. נאמר בתורה:[8] "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה". מכאן למדו חז"ל: "לאכלה - ולא למלוגמא (תרופה)".[9]

ו. איסור זה כולל שני חלקים:

1. אין להכין תרופות ומשחות מפירות שיש בהם קדושת שביעית.[10]
2. אין לאכול או לשתות פירות שביעית כשניכר שעושה כן לרפואה, אך אם משתמש בהם באופן שמשתמשים בו גם אנשים בריאים, כחלק ממאכל - מותר.[11]

ז. מותר לשים משקה חריף בפה לצורך שיכוך כאב שיניים, אם בולע אותו לבסוף.[12] קל וחומר שמותר לשתות משקה חריף באופן הרגיל (או כתוספת לתה), אף על פי שכוונתו לשכך בכך את הכאב.

ח. אסור לגרגר שמן של שביעית לשם שיכוך כאבי גרון,[13] אבל מותר לשתות משקה מבושל בשמן (כגון מרק עוף) לשם הקלה על הכאב.

ט. מותר להשתמש במאכל בהמה לתרופה.[14]

י. צמחי מרפא שלא מקובל להשתמש בהם אף למאכל בהמה - אין בהם קדושת שביעית, ומותר לאוכלם ולהכין מהם תרופות בכל דרך.[15]

יא. אין להכין ויטמינים מפירות שביעית, אף על פי שהם מיועדים גם לאנשים בריאים.[16]

יב. מותר ליטול תרופות שיש בהן מרכיבים הקדושים בקדושת שביעית, אף אם הכנתן הייתה בדרך שאינה מותרת.[17]

---

8 ויקרא (כה, ו).

9 סוכה (מ ע"ב); רמב"ם (פ"ה ה"י).

10 רמב"ם (פ"ה ה"י והי"א). ועיין שבת הארץ (פ"ה הי"א אות א).

11 תוספתא (פ"ו ה"ב). ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ג). ההגדרות המעשיות הן כמו בהלכות שבת. לעניין זה ועיין שמירת שבת כהלכתה (פרק לד סעיף ד-ה).

12 ראה בהערה הקודמת. וכך הורה הגר"מ אליהו, והוסיף שמותר גם לשים קוניאק בתה כדי לשתות אותו.

13 עפ"י רש"י (ברכות לו ע"א ד"ה תחילה); רמב"ם (שבת פכ"א הכ"ד). ולדעת התוס' (ברכות שם ד"ה לא) אסורה גם שתייה לשם רפואה אם אין זו דרך בריאים.

14 רמב"ם (פ"ה הי"א). הרב קוק (שבת הארץ פ"ה הי"א אות ו, ועיין הערה 31) כתב עפ"י גירסת הגר"א בירושלמי (פ"ז ה"א) שהיתר זה מותנה בכך שלא ישנה את צורתו בניגוד לדרך השימוש המקובלת (כגון סחיטה). על פי גירסת הדפוסים בירושלמי אין איסור לסחוט מאכל בהמה לצורך תרופה לאדם. וכ"כ הרש"ס (שם, הוצאת תבונה ד"ה מלוגמא). ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ט הערה 4, הי"א אות ו והערה 34).

15 חזו"א (סי' יד ס"ק ה ד"ה ונראה); שבת הארץ (פ"ה הי"א אות ב).

16 'כרם ציון' (פרק יג סעיף יז); שבת הארץ (פ"ה הי"א אות א).

17 עפ"י 'ערוך השולחן' (סי' פא סעיף ז). ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ד והערה 36, פ"ה ה"כ הערה 20). יש להקל אף אם יש בתרופות אלו מרכיבים שנעשו מספיחין (כגון עמילן). לעניין זה עיין 'כרם ציון' (פרק יג; 'גידולי ציון' ס"ק י); שבת הארץ (פ"א ה"ו הערה 42, פ"ד ה"ב אות ג, פ"ו ה"ב אות ג).

4. סיכה

יג. מותר להשתמש בפירות שביעית לצורך סיכת הגוף בפירות שזו הדרך המקובלת להשתמש בהם (כגון שמנים שונים), אך אין להשתמש בפירות שלא נהוג לסוך בהם, כגון יין, או שהם נפסדים בכך, כגון אבוקדו.[18]

יד. אין להכין משחות ומוצרי קוסמטיקה שונים משמן ומפירות אחרים של שביעית.[19]

טו. אדם שרגיל לסוך בשמן - מותר לו לסוך את הגוף או את הראש בשמן של שביעית גם לצורך רפואה,[20] אבל אין להשתמש בצמר גפן לשם כך.[21]

טז. אין להשתמש בפירות או שמן של שביעית לסיכת כלים[22] או בהמה.[23]

5. צביעה

יז. מותר להשתמש בפירות שמיועדים לצביעה, אך אין לצבוע בהמה בצבעים אלו.[24]

יח. צבעים המיועדים למצווה, כגון עפצים לכתיבת ספר תורה או לצביעת תפילין - יש בהם קדושת שביעית, ומותר לכתוב ולצבוע בהם.[25]

6. ניקיון

יט. אין להשתמש בלימון ובחומץ משביעית לצורך הברשת בגדים או הברקת סירים וכדומה.[26]

---

18 עפ"י יומא (עו ע"ב); רמב"ם (פ"ה ה"א וה"ו); שבת הארץ (פ"ה ה"ו אות א). ומ"מ אסור לסוך במרחץ: רמב"ם (שם). ועיין שבת הארץ (אות ד).

19 רמב"ם (פ"ה ה"ו). ועיין שבת הארץ (אות ב), שם מובאת מחלוקת בטעם האיסור, אם משום שפוסל את השמן לאכילה או משום שמפחית את כמותו. וניתן להסיק מכך גם לגבי שמן שאינו ראוי למאכל, כגון שמן חוחובה. לגבי דין קניית מוצרי קוסמטיקה מאדם החשוד על השביעית, עיין שבת הארץ (פ"ה ה"ו אות ג).

20 'פאת השולחן' (סי' כד סעיף ט וביש"ר ס"ק לד); שבת הארץ (פ"ה ה"ו אות ד).

21 'פאת השולחן' (סי' כד סעיף ט, ועיין סעיף י וס"ק לג-לד); שבת הארץ (פ"ה ה"ו אות ד והערה 19). הגר"מ אליהו הורה שאסור לסוך את השיער בשמן של שביעית לשם הסרת כינים וכדומה, שכן אינו נעשה כדרך בריאים. המקלים מסתמכים על כך שהשמן אינו נספג בשיער, וחלק גדול ממנו יורד על ידי המסרק או בחפיפה שאחרי הסיכה.

22 רמב"ם (פ"ה ה"ז, פ"ו ה"י).

23 הרב קוק (שבת הארץ פ"ה ה"ב אות ב והערה 10).

24 רמב"ם (פ"ה ה"א וה"ט). היתר הצביעה חל גם על כלים המיועדים לשימוש האדם: מאירי (ב"ק קא ע"א, מובא בשטמ"ק ד"ה ת"ש בגד). ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"א אות ב).

25 רש"ס (פ"ח ה"א ד"ה ומשני ר' יוסי); 'מנחת שלמה' (סי' מב, סי' נא אות יג). ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"ט אות ג). הגר"מ אליהו העיר שיש בעיה בשימוש בצבע למטרה זו, מפני שהוא חייב בביעור.

26 'בצאת השנה' (עמ' נח סעיף ז). הרמב"ם (פ"ה ה"י) כתב שיש קדושת שביעית במיני כובסין, כמו: בורית ואהל, ומתוך כך כתב שמותר לכבס בהם. לעומת זאת, במינים אחרים שיש בהם קדושת שביעית כתב שאסור לכבס. ועיין שבת הארץ (פ"ה ה"י אות ב). לדעת ה'כסף משנה' (פ"ה ה"י) יש קדושת שביעית בכל מיני הכבסים. ולדעת מהר"י קורקוס (שם) אין קדושת שביעית אלא במינים שהנאתן וביעורן שוה. ועיין שבת הארץ (אות ב). הגר"מ אליהו העיר שבקליפת הלימון אין קדושת שביעית, ומותר להשתמש בה למטרות אלו. לעניין כביסה במאכל בהמה ועיין שבת הארץ (פ"ה הי"א אות ו).

7. שימושים שונים

כ. הרוצה לתלות פירות שביעית לנוי בסוכה, יאמר: 'איני בודל מפירות אלו כל בין השמשות של שמונת ימי הסוכות'. בכך יהיה מותר לו להשתמש בהם בכל עת, גם במהלך חג הסוכות.[27]

כא. אסור להכין כלים וכדומה מפירות שביעית,[28] וכן אין לחקוק צורות בפירות שביעית לשם נוי, או לעשות מהם צורות שונות,[29] אם לא אוכלים אח"כ את שאר החלקים. אך אם הפרי נאכל לאחר מכן- מותר.[30]

8. שמנים אתריים

כב. שמנים שמשמשים בדרך כלל לסיכה או לריח, מותר להפיק מהם את השמנים שלהם. צמחים שהשימוש הרגיל שלהם הוא לאכילה, אין להפיק מהם שמנים אתריים.

לכן:

כג. אין לעשות שמנים אתריים לסיכה או לרפואה מפירות הראויים למאכל.

כד. צמחים המשמשים בעיקר לאכילה, לתבלינים וכדומה, ויש כאלו שמפיקים מהם שמן לצרכים רפואיים, יש בהם קדושת שביעית, ואין להפיק מהם שמן. לכן אין לעשות שמן מצמחים כגון: רוזמרין, מליסה, מנתה, נענע, לואיזה, זעתר, מרווה, אורגנו, בזיליקום, שיבה, פטרוזיליה, סטיביה, זוטה לבנה, עשב לימון, מיורם והדומים לאלו.

כה. צמחים שאין להם פרי, אך יש בעליהם שמנים שמיועדים לסיכה, יש בשמנים המופקים מהם קדושת שביעית, ומותר להפיק אותם בשמיטה: גרניום, אקליפטוס, לבנדר, אלוורה, טיון דביק, פגם, סרפד וכו'.

כו. צמחים שעיקר ייעודם לסיכת האדם, יש בהם קדושת שביעית, ומותר לסוך בהם, אבל אסור לעשות מהם שמנים להרחה.

---

27 נמסר בשם הגרי"ש אלישיב (משפטי ארץ פרק כד סעיף א, ועיין הערה 2) שהדבר מותר. והגר"מ אליהו הורה שמכיוון שנויֵי סוכה אסורים בהנאה כל שמונת ימי החג - הדבר אסור בפירות שביעית, אלא אם יתנה כדין שאינו בודל מהם כל שבעה.

28 עפ"י רש"ס (פ"ב ה"ז ד"ה עלי קולקסיא) שכתב בפירושו הראשון שכל שימוש במאכל לצורך אחר נחשב שינוי מדרך שימושו, ועפ"י החזו"א (סי' יג ס"ק ח) המסביר שכל שימוש שאינו לאכילה - חשוב כסחורה. ועיין שבת הארץ (פ"ד הי"ח אות ח, פ"ה הי"א אות ו). הגר"מ אליהו העיר שמותר להשתמש לשם כך בקליפות של פירות.

29 אף שאינו מפסיד בכך כלום, מפני שניתן לבשל את כל החלקים ולאכלם, נראה שאסור משום שבסופו של דבר הכול הולך לאיבוד.

30 בירושלמי (פ"ב ה"ז) וביאור הגר"א (שם), מבואר שמה שאסרו להשתמש בפירות שביעית בתור כלים היינו משום שמפסידם בכך. ומכאן שאם אין בעשיית הכלי משום הפסד לפרי - נראה שמותר. לטעמו של החזו"א נראה שמותר מפני שגם כך האבטיח והאשכולית נשארים מיועדים לאכילה. וכן יש לומר בדעת הרש"ס (פ"ב ה"ז ד"ה עלי קולקסיא) בפירושו השני. אך לפי פירושו הראשון, אסור לעשות כלי על אף שאין בכך משום הפסד לפרי. וכך סבור בעל ה'אמונת יוסף' (שם, ד"ה הורי, פ"ז ה"א ד"ה א"ל אתון).

9. שזירת פרחים וענפים

כז. מותר לשזור פרחים, ענפים וכדומה מצמחים שגדלו בשביעית, שכן באלו אין קדושת שביעית. יש לגזום אותם מהעץ בשינוי, או באופן שאינו מיטבי לצמח.

כח. מותר אף לייבש פירות כגון קליפות לימון לשם נוי, כאשר מניחים אותם במקום מסודר. יש לנהוג בהם קדושה כל עוד הם ראויים למאכל, וריחם לא פג.

פרק כב: ביעור פירות שביעית

1. מהו הביעור?

א. נאמר בתורה:[1] "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול", ודרשו חכמים: "כל זמן שחיה אוכלת ממין זה מן השדה - אתה אוכל ממה שבבית, כלה לחיה מן השדה - חייב אתה לבער אותו המין מן הבית".[2]

ב. בהגיע זמנה של מצוות הביעור - צריך כל אדם להוציא מביתו את פירות השביעית שנותרו ברשותו מאותו המין ולהפקיר אותם לעניים ולכל אדם, כפי שיתבאר לקמן.[3]

2. על מה חלה חובת ביעור?

ג. חובת הביעור חלה על כל פרי או ירק שגדל בארץ ישראל, ושיש בו קדושת שביעית, כגון:[4]

1. מאכל אדם.
2. מאכל בהמה.
3. צמחים המיועדים לצביעה.
4. פרחים המיועדים לריח.
5. מוצרי מזון שהופקו מפירות שביעית: יין, שמן, ריבות וכדומה. חובה זו חלה גם אם עיבוד הפרי נעשה באופן אסור.[5]
6. קליפות וגרעינים המיועדים למאכל אדם או בהמה.[6]

ד. אין חובת ביעור בפירות שאין בהם קדושת שביעית, כגון:

1. ירקות שגדלו בחממת מצע מנותק.

---

1 ויקרא (כה, ז).

2 תורת כהנים (בהר פר' א הל' ח); רמב"ם (פ"ז ה"א). לדעת רש"י (יומא פג ע"א ד"ה טבל) חובת הביעור בשביעית מדין תורה. ואילו לדעת הרמב"ן (ויקרא כה, ז) חובת הביעור היא מדרבנן וחלק ממצוות ההפקר. ועיין שבת הארץ (פ"ז ה"ג אות ב).

3 ראה תוספתא (שביעית ח, ד).

4 משנה (שביעית ז, א).

5 ספר השמיטה (עמ' מג סעיף ב).

6 שביעית (פ"ז ה"ג). הרמב"ם (פ"ז הט"ו) כתב לעניין קליפות וגרעינים שאין בהם ביעור. וביאר בפאת השולחן (סי' כז ס"ק לו) שמכיוון שאינם ראויים לאכילה אלא בשעת הדחק, אין בהם ביעור. ועיין שבת הארץ (פ"ז הט"ו הערה 3).

2. פירות שגדלו בקרקע של גוי.[7]
3. פירות שגדלו בשטח שנמכר בהיתר המכירה.
4. פירות וירקות השייכים לשנה השישית ונלקטו בשביעית (ראה פרק יג).

3. מקרים שבהם לא חלה חובת ביעור

ה. גם המחמירים לנהוג קדושת שביעית בפירות שגדלו בקרקע של גוי, אינם חייבים לבער פירות אלו.[8]

ו. אין חובת ביעור על פירות שבשעת הביעור מופקרים או נמצאים ברשות אוצר בית דין,[9] אבל יש לבער פירות שנלקחו לפני כן מן ההפקר או מאוצר בית הדין.

ז. אין חובת ביעור על פירות שעדיין לא נקטפו מהעצים. פירות אלו נפטרו מביעור, ואין חובה לבערם לאחר זמן הביעור.[10] מקרה זה שכיח בגינות פרטיות, בהן נותרים פירות על העצים בזמן שכבר לא ניתן למצוא את הפרי בפרדסים ומטעים.

ח. חובת הביעור חלה על פירות שאינם מתקיימים משנה לשנה. אולם פירות שאינם כלים מהשדה (כגון פקעות רב שנתיות, צמחי תבלין, נענע וכדומה) - לא חלה עליהם חובת ביעור.[11]

ט. פירות שביעית שאינם נגמרים בשדה אלא לאחר הופעת פירות שמינית (כגון צמחי תבלין שונים) - פטורים מביעור,[12] והוא הדין במקרה שיש בארץ פירות מאותו מין במקומות שאין בהם קדושת שביעית (כגון בשדות גויים) או בגבולות עולי מצרים.

י. כשם שחלה חובת ביעור של מאכלי שביעית, כן יש לבער את "דמי השביעית", שהם

---

7 עיין שבת הארץ (פ"ד הכ"ט אות ב/2).

8 המבי"ט (ח"א סי' כא ד"ה כתב, סי' שלו ד"ה ואם; ח"ג סי' מה) מביא את דברי ר"ש הזקן, שאפילו אם יש קדושת שביעית בשל נוכרים, אין בהם חיוב ביעור. ועיין שבת הארץ (פ"ד הכ"ט הערה 10; פ"ז ה"א אות ו). הרש"ס (פ"ו הסוף ה"א, פ"ט מ"ח ד"ה ולעניין ביעורן) החמיר וטען שיש ביעור גם בפירות נוכרים. ועיין שבת הארץ (פ"ד הכ"ט אות ב/1, פ"ז ה"א אות ו). לדעה זו כתב הרידב"ז (מובא בספר השמיטה עמ' מו הערה 6) שאם קנה מהעכו"ם לאחר שעת הביעור מלכתחילה עליו להפקיר בשעת הקנייה, ובדיעבד הפירות מותרים.

9 חזו"א (סי' יא ס"ק ז). ועיין שבת הארץ (פ"ז ה"ג אות ב/4; פ"ז ה"ו אות ב). לדעת הרש"ס (פ"ט מ"ג ד"ה ואני אומר) יש לבער גם פירות שברשות בית הדין. וכן דעת הגר"מ אליהו. והוסיף שמכיוון שלדעת הרמב"ם לא הוזכר עניין אוצר בי"ד, יש להחמיר בביעור פירות אלו. ועיין חזו"א (סי' יא ס"ק ז ד"ה אם).

10 חזו"א (יא, ז ד"ה אם הגיע).

11 שביעית (פ"ז מ"א); רמב"ם (פ"ז ה"א). בהגדרת זמן "כלה לחיה" נחלקו הפוסקים, עיין שבת הארץ (פ"ז ה"א אות א).

12 בית רידב"ז (סי' ח סעיף יג, סימן ה סעיף יח בהג"ה לפאת השולחן, הערה למשמרת הבית אות ל דף כב ע"ב); הרב קוק (שבת הארץ פ"ד הט"ז אות ג, ועיין קונ"א סי' כד); הגרש"ז אויערבך (כרם ציון פרק יז; גידולי ציון ס"ק א; מנחת שלמה סימן נא אות טו). ועיין שבת הארץ (פ"ז ה"א אות ה). והגר"ש ישראלי סבר שאף אם נותרו פירות בעצי ערלה, שאר העצים פטורים מביעור.
החזו"א (סימן טו ס"ק ג ד"ה נראה, ובמש"כ) אמר שרק פירות הקדושים בקדושת שביעית פוטרים מביעור. וכן משמע מהרש"ס (פ"ז מ"ב ד"ה וקוצה). ועיין שבת הארץ (פ"ז ה"א אות ה הערה 16).

מטבעות הכסף שקנו בהם פירות הקדושים בקדושת שביעית.[13]

יא. המבשל או הכובש פירות שביעית עם מאכלים שאין בהם קדושת שביעית, ופירות השביעית נתנו טעם באותם דברים, יש לבער גם מאכלים אלה בהגיע שעת הביעור של פירות השביעית מאותו המין.[14]

יב. פירות שביעית שנתערבו עם פירות מאותו המין שאין בהם קדושת שביעית, כל התערובת חייבת בביעור, גם אם הכמות של פירות השביעית בתערובת מזערית.[15]

4. קביעת זמן הביעור

יג. חובת הביעור משתנה בכל מין לפי תכונת גידולו ואכילת החיה מהשדה.[16] כל הארץ נחשבת לאזור אחד לדין ביעור.[17]

יד. חז"ל קבעו זמני ביעור למינים אחדים. זמנים אלו תקפים כאשר לא ידוע מתי אותם מינים כלו בשדה.[18] לזמנים אלו ראה בנספח ביעור פירות שביעית.

טו. פרי שיש לו שני יבולים בשנה (כגון לימון) - זמן הביעור שלו הוא מועד כילוי היבול השני.[19] פירות שיש להם זנים שונים, זמן הביעור ייקבע בהם על פי הזן האפיל יותר (בתפוזים למשל ייקבע זמן הביעור על פי הוולנסיה הראויה למאכל רק באביב של השנה השמינית).

טז. מועד הביעור של האתרוג הוא בשנה השמינית, כשכלים האתרוגים של השביעית.[20]

---

13 שביעית (פ"ז מ"א); רמב"ם (פ"ז ה"ז).

14 מקדש דוד (סי' נט אות ב ד"ה אמרינן הכובש); שבת הארץ (פ"ז ה"ו אות ג והערה 10; פ"ז הכ"א הערה 3). לדעת הריבמ"ץ (פ"ז מ"ז) יש להקל אם מוציאים את פירות השביעית לפני שעת הביעור, ונשאר רק טעם הפרי. ועיין שבת הארץ (פ"ז הכ"א אות א/3).

15 רמב"ם (פ"ז הכ"ב). הר"ן (נדרים נח ע"א ד"ה אבל) אמר שרק כשנתערב קודם שעת הביעור אוסר בכל שהוא, אבל אם נתערב לאחר שעת הביעור בטל בנותן טעם. עיין שבת הארץ (פ"ז הכ"ז אות ב/3).

16 שביעית (פ"ט מ"ב); רמב"ם (פ"ז ה"י).

17 בזמן חז"ל היו שחילקו את ארץ ישראל לשלושה אזורי ביעור שונים והיו שחילקו לתשעה אזורי ביעור (שביעית פ"ט מ"ב); רמב"ם (פ"ז ה"ט ה"י). אך לדעת חכמת אדם (שערי צדק פרק יט סעיף ט) בימינו יש לכל הארץ דין אזור ביעור אחד מפני שמובילים את פירות השביעית לכל אזורי הארץ. והגר"מ אליהו הוסיף בטעם הדבר שכיום תכונת הגידול דומה בכל האזורים. ועיין שבת הארץ (פ"ז הי"א אות ד).

18 עפ"י שביעית (פ"ט מ"ג). הגר"ש ישראלי (הערת עורך, ברקאי ה, עמ' 119-122) ושו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' לו בסופו) כתבו שבמציאות בימינו אין ענבים בכרמים החל ממחצית החורף. ולכן יש לבער מספק מתקופה זו. ועיין שבת הארץ (פ"ז הי"א אות ב); ברקאי (ח"ה עמ' 103-128); המעיין (תמוז תשמ"א, עמ' 3).

19 עפ"י שביעית (פ"ט מ"ד). כמו כן הגרש"ז אויערבך (כרם ציון פרק יז; גידולי ציון ס"ק א; מנחת שלמה סי' נא אות טו).
בחידושים וביאורים (שביעית סי' ו ס"ק ד ד"ה שביעית) כתב שאם הפירות השניים לא הבשילו בכלות הפירות הראשונים, יש לבער את הפירות הראשונים כשמגיע זמן ביעורם. ועיין שבת הארץ (פ"ז ה"ה אות ה).

20 הרב קוק (שבת הארץ, קונ"א סי' כד); ספר השמיטה (עמ' מה סעיף ט והערה 4). בכרם ציון (פרק יז סעיף יד) מובא שיש פוטרים אתרוג מביעור. ועיין שבת הארץ (פ"ד הי"ב אות ו-ח). הגר"מ אליהו הוסיף שבאתרוג התימני אין ביעור, מפני שכל הזמן יש אתרוגים על העץ, אבל באתרוגים אחרים בדרך כלל יש

יז. זמן הביעור הגיע אף אם מין מסוים כלה לחיה מהשדה אבל נותרו פירות ממנו בחצר המשתמרת,[21] או אם פרי מסוים כלה לחיה משדה הבעל, אבל קיים עדיין בשדות שלחין שמשקים אותם.[22]

יח. אם כל הפירות מאותו מין גדלים רק באמצעים מלאכותיים ואין פירות הגדלים באופן טבעי - זמן הביעור הוא כשיכלו הפירות הגדלים באמצעים מלאכותיים.[23]

יט. זמן הביעור בירקות שגדלים בחממות או בבתי רשת ייקבע על פי הכללים כדלקמן:

1. אם רוב הירקות מאותו סוג גדלים בשדה פתוח - שעת הביעור היא לפי שאר השדות.
2. אם רוב הגידול הוא בחממות, והחממה איננה שמורה (כגון שיכולים להיכנס לתוכה בכל זמן) - זמן הביעור הוא כשנגמרים הירקות שבחממה.
3. אם כל הגידול הוא בחממה - זמן הביעור הוא כשכלו הירקות שבחממה.[24]

כ. קליפות וגרעינים המיוחדים לבהמה (או לשימוש אחר שקדושת שביעית חלה עליו) שנשמרו בנפרד מהפירות (כגון קליפות הדרים המיועדות לרפתות) - זמן ביעורם ייקבע על פי הזמן שבו הקליפות והגרעינים נרקבים בשדה.[25] אבל אם הקליפות והגרעינים מיועדים למאכל אדם (כגון קליפות תפוז שמכינים מהן סוכריות), או שהם נשמרים עם הפירות - ייקבע זמן ביעורם לפי זמן ביעור הפירות עצמם.[26]

5. מי חייב לבער?

כא. חובת הביעור חלה רק על אדם שיש ברשותו פירות שביעית בכמות העולה על מה שדרוש לכל אחד מבני הבית למזון לשבוע אחד (מזון ג' סעודות).[27] בחישוב הכמות של מזון ג' סעודות ניתן לחשב גם סעודות גדולות באופן מיוחד, כגון יין עבור ארבע כוסות לליל הסדר, סעודות מצווה, שמחות שונות וכדומה.

כב. בהגיע שעת הביעור, מותר להניח בביתו מזון לשבוע אחד לכל אחד מבני הבית, או לתת לכל אדם מישראל שאין בידו מזון לשבוע אחד מפירות שביעית אלו.[28]

ביעור.

21 שביעית (פ"ט מ"ד); שבת הארץ (פ"ז ה"ד אות ב).

22 תוספתא (פ"ז הי"ב); שבת הארץ (פ"ז הי"א אות ה).

23 תוספתא (פ"ז הי"ב) עפ"י הגהת הגר"א (אות כ); שבת הארץ (פ"ז הי"א אות ה).

24 שו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' לה). ועיין שבת הארץ (פ"ז הי"א אות ה).

25 רמב"ם (פ"ז הט"ו).

26 ספר השמיטה (עמ' מד סעיף ה).

27 עפ"י שביעית (פ"ט מ"ח); תוספתא (פ"ח ה"ד); רמב"ם (פ"ז ה"ג). ועיין שבת הארץ (שם אות א). חזו"א (סי' יא ס"ק ו ד"ה ובענין), הגדרת שבוע לעניין זה היא הכמות הממוצעת שאדם רוכש לביתו בכל קנייה, וכן הגדרת 'מעט מעט' שמותר לבעלים לאסוף היא לכמה ימים. ומובא בחזו"א הנ"ל שג' סעודות הכוונה היא לצרכים הבסיסיים של האדם

28 שביעית פ"ט מ"ח, תוספתא (פ"ח ה"ד), רמב"ם (פ"ז ה"ג) ועי' שבת הארץ (שם אות א).

כג. אין המחזיק בפירות חייב לאכול את כל הכמות בשלוש הסעודות הקרובות, ומותר לו לאכול מהם בכל זמן.

כד. יש לקיים מצוות ביעור אם נשארו ברשותו פירות רבים יותר ממזון שלוש סעודות, ולא מצא מישהו שיכול לתת לו אותם.[29]

6. ביעור בהפקר

כה. המנהג בארץ ישראל הוא שמצוות הביעור מחייבת להפקיר את הפירות לכל הרוצה לבוא ולקחת אותם,[30] ואין לשרוף פירות אלו.

כו. מלכתחילה צריך כל אדם להוציא את הפירות מרשותו ולהפקיר אותם בפני שלושה בני אדם. ואם אינו יכול להוציא את הפירות מביתו, יביא שלושה אנשים לביתו ויפקיר בפניהם.[31]

כז. מותר לאדם להפקיר את הפירות בפני שלושה מחבריו, אף על פי שיודע שלא יזכו בפירות. לאחר שקיים את מצוות הביעור יכול לחזור ולזכות באותם פירות.[32]

כח. בשעת הדחק, מי שאין לו אפשרות להפקיר בפני שלושה חברים, מותר לו להוציא את הפירות לרשות הרבים או לחצר שאיננה משתמרת, ולהפקירם בשעה שאין שם אדם. אחר כך מותר לו לחזור ולזכות בהם.[33]

כט. הפקר הפירות צריך להיות על ידי אמירה שהם מופקרים לכל אדם. נוסח ההפקר המובא בדברי חז"ל הוא: "אחינו בית ישראל: כל מי שצריך ליטול יבוא וייטול".[34]

ל. מלכתחילה פעולת ההפקר צריכה להיעשות על ידי הבעלים עצמם. בשעת הצורך ניתן להפקיר גם על ידי שליח, ומן הראוי שחוץ מההפקר של השליח יפקיר גם בעל הפירות בינו לבין עצמו.[35]

לא. במקרים שיש ספק מהו זמן הביעור המדויק, כגון במינים שגדלים באזורים שונים בארץ, יש להפקיר את הפירות בזמן שבו מתחיל הספק, ואחר כך לנהוג על פי סדר העדיפויות דלקמן:

---

29 רמב"ם (פ"ז ה"ג).

30 רמב"ן (ויקרא כה ז) על פי דברי התוספתא (פ"ח ה"ד). וכן המנהג על פי מה שכתב בתוספת יום הכפורים (דף לה עמ' ג). ועיין שבת הארץ (פ"ז ה"ג אות ג, הערה 8). לדעות הסוברים שהביעור הוא בשריפה עיין שבת הארץ (פ"ז ה"ג אות ב), משפט כהן (סי' פג); ספר השמיטה (עמ' מה הערה 3).

31 ביאור הגר"א לירושלמי (פ"ט מ"ד). ועיין שבת הארץ (פ"ז ה"ג הערה 14).

32 חזו"א (סי' יא ס"ק ו-ז, סי' כו; סדר השביעית אות א). ועיין שבת הארץ (פ"ז ה"ג אות ב סעיף 3-4).

33 ירושלמי (פ"ט ה"ד). הרב קוק (שבת הארץ פ"ז ה"ג אות ב/4) למד דין זה רק למ"ד שביעור הוא מדרבנן, אבל לדעות שביעור מדאורייתא יש להפקיר בפני ג' בני אדם. הגר"ש ישראלי הקל לנהוג כן אפילו שלא בשעת הדחק.

34 תוספתא (פ"ח ה"ד); רמב"ם (נדרים פ"ב ה"ד); טור ושו"ע (חו"מ סי' רעג).

35 כך הורה הגר"מ אליהו. ועיין ר"ן (לרי"ף פסחים דף ג ע"ב, ד"ה ונבטליה); משנה ברורה (סי' תלד ס"ק טו); משפטי ארץ (פרק לא סעיף ה).

1. להשאיר את הפירות מחוץ לבית עד שיעבור זמן הביעור בוודאות, ואז יכול לחזור ולזכות בפירות.[36]
2. לזכות בפירות בכל יום ולחזור ולהפקירם למוחרת, עד שיצא הספק מליבו.[37]
3. להפקיר את הפירות ולהכניסם חזרה לביתו ללא רצון לקנותם. לשם כך יביא לביתו שלושה אנשים ויודיע להם שמכניס את הפירות לבית כשומר בלבד, ואין רצונו שביתו וחצרו יקנו לו את הפירות המופקרים.[38]

לב. חובת הביעור חלה גם על כסף שנתפס בקדושת שביעית. ביעורו הוא בזמן ביעור הפירות המקוריים שנרכשו בכסף זה, ועליו לקנות בדמי שביעית אלו פירות ולהפקירם כדין הפירות עצמם.[39]

לג. ככלל, אין לחשוש שסתם המעות המצויים בשוק הם מעות הקדושים בקדושת שביעית, מכיוון שרובו המכריע של המסחר בשביעית נעשה בהיתר, בין מדובר במעות שניתנו בעבור טרחת שליחי בית הדין, בין בעבור תוצרת היתר מכירה, ובין בעבור פירות מאיסום שישית, מייבוא או של נוכרים.[40]

לד. הכובש כמה מיני פירות שביעית ביחד והגיעה שעת הביעור של אחד מהם - צריך להוציא את הפרי שהגיעה שעת ביעורו ולקיים בו את מצוות הביעור, אבל שאר התערובת אין בה חובת ביעור אף על פי שיש בה מטעם הפרי שכבר הגיע זמן ביעורו.[41] עם זאת, אם כבש את הפירות לאחר שהגיעה שעת ביעורו של אחד המינים, כל התערובת אסורה (אלא אם כן האיסור בטל בשישים).[42]

7. דין הפירות לאחר הביעור

לה. הביעור מפקיע רק את בעלותו של האדם על הפירות ואינו מפקיע כלל את קדושת הפירות, ויש לנהוג בהם קדושת שביעית גם לאחר זמן הביעור.[43]

---

36 ספר השמיטה (עמ' מו סעיף יב); הגרש"ז אויערבך (מעדני ארץ קובץ הערות סי' ח אות יח; מנחת שלמה סי' נא אות יח).

37 חזו"א (סי' כו, סדר השביעית אות ה ד"ה קנה).

38 כך הורה הגר"מ אליהו. ועיין שו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' לו).

39 רמב"ם (פ"ז ה"ז); רדב"ז (שם). ולדעת הרש"ס (פ"ז מ"א) ביעור דמי שביעית הוא בראש השנה של השנה השמינית. ועיין שבת הארץ (פ"ז ה"ז אות ג). הגר"מ אליהו הוסיף שאם יש לו דמי פירות של כמה סוגים ביחד, ינהג כמו בסעיף יד.

40 למעשה, בכל שמיטה איש ועדת השמיטה היה פודה על פרוטה בכל יום את הכסף שנמצא בארץ.

41 שביעית (פ"ט מ"ה); שבת הארץ (פ"ז ה"ו). הר"ש (פ"ט מ"ה) אומר שדין זה נאמר רק בירק, אבל בפירות חייב לבער את הטעם שנקלט בשאר המינים.

42 לחם משנה בהסבר שיטת הראב"ד (מאכלות אסורות פט"ו ה"ו). ועיין שבת הארץ (פ"ז ה"ו אות ג הערה 13).

43 ריבמ"ץ (פ"ט מ"ב). וכן הורה הגר"ש ישראלי. ועיין שבת הארץ (פ"ז ה"ג הערה 11).
לדעת הר"ש (פ"ט מ"ז) לאחר שעת הביעור אין קדושת שביעית בפירות. ועיין שבת הארץ (פ"ז ה"ג הערה 18).

לו. אם עבר ולא הפקיר באופן מודע את הפירות בזמן הביעור - הפירות נותרו כאמור בקדושתם[44] והם אסורים באכילה ואף בהנאה,[45] ויש לקוברם או להניחם בתוך שקית, ולאחר שירקיבו מעט ניתן להשליכם לפח.

לז. אם אדם לא ביער את הפירות מחמת אונס, כגון:

1. הוא לא ידע שהגיע זמן הביעור של מין זה.
2. הוא לא היה ידע שמין מסוים חייב בביעור.
3. אונס זה או אחר שגרם לו לא לבער את הפירות.

במקרים אלו הפירות לא נאסרו, ועליו להפקירם מייד כשיוכל.[46]

לח. מי שקיבל פירות שביעית מחברו לאחר שעת הביעור שלהם ויש לו ספק אם הופקרו בזמנם - יכול לקיים בהם את מצוות הביעור מייד ולאוכלם.[47]

לט. אם זמן רב לאחר זמן הביעור אדם רכש מוצרים הקדושים בקדושת שביעית ומסומנים כמוצרים של אוצר בית דין, כגון יינות, שמנים וכיו"ב, הוא יכול לסמוך על כך שהפירות היו ברשות בית הדין בזמן הביעור, והוא רשאי להשתמש במוצרים אלו.

מ. פירות א"י שהוצאו לחו"ל והגיע זמן ביעורם בארץ - צריך לקיים בהם את מצוות הביעור במקומם בחו"ל, ואסור להעבירם ממקום למקום, ומותר להחזירם לארץ על מנת לבערם בארץ.[48]

מא. מותר לייצא את הפירות לאחר שקיימו בהם את מצוות הביעור.[49]

מב. כלי שבישלו בו פירות שביעית אינו חייב הכשרה.[50]

---

44 מנחת שלמה (סימן קלב).

45 רש"י (יומא פג ע"א ד"ה טבל); שבת הארץ (פ"ז ה"ג אות ג).
לדעת בעל פאת השולחן (תקלין חדתין שקלים פ"ג מ"ב) יש לאסור אף בהנאה. ועיין שבת הארץ (פ"ז ה"ג הערה 25).

46 ספר חרדים (מצוות התלויות בארץ); שבת הארץ (פ"ז ה"ג הערה 26).
לדעת השל"ה (שער האותיות, קדושה) אפילו אם נאנס ולא הפקיר הרי הפירות אסורים. ועיין שבת הארץ (פ"ז ה"ג הערה 28). והגר"מ אליהו הורה שאם שגג אומנם נאסרו לו, אך מותרים לאחרים. ועיין שבת הארץ (הערה 23).

47 ועיין רש"ס (פ"ט מ"ט); חזו"א (סי' יא ס"ק ו); שבת הארץ (פ"ז ה"ג הערה 25, 29).

48 רש"י (פסחים נב ע"ב ד"ה בכל מקום). ועיין שבת הארץ (פ"ז הי"ב אות ד).

49 מכיוון שאחד מטעמי איסור היצוא הוא החובה לבער את הפירות בארץ, ולכן אחרי הביעור אין בכך בעיית ביעור, אם כי יש לתת את הדעת על כך שעדיין קיים בפירות אלו דין של חובת האכלתם לישראל דווקא, כפי שנדרש 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה - לכם ולא לעכו"ם'.

50 מנחת שלמה (א, נא סע' יט).

פרק כג: המצוות התלויות בארץ בשמיטה

1. יסודות ההלכה בתרומות ומעשרות

א. יבול שנת השמיטה הוא הפקר ופטור מתרומות ומעשרות.[1]

ב. יבול שגדל בקרקע שנמכרה בהיתר מכירה, או בקרקע של גוי וגמר המלאכה היה בידי יהודי - חייב בתרומות ומעשרות.[2]

ג. יבול שהתחיל לגדול והגיע לשליש גידולו (ראה פרק ח סע' י) ברשות יהודי - חייב בתרומות ומעשרות, גם אם סיום הגידול וגמר המלאכה היו בידי גוי.[3]

ד. יבול שהתחיל לגדול בידי יהודי, אך הגיע לשליש ברשות גוי, והגוי הוא שעושה את גמר המלאכה - פטור מתרומות ומעשרות.[4]

2. תרומות ומעשרות ביבול השנה השישית

ה. פירות וירקות השייכים לשנה השישית מבחינה הלכתית, אך נקטפים בשמיטה, חייבים בתרומות ומעשרות, וכפי שיבואר להלן.

ו. בפירות האילן שגדלו בשנה השישית יש לחלק בין שלושה מצבים שונים:

1. פירות שגדלו באדמות שלא נמכרו כלל לגוי - חייבים בתרומות ומעשרות בברכה, ויש להפריש מהם מעשר עני.[5]
2. פירות שהגיעו ל"עונת המעשרות" לפני שהקרקע נמכרה בהיתר המכירה, אך נקטפו לאחר שהקרקע נמכרה - יש להפריש מהם תרומות ומעשרות בברכה.[6]
3. פירות האילן שהגיעו לשלב הגידול הקובע לתרומות ומעשרות בתחילת השנה

---

1 רמב"ם (מתנ"ע פ"ו ה"ה); שו"ע (יו"ד סי' שלא סעיף יט); 'בצאת השנה' (עמ' מד ד"ה ירקות).

2 רמב"ם (תרומות פ"א הי"א); שו"ע (יו"ד סי' שלא סעי' ד), ובמקרה זה אף אין חובת נתינה ללוי ולעני. רמ"א (יו"ד סי' שלא סעי' יט) ועי' שבת הארץ (פ"ד הכ"ט אות ד).

3 רמב"ם (תרומות פ"א הי"ג); שו"ע (יו"ד סי' שלא סעיף ו). לדעת המבי"ט (ח"ב סי' קצו דף נא טור ג) הם פטורים מתרומות ומעשרות מפני שמירוח הגוי פוטר לגמרי בזמן הזה. והגרי"ש אלישיב כתב ("הליכות שדה" מס' 75 עמ' 7) לחשוש לדעה זו לעניין ברכה. וכן דעת הגר"מ אליהו .

4 רמב"ם (תרומות פ"א הי"ג); שו"ע (יו"ד סי' שלא סעיף ו).

5 פירות אלה הם פירות שישית ובבעלות ישראל לכל דבר.

6 לעניין ברכה נראה שיש לברך כדעת הב"י, במקרה זה אף יש חובה לתת את המעשר הראשון ומעשר העני ללוי ולעני, ראה רמב"ם (תרומות פ"א הי"ג); שו"ע (יו"ד סי' שלא סעיף ו), לחובת נתינת מעשר ראשון, ובספקות השונים בחובת ההפרשה עיין בספר "התורה והארץ" (ח"ב עמ' 49-123).

השמינית לפני ט"ו בשבט - יש להפריש מהם תרומות ומעשרות בלא ברכה[7] ויש להפריש מהם מעשר שני.[8]

ז. בירקות יש לחלק בין שני מצבים שונים:

1. ירקות שנקטפו בשנה השישית, גם לאחר מכירת הקרקע (במהלך חודש אלול) - חייבים בתרומות ומעשרות, גם אם גמר המלאכה נעשה על ידי פועלים גויים.[9]
2. ירקות שהגיעו לשליש בשנה השישית לפני מכירת הקרקע לגוי, ונקטפו בשביעית - חייבים בתרומות ומעשרות, גם אם גמר המלאכה נעשה על ידי פועלים גויים.[10] אין לנהוג קדושת שביעית בירקות אלו.

3. תרומות ומעשרות ביבול שנת השמיטה

ח. הפרשת תרומות ומעשרות בשמיטה שונה מעשית בכמה פרטים מהפרשה בשנה רגילה, ולכן יש להיוועץ ברב כדי לקבוע את סדרי ההפרשה לשנה זו.[11]

ט. בפירות ירקות שגדלו בשמיטה בקרקע שנמכרה בהיתר מכירה יש לחלק בין שני מצבים שונים:

1. כשגמר המלאכה נעשה על ידי גויים - הפירות והירקות פטורים מתרומות ומעשרות כמו בשאר השנים.[12]
2. כשגמר המלאכה נעשה על ידי יהודים - הם חייבים בתרומות ומעשרות,[13] אך ללא ברכה.[14]

---

7 עי' "שבת הארץ" (פ"ד ה"ח אות ז, הי"ג אות א והע' 3). לדעת הר"ש והראב"ד (לתו"כ בהר פר' א הל' ד) יש קדושת שביעית בפירות האילן בשמינית עד ט"ו בשבט. וכך נקט הגר"ח ברלין (מובא בספר השמיטה עמ' י הע' 3). ועי' מש"כ הרב קוק (משפט כהן סי' סו ד"ה את), הגרש"ז אויערבך (מעדנ"א סי' א ד"ה אולם, גם) והגר"ש ישראלי (חוות בנימין ח"א סי' ט אות ז). מחשש לדעות אלו - יש להפריש תרו"מ ללא ברכה.

8 החזו"א (סי' ט ס"ק יח ד"ה יו"ד) נוטה לומר שמפרישים מעשר שני. ועי' ספר "עוטה אור" (סי' לג) שנוטה להפריש מספק את שני המעשרות

9 עפ"י רמב"ם (פ"א הי"ג); שו"ע (יו"ד סי' שלא סעיף ו). במינים אחרים, שקדושת שביעית נקבעת בהם לפי שלבי גידול שונים, יש להביא בחשבון את המשמעות ההלכתית הנובעת מכך.

10 ראה בסעיף הקודם. מסתבר שיש לברך על ההפרשה, שכן ההלכה היא כב"י שאין קדושת שביעית בפירות הגוי, והם חייבים בתרומות ומעשרות בוודאות גם בזמן הזה.

11 בהפרשת תרומות ומעשרות ע"י החקלאים יש לתת את הדעת על כך שאינם בעלי הפירות, והפרשה בשליחותו של הגוי איננה מועילה, מפני שאין שליחות לגוי. הרה"ג יעקב אריאל הורה שהחקלאי יכול להפריש תרומות ומעשרות מכוח הסמכות הבלתי מוגבלת שנתן לו הגוי לצורך הטיפול באותם פירות. לענין זה עי' בחוברת "הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית" (פרק א סעי' 4 וסעי' 7).

12 עפ"י רמב"ם (תרומות פ"א הי"א); שו"ע (יו"ד סי' שלא סעי' ה).

13 עפ"י ב"י (יו"ד סי' שלא בתחילתו, ד"ה ואין בה); רמ"א (סעי' יט). ועי' שבת הארץ (פ"ד הכ"ט אות ד). חובת ההפרשה היא כדין כל פרי שגדל באדמה של גוי וגמר מלאכתו היה בידי ישראל. ועי' ב'בצאת השנה' (עמ' מה) שכתבו נכתב להפריש תרומות ומעשרות מפירות אלו.

14 המהרי"ט (ח"א סי' מג בתחילתו) העיד שכך נהג מרן הב"י. וכ"כ: פאה"ש (סי' כג סעי' יב); ארץ חיים (סיתהון, סי' שלא סעי' יט ד"ה והנה מהרימ"ט); כרם ציון (פרק יט סעי' א, ה); תורת השמיטה (סי' טז סעי' פה פז). ועי' שו"ת יביע אומר (ח"ה יו"ד סי' כח); שבת הארץ (פ"ד הכ"ד אות ד). בטעם הדבר ראה כרם ציון (שביעית פרק יט סעי' א, תרומות פרק ב סעי' ח).

י. בפירות וירקות שנתחייבו בתרומות ומעשרות יש להפריש מעשר עני,[15] ומן הראוי להפריש מספק מעשר שני,[16] ולהתנות שאם צריך מעשר עני - יהיה זה מעשר עני[17] (בנוסח ההפרשה המקובל ב'בית האוצר' ובנוסחים דומים, תנאי זה הוא חלק קבוע מהנוסח). בכל מקרה אין חובת נתינה מפירות אלה ללוי ולעני.[18]

יא. במקומות ובגידולים שבהם נוהגת קדושת שביעית רק מספק[19] - מן הראוי להפקיר בפירוש את היבול לפני הקטיף, כדי שלא יתחייב בתרומות ומעשרות.[20]

יב. תוצרת חקלאית מיובאת, שגמר המלאכה שלה נעשה בארץ - חייבת בתרומות ומעשרות גם בשנת השמיטה,[21] ויש להפריש ממנה מעשר עני.[22]

יג. דיני תרומות ומעשרות המיוחדים לתחילת השנה השמינית יבוארו לקמן בפרק כו.

ערלה

יד. בשביעית נוהג דין ערלה כבכל שנה.[23]

טו. דין ערלה נוהג גם בשדה של גוי,[24] ובכלל זה בשדה המכור לו על פי היתר המכירה.

טז. בפירות ערלה אין קדושת שביעית.[25]

יז. מותר לקטוף מהעץ פירות ערלה בכמה מקרים: 1. אם יש חשש שעוברים ושבים ילקטו מהעץ ללא רשות, ואין אפשרות מעשית אחרת למנוע מהם לעשות זאת. 2. אם ללא הקטיף ייגרם נזק ממשי להתפתחותו התקינה של העץ לשנים הבאות.

---

15 כפתור ופרח (פרק מז); ב"י (יו"ד סי' שלא ד"ה ואין בה); רמ"א (סעיף יט); 'פאת השולחן' (סי' כג סעיף יב); שו"ת ישכיל עבדי (ח"ו, השמטות יו"ד סי' ז); שו"ת ציץ אליעזר (חי"א סי' פו).

16 הגר"ש סלאנט והאדר"ת (אדר היקר, אגרות האדר"ת סי' טו); 'דעת כהן' (סי' רלט אות א, ב); 'מנחת שלמה' (סי' לז); 'כרם ציון' (פרק יט, גידולי ציון ס"ק א); שבת הארץ (שם, הערה 29-30).

17 וכך כתב הרב קוק במסקנת דבריו (שם): "שטוב וישר להפריש בתחילה מעשר שני ולפדותו בלי ברכה, ולומר אחר כך: ואם צריכים לעשר מעשר עני בשנה זו הרי מה שנקרא בשם מעשר שני יהיה מעשר עני".

18 עפ"י רמב"ם (תרומות פ"א הי"א); שו"ע (יו"ד סי' שלא סעיף ד).

19 כגון גבולות עולי מצרים (ראה לעיל פרק א סעיף ה).

20 'דעת כהן' (סי' רמ).

21 הגרח"ז גרוסברג ('תורת השמיטה', סי' טז ס"ק קסז; 'המעשר והתרומה', פרק ב ס"ק יא). ועיין מש"כ האדר"ת ('בשמן רענן' ח"ב; קונטרס 'שבח הארץ' סי' לו). ועיין בחוברת "הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית" (פרק ח סעיף 2).

22 כך הורה הגר"מ אליהו.

23 משנה מעשר שני (פ"ה מ"א).

24 ערלה (פ"א מ"ב); רמב"ם (מעשר שני ונטע רבעי פ"י ה"ה); רא"ש (קידושין פרק א סי' סב); 'נטע הילולים' (סי' ה ס"ק כג).

25 'בצאת השנה' (עמ' נג הערה 1). והגר"מ אליהו העיר שעדיף להשמידם בעודם קטנים.

נטע רבעי

יח. דין נטע רבעי נוהג בשביעית כבכל שנה. פירות שהם נטע רבעי - פודים אותם בשנת השמיטה כרגיל:[26] המחלל מוסיף חומש גם אם אינו בעל העצים,[27] ואם המטע הוא נטע רבעי בוודאות - יש לברך על החילול.[28]

יט. פדיון נטע רבעי באדמות שנמכרו לגוי ייעשה ללא ברכה.[29]

כ. אם העצים הם ערלה או נטע רבעי החייב בפדיון, יש להציב שלט המודיע על כך לבאים לקחת את הפירות.[30]

חלה

כא. עיסת ישראל חייבת בחלה גם אם הקמח שבעיסה נטחן מחיטים הקדושות בקדושת שביעית[31] או מחיטים שגדלו בקרקע שנמכרה לגוי.[32]

כלאיים

כב. בשנת השמיטה אין חובה לעקור עשבייה העולה בכרמים שלא נמכרו בהיתר מכירה,[33] מפני שאין איסור כלאי הכרם נוהג בפירות של הפקר.

כג. איסור כלאי הכרם נוהג בכרם של גוי,[34] וכן בכרם שנמכר לגוי על פי היתר המכירה. יש לתת על כך את הדעת בקניית ענבים וירקות מגויים הנוהגים לזרוע ירקות בכרם.[35]

כד. בקרקע שנמכרה לגוי אסור לישראל לזרוע ולקיים כלאי זרעים,[36] אך מותר לומר לגוי לזרוע כלאי זרעים אם הגוי הוא שדואג לקיום הצמחים.[37]

---

26 רמב"ם (מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ו).

27 'בצאת השנה' (עמ' נד סעיף ה).

28 'בצאת השנה' (שם) עצים שנטעו גלויי שורש, ושנת השמיטה היא השנה הרביעית שלהם - יש לחלל בברכה. אך אם העצים ניטעו בגוש בשנת - יש לחלל ללא ברכה, מפני שיש ספק במנין השנים בנטיעה בגוש הבא ממשתלות שאין עליהן פיקוח (עי' "התורה והארץ" ח"א עמ' 195 סעי' 4).

29 מדברי הרמב"ם (מעשר שני ונטע רבעי פ"י ה"י) עולה שרבעי נוהג בקרקע של גוי. ולדעת ערוך השולחן (סי' רצד סעיף ח) - אין רבעי נוהג בשל גוי. ועיין בדברי החזו"א (מעשרות סי' ז ס"ק כו) שכתב בדעת הרמב"ם שיש רבעי לגוי רק אם התכוון לכך כשהתחילו לגדול.
ועיין 'מנחת חינוך' (מצוה רמז אות יא); 'כרם ציון' (הלכות ערלה פרק יח סעיף טו והערה 29); 'נטע הילולים' (סי' ה סעיף כ וס"ק כד). לכן הורתה הרבנות הראשית לישראל ('בצאת השנה' עמ' נד סעיף י; עמ' נה סעיף יב) לפדות את הרבעי ללא ברכה באדמות שנמכרו לגוי.

30 רמב"ם (מע"ש ונט"ר פ"ט ה"ז). נושא זה נתבאר בהרחבה ב'הליכות שדה' (מס' 49 עמ' 20, 26).

31 שביעית (פ"ט מ"ט); רמב"ם (הל' ביכורים פ"ו ה"ד); שבת הארץ (פ"ח ה"כ אות ד והערה 13). הגר"מ אליהו העיר שבמקרה זה אין לשרוף את החלה אלא לעטוף אותה בשקית עד שתאבד מאליה.

32 ועיין חלה (פ"ג מ"ה).

33 כלאים (פ"ז מ"ה); רמב"ם (כלאים פ"ה ה"ח).

34 עיין מאמר הרב גדעון פרל ("תחומין" ז, עמ' 94 ואילך); "הליכות שדה" (מס' 47 עמ' 7).

35 אגרות ראי"ה (ח"א סי' שטז). וכך הורה הגר"מ אליהו.

36 עפ"י רמב"ם (כלאים פ"א ה"ג).

37 רמב"ם (כלאים פ"א ה"ג) על פי הבנת הכסף משנה, מהר"י קורקוס ורדב"ז (שם). ולדעת הראב"ד (השגה שם) הדבר אסור.

כה. אין איסור כלאי זרעים בזרעים שעלו מאליהם.[38]

כו. אין לזרוע באופן מכוון כלאיים בשדה ובכרם.[39]

38 דרך אמונה (ביאור הלכה, כלאים א, ג עפ"י חזו"א כלאים ג, טו).

39 חזו"א (כלאים ג, טו; ג, טז; ג, כ).

פרק כד: ביעור מעשרות ווידוי מעשרות

יסודות ההלכה

א. מצוות **ביעור** המעשרות נוהגת פעמיים בשבע שנים: בשנה הרביעית לשנות המעשר ובשנת השמיטה. מצווה זו נוהגת גם כיום, ויש לבער את המעשרות המצויים ברשותו של האדם.

ב. יש לסיים את ביעור המעשרות עד ערב שביעי של פסח.[1]

ג. מצוות **וידוי** המעשרות נוהגת ביום שביעי של פסח בשעת המנחה, ראה להלן פירוט מצווה זו.

ד. מצוות הביעור כוללת גידולים חקלאיים החייבים בתרומות ומעשרות, שגדלו מזמן הביעור הקודם, הפרשת חלה וחילול נטע רבעי.

ה. מצווה זו מעשית בייחוד בגידולים הבאים: פירות מקירור, הדרים, גרעינים, קטניות (שגדלו בארץ), בוטנים ומוצרי תעשייה. מצווה זו אינה נוהגת בירקות טריים הגדלים בשנת השמיטה.

ביעור המעשרות למעשה

ו. לפני זמן הביעור יש להפריש תרומות ומעשרות, לחלל נטע רבעי ולהפריש חלה מכל מה שברשותו, בין בחיוב ודאי (טבל) ובין בחיוב מספק (דמאי), גם אם אינו מתכוון לאכול מהם באותו זמן.[2]

ז. חובת הפרשת תרומות ומעשרות עד זמן הביעור קיימת ביבול שגדל בארבע השנים האחרונות, לפי הפירוט הבא:[3]

1. ירקות שנקטפו בין ראש השנה של השנה הרביעית לראש השנה של השנה השביעית.

---

1 סמ"ג (עשין קלו); רמב"ם שו"ע (יו"ד שלא סעיף קמד); שנות אליהו (מעשר שני פ"ה מ"ו); אחרית השנים (פרק ד, עמ' 28, פרק ה סעיף לא). יש שנוהגים להפריש ולבער קודם יו"ט ראשון של פסח: רש"י (דברים כו, יב); יראים (קעט, רסב); ערוך (ערך בער). ועיין המעשר והתרומה (פרק א, ציונים ס"ק קמה).

2 משנה מעשר שני (פ"ה מ"ו).

3 עיין המעשר והתרומה (פרק א, בית האוצר ס"ק ק). פירוט קביעת התאריכים להפרשת תרומות ומעשרות, עיין בחוברת הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית (פרק יט סעיף 1-2). יש להקפיד שלא להפריש מיבול שנה אחת על יבול של שנה אחרת.

2. פירות שהגיעו לשליש גידולם בין ט"ו בשבט של השנה הרביעית לראש השנה של השנה השביעית.[4]
3. קטניות שהגיעו לשליש גידולן בין ראש השנה של השנה הרביעית לראש השנה של השנה השביעית.

ח. כאשר מפרישים תרומות ומעשרות מיבול החייב בתרומות ומעשרות בוודאות (טבל ודאי), יש לברך על ההפרשה ועל חילול המעשר השני, ובשעת הביעור יש לנהוג כדלקמן:
1. את התרומות[5] (תרומה גדולה ותרומת מעשר) יש לתת או להקנות לכהן. משקים המפנים את התרומה לרפתות של כהנים יקפידו להקנות עד תאריך זה את התרומה לאותו כהן.[6] אדם המפריש תרומות ומעשרות בביתו יקפיד להוציא את התרומה מביתו (ניתן להניח אותה עטופה בנייר בתוך שקית ניילון סגורה בפח האשפה מחוץ לבית).
2. את המעשר הראשון יש לתת או להקנות ללוי.[7]
3. את המעשר השני יש לחלל על מטבע חוקי בשווי של פרוטה ורבע לפחות. שווי פרוטה נמדד לפי ערך של גרם כסף. ניתן למצוא את ערך הכסף המעודכן באתר האינטרנט של מכון התורה והארץ. כמו כן ניתן לחלל אותו על מאכל,[8] כגון סוכר, השווה לפחות פרוטה ורבע.

ט. את מעשר העני יש לתת או להקנות לעניים, וכן מי שיש בידו מעות של מעשר עני - עליו לתת אותן מייד לעניים.

י. פירות החייבים בתרומות ומעשרות מספק ('דמאי' ו'ספק טבל'), יש להפריש מהם תרומות ומעשרות (ללא ברכה) עד זמן ביעור המעשרות, אבל אין בהם חובת נתינה לכהן, ללוי ולעני. את התרומה ניתן לעטוף בנייר ולהניח בשקית ניילון בפח האשפה בבית. פירות שיש ספק לאיזו שנת מעשר הם שייכים - מספק יש להפריש מהם את שני המעשרות (מעשר שני ומעשר עני).[9]

---

4 בשמיטה קובע ראש השנה את שנת המעשר גם באילנות. לעומת זאת, בזמן ביעור המעשרות הבא לאחר השמיטה, בפסח השנה הרביעית, יהיה התאריך הקובע ט"ו בשבט של השנה הראשונה לשמיטה. להגדרת "שליש", ראה פרק טו סע' יט.

5 לפירוט והרחבת הדברים עיין בחוברת הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית (פרק יג סעיף 1-4).

6 מכיוון שאותו כהן הוא מ"מכירי כהונה" יש בעיה של גזל בהקניה לכהן אחר.

7 לדעת רוב הפוסקים חובה לתת את המעשר הראשון ללוי גם בזמן הזה. כל המנויים ב'בית האוצר' של 'מכון התורה והארץ' מקיימים בפועל נתינה זו. לדעת החזו"א (שביעית סי' ה ס"ק יב) אין לתת את המעשר ללוי. ועיין בחוברת הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית (פרק יד סעיף 5). הנוהגים עפ"י דעה זו אינם חייבים בנתינת המעשר ללוי גם בזמן ביעור המעשרות.

8 ספר ארץ ישראל (עמ' קיט-קכ סעיף א-ג והערה 2; עמ' קכא הערה 1) עפ"י רמב"ם (מע"ש פ"ד ה"ב וה"ג); שו"ע (יו"ד סי' שלא סעיף קלז). וכך הורה הגר"מ אליהו. וכך הורה הגר"ש ישראלי שניתן לחלל מעות מעשר על פרי שאין בו קדושת שביעית.

9 ועיין בחוברת הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית (פרק יט הערה 1).

יא. מי שנשארו בידו מטבעות ששימשו לפדיון מעשר שני או נטע רבעי יכול לחלל אותם על מטבע, ובזה יוצאים לחולין מטבעות מעשר שני או נטע רבעי.

יב. נוסח החילול הוא: "כל מטבעות מעשר שני והרבעי שברשותי בתוספת חומש מערכם - מחוללים על מטבע זה".

יג. יש להשמיד את המטבע החדש, שיש בו כעת קדושת מעות מעשר שני, בזריקה לים, בשרפה באש או במחיקת צורתו.[10]

יד. כמו כן ניתן לקחת סוכר בכמות ששוויה גדול מפרוטה, ולחלל עליו את המעשר השני ברשותו. נוסח החילול הוא: "מטבע זה של מעשר שני והרבעי בתוספת חומש מחולל על סוכר זה", ולאחר מכן יש להמיס את הסוכר במים ולשפוך אותם.[11]

טו. מי שיש בידו מטבעות מדרגות שונות של חיוב צריך לקחת מטבע השווה כמה פרוטות ולומר בנוסח החילול שכל דרגת חיוב תהיה מחוללת על פרוטה נפרדת.[12]

טז. לאחר החג יש להכין מטבעות חדשים לחילול מעשר שני ונטע רבעי. בהכנת המטבעות יש להיוועץ ברב.

יז. קופסאות שימורים שיוצרו במקום שיש עליו השגחה, אך יש חשש שמא קרתה בו תקלה ולא הפרישו מהגידולים תרומות ומעשרות - אינו צריך לקיים בהן ביעור מעשרות.[13]

יח. אין לקיים את סדר ביעור המעשרות בשבת או ביום טוב.[14]

יט. עבר ולא הפריש תרומות ומעשרות או שלא נתן את המתנות לבעליהן - אין הפירות נאסרים,[15] ויש לקיים בהם את מצוות ביעור המעשרות מייד. אולם פירות מעשר שני ונטע רבעי שעבר עליהם זמן הביעור מבלי שקיימו בהם את מצוותם - נאסרים בהנאה ואין להם שוב פדיון,[16] והוא הדין למי ששכח ולא חילל את מעות המעשר שלו: אסור לו ליהנות מהם לעולם, ויש להשמידם.

כ. נשים חייבות במצוות ביעור המעשרות, אך לא במצוות וידוי.[17]

---

10 רמב"ם (מע"ש פי"א ה"ח); שו"ע (יו"ד סי' שלא סעיף קלג; סי' רצו סעיף ו); אמרי יושר (דברים ופסקים מהחזו"א אות כ). באחרית השנים (פרק ד עמ' 30) כתב שאסור לקבור פירות בשעת ביעור המעשרות. ואילו בספר עשר תעשר (הלכה רצד) ומשפט כהן (סי' נה אות ב סעיף א) הקלו לקבור. ועיין המעשר והתרומה (פרק א, ציונים ס"ק קסט).

11 ספר ארץ ישראל (עמ' קכא הערה 1).

12 חזו"א (דמאי סי' ג ס"ק טז); מנחת שלמה (סי' סג ד"ה וגם; סי' סז אות טו; סי' עא אות טז).

13 ועיין דמאי (פ"ב מ"ב) שהדמאי אין לו ביעור. וכתב במנחת שלמה (סי' סב אות ג) שמקרים אלו הם לכל היותר דמאי, ואין להחמיר בהם כספק טבל.

14 תוי"ט (מע"ש פ"ה מ"ו); אחרית השנים (פרק ד עמ' 28). ועיין משפט כהן (סי' נה אות ב סעיף א).

15 מנחת חינוך (מצוה תרז); אחרית השנים (דבר אליהו, עמ' 62); מנחת שלמה (סי' סה אות ב); אמרי יושר (עמ' קנב).

16 שער המלך (מאכלות אסורות פ"י הט"ז); רש"ס וגר"א (מע"ש פ"ה ה"ה); תורת הארץ (פ"ג אות נג-נד). והחזו"א (דמאי סי' ב ס"ק ז ד"ה ונראה) הקל בכך. ועיין מנחת חינוך (מצוה תרז); המעשר והתרומה (פרק א, בית האוצר ס"ק צז).

17 משפט כהן (סי' נו אות ד סעיף א-ב); אחרית השנים (פ"ד אות ג); חזו"א (דמאי סי' ב ס"ק ו). ועיין מנחת

בית האוצר

כא. המנויים ב'בית האוצר' של מכון התורה והארץ מבצעים את הנתינה בפועל ללוי ולעני באמצעות בית האוצר בכל פעם שהם מפרישים, ולכן אינם צריכים לתת ממון בפועל ללוי או לעני.

כב. האחראים על 'בית האוצר' מחללים את המטבעות של כל המנויים בזמן ביעור המעשרות, ועל כן המנויים אינם צריכים לחלל מטבעות.

כג. האחראים על 'בית האוצר' מכינים לאחר חג הפסח מטבעות חדשים לחילול מעשר שני ונטע רבעי.

וידוי מעשרות

כד. מצוות וידוי מעשרות אינה נוהגת בזמן הזה.[18]

כה. מן הראוי לקרוא את פרשת וידוי המעשרות גם בזמן הזה, זכר למקדש.[19] נוהגים לקיים את הקריאה ברוב עם ביום שביעי של פסח, סמוך לתפילת מנחה.

כו. המנהג המקובל הוא לקרוא את הפסוקים מתוך חומש,[20] ויש הנוהגים לקרוא מתוך ספר תורה (ללא ברכות).[21] מצווה מן המובחר שכל אחד יאמר את הפסוקים בעצמו.[22]

סדר וידוי מעשרות

כז. קוראים את הפסוקים מפרשת "כי תבוא" (דברים כו, יב-טו) ואת המשנה (מעשר שני פ"ה מי"ג). לאחר קריאת הווידוי, יש מוסיפים תפילה זו:

"יהי רצון מלפניך ד' א-להינו וא-להי אבותינו, כשם שזכינו לקיים מצוות ביעור מעשרות ווידוי מעשרות כן יזכנו הקב"ה לקיים מצוות הפרשת תרומות ומעשרות מהתורה, וכן מצוות ביעור מעשרות מן התורה בביאת גואל צדק ובבניין בית המקדש במהרה בימינו. אמן, כן יהי רצון".

חינוך (מצוה תרז).

18 הרב קוק (משפט כהן סי' נו אות א) והחזו"א (דמאי סי' ב ס"ק ו) מסבירים שכיום אין מתוודים, מפני שאין אנו מקיימים מצוות הפרשת תרומות ומעשרות ונתינתם בשלמות. והראב"ד (מע"ש פי"א ה"ב) סובר שהווידוי נוהג רק בזמן שבית המקדש היה קיים. ועיין המעשר והתרומה (פרק א סעיף עב, ציונים ס"ק קסב-קסג).

19 אחרית השנים (פרק ד סעיף ה); בצאת השנה (עמ' נב סעיף ד), יש להשתדל לומר הודיית מעשרות זו לפני הכותל: אחרית השנים (פ"ד ה"ד, פרק ה אות לב).

20 עפ"י רמב"ם (בפיה"מ, מע"ש פ"ה מי"ג); כפתור ופרח (פרק מב). וכך הורה הגר"מ אליהו. ועיין עשר תעשר (הלכה שב).

21 כך הנהיג האדר"ת בירושלים: אחרית השנים (פ"ד ה"ד; פרק ה אות לב).

22 עפ"י רמב"ם (מע"ש פי"א ה"ה); לבוש וש"ך (יו"ד סי' שלא ס"ק קסא); עשר תעשר (הלכה רצא).

פרק כה: שמיטת כספים, פרוזבול והקהל

יסודות ההלכה

א. שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה מדרבנן כשאר דיני השמיטה.[1]
ב. שמיטת כספים נוהגת הן בארץ הן בחוץ לארץ.[2]
ג. מי ששומט את חובותיו אינו מברך על השמטה זו.[3]
ד. אסור להימנע מהלוואת כספים שמא יישמטו בסוף השביעית.
ה. אדם שחייב כספים לאנשים שלא חתמו על הפרוזבול, אך בכל זאת סביר כי הם יתבעו את כספם, עליו להשתדל ולפרוע את חובותיו לפני ראש השנה של השנה השמינית, או מייד לאחריה,[4] והמחזיר חוב שנשמט בשביעית - רוח חכמים נוחה ממנו.[5]
ו. לעניין שמיטת כספים, אין הבדל בין אדם פרטי לבין מוסד ציבורי, כגון עירייה או חברה בע"מ.

סוגי החובות

הקדמה

ז. בהלכה מוזכרים סוגי חובות שונים שהאדם חייב לחברו:
1. הלוואה שזמן פירעונה הוא לפני תום שנת השמיטה.
2. הלוואה שזמן פירעונה הוא לאחר תום שנת השמיטה.
3. הלוואה שאין מועד מוגדר להשבתה.
4. התחייבות ממונית כגון תשלום על מזון או שכר עבודה.

---

1 גיטין (לז ע"א); רמב"ם (שמיטה ויובל פ"ט ה"ג); שו"ע (חו"מ סי' סז סעיף א). ועיין רמ"א (הג"ה שם). ונוהגת אף בחו"ל; (רמב"ם פ"ט ה"א וה"ב).

2 טור שולחן ערוך (חו"מ סי' סז סעיף א).

3 מכיוון שאין בכך מעשה, ראה שו"ת הרשב"א (ח"א סי' יח); טור שולחן ערוך (חו"מ סי' סז).

4 על מנת שלא יעברו על איסור 'לא יגוש', ישנה אפשרות לכתוב פרוזבול עבור אדם אחר, מדין 'זכין'. יש לפנות לרב המקומי על מנת לסדר פרוזבול זה.

5 שביעית (פ"י מ"ט); רמב"ם (פ"ט הכ"ח). ועיין רש"י (ב"מ מח ע"א ד"ה אין); רמב"ם (פיה"מ פ"י מ"ט); רש"ס (פ"י ה"ט).

החובות הנשמטים

ח. להלכה השמיטה משמטת את כל החובות שישנה אפשרות מעשית לגבותם במהלכה. לכן נשמטים:
1. חובות שזמן פירעונם הוא לפני תום שנת השמיטה.[6]
2. חובות שאין זמן מוגדר להשבתם.[7]

ט. בזמננו באופן מעשי נשמטים החובות הבאים:
1. הלוואה בכסף שזמן פירעונה חל לפני תום שנת השמיטה.[8]
2. הלוואה בשווה כסף (כגון מוצרי אוכל או חפצים שמשאילים השכנים זה לזה).[9]
3. חשבון בנק עובר ושב (בין יתרת זכות ובין יתרת חובה - 'אוברדרפט').
4. המחאה (צ'ק) שזמן פירעונה חל לפני ר"ה של השנה השמינית.[10]
5. שכר שכיר המשולם לעובד בסוף יום עבודתו, כגון זה המשולם לבעלי מקצוע בסוף עבודתם.[11]
6. קנייה בהקפה עם רישום עלויותיו של המוצר שנרכש.[12]

החובות שאינם נשמטים

י. ישנם כמה חובות שאינם נשמטים:
1. חובות שאין יכולת לגבותם עד תום שנת השמיטה, כגון חובות שמועד פירעונם יחול לאחר השמיטה.[13]
2. חוב שנוצר כתוצאה מפסיקת בית דין או חוב שנמסר לבית דין,[14] וכן חובות ליתומים קטנים.

---

6 משום שנאמר: "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה" (דברים יא, א). ולמדו מכך חכמים ש"אין שביעית משמטת אלא בסופה": ערכין (כח ע"ב); רמב"ם (פ"ט ה"ד); שו"ע (חו"מ סי' סז סעיף ל).
לדעת רוב הראשונים, השביעית משמטת גם אם המלווה לא אומר "משמט אני". ועיין רמב"ם (פ"ט ה"ד) שו"ע (חו"מ סי' סז סעיף ל).

7 מכיוון שאין זמן מוגדר להשבתם, הרי שניתן לפרעם בכל זמן נתון, ולכן הדבר נחשב שזמן פרעונם הוא בשמיטה.

8 שביעית (פ"י מ"א); שו"ע (חו"מ סי' סז סעיף ב).

9 טעם הדבר הוא שכיוון שאין החפץ המושאל חוזר בעינו אלא חפץ אחר - נחשב הדבר כמלווה שלהוצאה ניתנה. ראה ילקוט יוסף (שביעית, תשמ"ז, סעיף ח ובהערה שם). ועיין בן איש חי (שנה א פר' כי תבוא).

10 הגר"מ אליהו העיר שהוא הדין לגבי חסכונות בבנק שיכול לפדותם בכל עת ללא מגבלת זמן גם קודם ראש השנה של השנה השמינית, או הפקדה רגילה שמקבל ממנה רווחים אפילו עם היתר עיסקה. כמו כן בהמחאה שמועד פירעונה קודם ראש השנה של השנה השמינית, ורוצה לפדותו רק לאחר ראש השנה. והטעם משום שהוא נחשב כמחוסר גבייה. ועיין יש"ש (גיטין פ"ד סי' מה); ילקוט יוסף (שביעית סעיף ה).

11 רמב"ם (פ"ט ה"א); שו"ע (חו"מ סי' סז סעיף טז). וכך באר ה'כסף משנה' (פ"ט ה"א), שדין שכר שכיר כהקפת החנות. שיש לשלמה בכל עת, ואינה מוגדרת לתשלום בתאריך מסוים, ולכן ניתן להגדירה כהלוואה.

12 שביעית (פ"י מ"א) וכדעת ת"ק. וכך הורה הגר"מ אליהו.

13 מכות (ג ע"א); רמב"ם (פ"ט ה"ט).

14 שביעית (פ"י מ"ב); מכות (ג ע"ב); גיטין (לז ע"א); רמב"ם (פ"ט הט"ו); שו"ע (חו"מ סי' סז סעיף יא).

3. חוב שיש משכון כנגדו אצל המלווה.[15]
4. חוב שבין יהודי לגוי, ואפילו אם נתגייר קודם סוף שביעית.
5. הלוואה שניתנת ללויים ולעניים ב'בית האוצר'.

יא. באופן מעשי, בזמננו, החובות הללו אינם נשמטים:
1. שכר שכיר המשולם לעובד בתאריך מסוים בכל חודש.[16]
2. שכירות בתים, מכוניות וכלים, חוב שכר לימוד.
3. מי שהוציא הוצאה כספית עבור חברו, וחברו אמור לשלם לו עבור הוצאה זו.[17]
4. חפץ שנשבר, יש להחזיר לבעלים את החפץ (ולכן גם אם מחזיר כסף, אין זה חוב שחלה עליו חובת שמיטה).[18]
5. אדם שהתחייב לתרום כסף, כגון לצדקה.[19]
6. קנייה בתשלומים.[20]
7. תשלום בכרטיס אשראי.[21]
8. נוהל התשלומים של 'שוטף + מספר ימים', כשתאריך התשלום הסופי הוא לאחר ראש השנה של השנה השמינית.[22]
9. חסכונות בבנק שזמן פירעונם חל לאחר השמיטה.
10. חוב לעירייה, משרדי ממשלה וכדו'.[23]

יב. יש הסוברים שאם הלווה בחודש אלול שבשנה השביעית, החוב לא נשמט.[24]

15 רמב"ם (שמיטה ויובל פ"ט הי"ד); ספר השמיטה (עמ' נז סעיף ב).

16 בשכר המשולם בכל חודש, חיוב התשלום מגיע רק בתאריך שהוסכם בין המעסיק לעובד, כל עוד תאריך זה לא הגיע, אין יכולת גבייה ביד העובד, ואין חיוב תשלום מצד המעסיק, אלא יש ביניהם הסכמה עקרונית שהעובד יעבוד, ולאחר זמן הוא יתוגמל על עבודתו, לכן הדבר דומה לדין שכר שכיר שאינו נשמט. רמב"ם (פ"ט הי"א); טור שו"ע (חו"מ סי' סז סע' טו), ספר השמיטה (עמ' נז סע' ג).

17 'נטעי גבריאל' (פ"ז סע' ד).

18 'נטעי גבריאל' (פ"ז סע' ה).

19 'נטעי גבריאל' (פ"ז סע' ה).

20 שו"ע (חו"מ סי' סז סע' יד); סמ"ע (שם ס"ק כו), שהקפת חנות שהדרך לשלם היא לאחר זמן, אינם נשמטים.

21 כרטיס האשראי הוא למעשה הלוואה שחברת האשראי נותנת בכל חודש למחזיקי הכרטיס: פירעון ההלוואה מתבצע בתאריך החיוב שכל בעל כרטיס מגדיר עם החברה, ולכן מכיוון שיש זמן פירעון מוגדר להלוואה זו, בתאריך מסוים בכל חודש, הדבר נחשב לקביעת זמן שאינה נשמטת.

22 אופן תשלום זה הוא אשראי שבעל השירות נותן למקבל, וישנה הסכמה ביניהם שהתשלום יתבצע מספר ימים מוגדר לאחר סופו של החודש. נראה שאופן תשלום זה הוא כקבע לו זמן לאחר השמיטה, וחוב זה אינו נשמט.

23 'נטעי גבריאל' (פרק יב סעיף ו בשם הגר"ח נאה), זאת מכיוון שהם יגבו את חובם גם לאחר השמיטה.

24 זאת מכיוון שסתם הלוואה היא ל-30 יום, וכשמלווה בחודש אלול הרי שתאריך הפירעון הוא רק לאחר ראש השנה של השנה השמינית.

פרוזבול

יג. משמעותו של הפרוזבול היא הודעה של המלווה שהוא מוסר חובותיו לבית הדין,[25] וגובה את חובותיו לאחר השמיטה מכוחו של בית הדין.[26]

יד. ניתן להשיג את טופסי הפרוזבול ברבנות המקומית ובאתר מכון התורה והארץ (ראה כתובת בתחילת המדריך).

טו. כתיבת הפרוזבול יכולה להיעשות עד סוף השנה השביעית.[27]

טז. מי שכתב פרוזבול בשישית,[28] עליו לכתוב פרוזבול נוסף בסוף השביעית.[29]

מי צריך לחתום על הפרוזבול?

יז. כל אדם צריך לסדר פרוזבול: גברים ונשים (אם יש להן חשבון בפני עצמן), בחורי ישיבה וכדו'.[30]

יח. כל אדם שיש לו חשבון בנק.

יט. מנהלי חברות ובנקים (ואפילו אם הם מוגדרים כחברה בע"מ) צריכים לסדר פרוזבול.[31]

כ. ראוי שגם מנהלי קופות גמ"ח יצרפו לפרוזבול הפרטי שלהם את החובות לגמ"ח.[32]

דינים נוספים

כא. מלווה שלא סידר פרוזבול, והלווה בא לפרוע את חובו בכל זאת - יאמר לו המלווה: "משמט אני". ואם הלווה אומר שנותן לו את הכסף במתנה - מותר לו לקבל ממנו. אם הלווה לא מביע את רצונו לשלם את החוב ביוזמתו, מותר לשכנע אותו עד שיסכים לתת לו את הכסף במתנה.[33]

---

25 שביעית (פ"י מ"ד), ראה שבת הארץ (פ"ט הט"ז).

26 גיטין (לו ע"א); רמב"ם (פ"ט הט"ז); שו"ע (חו"מ סי' סז).

27 יש שכתבו שצריך לכתוב פרוזבול קודם השביעית: אבן עזרא (דברים טו א); רא"ש (גיטין פ"ד סי' יח); טור (חו"מ סי' סז); 'מנחת ביכורים' (פ"ח הי"א); שו"ע הרב (חו"מ סי' לו). אולם כבר דייקו מפסק הרמב"ם (פ"ט ה"ד), שיכול אדם לגבות את חובו עד סוף השביעית, וכ"כ הרמב"ן (דברים טו א). ב"י (חו"מ סי' סז ד"ה ואין); שו"ע (חו"מ סי' סז סעיף ל).

28 זאת משום שהוא חושש שמא השביעית משמטת בתחילתה,

29 ספר השמיטה (עמ' נז סעיף ה).

30 הגר"מ אליהו, אולם אישה יכולה למנות את בעלה כשלוחה לעשות לה את הפרוזבול.

31 'שו"ת יחוה דעת' (ח"ד סי' סד ד"ה אולם). וכך הורה הגר"מ אליהו. לעניין מעמדה של החברה בע"מ וחיובה במצוות, ועיין 'צפונות הרוגוצ'וב'י' (עמ' 89); 'משפט כהן' (עמ' רעג); 'שו"ת מנחת יצחק' (ח"ג סי' א); ספר 'הקיבוץ בהלכה' (עמ' 147); חוברת "הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית" (פרק א סעיף 6).

32 'שו"ת יחוה דעת' (ח"ד סי' סד ד"ה במסכת גיטין). ולדעת הגר"מ אליהו אין צורך לעשות פרוזבול על חוב לקופות צדקה.

33 שביעית (פ"י מ"ח); גיטין (לז ע"ב); רמב"ם (פ"ט הכ"ח-הכ"ט); שו"ע (חו"מ סי' סז סעיף לו). ורש"י (שם ד"ה ותלי ליה) פירש בעניין אחר. ועיין ב"ח (חו"מ סוף סי' סז); ש"ך (שם ס"ק יא).

כב. מי שחושש בזמן ההלוואה שלא יכתוב פרוזבול ויישמט חובו, יתנה עם הלווה בשעת ההלוואה שלא יישמט חובו.[34]

כג. הלוואה שניתנה לאחר כתיבת הפרוזבול ומועד הפירעון שלה חל לפני ראש השנה - נשמטת, אך אם מועד הפירעון של אותה הלוואה חל לאחר ראש השנה - החוב אינו נשמט.[35]

כד. הפוסקים כרמ"א יכולים למנות כל בית דין על מנת למסור לו את הפרוזבול.[36]

כה. הפוסקים כמרן הב"י, יש להם למסור את הפרוזבול לפני בית דין חשוב שבדור. לכתחילה עדיף שהפרוזבול ייערך בפני אותו בית דין, וייחתם על ידו,[37] אך כיוון שאין כל אדם יכול להגיע אליהם - ישנו נוסח פרוזבול אשר בו המלווה מוסר את שטרותיו בפני שני עדים, והם חותמים שדרכם נמסרו חובותיו לבית הדין חשוב שבדור.[38]

כו. כל אדם יכול לחתום על הפרוזבול, בין שיש לו קרקע בבעלותו ובין שאין לו.[39]

כז. אין צורך למסור בפועל את שטר הפרוזבול לבית הדין, אלא יש לשמור אותו, ובמקרה שבעל החוב אינו מוכן לשלם את חובו, יש להראות לו שטר זה.

נדיבי ארץ

כח. יש מהדרין להלוות כסף אחר כתיבת הפרוזבול ולקבוע את זמן פירעונו לפני כ"ט באלול שבשנה השביעית כדי שיישמט, ובכך לקיים את מצוות שמיטת כספים. דרך אחרת היא לציין במפורש חוב אחד שהפרוזבול לא יחול עליו.[40]

---

34 מכות (ג ע"ב); רמב"ם (פ"ט ה"י); שו"ע (חו"מ סי' סז סעיף ט). ועיין סמ"ע (ס"ק יח).

35 אף שאין הפרוזבול משמט חובות שנעשו לאחר כתיבתו - למעשה אין ההלוואה נשמטת. טעם הדבר, כיוון שכל הלוואה שתיעשה אחר כתיבת הפרוזבול הינה בסוף אלול, ומועד פירעונה מסתיים בסוף תשרי, כדין "סתם מלוה שלושים יום" (מכות ג ע"ב). והלוואה שמועד פרעונה חל לאחר השמיטה אינה נשמטת (כדלעיל סעיף י). וכך כתבו: 'אור זרוע' (ח"ב ע"ז סי' קכג); 'נועם ירושלמי' (מכות פ"א ה"א); 'שו"ת דבר אברהם' (ח"א סי' לב אות ד). הב"ח (חו"מ סי' סז) חולק וסובר שהלוואה כזו משמטת. ועיין 'מנחת חינוך' (מצווה תעד ד"ה והנה דין זה) שדחה את ראיותיו.
ועיין 'שו"ת חת"ם סופר' (חו"מ סי' קיג) שכתב שכיום כל הלוואה נחשבת כמי שניתנה בתנאי מפורש: "על מנת שלא תשמטני בשביעית" (מכות ג ע"ב). לדעתו הסיבה שכותבים פרוזבול היא כדי שאנשים לא יימנעו מלהלוות ויעברו על איסור התורה "הישמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל".

36 רמ"א (חו"מ סי' סז סעיף יח בהג"ה). והגר"מ אליהו העיר שאף לדעת הרמ"א צריך לעשות את הפרוזבול בפני בית דין דווקא, ולא די בשלושה אנשים.

37 שו"ע (חו"מ סי' סז סעיף כא). ועיין סמ"ע (ס"ק מ).

38 נוסח שהתקין הגאון בעל 'שו"ת חקרי לב', עפ"י שו"ע (חו"מ סי' סז סעיף יח). וכפירוש 'המרדכי' (גטין פ"ד סי' שעט). והובא גם בטור וב"י (חו"מ סי' סז) וב'שו"ת המבי"ט' (ח"ב סי' פא). וכך הורה הגר"מ אליהו שיעשו הנוהגים כדעת מרן השו"ע.
כתיבת פרוזבול מותנית בכך שללווה תהיה קרקע כלשהי: גיטין (לז ע"א); שו"ע (חו"מ סי' סז סעיף כב). לכן נהגו לכתוב בנוסח הפרוזבול: "וכך אמר לנו המלווה פלוני: קנו ממני ד' אמות קרקע בקנין גמור ושלם ללווים פלוני ופלוני...". אולם אם לא כתב כן אין הדבר מעכב. ועיין חכמת אדם (שערי צדק פרק כא סי' ח); ועיין 'ילקוט יוסף' (דיני שמיטת כספים סעיף יח, ובהערה שם).

39 שו"ע (חו"מ סי' סז סע' כב).

40 בן איש חי (שנה א פר' כי תבא אות כו); ספר 'דיני ממונות' (להרב בצרי, הלכות שמיטת כספים עמ' רנד).

ל. במיזם 'נדיבי ארץ' מלווים סכום כסף לקרן על מנת שהלוואה זו תישמט בסוף השמיטה. כנגד כל סכום שאדם שומט ישנם בנקים שמוסיפים סכום דומה, וכך מסייעים למשפחות שרובצים עליהן חובות כבדים לצאת ממעגל החובות.
יש לשים לב לכמה פרטים:
1. יש לוודא שבשטר הפרוזבול מופיעה במפורש הלוואה שאינה נשמטת, וכן מצוינים בו סכום ההלוואה וזהות בעל החוב (הלוואה זו ל'קרן נדיבי ארץ' בסכום מסוים).
2. גם מי שחושש לסוברים ששמיטה משמטת בתחילתה, ולכן חותם על שטר הפרוזבול בשישית, יכול להצטרף ל'קרן נדיבי ארץ' במהלך השמיטה, והלוואתו לא תישמט, מכיוון שעליו לחתום על הפרוזבול גם במוצאי השביעית.
3. לצורך הלוואה זו ניתן להשתמש בכספי מעשר כספים.
4. ניתן להעביר את הכסף בתשלומים ובכרטיס אשראי גם לאחר השמיטה.

מצוות "הקהל"

לא. מצוות הקהל אינה נוהגת כיום, כל זמן שבית המקדש עומד בחורבנו ואין אפשרות לקיימה בעזרה שבבית המקדש.[41]

לב. נהגו לעשות **זכר למצווה**, ולקיים את מעמד הקהל ביום הראשון של חול המועד סוכות במוצאי שנת השמיטה.[42]

לג. יש להנהיג שישבו תלמידי חכמים במוצאי יום טוב ראשון של סוכות, וילמדו את פרשת הקהל בתורה שבכתב (דברים לא) ובתורה שבעל פה (סוטה דף מא). למוחרת יש להקים במה ליד הכותל המערבי ולכנס את כל העם, וגדולי התורה ידרשו בפניהם בדברי תורה ובדברי התעוררות לקרב את ישראל לאביהם שבשמיים.[43]

וכך הורה הגר"מ אליהו.

41 לגבי חיובה מהתורה יש אומרים שהדבר תלוי בשמיטה, שבזמן הזה אינה נוהגת מהתורה. האדר"ת (קונטרס "זכר למקדש" ורשא תרמט, נדפס מחדש בקובץ "הקהל" הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים תשו); הגריא"ה הרצוג (מאמר "זכר להקהל", נדפס בקובץ הנ"ל). אולם הג"ר שלמה דוד כהנא כהנא (מאמר "הקהל בזמן הזה", שם עמ' עז-פד) מסתפק שמא גם היום נוהגת מצוה זו ומן התורה.
בסיבת הדבר שאין כיום כלל חיוב הקהל (אף מדרבנן), כתב המנחת חינוך (מצוה תריב ד"ה שנצטוינו) עפ"י סוטה (מא ע"ב), שבפשטות מקום העזרה הוא לעיכובא אולם נשאר לבסוף בצ"ע. וכן דעת האדר"ת (קונטרס "זכר למקדש" שם) והגר"א שפירא (מנחת אברהם סי' ל מו"מ עם הרה"ג ש. ד. כהנא תשובה א אות ג ותשובה ב אות ד), שיתכן שחיוב הקהל תלוי במצות ראייה שהיא תלויה במקדש, ובמצוה זו קיים תנאי שצריך "בבוא כל ישראל". ואמנם יתכן שבבית שני נהגה מצוה זו מדרבנן. אך כשאין בית מקדש- אין חיוב כלל. ועי' מאמר הגרש"י זוין (לאור ההלכה עמ' קלט).

42 בדעה זו היו מגדולי הפוסקים בדורות האחרונים: האדר"ת (קונטרס "זכר למקדש" נדפס בקובץ "הקהל"); הגריא"ה הרצוג (שם עמ' נז-עב); הגרש"ד כהנא (שם עמ' עז-פד); הגרי"מ חרל"פ (שם עמ' עג-עו); הגרש"י זוין (לאור ההלכה עמ' קלה-קמ); הגרצי"ה קוק (פתיחה לקובץ "הקהל", הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' ח-יב); הגר"א שפירא (מנחת אברהם סי' ל סוף תשובה א ד"ה והנה בעיקר הדין).

43 הגריא"ה הרצוג (קובץ "הקהל" עמ' סט). לפירוט דיני הקהל, עי': רמב"ם (הלכות חגיגה פ"ג); ספר החינוך

לד. "זאת המצוה עמוד חזק וגדול בדת"[44]. "בזכות הדרישה לציון תהיה רפואה למכותינו".[45]

(מצוה תריב); מאמר הרה"ג בנימין צבי יהודה רבינוביץ תאומים ("בירורי הלכה על הרמב"ם חגיגה פ"ג", קובץ "הקהל" עמ' צד-קכא); הגרמ"צ נריה ("תורה שבעל-פה" טו עמ' קכד קלו, "צניף מלוכה עמ' 298-289); אנציקלופדיה תלמודית (ערך: הקהל).

44 ספר החינוך (סוף מצוה תריב).

45 חידושי חת"ם סופר (סוכה מא).

פרק כו: דיני שביעית בשנה השמינית

1. כללי

א. פירות וירקות השייכים לשנה השביעית ונאספים בשנה השמינית, יש לנהוג בהם קדושת שביעית גם בשנה השמינית.
מציאות כזו קיימת בכמה סוגי צמחים:
1. פירות האילן: הדבר שכיח במינים כגון הדרים, אבוקדו, זיתים וענבים, שנקטפים לרוב בחורף השנה השמינית.
2. צמחי תבלין.
3. ירקות הנתונים בגוש אדמה, שנשתלו על ידי גוי בחממה,[1] או ירקות שנזרעו בגבול עולי מצרים מבלי שהקרקע נמכרה ב'היתר המכירה'.

ב. איסור המלאכות עבור פירות השביעית חל גם בשנה השמינית, ואסור לבצע בגופם של פירות השייכים לשנת השמיטה מלאכות לצורך גידולם.[2] עם זאת מותר לעשות את המלאכות הדרושות להגנה על הפירות.[3]

ג. מותר לעשות בשמינית את כל המלאכות הנצרכות לצורך העץ, גם אם הפירות יושפעו מהן לטובה.

ד. כאמור בפרק ח סעיף ב פירות השביעית הם הפקר, ואסור למנוע מבני אדם להיכנס למטע או לגינה ולקטוף את הפירות. היתר כניסה זה חל גם בשנה השמינית, אך רק עד זמן רביעה שנייה, שהוא בין כ"ג במרחשוון לר"ח כסלו.[4] לאחר זמן זה מותר לנעול את הגינה או המטע, ולקיים את מצוות ההפקר בהוצאתם החוצה של הפירות.

2. פירות האילן בשנה השמינית

ה. שלב הגידול הקובע את שייכות הפרי לדיני השמיטה הוא החנטה, ולכן פירות שחונטים לפני ראש השנה של השמינית, יש לנהוג בהם קדושת שביעית.[5]

---

1 על אף שאין לעשות כן, מכיוון שנעשית מלאכה בקרקע ישראל, מכל מקום במקרה זה לא חל איסור ספיחין.
2 עי' "שבת הארץ" (פ"ג ה"י אות ב).
3 הרב קוק ("שבת הארץ" פ"א ה"ה אות כ).
4 רמב"ם (פ"ז הי"ח) ועיין שבת הארץ (שם).
5 בצאת השנה (חוזר כ עמ' ס).

ו. זמן הביעור של רוב סוגי הפירות הוא בשנה השמינית. הזמנים מפורטים בלוח זמני הביעור בנספח הביעור.

ז. ראו בנספח לוח קדושת שביעית. את הזמנים שמהם ואילך אין צורך לנהוג בפירות קדושת שביעית.

3. ירקות בשנה השמינית

ח. ירקות שגדלו בהיתר בשביעית, ונלקטו בשביעית[6] - יש לנהוג בהם קדושת שביעית ואין צורך לעשרם, גם אם צורכים אותם בשמינית.[7]

ט. ירקות שגדלו בהיתר בשביעית ונלקטו בשמינית, יש לנהוג בהם קדושת שביעית, ולהפריש מהם תרומות ומעשרות.[8]

י. איסור ספיחין נוהג גם בשנה השמינית.[9] אי לכך ירקות שגדלו באיסור בשביעית ונלקטו בשביעית אסורים באכילה לעולם.[10]

יא. ירקות שגדלו באיסור בשביעית ונלקטו בשמינית או שמקורם אינו ידוע - מותרים באכילה לפי זמן ההיתר של הספיחין, כמפורט להלן.[11]

יב. זמן היתר הספיחין הוא משיגיע הראשון מבין המועדים הבאים:[12]

1. בירקות עלים הצומחים מהר ואינם משתמרים זמן רב - שלושה ימים לאחר ראש השנה.[13]

---

6 הדבר יתכן בירקות קשים שנשמרים לאורך זמן, תפוחי אדמה, גזר וכדומה.

7 ירקות שנקטפו בשנה השמינית אך רוב גידולם היה בשנה השביעית - יש בהם קדושת שביעית מדרבנן ראה תוס' אנ"ש (פ"ו מ"ד ד"ה משיעשה) בדעת 'פאת השולחן' (סי' כב ס"ק ט); חזו"א (סי' ט ס"ק יג ד"ה פ"ו). וכן נראה מדברי הרב קוק : ועיין שבת הארץ (פ"ד ה"ו אות א, ה"ז אות א, ג; ה"ח אות ז; הי"ג אות ב).

8 הרב קוק (שבת הארץ פ"ד ה"ח אות ז) עפ"י תוספתא (פ"ד ה"ח). לדעת הגר"מ אליהו אין לברך על הפרשה זו.

9 רמב"ם (שמיטה ויובל ד, ה, ראה שבת הארץ ד, ו אות א).

10 חזון איש (ט, יג, ד"ה פ"ו).

11 רמב"ם (פ"ד הט"ו). ולדעת הראב"ד (השגה שם) אין היתר לירקות אלו והם אסורים לעולם. עיין שבת הארץ (אות ב). ולעניין איסור "נעבד", ראה לעיל פרק טז סע' כח.

12 ההבחנה בין ירקות (היינו ירקות עלים) לבין פירות האדמה, מקורה בדברי הרמב"ם (פ"ד ה"ז) המבחין בין "שאר הפירות" לבין "ירק". וכ"כ בדעתו: שו"ת "ציץ אליעזר" (חי"ב סי' סא אות ב); 'כרם ציון' (פרק יא סעיף ט). ועיין שבת הארץ (אות ד, ה/2). מקורה הלשוני של הבחנה זו, במשנה (ברכות פ"ו מ"א).
מדברי הר"ש (פ"ד מ"ו ד"ה משיעשה) שדברי המשנה "משיעשה כיוצא בו" נאמר הן על פירות אדמה מסופקים והן על ידועים, אלא שבכל סוג טעם ההיתר שונה. ועיין שבת הארץ (פ"ד ה"ז אות ב והערה 17).

13 מקור היתר הירק מיד: שביעית (פ"ד מ"ו); רמב"ם (פ"ד ה"ז). לסוג הירקות שבהם מדובר ישנן דעות שונות, ראה שבת הארץ (פ"ד ה"ז-ח, הי"ג).

2. בשאר הירקות, כשירקות חדשים ממין זה יגדלו במקום המקדים ביותר בארץ,[14] די בכך שרוב גידולו של הירק מסוג זה יהיה בשנה השמינית,[15] וכן די בכך שהרוב המדובר צריך שיהיה בפרי עצמו, ואין צורך שרוב הגידול יהיה בצמח, כגון עגבניות שמשך הגידול הוא מספר חודשים.[16]
3. בחנוכה של השנה השמינית.[17]

יג. במינים עמידים (כגון גזר, בצל או תפוחי אדמה) יש להחמיר ולברר מתי היבול בשווקים מוגדר שרוב גידולו ולקיטתו היה בשנה השמינית. למעשה יש לשאול שאלת חכם על מנת לבחון באופן המעשי מתי ירקות אלה מצויים בשוק.[18]

יד. שלב הגידול הקובע בגידולי הגרגרים (תבואה וקטניות) הוא שליש גידולם, ולכן אם דגנים אלו הביאו שליש לאחר ראש השנה, אין בהם איסור ספיחין.[19] במצב של ספק, יש לנהוג בהם כמו בירקות.[20]

טו. זמני ההיתר במינים השונים מפורטים בנספח לוח קדושת שביעית.

טז. כאשר מדובר באדמות שנמכרו לגוי על פי היתר המכירה - יש מקום לסמוך על הדעות המתירות את כל הירקות מייד, גם לאלו שאינם נוהגים על פי היתר זה, למעט בצל ושום.[21]

---

14 עפ"י שביעית (פ"ו מ"ד). בירקות מסופקים טעם ההיתר הוא משום שתולים גם במיעוט של ירקות מותרים. ובירקות ידועים טעם ההיתר הוא משום שבשלב זה רב ההיתר על האיסור באותו ירק. ועיין שבת הארץ (פ"ד ה"ז אות ב, ה"ח אות ג/2).

15 עיין שבת הארץ (פ"ד ה"ז אות ב/2; ה"ח אות ג; הכ"א אות ב).

16 הנימוק להיתר הוא ביטול האיסור ברוב ולא בכך שניתן היה לקבל את רוב גידול הירק מזריעת השמינית. ועיין שבת הארץ (פ"ד ה"ז אות ב/2). הרב קוק מסביר שברוב סוגי הירקות אין צורך בהוכחה שגדל רובו, ודי בכך שעשה כיוצא בו במקום אחר כדי שנוכל לסמוך על כך שמן הסתם גדל רובו במקום זה.

17 עפ"י רמב"ם (פ"ד ה"ו). ולדעת הראב"ד (השגה שם) אין הספיחין מותרים בחנוכה אלא ברוב גידול. ועיין שבת הארץ (אות ב), חזו"א (סי' ד ס"ק ד ד"ה שם ולעניין). לדעת 'פאת השולחן' (סי' כב ס"ק ט) חנוכה מתיר רק ירקות מסופקים.

18 לדעת הרש"ס (פ"ט ה"א ד"ה עוד ראיתי) ירקות המתקיימים ושאין זרעם כלה - אינם מותרים מיד אלא משיעשו כיוצא בהם, כגון שום. ומדברי הרב קוק (שבת הארץ פ"ד ה"ז אות ה) עולה ששאר המפרשים חולקים על כך וסוברים שגם ירקות אלו מותרים מיד. במשנה שביעית (פ"ה מ"ה) נאמר שהלוף מותר במוצאי שביעית "משירבה החדש", ולא בזמן "משיעשה כיוצא בו" שנאמר בשאר הירקות. בהגדרת ההבדל שבין הלוף לשאר הירקות ועיין שבת הארץ (פ"ד ה"ז אות ה/3, ה"ח אות ג). לביאור דינם של ירקות מתקיימים שיש ספק על מקורם לעומת ירקות שידוע שהתחילו לגדול בשביעית עיין שבת הארץ (פ"ד ה"ח אות א).

19 רמב"ם (פ"ד הי"ג); ר"ש (פ"ט מ"א סד"ה כל הספיחין); שבת הארץ (פ"ד ה"ט אות ב).

20 'שו"ת ישועת משה' (זרעים סי' יב אות ה); שבת הארץ (פ"ד ה"ז אות ה/2).

21 כ"כ הרב קוק (פ"ד הי"ג אות ג) בהסבר דעת הרמב"ם אף לעניין הירקות הידועים. וקל וחומר לירקות המסופקים (עי' שבת הארץ פ"ד ה"ז אות ה).

4. תרומות ומעשרות בשנה השמינית

יז. פירות האילן שגדלו בקרקעות שלא נמכרו לגוי ב'היתר המכירה' והגיעו ל"עונת המעשרות" בתחילת השנה השמינית לפני ט"ו בשבט - יש להפריש מהם תרומות ומעשרות ללא ברכה.[22] יש להפריש מפירות אלו מעשר שני.[23]

יח. ירקות שגדלו בשביעית בהיתר, כגון ירקות שנשתלו בגוש אדמה, בחממה, על ידי גוי, או בגבולות עולי מצרים, ונלקטו בשמינית - יש כאמור להפריש מהם תרומות ומעשרות, ולנהוג בהם בקדושת שביעית.[24]

יט. מכירת הקרקעות היא למשך שנתיים. נהגו שהרבנות הראשית דואגת לקנייה מחדש של כל הקרקעות מהגוי במהלך חודש תשרי של מוצאי השמיטה. לכן כל תוצרת חקלאית שתגיע ל"עונת המעשרות" לפני כן,[25] יש להפריש ממנה תרומות ומעשרות ללא ברכה.[26] נתינת המעשר הראשון ללוי תהיה לפי חלקו היחסי של היהודי בגידול.[27] במקומות שבהם מפרישים תרומות ומעשרות בכל השנים בברכה, יש לברר את המועד המדויק של קניית הקרקעות מחדש, כדי לדעת ממתי לברך על ההפרשה.[28]

---

22 עיין שבת הארץ (פ"ד ה"ח אות ז, הי"ג אות א והערה 3). לדעת הר"ש והראב"ד (תו"כ בהר פר' א הל' ד) יש קדושת שביעית בפירות האילן בשנה השמינית עד ט"ו בשבט. וכך נקט הגר"ח ברלין (מובא בספר השמיטה עמ' י הערה 3). ועיין הרב קוק ('משפט כהן' סי' סו ד"ה את); הגרש"ז אויערבך ('מעדני ארץ' סי' א ד"ה אולם, גם); והגר"ש ישראלי ('חוות בנימין' ח"א סי' ט אות ז). מחשש לדעות אלו - יש להפריש תרומות ומעשרות ללא ברכה.

23 החזו"א (סי' ט ס"ק יח ד"ה יו"ד) נוטה לומר שמפרישים מעשר שני. ועיין ספר 'עוטה אור' (סי' לג) שנוטה להפריש מספק את שני המעשרות.

24 הרב קוק (שבת הארץ פ"ד ה"ח אות ז) עפ"י תוספתא (פ"ד ה"ח). לדעת הגר"מ אליהו אין לברך על הפרשה זו.

25 שלב הגידול הקובע לחיוב תרומות ומעשרות הוא "עונת המעשרות", ראה רמב"ם (מעשרות ב, ג- ה).

26 לדינם של פירות שהגיעו לעונת המעשרות ברשות גוי, עיין רמב"ם (תרומות פ"א הי"ב-הי"ג); מנחת שלמה (סי' נא אות כא).

27 עפ"י רמב"ם (תרומות פ"א הי"ב); שו"ע (יו"ד סי' שלא סעיף ה). בדין נתינה ללוי ולעני בשאר השנים, עיין "הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית" (פרק יד סעיף 5).

28 ישראל שקנה קרקע מגוי ובה פירות קודם שהגיעו לעונת המעשרות - חייבת בתרומות ומעשרות. במקרה זה חלה חובה לתת ללוי את כל המעשר: רמב"ם (תרומות פ"א הי"ב); שו"ע (יו"ד סי' שלא סעיף ה).
הרמב"ם (תרומות פ"א הי"ד) והשו"ע (יו"ד סי' שלא סעיף ז) מוסיפים שאם גמר המלאכה היה על ידי פועל גוי - הפירות פטורים לגמרי מתרומות ומעשרות.

פרק כז: ארבעת המינים

אתרוגים

כללי

א. יש לנהוג קדושת שביעית באתרוגים, גם אם כל השימוש בהם הוא לצורך מצוות החג בלבד ולא לצורך אכילתם.[1]

ב. יש לנהוג קדושת שביעית באתרוגים שנלקטו בשנה השביעית, אף שגידולם היה בשישית, וכן באלו שגדלו בשביעית ונלקטו בשנה השמינית.[2] בשני מקרים אלו יש להפריש מהאתרוגים תרומות ומעשרות ללא ברכה.[3] מן הראוי להקפיד על נתינת המעשר ללוי.[4]

ג. מותר ליטול אתרוג של שביעית, אע"פ שהדבר גורם נזק מועט לקליפתו.[5]

ד. לאחר החג, אין חובה להשתמש באתרוג למאכל, כגון ריבות וכדומה, אך ראוי לעשות כן.[6]

ה. מותר לשרוף את האתרוג יחד עם פתיתי החמץ.[7]

ו. ניתן להקל לייצא אתרוגים למצווה לאחר זמן הביעור,[8] או זמן רב לפני הביעור, ובאופן שברור שלא יישאר מהפירות בחו"ל עד זמן הביעור. על מנת להימנע משאלה זו מומלץ להכין מהם מאכל ולאוכלו עד זמן הביעור. ראה בפרק כב.

---

1 מכיוון שהאתרוג קרוי בתורה "פרי עץ הדר", הוא צריך להיות ראוי למאכל אדם, ראה סוכה (לז, ב), ולכן אע"פ שבימינו הוא כמעט שלא נאכל, יש לנהוג בו קדושה, וההתנהגות המקובלת אינה יכולה להפקיע ממנו שם של פרי מאכל שנתנה לו התורה. ראה כרם ציון (הלכות פסוקות שביעית, מהד' תשם פרק יג סע' כו).

2 משום שבאתרוג הולכים לחומרא הן לענין הגדרתו כאילן והן לענין הגדרתו כירק.

3 רמב"ם (שמיטה ויובל ד, יב, שבת הארץ שם אותיות ה, ו) ראה בצאת השנה (עמ' מד הע' 5, עמ נז, סע' ו).

4 כדי שלא תהיה שאלה של "לכם" באתרוגים אלו, כך הורה הגר"מ אליהו עפ"י תוס' (פסחים לח ע"א ד"ה אתיא; סוכה לה ע"ב ד"ה אתיא). לעניין סוג המעשר שמפרישים באתרוגים שגדלו בין ר"ה לט"ו בשבט של השמינית, עיין חזו"א (סי' ט ס"ק יח ד"ה יו"ד) שנוטה לומר שמפרישים מעשר שני בכל אילן שהגיע לחיובו במעשרות בין ר"ה לט"ו בשבט של שמינית. ועיין בספר 'עטה אור' (סי' לג) שנוטה להפריש מספק גם מעשר עני, ולכן מן הראוי להפריש את שני המעשרות.

5 סוכה (לט ע"א); 'בית רידב"ז' (סי' ה סעיף א בסופו); האדר"ת (ספר 'בשמן רענן' ח"ב עמ' ריב סי' מג); 'הר צבי' (זרעים ח,ב סי' נד); 'כרם ציון' (פרק יד, גידולי ציון ס"ק א).

6 בדעות השונות בשאלה זו ראה שבת הארץ (פ"ה הי"ג אות א).

7 בזמן זה האתרוג לא ראוי למאכל כלל מכיוון שהווא מתייבש לרוב, ואין כאן איבוד פירות שביעית. יש לציין כי זמן הביעור של האתרוגים הוא בחודש ניסן.

8 זמן זה הוא הזמן שבו כלה הפרי מן השדה ראה נספח ביעור הפרי.

הטיפול השוטף במטע האתרוגים

ז. יש להכין את מערכת ההדליה בשנה השישית.

ח. במהלך השמיטה ניתן לעשות בשליחות בית הדין ובהנחייתו את הפעולות הדרושות (דישונים, ריסוס נגד מזיקים והשקיית העץ) לקבלת כמות מספקת של אתרוגים, ובגודל הפירות המתאים.

ט. יש להשתדל לגזום את המטע לפני ראש השנה של השביעית.

י. גיזום קוצים - במקרי הצורך מותר לגזום במהלך השמיטה קוצים שפוגעים באתרוגים, ויש לעשות זאת על פי הנחיות בית הדין.[9]

יא. בגינה פרטית, עדיף לעטוף את האתרוגים בשקיות נייר (לא ניילון!!) ולקשור את האתרוגים למערכת הדלייה. במקרי הדחק, כשהקוצים קרובים מאוד לאתרוג, ניתן לגוזמם.[10]

יב. עלים שיש חשש שיגרמו לכתמים ('בלעטלאך') שיפסלו את האתרוג לשיווק, מותר לגוזמם. בגינה פרטית עדיף כאמור להכניסם לתוך שקית נייר.[11]

יג. מותר לקשור את האתרוגים על מנת שלא יזוזו ולא ייפגעו.

קטיף, מיון ורכישת האתרוגים

יד. ניתן לקטוף את האתרוג במזמרה, כדי שהעוקץ יישאר מחובר ולא ייתלש. במידת האפשר, יש לקטוף בשינוי במספריים או בסכין.[12]

טו. ניתן למיין את האתרוגים לכשרים ולפסולים. יש לנהוג קדושת שביעית גם באתרוגים הפסולים.

טז. יש לרכוש אתרוגים רק ממי שידוע שגידל וקטף אותם בהיתר, כגון שגידל אותם במטעי בית הדין, או בשטח שנמכר בהיתר המכירה.[13]

יז. אין לקנות ארבעת המינים מאדם המוכר אותם בדרכים אסורות.[14]

יח. אתרוגים המשווקים באמצעות אוצר בית דין - לכתחילה יש לגבות תמורתם תשלום אחיד, ללא הבדל בין אתרוגים כשרים לבין אתרוגים מהודרים.[15]

---

9 גיזום הקוצים היא מלאכה שמחד היא תולדה של זמירה, מאידך הקוצים יכולים לפסול את האתרוג לחלוטין ולא יהיה ניתן לקיים בו את מצוות החג, ראה הלכות שביעית (זילבר, סי' א; 'כסא דוד' ס"ק לב); הגר"ש גורן ('מאורות' 1 עמ' 57). ועיין שבת הארץ (פ"א ה"ה אות ח, טז) שאוסר לגזום קוצים שפוגעים באתרוגים.

10 ראה משנת יוסף (ח"ג עמ' קג).

11 זהו גיזום שאינו למטרת הצמחה אלא רק מניעת נזק מהפרי.

12 חזו"א (יב, ח).

13 אין לקנות אתרוגים מאדם העושה בהם סחורה באיסור, מפני שאסור לקנות שום תוצרת חקלאית מאדם החשוד בסחורה אסורה בפירות שביעית. ועיין שבת הארץ (פ"ו ה"א אות ג סעיף 2, 4, אות ד סעיף 4-5).

14 להגדרת המינים שיש בהם "זיקת שביעית" ואסור לקנותם מן החשוד, עיין שבת הארץ (פ"ח ה"ד אות א).

15 הגר"מ אליהו הורה שניתן לגבות מהאתרוגים המהודרים את הוצאות המיון והבדיקה של כלל האתרוגים, מפני שהוצאה זו נעשתה לצורך אתרוגים אלו.

יט. ראוי להדר ולקנות את האתרוגים בקופסה סגורה, מבלי לבחון את האתרוג באופן פרטני. בכך באופן ודאי ישלם הקונה רק על הוצאות הגידול של האתרוג ולא תמורת איכותו.[16]

הדסים

כ. אין לשרוף הדסים או לגזום אותם בשמיטה,[17] אולם בקטיף שנעשה לצורך החג מותר לקטוף את ההדסים נמוך ככל האפשר גם בשמיטה.[18] הדסים שמיועדים למצוות החג, אין לנהוג בהם קדושת שביעית.

לולב וערבה

כא. יש להיזהר שלא להשחית את עץ הדקל בעת קטיף הלולבים והסכך, ויש לקטוף אותם מהעץ באופן שמוכיח שהקוטף אינו מעוניין בצימוח, כגון קטיף ענפים רק מצד אחד של העץ.

כב. גיזום הערבות לפני סוכות של השביעית צריך להיעשות באופן שאינו מיטבי לעץ, כגון גיזום שאינו מסודר.

כג. אין לגזום את הערבות לפני ראש השנה של השמינית אם בכוונתו להשביח את צימוח הענפים.

כד. אין צורך לנהוג קדושת שביעית בלולב[19] ובערבה, ומותר לייצא לולבים לחו"ל כרגיל כבכל שנה.

16 ראה הגר"י אריאל (אמונת עתיך 107 עמ' 64).

17 מטרת הגיזום והשרֵפה היא הוספת צימוח, כדי שההדסים יגדלו בצורה מיטבית, ופעולה זו נאסרה בשמיטה. שבת הארץ (פ"א ה"ו אות א).

18 מכיוון שמטרת קטיף ההדסים הוא לצורך מצווה, מותר לבצע את הקטיף נמוך יותר מהמקום שמבצעים אותו בכל שנה. מבירור שערכנו עם כמה חקלאים עלה שדי בקטיף כזה כדי לקבל תוצאות סבירות לאחר השמיטה.

19 ראה (סוכה לט, ב), מכיוון שבימינו הלולבים אינם משמשים לניקוי, וכל ייעודם הוא למצווה, אין צורך לנהוג בהם קדושת שביעית.

חלק ג

גן הנוי

פרק כח: הטיפול בגינת הנוי הפרטית

דינים כלליים

א. אחד מעיקרי מצוות יישוב הארץ הוא שלא נעזבנה ביד האומות או לשממה. הרמב"ן כתב בספר המצוות (מצוות עשה ד) שאנו מקיימים מצווה זו בעצם ישיבתנו בארץ, כי בישיבתנו בה אין היא עזובה בידי האומות. קומה נוספת של מצווה זו היא הדאגה שארץ ישראל לא תהיה שוממה וחרבה. לפיכך מן הראוי לדאוג שהסביבה שאנו גרים בה תהיה מטופחת ומסודרת, ועלינו להשתדל לטעת עצי פרי וצמחי נוי שנשתבחה בהם ארץ ישראל.
אדם המטפח את גינת הנוי בכל שש השנים שקדמו לשמיטה, מן הראוי שבערב השמיטה יתכונן אליה היטב ויפעל כמה פעולות כדי שגם בשמיטה עצמה יהיו גן הנוי וסביבתו מטופחים ומסודרים.

ב. בגן הנוי אין למכור את הקרקע לגוי במסגרת 'היתר המכירה'. במקרים מיוחדים ניתן לפנות לוועדת השמיטה של הרבנות הראשית.

בית משותף

ג. בבית משותף, כשהבעלות על הגינה משותפת לכל הדיירים, יש לשכנע אותם שאפשר לטפח את הגינה גם בשמיטה באופנים המותרים, ללא עשיית מלאכות אסורות[1]

ד. במידה והשכנים אינם מוכנים לשמור את השמיטה כראוי, יש להודיע כי התשלום עבור מיסי ועד הבית נועד רק עבור אחזקה מותרת של הבניין, ולא עבור המלאכות האסורות.

שכירות דירה

ה. מותר להשכיר בית או דירה עם גינה לאדם שאינו שומר שמיטה, ומומלץ לומר לו בשעת ההשכרה כי השנה היא שנת שמיטה ואין לעשות מלאכות האסורות בקרקע.[2]

---

1 יש הסוברים שניתן להפקיר את חלקם של שומרי השמיטה בגינה בפני שלושה, כ"כ הרה"ג יעקב אריאל (באוהלה של תורה ח"ג סי' ט).

2 מעיקר הדין אין להשכיר שדה לאדם החשוד על השביעית (ראה שבת הארץ פ"ח ה"ו), אולם מכיוון שאין ודאות שהלוקח יעשה דווקא בשמיטה מלאכות אסורות, מותר למכור או להשכיר לו.

ו. במקרה של שכירות דירה, ושמירה על הגינה היא תנאי בחוזה השכירות, יש להבהיר לבעל הדירה כי כאמור השנה היא שנת שמיטה ואין לעשות מלאכות האסורות בקרקע.

בית בהליכי בנייה

ז. בית שנמצא בתהליכי בנייה, והסכם הבנייה כולל את פיתוח הגינה, מומלץ לציין בחוזה הבנייה שפיתוח הגינה ייעשה לפני השמיטה או לאחריה.

ח. במקרה שהבנייה הסתיימה בשמיטה, ומסביב לבית נותרו שאריות של חומרי בנייה שלא פונו לאתר מורשה, ויש חשש שבני המשפחה או אחרים יינזקו מהן, ניתן ליישר את שטח הגינה ולפזר מעליה שכבה של חצץ דק, ולאחר השמיטה לפתח את הגינה.

ט. קבלן שבחוזה הבנייה צריך למסור גינה כחלק מהסכם הבנייה, וללא פיתוח הגינה לא יקבל את מלוא התשלום, או לחלופין לא יוכל לקבל טופס אישור אכלוס ('טופס 4'), עליו לפנות לוועדת השמיטה על מנת למצוא פתרון ראוי לכך.

י. מותר לבצע עבודות פיתוח בגינה לצורך בנייה, אך לא לצורך שתילת צמחים חדשים.[3]

יא. העברת עצים - אדם שמעוניין לבנות בשטח מסוים, ועליו להעביר את העצים שצומחים שם למקום אחר, מותר לו לגזום את העצים לנוף עד כמה שניתן לעקור את העצים ולהכניסם לתוך שקים מנותקים מהקרקע (במקרה של שקי פלריג יש להניחם על גבי משטח מנתק), ולאחר השמיטה יכול לנוטעם שוב. מותר להשקות את העצים כרגיל במהלך השמיטה. אם מדובר בעצי פרי, יש למנות מחדש שנות ערלה עם הנטיעה בקרקע לאחר השמיטה.

יב. מותר לאדריכל נוף לתכנן גינות גם בשמיטה, אף שייתכן שייעשו מלאכות אסורות בשמיטה.[4]

הכנת הגינה בערב השמיטה

יג. כדי להימנע מבעיות רבות ומיותרות באחזקת גינת הנוי במשך שנת השמיטה, יש להיערך לפני השמיטה כראוי.

יד. יש לגזום את העצים השונים ככל האפשר ולטפל טיפול יסודי בעשבייה (הן בניכוש והן בריסוס מונעי נביטה) מבעוד מועד, כדי להימנע מפעולות אלו בשמיטה.

טו. במרבית המקרים, דישון מסודר ומתאים לפני שנת השמיטה יספיק, ולא יהיה כלל צורך בדישון במשך השמיטה, ובפרט דישון בדשנים איטיי-תמס ובזבלים אורגניים, אשר מתפרקים באיטיות ומספקים לצמחים את צורכיהם במשך כל השנה.

3 כדין מלאכה שאינה חקלאית בשמיטה, ראה פרק ד סעיף יב.

4 מכיוון שאין ודאות שאכן הדבר ייעשה בשמיטה.

שתילת צמחים שונים

טז. מומלץ להקדים את שתילת הצמחים השונים בגינה כבר לאביב השישית, על מנת שהם ייקלטו כראוי. בשתילה מוקדמת לא יהיה צורך לטפל בצמחים החדשים בשמיטה, ומאידך גיסא אם הם לא נקלטו, יהיה ניתן להחליפם לפני השמיטה.

יז. דשא - יש להניח את מרבדי הדשא שבועות מספר לפני השמיטה, על מנת שהדשא ייקלט כראוי ויהיה ניתן לכסחו לפחות פעם אחת לפני השמיטה. דשא נזרע, יש לזורעו באביב ולהשקותו היטב על מנת שיהיה ניתן לכסחו לפני השביעית.

יח. עצי פרי המצויים בגוש (כפי שקונים בד"כ במשתלה) ניתן לשותלם עד כ"ט באב. עם זאת, מומלץ להקדים ולשותלם עד ט"ו באב מחשש להתפוררות הגוש. עצי סרק המצויים בגוש, ניתן לשותלם עד ערב ראש השנה.

יט. ניתן לשתול פקעות עד ערב ראש השנה, ולהנביטן בשמיטה בגשם.

כ. צמחים חד שנתיים שנזרעים ונאכלים, יש לוודא כי נבטו לפני השמיטה.[5] צמחים חד שנתיים שנשתלים בגוש, ניתן לשותלם עד ערב ראש השנה.

להלן טבלה המסכמת את זמני השתילה הסופיים בערב השמיטה:

זמן הסיום	סוג הצמח	סוג הצמח	סוג הצמח	סוג הצמח
ט"ו באב	שתילת עצי פרי גלויי שורש	עצי פרי שיש חשש שהגוש יתפורר במהלך נטיעתם		
כ"ט באב	שתילת עצי פרי בגוש			
ט"ו באלול	שתילת עצי סרק גלויי שורש - לכתחילה	שתילת שיחי פרחים רב שנתיים ומעוצים - לכתחילה		
כ"ו באלול	פרחים חד שנתיים חשופי שורש שאינם מיועדים לריח - לכתחילה	פרחים חד שנתיים שמיועדים לריח		
ערב ראש השנה	העתקת עץ פרי עם גוש שמספיק לשבועיים	עצי סרק בגוש. עצי סרק גלויי שורש - בדיעבד	פרחים חד שנתיים חשופי שורש שאינם מיועדים לריח - בדיעבד	שתילת שיחי פרחים רב שנתיים ומעוצים - בדיעבד

כא. הצמחים הבאים הם רב שנתיים ונותנים פריחה שופעת במהלך השנה, ומומלץ לשתול אותם בערב השמיטה:

5 אם הם נבטו אחרי ראש השנה, יש בהם איסור ספיחין, והם אסורים באכילה.

אספרג "מיירס", בגוניה פורחת עד, מיני בושמת, ביצן, גאורה קיפחת, גרמית משתרעת, דגניים רב שנתיים, דיאטס, דיכונדרה כסופה, דרדר חשוף פרי, דרדר מאפיר, המרוקליס, חד אבקן אדום, חוטמית זיפנית, חוטמית תרבותית, טולבגיה חכלילית, יהודי נודד ארגמני, ירקה, לנטנה לילכית וצהובה, לפופית הבטטה, מלפורה ארגמנית, מרווה "אינדיגו ספייר", מרווה גרג, מרווה צחורה, סיגל קיסוסי (סיגלית אוסטרלית), סנטולינה ירוקה, סנטולינה ננסית, סקבולה שופעת, עדעד קנרי, עינן מסרקי, צמרר אפריקני, רוזמרין, רוסליה שבטבטית, ועוד.

כב. גיזום בערב השמיטה: יש להימנע מגיזום עצים מבוגרים ושיחים בשביעית. לכן בשנה השישית מומלץ לגזום לגמרי את כל הצמחים הזקוקים לגיזום. גיזום העצים יתבצע באופן מקצועי, כמפורט להלן:

1. עצים נשירים אמיתיים (שמוצאם מהאזור הממוזג או הים תיכוני) המשירים את עליהם בתחילת החורף, כגון: מיני מילה, אלון התבור, שקד מצוי, פנסית דו נוצתית, עצי פרי ורדניים אחרים וכדו', ושנגזמו במועדם בתקופת השלכת בחורף, תיקון הגיזומים שלהם וגיזומים משלימים יתבצעו בהם בסוף הקיץ והסתיו, כדי שלא יהיה צורך לגזום אותם בשמיטה.
2. עצים "נשירים מאולצים" שאינם נושרים בארצות מוצאם החמות יותר ונושרים אצלנו בחורף הקר יחסית, כגון: סיסם הודי, צאלון נאה, מכנף נאה, סיגלון חד עלים, שלטית מקומטת (פלטופורום), אלביציה צהובה וכדו', ייגזמו בתחילת הקיץ של השנה השישית. גם עצים תדירי ירק, כגון: מיני פיקוס, אלון מצוי, אדר סורי, זית וכדו', ייגזמו כנ"ל. אם לא הספיקו לגזום, אפשר לגזום גם בסוף הקיץ בשוך החום.
   גיזום לתיקון פריצות ולתיקוני עיצוב ייעשה במשך כל הקיץ לפני השמיטה.
3. עצים מחטניים ייגזמו בסתיו לפני ראש השנה.
4. גיזום עצים צעירים: יש להקפיד במיוחד על עיצוב העצים הצעירים לפני השמיטה, כדי להקטין את הצורך בגיזום בשביעית. ככל שהעץ יהיה בוגר יותר ומעוצב באופן מקצועי, הטיפול בו בשביעית יהיה פשוט יותר מבחינה הלכתית. מומלץ לרכוש במשתלה עצים מעוצבים בעלי שלד של 2-3 זרועות, וכך להימנע מעיצוב העץ בשמיטה.
5. גיזום שיחים: מבחינה מקצועית, ברוב השיחים לא ייגרם נזק לצמח או למראהו אם הוא לא ייגזם במשך שנה אחת. לפיכך, ברוב המקרים אין היתר לגזום שיחים בשביעית. לכן יש להקפיד גם בשיחים על גיזום מקצועי לפני השמיטה. גיזום שאינו מקצועי עלול לגרום נזק רב לשיחים ולעצים.
6. גיזום ורדים: אם יבוצע גיזום מדויק לפני השמיטה, יהיה אפשר לוותר על הגיזום החורפי בשמיטה ללא כל נזק לוורד. לאלה הקוטפים "קטיף יורד" בקיץ

של השנה השישית לא יהיה צורך בגיזום בשמיטה. "קטיף יורד" הוא קטיף נמוך יותר מהרגיל בכל פעם, וכך הצמח מתנמך והולך עד סוף הקיץ, והוא נמוך יותר לקראת השמיטה.

הטיפול השוטף במהלך שנת השמיטה

כג. לאדם פרטי אין כלל היתר לזרוע צמחים או לבצע פעולות של הפיכת הקרקע, אוורורה וכדומה, גם לא בתוך הבית בקומות גבוהות, באדניות ובעציצים.

טיפול בעשבייה

כד. עשבייה חד שנתית, אם היא אינה מתפרשת על שטח גדול של הגינה אלא מהווה רק פגם אסתטי, עדיף שלא לנכש אותה.

כה. עשבייה הפוגמת באופן ניכר במראה הגינה או שצמיחתה מפריעה לצמחיית הגן לצמוח, וכן אם יש חשש שיסתתרו בה מזיקים שונים (נחשים ועקרבים), סדר העדיפויות להשמדתה הוא כדלהלן:

1. ריסוס במונעי נביטה שונים (ניתן להשיגם בחנויות גינון או אצל הגננים). מומלץ לעשות כן במיוחד במקומות 'מועדים' לעשבייה, ולרסס בתחילת החורף.
2. כיסוי האזור ביריעה שחורה (שחוסמת את האור).
3. ריסוס העשבייה הקיימת (ניתן להשיג את החומרים כנ"ל).
4. כיסוח הצמחים מעל פני הקרקע (בעזרת מכסחת דשא / חרמש מוטורי וכדומה).

כו. אין לעקור את העשבים עם שורשיהם.

גיזום וקטיף פרחים, עצים ושיחים

כז. גיזום שמטרתו שמירת הצורה הקיימת של הצמח בלבד - מותר, בתנאי שהצמח בוגר ואין הגיזום גורם להצמחה מחודשת. לפיכך מותר לגזום גדר חיה בוגרת וצפופה, צורת שער וכדומה. אולם אסור לגזום גדר חיה צעירה, שגיזומה גורם לצמיחה של ענפים חדשים אשר ממלאים את חלליה.

כח. גיזום ענפים המפריעים ליד מדרכה או בקרבת חוטי חשמל וכד', גיזום ענפים יבשים וחולים וכן גיזום לארבעת המינים וסכך לחג הסוכות - מותר, ובלבד שיהא ניכר שאינו גוזם לצורך הצמחת האילן (יש להקפיד בזמן גיזום זה שלא לפגוע באילנות ולהשחיתם).

כט. גיזום בטיחותי של ענפי עצים וכן תמיכה מכנית בעצים ובענפיהם אשר נעשה לצורך בטיחות או לבריאות העץ - מותר.

ל. מותר לקטוף פרחים מהגינה על מנת להניחם בבית, אך על הקטיף להיעשות בשינוי (לא לחתוך בגובה הרגיל).

השקייה

לא. השקייה לצורך קיום הצמחים מותרת. מן הראוי להימנע מהשקייה שמטרתה תוספת הצמחה.

לב. יש להשתדל למעט בהשקייה לעומת כמות ההשקייה בשנה רגילה ולהקטין מעט את תדירותה.

לג. יש להשקות מייד כאשר מופיעים סימני צימאון קלים בעצים ושיחים, ואין צורך להמתין עד שיופיעו סימני התייבשות בולטים (כיוון שאז כבר נגרם נזק ממשי לצמח).

לד. סימני צימאון כגון "התקפלות העלה" בשעות אחה"צ המאוחרות מצביעים על מחסור במים, אולם "כמישה חולפת" בשעות החום אינה בהכרח סימן לחוסר מים ממשי אלא לחוסר זמני בלבד, ואז אין עדיין צורך בהשקייה.

דישון

לה. בגן הנוי הפרטי די בדישון מתאים לפני השמיטה בדשנים איטיי תמס (קומפוסט וכדומה), על מנת לספק את כל צורכי הצמחייה בגינה. במקרים מיוחדים, כאשר מראה הגינה עלול להיפגע פגיעה ניכרת ללא תוספת דישון בשמיטה - הדישון מותר.

מלאכות להגנה על העץ והפירות

לו. בגינה הפרטית אין לעשות מלאכות שנועדו ליצירת פירות חדשים בעץ (כגון השקייה ודישון מכוונים בזמני הפריחה), אולם לאחר שהפירות חנטו, מותר לעשות פעולות על מנת לשמור על הפירות הקיימים.[6]

לז. מותר לפרוס רשתות על העץ כדי להגן על הפירות ממזיקים שונים.

לח. מותר לעשות את כל הפעולות שנועדו עבור שמירה על העץ (נמלים וכדומה).

הטיפול בדשא

לט. במקרים שבהם נפגם מראהו האסתטי של הדשא פגיעה ניכרת כתוצאה ממחסור בדשנים, יש להתייעץ עם גנן הבקיא בהלכות השמיטה (יש לוודא תחילה שמצבו הגרוע של הדשא נגרם ממחסור בחומרי הזנה ולא עקב חוסר מים או מחלות ומזיקים).

---

6 בהלכה ישנן שלוש דעות ביחס לשאלת הטיפול בפירות, ומחלוקתם תלויה בהגדרת 'אוקמי אילנא' - האם המלאכות שהותרו הן מלאכות הנעשות עבור העץ או הפירות? ראה בהרחבה פירוט שיטות אלו בפרק ט, למעשה נקטנו כאן כדעת הסוברים ש'אוקמי אילנא' הוא גם ביחס לפירות, אך רק ביחס לאלו שכבר קיימים בעץ, כדעת הרב ישראלי.

מ. כיסוח הדשא:

1. דשא מלא וללא קרחות יש לכסח כרגיל. יש להקפיד שלא לאחֵר בכיסוח, כדי שהכיסוח לא יגרום ל"מכת שמש" ולהצהבת הדשא ולאחר מכן לצימוח מחודש.
2. כיסוח דשא צעיר הגורם להתפשטות הדשא אסור. במקרה שעלול להיגרם נזק ניכר, אפשר להקל.
3. חיתוך קצוות (קנטים) מותר, כיוון שמטרתו שמירת הצורה הקיימת בלבד ולא הצמחה, ועדיף לעשות זאת באמצעות ריסוס.

הטיפול בוורדים

מא. השקייה מותרת לצורך קיום ולא להצמחה. יש להיזהר שלא לגרום להתייבשות, כיוון שהוורד רגיש למחסור במים.

מב. אין לבצע גיזום בשביעית.

מג. הסרת הפרחים היבשים לאחר הפריחה אסורה, כיוון שהיא גורמת להצמחה, אא"כ לא מתכוון לכך.

מד. ורדים בעלי ריח, יש לנהוג בהם קדושת שביעית והפקר.

פרק כט: עציצים בבית ובגן הנוי

א. בבתים פרטיים ובגן הנוי יש מקומות שבהם נהוג לשתול צמחים שונים:
1. גינה מחוץ לבית - בקרקע רגילה, או מעל חיפויים שונים.
2. פטיו בתוך הבית.
3. אדניות ועציצים בתוך הבית, אדן החלון, מבואות שונות.
4. גג הבניין.
5. מרפסת הבית.

ב. ככלל, הגדרת בית בשמיטה היא מבנה קבוע שאינו נייד ומקורה בגג. להגדרות המפורטות של 'בית' ראה בפרק 'בית'.

הגדרת עציץ

ג. רובם המוחלט של העציצים הנמכרים כיום מוגדרים כעציצים נקובים לעניין שמיטה. עציץ שיש בו חורים שקוטרם אינו עולה על 1/3 ס"מ, וסך קוטר כל החורים בו אינו עולה על 2 ס"מ, מוגדר כעציץ שאינו נקוב.

ד. אם דופנות העציץ חדירות לשורשים, דינו כעציץ נקוב.

ה. עציץ או אדנית שקבועים בקיר או בקרקע נחשבים כמחוברים אליהם, ודינם כקרקע.

חומרי העציצים:

ו. מקובל להשתמש כיום בעציצים ממגוון חומרים: פוליאתילן לסוגיו (פלסטיק, ניילון, פלריג), סיליקון, מתכת וחרס.
1. עציצים העשויים ניילון, חרס או מתכת נחשבים כאינם נקובים (כל עוד אין בהם חור).
2. עציצים העשויים מפלריג, יוטה וכדומה נחשבים כנקובים לעניין שמיטה, אך כאינם נקובים לעניין ערלה (מכיוון שהם אינם אטומים למים מחד גיסא, ומאידך גיסא אין בהם נקב משמעותי דיו).

שטח פתוח

ז. כאמור בפרק יב אין לשתול צמחים חדשים הן בקרקע עצמה והן כשמצע הגידול מנותק מהקרקע בשטח פתוח (כגון שתילה באדמה המפוזרת מעל ניילון, עציץ נקוב המונח על משטח מנתק), ואין לעשות בהם כל מלאכה האסורה בשמיטה.[1]

ח. האיסור חל על שתילת צמחים גם בעציץ נקוב, גם בעציץ נקוב שמונח על משטח מנתק, וגם בעציץ שאינו נקוב כלל.

ט. בשטח פתוח אין משמעות לסוג המצע המנתק מתחת העציץ, ואין לשתול בו כלל צמחים חדשים בעציצים. סוגי המשטחים שעליהם העציצים מונחים אינם משנים דבר: ניילון אטום לחלוטין, פלריג, דשא סינטטי, מרצפות, בטון, אספלט, צלחת וכדומה.

י. האיסור חל על כל סוגי העציצים, ואפילו עציץ העשוי מברזל או מפלסטיק, ובוודאי אם הוא עשוי עץ או חרס.

יא. כל עוד העציץ נמצא מחוץ לבית, מותר רק לקיים את הצמחים השתולים בו ותו לא, ולכן מותר להסיר עלים יבשים, לשמור על צורת הצמח על ידי גיזומים קלים, לטפל במזיקים ולהשקות את הצמחים, אך אין לגזום את הצמח כדי לעורר את הצמחתו.

יב. במקרה שנוצר צורך להעביר עציץ **נקוב** בגינה ממקום למקום, כגון כדי לפנות שטח לטובת בניית סוכה, הרחבת הבית, יצירת רחבת משחקים וכדומה, ראוי להחמיר שלא להעביר את העציצים דרך אדמה גלויה, אלא לעטוף את העציץ בניילון או להעבירו בגרירה.

יג. עציץ **שאינו נקוב** (שמונח על משטח מנתק), מותר להעבירו ממקום למקום בגינה רק אם אין משנים בכך את תנאי גידולו, או לחלופין אם יש חשש לקיומו של הצמח (כגון שנמצא באזור מוצל מדי, מחשש לסחף וכדומה).[2]

עציצים בתוך הבית

יד. בתוך הבית ספק אם חלים דיני השמיטה (ראה בפרק 'בית'), אך גם לכך יש כמה מגבלות, כמפורט להלן.

טו. צמחים המצויים בתוך הבית, הנתונים בתוך עציץ שאין בו חורים, או מעל צלחת אטומה, אין בהם דיני שמיטה.

טז. עציץ בפטיו (מרפסת שמש) בתוך הבית, בין שיש בטון מתחתיו ובין שהוא מחובר ישירות לקרקע, דינו הוא כזריעה בקרקע רגילה, ללא תלות בנפח האדמה שהוא מכיל.

---

1 מכיוון שמדובר בשטח פתוח, אין הבדל למעשה בין עציץ המונח על הקרקע ובין עציץ המונח על משטח מנתק.

2 מכיוון שהעציץ מנותק מהקרקע, אין בהנחתו משום שתילה, ואין בכך איסור מהתורה, ומותר לעשות מלאכות לאוקמי במקרה זה.

יז. בית קומות - בדירות הנמצאות בקומת הקרקע המחוברת לאדמה (קומה 0 ללא עמודים), יש המחמירים להתייחס לעציץ נקוב המונח על רצפת הבית כאל מחובר לקרקע, אך אם יש תחתיו משטח מנתק כגון צלחת, לכל הדעות הוא נחשב כמנותק מהקרקע.[3] מקומה ראשונה ומעלה, עציץ נקוב המונח על הרצפה נחשב כמנותק.

יח. אדן החלון: עציץ המונח על אדן החלון יוגדר כמונח בבית, בתנאי שהנוף אינו נוטה מעבר לאדן החלון עצמו, ובתנאי שהעציץ כולו נמצא מתחת לתקרה.

יט. אדנית הבנויה בבית, דינה כבית.

כ. יש להימנע מלהוציא עציץ מהבית כשהוא חשוף לאוויר, ומותר להעביר עציץ כשהוא מנותק מהקרקע על ידי משטח מנותק, והנוף מכוסה בניילון וכדומה. מותר להוציא עציץ מהבית כשהוא עטוף בניילון או פלסטיק.[4]

כא. מותר להעביר עציץ בתוך הבית ממקום למקום גם כדי לשפר את תנאי גידולו.[5]

כב. אף על פי שכאמור, בתוך בית, כשמצע הגידול מנותק מהקרקע לא חלים דיני השמיטה, מכל מקום יש להימנע ככל האפשר משתילת צמחי נוי חדשים בבית.

מרפסות

כג. בדירות גג (פנטהאוז), דין הגג כדין שטח פתוח.

כד. במרפסת שחלקה מקורה וחלקה אינו מקורה, שטח המרפסת המקורה מוגדר כבית, והשטח שאינו מקורה מוגדר כשטח פתוח.

כה. ישנם סוגים רבים של קירוי מרפסות: איסכורית (פלסטיק או מתכת), שמשוניות (ברזנט), פרגולות, רשתות צל, זכוכית, רעפים, אסבסט (בבתים ישנים) וכדומה. כדי להגדיר את כל אלו כבית, על הקירוי להיות מקובע למקום (יש לתת את הדעת בעיקר בשמשוניות שניתן לקפלן בנקל).

כו. בפרגולה וברשתות צל, אם שיעור החומר בגג הוא לפחות חמישים אחוז מכלל הגג, ניתן להתייחס לגג זה כאל בית.

יש לציין כי ישנם סוגים רבים של עציצים, מבנים שונים של מרפסות וחללים מקורים, ויש לבחון כל מקרה לגופו, ולא להסיק ממקרה למקרה ללא בחינה מדויקת של המציאות.

---

3 הגרש"ז אויערבך (מעדנ"א תרומות פ"א הכ"ג ד"ה גם; מנחת שלמה סי' מא אות ב; שמירת שבת כהלכתה פרק כו הע' ב; "הליכות שדה" 48 עמ' 25) נוטה להחמיר בשאלה זו בעציצים המונחים בקומה ראשונה, אך כתב להקל בקומה שנייה ("מפרי הארץ" שביעית עמ' 8). לדעת הגר"מ אליהו יש להחמיר אף בקומות העליונות. ועי' מש"כ הגרי"ש אלישיב ("הליכות שדה" 48 עמ' 25). ועי' "התורה והארץ" (ח"א עמ' 234).

4 מכיוון שלכתחילה יש בכך משום חיבורו לקרקע, אך ספר השמיטה (פרק ג סע' ו עמ' יז) הקל בכך.

5 מכיוון שמדובר בתוך הבית, וכן העברה ממקום למקום אינה מהווה מלאכה האסורה מהתורה, אלא רק שיפור תנאי הצמיחה, ויש בכך רק איסור דרבנן - משום אברויי, אין איסור בהעברת העציץ ממקום למקום.

פרק ל: קניית פרחים ועציצים

א. בקניית פרחים ועציצי נוי בשמיטה על הצרכן לברר היטב אם נעשו בצמחים אלו מלאכות האסורות בשמיטה, כגון זריעתם או שתילתם באיסור.

ב. אין לרכוש פרחים ממי שמגדל אותם באיסור,[1] ויש לרכוש פרחים רק ממי שמציג ראיה לכך שגידול פרחים אלו נעשה בהיתר, תחת פיקוח הלכתי או על פי היתר המכירה.

ג. לכתחילה יש להקפיד על כך גם בקנייה ממי שקנה מהמגדל, כגון בחנות פרחים, כדי שלא לסייע בידי עוברי עבירה.[2]

ד. כאשר קונים עציצים וצמחי בית, וכן כאשר קונים צמחי גינה בשנה השמינית - יש לוודא שצמחים אלו נשתלו בהיתר. לכן לכתחילה יש לוודא שהמשתלה מגדלת את הצמחים בחממות ובמצע מנותק או שקרקע המשתלה נמכרה לגוי (עפ"י היתר המכירה).[3]

ה. עציצים שבהם צמחים ריחניים (היינו שמגדלים אותם לשם ריח), וגדלו במצע שאיננו מנותק - נוהגת בהם קדושת שביעית. אם שתילים אלו לא נשתלו בשמיטה באיסור - יש בהם איסור סחורה, ומותר לקנות אותם בהבלעה- לקנות צמח נוסף, שאין בו קדושת שביעית, ולשלם על שניהם ביחד.

ו. מותר להעביר עציצים ממקום למקום, גם כאשר הם נקובים, ואפילו מעל לקרקע.[4] ויש מחמירים להעביר אותם כאשר הם מונחים על משטח המנתק בינם לבין הקרקע או כשהם עטופים בניילון וכדומה.[5]

ז. ברובם הגדול של הפרחים המצויים בשוק כיום אין קדושת שביעית ואין איסור ספיחין, מכיוון שאינם מיועדים לריח אלא לנוי בלבד. לכן אין איסור להשתמש

---

1 עפ"י רמב"ם (פ"ח הי"ד). וראה לענין איסור סחורה פרק ט סעיף ד.

2 פרחים נחשבים "דבר שיש בו זיקת שביעית", ולכן אסור לקנותם מאדם החשוד על השביעית: עי' שבת הארץ (פ"ח הי"ד אות א).

3 הראשונים נחלקו בטעם חיוב העקירה של עץ פרי שניטע בזמן האיסור בערב שביעית: בדעות השונות עיין שבת הארץ (פ"ג הי"א אות א הע' 6-8, אות ב והע' 14).

4 כך פסק הגרש"ז אויערבך (קובץ "מפרי הארץ" א, עמ' 9), כיון שמינכר שאינו מתכוון לעבודה, ודינו ככל פעולה למטרה שאיננה חקלאית: עי' שבת הארץ (פ"א הט"ו אות א, הי"ח אות ג, ה"כ אות ג/3); מנחת שלמה (סי' מא אות ג).

5 'בצאת השנה' (עמ' מח סעי' ב סעי' ז והע' 19-21). וכך הורה הגר"מ אליהו.

בהם ואין בהם איסור סחורה,[6] אך כאמור יש בהם איסור מלאכה (לדינים אלו ראה בפרקים המתאימים).

ח. בפרחים המגדלים אותם לריח יש הסוברים שיש קדושת שביעית, ויש בהם איסור סחורה, אך ניתן להקל בהם באיסור ספיחין.[7]

ט. צמחי בית הגדלים בעציצים - אין בהם קדושת שביעית ולא איסור ספיחין.[8]

6 איסור סחורה הוא רק בפירות שיש בהם קדושת שביעית: רמב"ם (פ"ו ה"א), יש לציין כי על פי בדיקות שערך האגרונום יחיאל שטיינמיץ רובם המוחלט של הפרחים הקיימים כיום, (תשע"ה) מיועדים בעיקרם לנוי, ולא לריח כלל, משמעות הדבר היא שבפרחים אלו אין קדושת שביעית.

7 ניתן להקל משום שאיסור ספיחין הוא רק במה שראוי למאכל אדם.

8 אין בהם איסור ספיחין, מפני שאלו צמחים רב-שנתיים, ואין בהם קדושת שביעית מפני שאינם עומדים למאכל או לריח וכדומה.

חלק ד

הנחיות מעשיות לחקלאים

פרק לא:
מערכת השיקולים לבחירת המתווה ההלכתי: אוצר בית דין, היתר מכירה או השבתה

א. בבואנו להחליט באיזה מתווה הלכתי ננקוט בשמיטה, השאלה המרכזית שעלינו לשאול את עצמנו היא כיצד יוכל המשק הפרטי לשמור שמיטה באופן המלא והטוב ביותר מחד גיסא, ומאידך גיסא יוכל להמשיך בהתנהלות כספית תקינה.

ב. בצד הציבורי יש גם לשקול כיצד תוכל להימשך אספקה סדירה של תוצרת חקלאית לכלל האוכלוסייה, וכן מהן ההשלכות על ענפי המשק הנוספים, מפעלי עיבוד מזון וכדומה.

אוצר בית דין

ג. אוצר בית דין הוא פתרון שיש לו יתרונות וחסרונות. בדרך זו יש לציבור יכולת להבטיח שלצרכנים תסופק תוצרת חקלאית קדושה בקדושת שביעית במהלך השמיטה. דרך זו הוזכרה כבר בתוספתא. מתווה זה מאפשר מצד אחד שמירה על קדושת הארץ, אך מצד שני כדי לחלק פירות שהצרכנים יהיו מוכנים לקלוט, יש להתיר פעולות רבות שלעיתים יש קושי רב להתירן.

היתר המכירה

ד. היתר המכירה הוא היתר שיש לו יסודות הלכתיים ברורים ואיתנים, והבוחר במתווה זה יש לו על מי לסמוך.

ה. עם זאת, יתרונו הגדול הוא גם חסרונו. כשאדם מוכר את הקרקע, משמעות הדבר היא שמצוות השמיטה אינה מתקיימת בשדהו, על כל ההשלכות הנובעות מכך: המצווה מופקעת, אין קדושה בפירות, וכיוצא בזה.

השבתה

ו. אפשרות נוספת שעומדת לפני החקלאי היא השבתת המשק באופן מלא או חלקי. על החקלאי לבחון עד כמה ניתן לעמוד בהשבתה זו מבחינה כלכלית (הכנסה סדירה, תשלום משכורות לעובדים, החזר הון וכו').

ז. בגידולי שדה חד-שנתיים ניתן להשבית את הגידולים באופן מלא. לפעולות

המותרות והאסורות בקרקע כדי לשמור אותה מנזק, ראה 'שמירת אדמות מוברות', פרק מח.

ח. במטעים ובפרדסים יש להמשיך ולטפל, כדי שלא ייגרם להם נזק ארוך טווח. לשם כך מותר לעשות את הפעולות הנדרשות לקיומו של העץ, כגון השקייה וגיזום מזעריים.

שיקולים מעשיים

ט. יש להעדיף בתחילה לפעול באופן שמצוות השמיטה מתקיימת, ורק במקרים שבהם הדבר יגרור הפסדים כלכליים כבדים, או בהינתן היתרים הלכתיים דחוקים ביותר, נעדיף את היתר המכירה.

י. על כל חקלאי להתייעץ עם הרב המקומי ולברר אם מותר לו להשתמש בהיתר המכירה, ותחת אילו מגבלות.[1] במידת הצורך אפשר לפנות לוועדת השמיטה שליד הרבנות הראשית.

יא. **אין** להשתמש בהיתר המכירה במקרים הבאים:

1. בגינות נוי.
2. בגידולים שכדאיותם הכלכלית מוטלת בספק (יש לבחון בכל שמיטה מהם גידולים אלו).
3. בגידולים שיש אפשרות מעשית לשמור בהם את השמיטה במלואה בלא צורך בעשיית מלאכות אסורות, כגון מיני הדרים, שהשוק העיקרי שלהם הוא מקומי, בכפוף ליכולת שיווק הפרי, כדלקמן.
4. בגידולים שניתן להקדים את הפעולות שעושים עבורם לשנה השישית, או לדחותן לשנה השמינית.[2]

יב. היתכנות שיווק הפרי: יש לבחון היטב אם ניתן לחלק את הפרי במסגרת אוצר בית דין, או שמא יש הכרח להפנותו לשוק הרגיל.

יג. בענפים שבהם ניתן לחלק את הפרי במסגרת אוצר בית הדין אין צורך בהיתר מכירה, אולם במקרים שבהם הפרי יימכר לשוק הרגיל, יש למכור את השטח בהיתר מכירה, ולא לסחור בפירות הקדושים בקדושת שביעית.

יד. גידולים הדורשים פעולות רבות בעץ או בפרי ליצירת פרי ראוי לשיווק, כגון להפקת יינות איכות, מומלץ למכור את השטח בהיתר מכירה. ניתן למכור יינות איכות דרך אוצר בית דין במחיר העלויות בלבד.[3]

טו. גידולים המיועדים בעיקר לייצוא, עדיף לגדל אותם בהיתר מכירה מאשר באוצר בית

---

1 עפ"י מעדני ארץ (סי' יב ס"ק יד).

2 בצאת השנה, (עמ' לח סע' ב, עמ' פז סי' ב סע' א).

3 זאת משום שקשה מאוד להגדיר את כל המלאכות כ'אוקמי אילנא', גם לדעת החזו"א, בזמן שהצורך במלאכות מסוימות הוא רק כדי להשיג רווח גבוה יותר מהתוצרת.

דין.[4]

טז. במקרים של הסכמי שיווק ארוכי טווח עם קניינים שונים בעולם, מותר לסמוך על היתר המכירה כדי לשמר אותם.[5]

יז. בגידולים שיש בהם צורך לזרוע ולשתול צמחים חדשים בשמיטה כדי ליצור רצף שיווקי (מיני פרחים מסוימים, ירקות קצרי טווח) יש למכור את השטח בהיתר מכירה.

4 במקרה זה ישנן בעיות הלכתיות מורכבות ביצוא פירות הקדושים בקדושת שביעית, יצוא לצורך גויים, סחורה בפירות שביעית, חוסר מודעות של הקניין לצורך לשמור על קדושת הפירות, הביעור אינו מתבצע בארץ, ועוד. לכן העדיפות היא היתר המכירה.

5 אגרות הראי"ה (סי' קפט).

פרק לב: הכנת המטע בשישית

א. ההצלחה בשמירת השמיטה במטע תלויה במידה רבה בטיב ההכנה בשנה השישית. לכן יש לבצע בהקדם את כל הפעולות שאפשר לעשותן מראש, כדי שלא יהיה צורך לעשותן בשנת השמיטה.

ב. להכנה נכונה לשמיטה יש השלכות על הצלחת הגידול גם לאחר השמיטה.

ג. לכתחילה יש לחתום על טופסי הצטרפות ל'אוצר בית דין' לפני תחילת ביצוע עבודות ההכנה לשמיטה, מפני שאפשר לקבל החזר על הוצאות ההכנה רק אם נחתם חוזה בין 'אוצר בית דין' ובין החקלאי לפני ביצוע הפעולות.

נטיעה והרכבה

ד. יש לתכנן ולבצע את עבודות ההכנה לקראת הנטיעה או ההרכבה בשנה השישית בזמן שבו יתאפשר לטעת או להרכיב את העצים לפני השמיטה. לכן יש לנקות את השטח מן הגידול הקודם, להכין את גדודיות הנטיעה ולפרוס את מערכת ההשקייה לפני השמיטה. אם מדובר בהרכבה - יש גם להסיר ולסלק את נוף המטע הקודם ולהכין חומר ריבוי בכמות מספקת כמה חודשים לפני מועד ההרכבה.

ה. יש כמה זמנים שעד בואם מותר לטעת או להרכיב עצים לפי הצורך. זמנים אלו מיועדים למי שלא מכר את הקרקע. לזמני הנטיעה למי שמוכר שטח בהיתר מכירה, ראה להלן סעיף כב.

זמן הסיום	סוג העץ	סוג העץ	סוג העץ	סוג העץ	סוג העץ
ט"ו באב	עצי פרי גלויי שורש.	עצי פרי שיש חשש שהגוש יתפורר במהלך נטיעתם.	הרכבת עצי פרי על כנות סרק.[1]		
כ"ט באב	עצי פרי בגוש.				
ט"ו באלול	עצי סרק גלויי שורש - לכתחילה.	הרכבת עצי פרי על כנות פרי - לכתחילה.			
ערב ראש השנה	העתקת עצי פרי עם גוש שמספיק לשבועיים.	שתיל עץ פרי שמצוי בגוש, ויש בכלי נקב[2] שנעשה לפני כ"ט באב, ומניחים אותו על האדמה.	עצי סרק בגוש.	עצי סרק גלויי שורש - בדיעבד.	הרכבת עצי פרי, כשגובה הכנה מעל 10 ס"מ - בדיעבד.

הדליה

ו. במינים שנדרשת בהם הדליה, כגון אתרוג, פטל ורימון, ואפשר להכין את מערכת ההדליה גם לפני היווצרות הפירות, יש לבצע הדליה מסודרת לפני השמיטה. במינים שבהם ההדליה מתבצעת רק לאחר שהענף נושא פרי, יש להתקין את מערכת ההדליה הבסיסית - כגון עמוד מרכזי באפרסמון - מראש לצורך השמיטה, כדי לבצע רק את הפעולות שנדרשות בשמיטה.

גיזום

ז. יש להשתדל ולהקדים את הגיזום לקיץ ולסתיו של ערב השמיטה.

ח. עצים שיש להם חשש למחלה, כגון חירכון באגסים ומאלסקו בהדרים, יש לגזום אותם היטב לפני השמיטה. אם הגיזום אפשרי רק לאחר תחילת תרדמת העץ, מותר לגזום את הענפים הנגועים גם בשמיטה.

ט. נצרים וסורים: יש לגזום ביסודיות את כל הנצרים והסורים שאין מעוניינים בקיומם. נצרים שמעוניינים לקיימם לצורך החלפת גזע וכדומה, יש לסמן באמצעות צבע או סרט סימון.[1]

י. גיזום שנועד לעיצוב העץ, כגון גיזום עצים נשירים, יש לבצע בשנה השישית.

יא. אין לגזום עצי זית בשמיטה. לכן יש לגזום את עצי הזית לאחר המסיק בשישית באופן שימנע צורך בגיזום נוסף בשמיטה.

יב. יש לגזום בשנה השישית את כל הגיזומים שמטרתם החדרת אור לעץ, כפי שהדבר נעשה באופן שגרתי בהדרים, למשל: גיזום שדרה, נוף עליון וחלונות, או הרמת 'שמלת העץ', שנועדה למנוע ריקבון.

פעולות שונות

יג. יש לדשן לפני השמיטה בכמות המֵרבית שמתאימה לסוג האדמה, לגידול ולממשק ההשקייה, על פי בדיקות קרקע ועלים, כדי להימנע ככל האפשר מדישון בשמיטה. מומלץ להשתמש בדשנים איטיי תמס או בקומפוסט.

יד. במטעים שבהם מקובל לקלטר או לדסק את השטח לצורך אִוורור או השמדת עשבייה, יש לבצע פעולות אלו ביסודיות בערב השמיטה, כדי שלא יהיה צורך בקִלטור נוסף בשמיטה.

טו. בערב השמיטה יש לטפל בעשבייה טיפול יסודי, כדי לצמצם את הטיפול בה בשמיטה. אפשר לרסס ריסוסים מונעי נביטה בסתיו - 'גול', 'רונסטאר', 'יגואר'

1 יש לתת את הדעת על קיום נצרי רימון, מכיוון שהם יוצרים בעיות רבות במניית שנות ערלה, ובשמיטה יש בעיה לגזום אותם. לכן, מומלץ מאוד להקפיד לגזום אותם לפני השמיטה.

וכדומה - ולהפעילם בהשקייה או בירידת הגשמים. יש לטפל ביסודיות בעשבייה רב-שנתית קשה: יבלית, אספרגוס וכדומה.

טז. הנחת קווי מים חדשים: אם רוצים לפרוס קווי מים חדשים בשטח שמיועד לזריעה או לנטיעה, יש לסיים לפרוס אותם לפני השמיטה, כדי שהאדמה תכוסה לפני השמיטה.[2]

יז. יש לבצע את הפעולות הכרוכות בכיפוף ענפים לפני השמיטה.

הנחיות להיתר מכירה

יח. בשנה השישית ניתן לטעת ולהרכיב עד ערב ראש השנה,[3] אך רצוי להקדים את הנטיעה עד לט"ו באב, ואז מניין שנות הערלה יתחיל לפני ראש השנה.[4]

יט. חיגור וכיפוף ענפים יש לבצע לפני ראש השנה. במידת ההכרח מותר לעשות פעולות אלו גם בשמיטה עצמה, אך מומלץ לעשות זאת על ידי גוי, ואם הדבר לא מסתייע, אפשר גם על ידי יהודי.

כ. הדליה, קשירה ותמיכה - מותרות במידת ההכרח. בדרך כלל, ניתן להקדים ולבצע פעולות אלו לפני ראש השנה.

---

2 מפני שבשמיטה אין לעשות פעולות שמטרתן הכנה לזריעה.

3 בצאת השנה (עמ' כח סעי' א והע' 3, עמ' פז סי' א).

4 לאחר מכירת הקרקע אין לאסור משום מראית העין: עי' כרם ציון (פרק ח סעי' ג; פרק יט, גידולי ציון ס"ק). אך רצוי להימנע מבעיות של ערלה.

פרק לג: טיפול במטעים צעירים

בדרך כלל אין צורך למכור שטח של מטע צעיר בשלוש השנים הראשונות לנטיעתו בהיתר מכירה, מכיוון שאפשר לעשות בו את הפעולות הנדרשות בשנה השישית או לדחותן לשנה השמינית, וכן אין יבול שיש צורך לשווקו.

עם זאת, ישנם טיפולים שגרתיים הנחוצים להחזקת המטע על מנת שהעצים יניבו כראוי בכל שנות גידולם, וללא טיפול נכון המטע כולו יכול לאבד מערכו הכלכלי.[1]

א. יש לבצע בערב השמיטה את כל הפעולות האפשריות, כגון הדליות, סיוד גזעים ונטיעת עצים להגנה מפני רוח.

ב. בשמיטה מותר לעשות פעולות שנדרשות לשמירה על העצים, ובהן:

1. השקייה.[2]
2. טיפול בעשבייה ש"חונקת" את הנטיעות, עפ"י סדר העדיפויות המובא בפרק 'הטיפול השוטף במטע'.
3. כיסוי ההרכבות בשקיות וכל הטיפולים שנחוצים לשמירה עליהן.[3]
4. הקמת שברוחים מכניים להגנה מפני נזקי רוח (אך אין לטעת עצים).
5. ריסוס נגד מחלות ומזיקים.
6. תמיכת ענפים וקשירתם למניעת שבירתם.[4]
7. יש לבצע סיוד גזעים ("הלבנה") בערב השמיטה, אם נדרשים תיקונים ניתן לבצע סיוד גם בשמיטה, אם מטרתו להרחיק מזיקים - כגון חלזונות וכנימות - או להגן מפני קרינה, ומותר גם לעטוף את הגזע לצרכים אלו.[5] אין לבצע סיוד בלא שמתעורר לכך צורך באותו מטע.

---

1 הגר"נ קרליץ הורה, שכל פעולה שבלעדיה ייפגע רוב יבול אחת השנים הבאות בכמות או באיכות - מוגדר כ"אוקמי אילנא", ומותר לדעת החזו"א (סי' כא ס"ק יד).
והרה"ג יעקב אריאל הורה שניתן לסמוך גם על המקילים בהפסד של ששית מיבול אחת מהשנים הבאות. אמנם לדעת הרב קוק ("שבת הארץ" פ"א ה"ה אות ח, יא, יב, יג, טו, פ"ג ה"ט אות ו, ועי' פ"א ה"ה אות טז, כז/ 6). וכך הורה הגר"ש ישראלי, מותר במטע צעיר לעשות רק פעולות לשמירת הקיים.

2 ראה פרק לד.

3 על פי שבת הארץ (פ"א ה"ה אות טו).

4 עי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות יא; שם הכ"ב אות ג).

5 מכיון שבשמיטה לא מבצעים גיזום חזק, אין בעיה של חשיפה פתאומית לשמש שעלולה לגרום נזק משמעותי לעץ הקיים. הצורך בסיוד הוא למנוע הפרעה להתפתחותו התקינה של העץ. ובמקרה זה הוא אסור, כמו "כריכה" ו"עשיית בתים": עי' "שבת הארץ" (פ"א ה"ה אות יא, טו). במקרה ונוצר צורך יחודי כגון הגעה של מזיקים למטע, ניתן לעשותה מדין 'אוקמי אילנא'.

ח. מותר לטפל בריקבון צוואר השורש בפעולות האלה: פתיחת גומות אוויר, מריחת משחות והשארת צוואר השורש מגולה.

ג. עיצוב העץ: אין לבצע קיטומים או קשירות לצורך עיצוב העץ,[6] אך אם ההימנעות תגרום לנזק ארוך טווח, מותר לבצען

ד. יש להימנע מגיזום לעיצוב העץ, אם דחייתו תגרום רק לעיכוב הצמיחה.[7] ואולם אם ההימנעות מהגיזום תגרום נזק שקשה לתקנו - ניתן לגזום בשמיטה על פי סדר העדיפויות שצוין בפרק ז'- 'זמירה'.[8]

ה. הקצרת ענפים לשם פריצת ענפי פרי חדשים - אסורה.[9]

ו. טיפול בסורים ונצרים שיוצאים מן הכנה או מן השורשים מותר על פי סדר העדיפויות הזה:[10]

1. פעולת מניעה - חיפוי הגזע או הקרקע. 2. ריסוס בחומר צורב. 3. 'מחיקת עיניים' לפני התפתחות הענף. 4. שבירת הענף ביד או במעדר. 5. גיזום ענף גדול - בשינוי, כגון השארת זיז ארוך.

ז. מותר להסיר פרחי ערלה כשיש חשש שללא הסרה זו תידחה כניסת המטע לניבה באופן ניכר או שכמות היבול השנים הבאות תתמעט מאוד.[11]

ח. הסרת פירות בעצי ערלה כדי שלא ינצלו את כח העץ- אסורה.[12] אם יש חשש שאנשים ייכשלו באכילת פירות ערלה, יש לתלות שלט שמתריע על כך. אם התלייה איננה מעשית, מותר להוריד פרחים, וגם פירות.[13] אין קדושת שביעית בפירות ערלה.[14]

---

6 פעולות אלו נצרכות כדי שהעץ יצמח למעלה: גיזומים וקיטומים אסורים משום צימוח, וקשירה אסורה מדין כריכת אילנות; ראה שבת הארץ (פ"א ה"ה אות יא).

7 הלכות שביעית (סי' א, כסא דוד ס"ק ס). וכן משמע בתורת השמיטה (סי' ג, ציונים ס"ק כז).

8 עפ"י "הליכות שדה" (מס' 43 עמ' 20).

9 פעולה זו דומה לזמירה ראה לעיל פרק ז סע' א- ב, דיון בשאלה האם פעולה זו אסורה מדרבנן או מן התורה.

10 בנוגע לסורים שיוצאים מן הכנה, ראה בצאת השנה (עמ' לא סעי' ו; עמ' לח סעי' ב). הרב קוק (שבת הארץ פ"א ה"ה אות יב) התיר למעשה גיזום 'לאוקמי'. ועי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות כג).

11 הסרת פרחים אסורה מדרבנן ומותרת כשמדובר ב'אוקמי אילנא'. לדעה המקֻבלה, 'אוקמי אילנא' נאמר גם על הפירות שעתידים לצמוח; לפי הגר"נ קרליץ בדעת החזו"א (סי' כא ס"ק יד) אפשר להקל, וכן דעת הגר"י אריאל.

12 לדעת הגר"ש ישראלי והגר"נ קרליץ, יש בזה איסור מן התורה, משום "בצירה לעבודת האילן". ראה לעיל פרק ח סע' ה, ועי' "שבת הארץ" (פ"ד הכ"ב אות ג) דעת הסוברים שאיסור זה נאמר גם בפירות שאין בהם קדושת שביעית. ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' כה-כו).
לדעת הגרש"ז אויערבך (מעדנ"א סי' ג פרק ב ס"ק ח) איסור "בצירה לעבודת האילן" נאמר רק בפירות שיש בהם קדושת שביעית, ולכן כתב שאיסור זה נאמר רק בעצים שכבר עברו את שנות הערלה

13 כדין כל מלאכה למטרה שאיננה חקלאית, שלא נאסרה; ראה לעיל פרק ד סע' יב, ועי' בצאת השנה (עמ' נג הע' 1) שם נאמר שאין איסור הפסד בפירות ערלה. וכך הורה הגר"מ אליהו . אמנם לדעת מדברי הרב קוק ("שבת הארץ" פ"א ה"ה אות ח, יא, יב, יג, טו, פ"ג ה"ט אות ו, ועי' פ"א ה"ה אות טז, כז/ 6). וכך הורה הגר"ש ישראלי. מותר במטע צעיר לעשות רק פעולות לשמירת הקיים.

14 בצאת השנה (עמ' נג סע' א).

ט. לכתחילה מותר לדשן רק בכמות המזערית שהכרחית לקיום הנטיעות, אך אם ללא דישון זה תידחה כניסת המטע לניבה זמן רב או שיבול השנים הבאות יתמעט מאוד, מותר לדשן בכמות גדולה מן הכמות שדרושה לקיום העץ.

י. אם לא התאפשר להדלות את העץ לפני השמיטה, וגם לאחר השמיטה לא תתאפשר ההדליה או שבלעדיה ייגרם נזק ממשי לכל אורך חיי העץ, מותר להדלות בשמיטה לפי אופן ההדליה הנחוץ ולפי התייעצות עם מדריך ירא שמיים.

יא. שתיל שיש צורך לסמוך אותו, וללא סמיכה זו יש חשש שהוא יישבר או לא יתפתח היטב, מותר לסמוך אותו.[15]

יב. מותר להקים גדר למטע או לשתיל מפני בעלי חיים.

יג. אין לזרוע בין השורות צמחים מונעי סחף.[16]

יד. אין לקלטר או לדסקס את האדמה.

טו. מותר לגדר הן את המטע הן את השתיל בפני בעלי חיים.

הגנה על ההרכבה

טז. מותר לבצע את הפעולות שנדרשות להגנה על ההרכבה: חיטוי מקום ההרכבה, חבישת מקום ההרכבה וכיסויה בשקיות פלסטיק או נייר,[17] הצבת חוטי ברזל שיספקו לציפורים מקום נחיתה חלופי, וכיוצא באלו.

דינים נוספים

יז. דילול עצים בשמיטה - אסור,[18] ויש לבצעו לפני השמיטה או אחריה.

יח. מותר לכסות את המטעים ברשתות שונות.[19]

15 הרב קוק (שבה"א פ"א ה"ה אות יג) ולדעתו הפיסוג שנאסר הוא רק אם העץ יכול לעמוד בפני עצמו.

16 למרות שאין צורך מעשי ביבול שגדל, מדובר באיסור מן התורה, שכן הזריעה נאסרה מן התורה.

17 עפ"י "שבת הארץ" (פ"א ה"ה אות טו).

18 רמב"ם (פ"א הי"ח). ועי' שבת הארץ (שם אות ג).

19 מכיוון שהצורך בכיסוי הוא למנוע נחיתת מזיקים ולמנוע אידוי מן הקרקע, הוא נחשב גם פעולת 'לאוקמי' וגם פעולת 'לאברויי', ואפשר להתירן לדעת הרב קוק ; ראה שבת הארץ (פ"א ה"ה אות כז/2).

פרק לד: הטיפול השוטף במטע

עקרונות הטיפול

א. כאמור לעיל פרק ט סעיף ד מלאכות שאיסורן מדרבנן מותרות כשהן דרושות לקיום העץ לשנים הבאות.

ב. יש להעדיף פעולות מניעה על פני פעולות לטיפול בנזק קיים, וכן יש להעדיף פעולות שאינן נעשות בגוף העץ או הקרקע.

ג. לפני ביצוע הטיפול יש לבחון מהי מידת נחיצותו למניעת נזק כלכלי בעתיד. יש להתייעץ עם בית הדין כדי לבחון את נחיצות הטיפול ואת אופן עשייתו.[1]

ד. יש לבצע באופן סדיר את כל הביקורים והסיורים במטע כדי לעמוד על מצב המטע ולזהות מוקדם מחלות ופגעים צפויים.

טיפול בעשבייה

ה. טיפול בעשבייה שבלעדיו ייגרם נזק בלתי הפיך לעצים (בדרך כלל במטעים צעירים) - מותר על פי סדר עדיפויות זה:[2]

1. פעולות מניעה,[3] כגון: חיפוי קרקע באמצעות פלריג או שבבי עץ סמוך לעצים, או ריסוס במונעי נביטה ('גול', 'רונסטאר' וכדומה).
2. ריסוס בקוטלי עשבים,[4] כגון 'דוקטלון ו'ראונדאפ'. מומלץ לרסס בריסוס אחד קוטלי עשבים ומונעי נביטה. יש לתכנן את ממשק ההדברה ולהשתמש בתכשירים 'ארוכי טווח' שאינם מתפרקים מהר, כדי למנוע צורך בטיפול נוסף, לפי הצרכים בשטח וזמן הקטיף המיועד.
3. כיסוח במכסחת או בחרמש מוטורי.[5]
4. עידור ידני במעדר סמוך לעצים.[6]

---

1 מומלץ גם לבחון את נוהלי משרד החקלאות בנוגע לשאריות חומרי ההדברה לפני שיווק הפירות. בית דין צריך לשקלל את הנהלים האלה בהחלטתו על הטיפול המתאים.

2 פעולה זו נחשבת 'אוקמי אילנא', והיא מותרת.

3 מכיוון שמלאכות אלו אינו נעשות בגוף הקרקע ומטרתן היא מניעת נזק בלבד, ניתו להקל בהן.

4 פעולה זו קרובה להיחשב 'גרמא', מפני שהשפעתה על העשבייה ניכרת רק לאחר כמה ימים; עי' שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ו).

5 פעולה זו היא אינה חודרת לקרקע בכלל. ויש אוסרים פעולה זו גם אם היא לאוקמי: עי' "שבת הארץ" (פ"א ה"ה אות יד).

6 רמב"ם (פ"א ה"ז. ועי' "שבת הארץ" (פ"א ה"ז אות ב-ג, פ"ג ה"ט אות א).

5. שימוש בדיסק מותר רק אם הוא מבצע 'גירוד' קל וחודר מעט מאוד לקרקע. בפעולה זו הדיסק צריך להיות כמעט סגור, והסכינים - כמעט מקבילים.[7] פעולה זו יעילה יותר באדמות בינוניות וכבדות ובעשבייה קשיחה, אבל אין לעשותה באדמות קלות.[8]
6. קִלטור במכסחות ('רגלי אווז') שחודרות עד כ-5 ס"מ בתוך הקרקע וללא מטרת פליחה אסור באדמות כבדות, מכיוון שמטרת הקִלטור בהן היא גם אִוורור הקרקע (קִלטור ב'סיכות').
ו. עקירה ידנית או טיפול כימי במטפסים כגון אספרגוס וחַנָק - מותרים.
ז. מותר לעטוף את הגזעים בחומר חיפוי להגנה מריסוסים, ומומלץ לעשות כן במטעים צעירים לפני הריסוס.
ח. במטעים מבוגרים מותר לטפל בעשבייה מתחרה רק אם ללא טיפול זה יהיה צורך להוסיף דישון ומים במטע.
ט. אם יש עשבייה גבוהה שמונעת את הגישה לפירות, מותר לכסח אותה במכסחת בגובה המֵרבי מעל פני הקרקע.
י. בעשבים שגדלים בפרדס ובמטע אין קדושת שביעית.[9]

טיפול במזיקים ומחלות

יא. הדברת מזיקים ומחלות שגורמים נזק ניכר גם לשנים הבאות, וודאי אם מטרתה למנוע נזק מיידי לצמח - מותרת על פי סדר העדיפויות הזה:[10]
1. פעולות מניעה, כגון: כיסוי ברשתות, פיתיונות, מלכודות, פיזור רעל ומלחמה ביולוגית: שימוש בפרומון (כגון סַס הנמר בנשירים), זבובי 'ביו פליי' למלחמה בזבוב הים התיכון, ועוד.
2. ריסוס הניתן על הקרקע ונקלט בעץ דרך השורשים.[11]
3. ריסוס שמתפזר על הקרקע ונקלט בעץ דרך השורשים או העלים.[12]
4. ריסוס על העץ עצמו.[13] מותר לרסס ריסוס עלווה בכמות הריסוס הרגילה והמקובלת בכל שנה.

---

7 הוראת הגר"ש ישראלי זצ"ל. הוא נטה לומר שגם חדירה קלה לקרקע איננה בגדר חרישה.
8 באדמות קלות גם דיסק סגור פולח את הקרקע ומוגדר בתור חרישה.
9 עשבי הבר בכללותם אינם משמשים למאכל בהמה בפועל, וע' חוקות הארץ (פ"ה הי"ח).
10 ע' שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 35 סע' יב והע' 21).
11 פאה"ש (סי' כ ס"ק יא) בדעת הרמב"ם שפעולה בגוף האילן אסורה. לכן עדיפה פעולה המגיעה לאילן באופן עקיף. אך אם נדרש לכך קילטור - עדיף לרסס על העץ עצמו.
12 פאת השלחן (סי' כ ס"ק יא) בדעת הרמב"ם, שסובר שפעולה בגוף האילן אסורה. לכן, עדיף לעשות פעולה שמגיעה לאילן באופן עקיף. אך אם נדרש לכך קִלטור, עדיף לרסס על העץ עצמו.
13 ע' בצאת השנה (עמ' לא סע' ד; עמ' מב ד"ה פרדסים). רוב הפוסקים סוברים שיש להתיר מלאכות 'לאוקמי' גם בגוף האילן; ע' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות ח).

יב. מותר לבצע פעולות שמטרתן להרחיק בעלי חיים גדולים על פי סדר העדיפויות הזה:
1. הנחת מלכודות ללכידת בעלי החיים.
2. גידור השטח או גידור סביב כל עץ בפני עצמו.
3. ריסוס שמרוסס על העץ, כגון 'תרחק'.

יג. הדברת מזיקי קרקע - כגון נמטודות שעלולות להזיק לעצים גם בשנים הבאות מותרת על ידי ריסוס.[14]

יד. מותר לגזום גיזום סניטרי כדי למנוע הידבקות של עץ במחלה או לאחר הידבקות העץ במחלה כגון: חירכון באגסים, מאלסקו בהדרים, חיפושית קפנודיס בשקד ומחלת עיוות התפרחות במנגו. אם יש צורך, גם שילוד העץ מותר.[15]

טו. עקירת כל המטע מותרת רק אם סמוך לו יש מטעים בריאים, שמא הם יידבקו במחלה.

טז. מותר לבצע טיפולי גזע וענפים, כגון: מריחת משחות לאחר גיזום או לאחר שבר, הגנה מחלזונות או הלבנת גזעים.

יז. מותר לחפור גומות סביב לגזע ('גומות אוויר') רק אם יש מחלה בעץ, כגון 'ריקבון צוואר השורש', ובמקרה כזה מותר גם למרוח את העץ במשחה כגון 'מרק בורדו'.[16]

טיפולים בקרקע

יח. קַלטור שטחי למניעת סדקים באדמות כבדות או לסתימתם, כדי ששורשים לא ייקרעו או יתייבשו - מותר.[17] אבל אם הוא מיועד גם לשיפור תכונות הקרקע, כגון לאַוורור או לשיפור קליטת המים - אסור.[18]

יט. תיחוח לאַוורור הקרקע ולהשמדת עשבייה - אסור.[19]

כ. כיסוי שורשים שנתגלו - מותר לפי הצורך, ורק בעידור סמוך לגזע או בקַלטור קל.[20]

14 דיסוק למטרה זו אסור לכל הדעות, מפני שהוא חודר לקרקע ומועיל לשפר את תכונותיה: ראה לעיל (פרק ה).

15 מכיוון שענף חולה או יבש עלול לגרום למות העץ, אם לא ייגזם מיד. לדעת הרב קוק זצ"ל, יש להתיר את כל המלאכות שמוזכרות לאיסור אם מתברר שהן דרושות 'לאוקמי אילנא'; עי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות כז/6).

16 הלכות שביעית (זילבר א, נה).

17 על פי רמב"ם (פ"א ה"ז). ועי' שבת הארץ (פ"א ה"ז אות ד).

18 ראה לעיל פרק ה.

19 תיחוח הוא חרישה גמורה.

20 הליכות שדה (מס' 2 עמ' 2). ועי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות ה; שם ה"ז אות ד).

השקייה

כא. ההשקייה מותרת.[21] במטעים מומלץ במידת האפשר להשתמש בפעולות אגרוטכניות - כגון חיפוי בקש או בשבבי עצים - כדי להקטין את התאדות המים, ורצוי לבצען לפני השמיטה.

כב. השקייה לצורך מניעת המלחה, וכפי ששכיח במקומות שמשתמשים בהם במי קולחים מטופלים, מותרת בכמות הרגילה כבכל שנה.[22]

כג. מותר לנקות את צינורות ההשקייה בסיום העונה בחומצה או בכלור לפי הצורך.[23]

הדליה

להדליות כמה מטרות: מניעת שבירתם של ענפי העץ, הגנה על הפרי מפני השמש ושמירה על מרווח מתאים בין השורות.

ישנן גם שיטות גידול שבהן ההדליה פועלת להקדמת הניבה ולהגדלת כמות הפרי באמצעות השפעה על ייצור הורמונים.

כד. הדליה לצורך הקלה על מעבר כלים חקלאיים ועל הגישה לעצים - מותרת, אך יש לעשותה בצורה שונה מהדליה המיועדת לתועלת העץ.

כה. מותר לתקן את ההדליה, כדי למנוע נזק לעץ.[24]

כו. הדליה המיועדת להגברת הצימוח או לקבלת פירות איכותיים יותר - אסורה.[25]

כז. אין לבצע התקנות חדשות של מערכות ההדליה לצורך השנה השמינית.

כח. קשירה ותמיכה של ענפים כדי למנוע את שבירתם מכובד הפירות וכדומה - כגון הדליית סמוכות באפרסמון - מותרות.[26]

כט. מותר להתיר חגורות שעלולות "לחנוק" את העץ.[27]

ל. קשירת ענפים - כגון קשירת ענפי עץ תפוח במקום גיזום, לשם יצירת פריצות להצמחת ענפי פרי לשנים הבאות - אסורה, אלא אם כן ייגרם לעץ נזק בלתי הפיך ללא קשירה זו.[28]

---

21 רמב"ם (פ"א ה"ח; שם ה"י); בצאת השנה (עמ' מו סי' ב); שבת הארץ (פ"א ה"ח אות ב). לעניין השקייה המיועדת להגברת הצימוח, עי' שבת הארץ (פ"א ה"ח אות ג); שמירת שבת כהלכתה (ח"ב סי' ס"ז ס"ק סג).

22 השקייה זו נצרכת אם יש הצטברות של מלחים סביב שורשי הצמח העלולה לגרום לו לנזק ניכר. במקרה כזה יש להשקות את הצמח כדי לדחוק את המלחים שהצטברו סביב העץ, ומותר לעשות זאת מדין 'אוקמי אילנא'.

23 בניקיון זה אין פעולה בקרקע או באילן.

24 "הליכות שדה" (מס' 50 עמ' 45)

25 פאת השלחן (סי' כ סעי' ה; שם ס"ק יד, טז); שבת הארץ (פ"א ה"ה אות יג, יז, יט, כ; פ"ג ה"ט אות ב).

26 שבת הארץ (פ"א ה"ה אות יג, יז; שם הכ"ב אות ג). והגרב"צ עוזיאל (התורה והמדינה ג עמ' צא) אוסר.

27 עי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות יט-כ).

28 עי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות יא).

דישון

לא. זיבול ודישון אסורים בשמיטה מדרבנן, מדין תולדת חרישה או זריעה.[29] לכן יש לזבל ולדשן במידת האפשר בערב השמיטה.[30]

לב. במטעים שבהם הדישון מתבצע על ידי מחשב, יש לתכנת את המחשב בערב השמיטה לספק כמויות דשן גדולות יחסית. בשמיטה עצמה מותר להפחית את הכמויות לפי תנאי מזג האוויר וצורכי העצים.[31] ניתן להשתמש בדשנים איטיי תמס בערב השמיטה, תוך הצנעת הדשן בקרקע.

לג. באביב השמיטה מותר לדשן בכמות המזערית הדרושה לשמירת העצים על פי בדיקות קרקע ועלים ועל פי הניסיון במשק.[32] עדיף לדשן במנות גדולות לעיתים רחוקות מלדשן במנות קטנות לעיתים קרובות,[33] ועדיף לדשן באמצעות מערכת ההשקייה.

לד. אין לדשן לאחר הקטיף לצורך גידולי השנה השמינית.

הנחיות להיתר מכירה

לה. אין לטעת עצים בשמיטה. איסור זה כולל נטיעת עצי מילואים, עצי סרק, עצים חשופי שורש ועצים שנמצאים בגוש.[34]

לו. יש להימנע מביצוע הרכבות בשמיטה, אך אם יש הכרח להרכיב בשמיטה - כגון הרכבות מילואים דחופות - מותר להרכיב על ידי גוי.[35]

לז. תיקון ההרכבה ושמירה עליה, כגון: הסרת זיזים וסורים, מריחה במשחה, כיסוי, הלבנה וכדו' - מותרים.[36]

לח. השקייה וטיפולים נגד מזיקים ומחלות שפוגעים בעצים או בפירות - מותרים כרגיל.[37]

לט. הדישון מותר לפי המידה שדרושה לקיום העצים ולמניעת פחיתת היבול.

מ. מותר לכסות את המטע ברשת.

---

29 רמב"ם (שמיטה ויובל פ"א ה"ד).

30 אם פעולות אלו נצרכות לאוקמי אילנא או לאוקמי פירא, עפ"י ההגדרות דלעיל פרק ט - מותר, עפ"י הסייגים המובאים שם, ובכל מקרה עדיף להשתמש בדשנים איטי-תמס או לדשן דרך מערכת ההשקייה.

31 לעניין שביתת הארץ במלאכות דרבנן, ע' מעדני ארץ (סי' יג ס"ק טו); שו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' כ).

32 לעניין היתר דישון במקום ההכרח, ע' בצאת השנה (עמ' כח סי' ב; עמ' לב סעי' יד), על פי הרב קוק (שבת הארץ, פ"א ה"ה אות י) והחזו"א (סי' כא ס"ק יז); ועי' תשובות וכתבים (לגריא"ה הרצוג, זרעים סי' עא).

33 ע' חזו"א (סי' כא ס"ק יז ד"ה ולכן).

34 משפט כהן (סי' עא סעי' ה; סי' עב); בצאת השנה (עמ' לא סעי' ו; עמ' לח סעי' ב); אגרות הראיה (ח"ב סי' ת), מלאכה זו אינה צורך השמיטה כלל, ואין מקום להתירה.

35 משפט כהן (סי' עג), ועי' שם שהביא מנהג מהדרין לבצע את ההרכבה תחת החופה; בצאת השנה (עמ' כח סעי' א והע' 4; עמ' לא סעי' ו-ז; עמ' לח סעי' ב; עמ' פז סי' ב סעי' ה).

36 בצאת השנה (עמ' לא סעי' ו, עמ' לח סעי' ב). ועי' פסקי הגרנ"ה הלוי (בצאת השנה עמ' עח שאלה ג).

37 בצאת השנה (עמ' לא סעי' ד).

פרק לה: דילול הפרי

הקדמה

דילול הפרי הוא אחת הבעיות המורכבות והחמורות של שמירת השמיטה במטעים. הדילול הוא פעולה חשובה ביותר שנעשית באופן שגרתי בכל שנה, וללא הדילול פעמים רבות נגרם נזק לעץ, ואף לא ניתן לקבל יבול נאות שראוי לחלוקה גם ב'אוצר בית דין' (בשל גודל הפרי וחמיצותו).

הדילול נעשה באופנים שונים: גיזום ענפים, דילול כימי ודילול ידני, ובשלבים שונים של התפתחות הפרי: פריחה, חנטים קטנים וחנטים גדולים.

מכיוון שההנחיות המקצועיות לדילול תלויות בכמה גורמים שמשתנים בכל שנה, כגון מנות הקור בחורף והנחיות משתנות של משרד החקלאות על חומרים שמותרים או אסורים לשימוש, וכן ישנם הבדלים בין המינים השונים ולעיתים אף בין זן לזן - יש לבחון בכל שמיטה את ההנחיות המקצועיות שמתאימות לה ואת דרכי הפעולה האפשריות והקלות יותר מבחינת ההלכה.

במטעים שיש לדלל בכל שנה, יש להקפיד ביתר שאת על גיזום מתאים בשנה השישית.

1. יסודות ההלכה

א. בדילול הפירות ישנן כמה בעיות הלכתיות:
   1. הפסד פירות שביעית.[1]
   2. זמירה.[2]
   3. בצירה לצורך עבודת האילן.[3]
   4. מלאכה להשבחת העץ או הפרי.[4]

ב. לאור האמור, מותר לדלל את הפירות רק לפי המידה ההכרחית לקבלת פירות שראויים לקטיף ולחלוקה באמצעות 'אוצר בית דין'.[5]

1 ראה פרק יג, לגבי איסור זה, כשמורידים את החנטים מהעץ גורמים להפסדם.
2 משום שכאמור חלק משיטות הדילול הוא גם הורדת חלק מהענפים, שמטרתם היא צימוח שאר הפירות.
3 משום שמורידים פירות כדי לחזק את העץ. עי' מנחת שלמה (סי' נא אות ח בסופה).
4 ראה פרק ט סע' ה.
5 שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' כג אות ד).

ג. אין לדלל את הפירות כדי להצמיח פירות גדולים יותר לצורכי מסחר או להגדלת הרווחים.[6]

ד. מותר לדלל את הפירות כדי למנוע שבירת ענפים מכובד הפירות.[7]

ה. גיזום לדילול שגורם לפריצת ענפי פרי חדשים - אסור.[8]

ו. הדילול מותר אם הוא נעשה לפי הצורך ולא מעבר לו.[9]

ז. מותר לדלל כדי לאפשר החדרת חומרי הדברה בין הפירות, כגון סירוק אשכולות ענבים. יש לבצע דילול זה לפני שהפרי ראוי למאכל ולפני שיתקדש בקדושת שביעית,[10] היינו טרם סיום שלב הבוחל.[11]

ח. בשעת הדחק מותר לדלל את הפירות כדי למנוע פחיתה גדולה ביבול השנה השמינית.[12]

ט. מן הראוי שהדילול ייעשה על ידי גוי.[13]

2. הנחיות מעשיות

י. זהו סדר העדיפויות לדילול הפירות, ועדיף לבצע פעולות אלו על ידי גוי:

1. מחיקת פקעי פריחה.[14]
2. ריסוס הפריחה[15] (דילול כימי).
3. הורדת פרחים בידיים.[16]
4. שבירה ביד של ענפי פרי קטנים עד בסיסם, לפני החנטה (נשירת עלי הכותרת של הפרח).[17]

---

6 מטרת פעולה זו להוסיף צימוח, והיא אסורה מדין 'אברויי אילנא'. גם אם נאמר שפעולות אלו להגדלת הפירות מותרות משום 'פסידא', ההיתר מותנה בשיקוליו של בית דין בנוגע לצורך הציבור בפירות כאלה. ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' כא אות ב).שמיטת תשמ"ז בכפר עציון (עמ' 49 -50).

7 פעולה זו נחשבת בוודאות 'אוקמי אילנא', ומכיוון שאין מטרתה הוספת פירות, היא מותרת, למרות שיש בה תועלת לפירות הנותרים. הגר"ש ישראלי הורה שהסרת פירות 'לאוקמי אילנא' לא נאסרה באיסור בצירה לעבודת האילן.

8 מכיוון שפעולה זו קרובה מאוד להגדרת 'זמירה' מן תורה, אין להתיר אותה למניעת נזק.

9 מלאכה לאוקמי ולאברויי הנעשית במעשה אחד, ראה לעיל פרק ט סע' ח.

10 דילול זה איננו אלא הכשרה למלאכה מותרת, והוא אינו מלאכה חקלאית. לעניין זה עי' חזו"א (סי' יז ס"ק יט ד"ה שם מה); שבת הארץ (פ"א ה"ט אות א, ג). וודאי שכן הוא לסוברים ש'אוקמי פירא' נאמר על הפירות.

11 תודתי נתונה למר אהרון צויבל מרכז יקב כרמל, על מידע זה.

12 על פי בצאת השנה (עמ' נג סעי' ב).

13 הגר"מ אליהו הורה שקשה להתיר את עשיית הדילול על ידי ישראל אפילו בגרמא.

14 הצעת המדריך החקלאי מאיר פרנקל ז"ל. בנוגע לאיסור השחתת פירות שביעית מרגע הפריחה, עי' שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ח).

15 ריסוס זה קרוב להיות גרמא, בתקופה זו עדיין אין פרי קיים. ולכן אין בעיה של הפסד ושל בצירה לעבודת האילן.

16 בצאת השנה (עמ' נג סעי' ב). בשלב זה עדיין אין פירות, אך הפעולה מתבצעת בידים.

17 שבירה ביד היא פעולה בשינוי, והיא איננה בכלל זמירה של תורה, ראה לעיל פרק ז סע' ו, בדעות השונות

5. גיזום במזמרה של ענפי הפרי החד-שנתיים עד בסיסם.[18]
6. קטיף פירות גדולים, כאשר הם ראויים לאכילה בדוחק (עונת המעשרות).[19]
7. בשעת הדחק מותר לדלל פירות גם לאחר החנטה.[20]
8. דילול פירות על ידי הכאה במקלות על הענף.[21]

יא. גיזום לדילול, באופן הגורם לפריצה של ענפי פרי חדשים - אסור.[22]

יב. במטע שנמכר ב'היתר המכירה' מותר לדלל כרגיל, ויש לעשות את הגיזומים השונים על ידי גוי.

לשלב בו חלה על הפרי קדושת שביעית ראה שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ח), עי' מאמר הגרב"צ עוזיאל (התורה והמדינה ג עמ' פח); כרם ציון (תרומות פרק ד, גידולי ציון ס"ק א) בשם הגרש"ז אוירבך; שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' טז אות ב, ח"ב סי' כג אות ג). שמיטת תשמ"ז בכפר עציון עמ' 49 הע' 43 בשם הגר"מ אליהו . ועי' מש"כ הרה"ג יעקב אריאל ("התורה והארץ" א עמ' 54) עפ"י דעת הרב קוק (משפט כהן סי' ג, "שבת הארץ" פ"ה הי"ח אות ה והע' 18). ועי' "מאורות" (מס' 1 עמ' 25); "שמיטה ממלכתית" (פרק ד סעי' 4). דין גרם הפסד בפירות שביעית, עי' "שבת הארץ" (פ"ה ה"ג אות ו).

18 דילול ענפים עד לבסיסם, באופן שאינו גורם ליצירת ענפים חדשים - אסור מדרבנן לכן הוא מותר לאוקמי אילנא. אעפ"כ הורה הגר"מ אליהו, שמן הראוי לחשוש לסוברים שכל גיזום המסייע לצמיחה אסור מהתורה, ועדיף לעשותו ע"י גוי.

19 לאחר "עונת המעשרות" אין איסור הפסד בקטיף הפירות: עי' רמב"ם (פ"ה הט"ו-הי"ז) הגדרת "עונת המעשרות" עי' "שבת הארץ" (פ"ד ה"ט אות ב). הגר"ש ישראלי הורה שכיום שלב זה הוא השלב המוקדם ביותר בו בני אדם יכולים לאכול, ואין הולכים אחר השיעורים שקבעו חז"ל. ועי' תורת השמיטה (סי' יג סעי' סג עפ"י מזבח אדמה (שער המים סי' ה); מנחת שלמה (סי' נא אות יד); הלכות שביעית (סי' ו, כסא דוד ס"ק טז). ולענין אפרסקים, עי' "שמיטה ממלכתית" (פרק ד סעי' 4).

20 לדעת הגר"ש ישראלי (התורה והמדינה ג עמ' קלט) דילול זה מותר, מכיוון שהוא נעשה לתועלת הציבור. ועי' שבת הארץ (פ"ה הי"ז אות ב והע' 3). לדעת הרב קוק ("שבת הארץ" פ"ה ה"ג אות ה) אין היתר להפסיד פרי אחד כדי להשביח פרי אחר. לדעת הגרש"ז אויערבך ("מפרי הארץ" שביעית עמ' 9) יש להתיר הפסד פירות שביעית לצורך גידולם של פירות שביעית אחרים. ומקורו בתוס' פסחים (סו ע"ב ד"ה והא). ועי' "שמיטה ממלכתית" (פרק ד סעי' 3). ועי' "שבת הארץ" (פ"ה הי"ז אות ב והע' 3). בספר הלכות שביעית (ח"א מילואים עמ' קפג) כתב שדילול זה אסור מן התורה, משום בצירה לעבודת האילן. וכ"כ הרב משה יצחק דייטש (שו"ת משנת יוסף ח"ב סי' כג אות ג). דפי הלכה לחקלאים (עמ' 12 סעי' ג והע' 6) בספר "שמיטה ממלכתית" (שם, הע' 2) מובא בשם הגרש"ז אויערבך שאין איסור בצירה לעבודת האילן במטע שברשות אוצר בית דין, מפני שאין זו בצירה כדרך בעלים. ועי' מנחת שלמה סי' נא אות ח בסופה). וכן נכתב ב"שמיטת תשמ"ז בכפר עציון" (עמ' 49 הע' 44) בשם הגרי"ש אלישיב . ולדעת הגר"ש ישראלי אין איסור זה אמור כלל בקטיף לצורך הפירות (ועי' מאמרו, התורה והמדינה ג עמ' קלט).

21 שיטה זו נוסתה בהצלחה על ידי המדריך החקלאי מאיר פרנקל ז"ל. יש לכוון את המכות על הענף כדי שיורידו את מספר הפירות הדרוש, אך אין להכות ולהתכוון להוריד כמות גדולה מן הנדרש.

22 מכיון שפעולה זו קרובה מאד להיות זמירה של תורה, אין להתיר אותה למניעת נזק.

פרק לו: הטיפול בפרי במטעים ובפרדסים

1. יסודות ההלכה

א. כאמור בפרק ט סעיף יד, במקרים רבים כדי לגדל פירות שניתן לחלקם גם במסגרת 'אוצר בית דין', יש צורך לעשות בהם מלאכות שונות, ואפשר להסתמך על הדעה הסוברת שמותר לעשות מלאכות עבור הפירות.

ב. מותר לעשות מלאכות שאיסורן מדרבנן רק כדי שהפירות יהיו ראויים לקטיף ולחלוקה באמצעות 'אוצר בית דין' ועל פי החלטות בית הדין.

ג. יש מלאכות שנעשות לצורך ריבוי היבול ושיפור איכותו לפי שלבי גידול הפרי, ויש לבחון לפני כל עשיית מלאכה אם היא נחוצה לפי הגדרת פחת היבול, ולפעול על פי הנחיות בית דין.

ד. טיפולים אלו תלויים במידה רבה בצבירת מנות הקור בחורף, ויש לבחון בכל עונה מהן ההנחיות המתאימות לה לפי הזן ומיקום המטע.

2. טיפולים בתחילת גידול הפירות

ה. טיפולים להקדמת ההתעוררות או להאחדתה או לאיחורה, באמצעות תכשירים שוברי תרדמה, מותרים על פי שיקולי בית דין, אך רק כדי ליצור רצף ארוך ככל האפשר של חלוקת פירות, ולא כדי לשווק את הפירות בזמן שבו מחירם גבוה יותר.[1]

ו. חיגור במינים שבלעדיהם לא יהיה יבול לפי דרישות בית דין - מותר.

3. טיפולי חנטה

ז. אם יש הכרח לעשות טיפולי חנטה לקבלת יבול, מותר לבצע את הפעולות האלה:

1. אפשר להקל בהאבקה באמצעות דבורי דבש[2] או דבורי 'בומבוס'.
2. מותר לרסס ב'ג'יברלין'.
3. הכנסת ענפים מפרים לעצי אגס: כדי לקבל הפריה טובה יש להכניס ענפים מפרים - כגון ענפי אגס יפני למטע של אגס ספדונה או קוסציה - לדליים עם מים, ולהחליף את הענפים כל מספר ימים. מותר להכניס ענפים אלו רק בשנים

1 כך נמסר בשם הגרי"ש אלישיב והגר"נ קרליץ (שביעית להלכה ולמעשה עמ' 27 סעי' ג והע' 10).

2 ראה שבת הארץ (עמ' 210).

שאין בהן התאם בין פריחות המפרים השונים, ויש לגזום את הענפים בעץ המפרה באופן שאינו מיטבי לעץ.

4. טיפולים בשלב הפרי

ח. דישון להגדלת כמות היבול מותר לפי המידה המזערית ההכרחית שבדרישות בית הדין.

ט. ריסוס להגדלת הפירות - כגון ריסוס 'ג'יברלין' או 'מג'יק'[3] - והשקייה להגדלת הפירות מותרים לפי הצורך, ורק כדי לקבל פירות הראויים לחלוקה על פי דרישות בית הדין.

י. טיפול נגד מחלות ומזיקים הפוגעים בפירות, כגון ריסוס נגד זבוב הים התיכון וכדומה, מותר.[4]

יא. מותר לכסות את המטע ברשת.

יב. יש להימנע מ'טיפול ירוק', אך אם ללא טיפול זה תהיה הפחתה ניכרת באיכות היבול, והיא תמנע את חלוקתו באמצעות 'אוצר בית דין' - מותר לעשות טיפול זה.[5]

הנחיות דילול הפרי, ראה בפרק לד.

5. טיפולים לקראת ההבשלה

יג. טיפול לאיחור ההבשלה - מותר, אם בית הדין רואה בו צורך לטובת הציבור.[6]

יד. טיפול להקדמת ההבשלה[7] על ידי שימוש בהורמונים וחומרי צמיחה למיניהם או טיפול להבשלה אחידה - אסורים.[8]

טו. קשירה והדליה למניעת פגיעה בפירות - מותרות.[9]

טז. ריסוס למניעת נשירת הפירות - מותר.[10]

יז. כיפוף ענפים שנעשה סמוך לקטיף כדי להקל על הקוטפים - מותר.

---

3 ריסוס זה נדרש להגדלת הפירות במינים רבים של עצים נשירים או להגדלת גרגרי ענבים חסרי חרצנים, ולפי דעה זו הוא נחשב 'פטומי פירא'. הריסוס גם מדלל את האשכול על ידי השמדת חלק מן הענבים.

4 בצאת השנה (עמ' מב ד"ה פרדסים).

5 ה'טיפול הירוק' נועד להוסיף לפירות צבע וטעם. פעולה זו נחשבת 'פטומי פירא', והיא אסורה; עי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות ג-ד).

6 מסתבר שזו איננה מלאכה כלל, אף שהיא משתלמת לחקלאי. אך היתרה מותנית בשיקוליו של אוצר בית הדין, מתוך ראייה של טובת הציבור, ולא מתוך שיקול של רווח נוסף, שהוא בכלל מסחר בפירות שביעית

7 הקדמת הבשלה נחשבת הצמחה, ולכן היא מלאכה אסורה. ועי' שבת הארץ (פ"ג ה"י אות א).

8 עפ"י המאירי (מו"ק ג ע"א ד"ה ואין מפרקין). ועי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות ד).

9 עי' הליכות שדה (מס' 50 עמ' 52).

10 על פי שבת הארץ (פ"א ה"ז אות א). ועי' שו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' יב יד).

יח. כיפוף שנעשה בשלב מוקדם יותר ונועד לשנות את המפל ההורמונלי של העץ, להקדמת ההבשלה והגדלת הפירות - אסור, אלא אם כן הוא הכרחי למניעת הפחתה גדולה ביבול.[11]

יט. ריסוס הפירות כשהם מחוברים לעץ כדי להאריך את חיי המדף שלהם - מותר.[12]

כ. טיפולים שמטרתם לשפר את איכות הפירות, כגון מניעת היסדקות - מותרים.

כא. מותר לקטוף קטיף סלקטיבי, אם הוא נועד לאכילת הפירות הנקטפים. הוא הדין אם הקטיף נעשה באופן שיעודד את הפירות שנשארים על העץ לגדול.

6. טיפול בפרי לאחר הקטיף

כב. על שליחי בית הדין להשתדל לקטוף את כל הפרי הקיים, ולחלקו בכמות המרבית האפשרית, אך אין חיוב לקטוף את כל הפירות שעל העץ.

כג. מותר לארוז ולשקול את הפירות שברשות אוצר בית הדין.[13] אם יש חשש שהצרכנים יימנעו מלקחת פירות שאינם ממוינים, מותר למיין אותם לפי רמות איכות,[14] אך יש להשתדל לשווק את כל הפירות, כולל אלו שאיכותם ירודה, ולקיים בהם "ואכלו אביוני עמך" (שמות כג, ה). יש לנהוג קדושת שביעית גם בפירות שאינם ראויים לשיווק (פירות "בררה").[15]

כד. מותר לבית הדין לשמור את הפירות במקררים כדי שיישמרו, וכדי שיהיה ניתן לחלקם במשך זמן ארוך יותר.

כה. מן הראוי שבית הדין יטפל בפירות כדי שלא ייראקבו במהירות, למשל באיוד לאחר הקטיף.

---

11 על ניסוי מקצועי בכיפוף ענפים בתור תחליף לזמירה, ראה הליכות שדה (מס' 47 עמ' 24).

12 ריסוס זה נחשב 'צורך הפירות'.

13 הוראת החזו"א (מובאת בהליכות שדה 50 עמ' 35). ועי' שבת הארץ (פ"ו ה"ג אות ב והע' 10). הרב בן ציון יאדלר (בספרו בטוב ירושלים, מובא בהליכות שדה שם עמ' 34) העיד שבשמיטת תר"ע נהגו לחלק את הפירות מאוצר בית הדין ללא משקל.
איסור שקילה בפירות שביעית, עי' רמב"ם (פ"ו ה"ג-ה). טעם האיסור, עי' שבת הארץ (פ"ו ה"ג אות א בהערות).

14 מכיוון שההוצאות על פירות באיכות גבוהה זהות להוצאות על פירות באיכות ירודה אין מקום להתיר מיון וקביעת תשלום לפי סוגים. מאידך גיסא הורה הגר"ש ישראלי, שמכיוון שאדם נהנה יותר מפירות באיכות גבוהה יש מקום לכך שישלם השתתפות גבוהה יותר בהוצאות הטיפול. ועי' שמיטה ממלכתית (פרק יא סעי' 7).

15 בקבורת פירות שביעית יש חשש לאיסור הפסד פירות שביעית. אך יש לשקול אם לראות בכך גרם הפסד, שמותר. לעניין זה עי' שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ו).
יש להביא ראיה להיתר זה ממש"כ הטור (יו"ד סי' שלא דף רעא) שמותר בזמננו לקבור תרומה טהורה. ועי' משפט כהן (סי' לח אות ג), שם נאמר שאסור לקבור תרומה ומע"ש, אף ששם הקלו כדי למנוע תקלה, דבר שאינו קיים בפירות שביעית

כו. יש להודיע למקבלי הפירות שאלו פירות שביעית. יש להדביק תווית על האריזה, המציינת שפירות אלו קדושים בקדושת שביעית ושייכים לאוצר בית דין.[16] מומלץ לצרף הנחיות הלכתיות לשימוש נאות בפירות שביעית.

כז. יש לאפשר לכל אדם לקחת מפירות המטע אף שהם ברשות אוצר בית דין.[17] במקרה זה הקוטפים צריכים לשלם לבית הדין את חלקם בהוצאות הטיפול בפירות.[18]

כח. חלוקת התוצרת תהיה באמצעות מערכת החלוקה של בית הדין ולפי הנחיותיו.[19]

כט. מותר להוביל פירות שביעית ולחלקם בכל רחבי הארץ, כולל במקומות שלא נתקדשו בתקופת הבית השני.[20]

ל. בית הדין רשאי לגבות מן הציבור את הוצאות הטיפול בפירות ולשלם לשליחיו החזר הוצאות, דמי שימוש בציוד[21] ושכר עבודה, לפי הכללים שיקבע. שכר החקלאי לא יהיה תלוי בכמות היבול ובאיכותו.

לא. מותר לצרכן לשלם על הפרי ישירות לשליח בית הדין (המגדל), אך מוטל על שליח בית הדין לדווח לבית הדין דיווח מלא על כל התשלום שהועבר לו.

לב. אסור למסור פירות שביעית להשמדה, גם במקרה של עודף פרי. קל וחומר שאסור למסור פירות להשמדה כדי לשמור על מחירם הגבוה של הפירות הנמכרים בשוק.

7. פעולות נוספות

לג. מותר לרסס זיתים כדי להחליש את העוקץ ולהקל על המסיק.

16 בצאת השנה (עמ' לב סעי' טז).

17 בצאת השנה (עמ' מב, ד"ה ירקות). ועי' מכתב הגרי"מ חרל"פ, אגרות חמדה (עמ' 247).
דין מסירת פירות שביעית לאדם החשוד שלא ישמור על קדושתם, עי' שבת הארץ (פ"ח הט"ז אות ב). ועי' שמיטה ממלכתית (פרק יב).

18 בצאת השנה (עמ' מב, ד"ה ירקות והע' 10).

19 דפי הלכה לחקלאים (עמ' 43 סעי' ו). ועי' שמיטת תשמ"ז בכפר עציון (עמ' 25-33).

20 חזו"א (סי' ד ס"ק ד, סי' יג ס"ק ג). ועי' שבת הארץ (פ"ה הי"ג אות ב).
ויש אוסרים יצוא לגבולות עולי מצרים: עי' ירושלמי (פ"ד ה"ה); תורת הארץ (ח"ב פרק ב ס"ק מ). איסור יצוא בפירות שביעית, ראה לקמן פרק כג (סעי' א).
גם אילת כלולה בגבולות עולי מצרים: ראה לעיל פרק א סע' יח. וכך הורה הגר"מ אליהו . נמסר בשם החזו"א שאילת היא מחוץ לגבולות עולי מצרים ג"כ, ולדעתו אסור להוביל לשם פירות שביעית.

21 חזו"א (מובא בהליכות שדה, 50 עמ' 36-37); הגר"נ קרליץ (שם, עמ' 42).

פרק לז: הנחיות קונקרטיות למינים שונים

1. מלאכות לצורך הפירות במטעים סובטרופיים (הדרים, אבוקדו ומנגו)

א. יש שוני מהותי בין ההדרים לשאר המינים: פירות ההדר המבשילים על העץ בשמיטה הם פירות השייכים לשנה השישית, ואילו חנטת הפירות הקדושים בקדושת שביעית ותחילת גידולם מתרחשות בשנה השביעית, והפירות מבשילים בשנה השמינית. לשוני זה יש השלכות הלכתיות:

1. בשמיטה מותר לעשות לפירות השנה השישית מלאכות הנעשות בפירות עצמם ונחוצות לשיווקם, כגון פעולות ליצירת פירות גדולים יותר וכדומה.[1] אפשר להקל גם בקיטומים הנדרשים בעצים קליפים: אור, אורה, נובה וכדומה - כדי לדלל את הפירות, אך אין לגזום גיזומים מיוחדים.[2]
2. פירות החונטים בשמיטה - דינם זהה לדין כל פרי הקדוש בקדושת שביעית.
3. בשנה השמינית מותר לעשות את כל המלאכות הנדרשות לעצים כמו בכל שנה: השקייה, דישון וכדומה. עם זאת, הטיפול בפירות ייעשה כבפירות הקדושים בקדושת שביעית.

ב. החיגור אינו נדרש בדרך כלל, ולכן אין לעשותו. לעיתים יש צורך לבצע חיגור באבוקדו; צורך זה תלוי בזן ובכנה, ויש להתייעץ עם בית הדין.

ג. אין לבצע טיפולים לשיפור החנטה.

ד. במטעים סובטרופיים אין צורך בהאבקה זרה מיוחדת. לכן אין לבצע האבקה בידיים,[3] ואין להכניס דבורים (דבורת דבש או 'בומבוס') למטע לצורך זה.[4] אם הכנסת הדבורים למטע נעשית על ידי בעל הדבורים לתועלתו האישית ומבלי שבעל המטע ישלם לו על כך - ההאבקה מותרת.[5]

---

1 פעולה זו מותרת רק בפירות שהגיעו לעונת המעשרות לפני השמיטה, עונת המעשרות בהדרים היא 'משיעגילו' (רמב"ם מעשר שני פ"ב ה"ה).

2 מכיוון שהקיטומים הם פעולות שמיועדות להגדלת הפירות ולא ליצירת צימוח חדש, מותר לעשותם לפירות השנה השישית.

3 ירושלמי (פ"ד ה"ד) לפי פירוש הרש"ס (ד"ה אין מרכיבין); תוספתא (פ"א ה"ט לפי תוספתא כפשוטה עמ' 491) ועי' "שבת הארץ" (פ"א ה"ה אות כד).

4 עפ"י "שבת הארץ" (פ"ב ה"ד אות ה).

5 כדין מדיֵר לצורך הבהמות: עי' ראב"ד (פ"ב ה"ד); משפט כהן (סי' פא); שבת הארץ (פ"ב ה"ד אות ב).

ה. אין לרסס ב'ג'יברלין' כדי לקבל חנטה טובה יותר, אלא אם כן הדבר נדרש על ידי בית הדין.
ו. לימון קֶיצי: אין לגזום את העץ בשלב ההצמאה או לקטום את הצימוח הצעיר כדי ליצור לימון קֶיצי, אך מותר להשקות כדי להוציא את העץ משלב ההצמאה.[6]

טיפולים בשלב הפרי

ז. דישון להגדלת היבול - אסור, אלא אם כן עלול להיגרם נזק לעץ.[7]
ח. השקייה: ניתן להקל בהשקייה המיועדת ל'ניפוח' הפירות, אך עדיף להוסיף מים אגב השקייה שנעשית ממילא לקיום העץ או הפירות.[8]
ט. מותר לרסס כדי להגדיל את הפירות, כגון ריסוס 'ג'יברלין' או 'מג'יק', עד שיגיע הפרי לגודל מספיק לצורך חלוקה במסגרת בית הדין.
י. ריסוסים המיועדים לטיפול במזיקים ובמחלות העלולים לפגוע בפירות או בעצים - מותרים.[9]
יא. מותר לכסות את המטע ברשת כדי למנוע מן הפירות מכות שמש, אך לא כדי לקבל תוספת צימוח.

טיפולים לקראת ההבשלה

יב. טיפול להקדמת ההבשלה[10] או לקבלת הבשלה אחידה[11] - אסור.
יג. טיפולים שמטרתם לשפר את איכות הפירות, למשל למנוע היסדקות - מותרים על פי הנחיות בית דין.
יד. מותר לקטוף 'קטיף סלקטיבי', אם הוא נועד לאכילת הפירות הנקטפים.
טו. זהו סדר העדיפויות לטיפול בשבירת צבע (בלימון, פומלית ואשכולית):[12]
1. ריסוס מווסתי צמיחה (דוגמת ga3+L77).
2. דישון בחנקן מותר רק אם הוא אינו נחוץ לעץ, וכל מטרתו לעכב את התפתחות הפירות.
3. אין לבצע גיזומים מיוחדים כדי לשמור על הצבע הירוק.

---

6 מטרת הגיזומים והקיטומים היא לעורר ניצנים, ואם כן - זו פעולת הצמחה, והיא אסורה.
7 זהו "פטומי פירא" גמור לדעה זו.
8 ע' שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' כב).
9 בצאת השנה (עמ' מב ד"ה פרדסים).
10 הקדמת הבשלה נחשבת הצמחה, ולכן היא מלאכה אסורה. ע' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות ד; פ"ג ה"י אות א).
11 על פי המאירי (מועד קטן ג ע"א ד"ה ואין מפרקין). וע' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות ד).
12 שמירת צבע כשלעצמה היא פעולה מותרת, ולכן מעכבי צמיחה מותרים. הפעולות האחרות קשורות להוספה בעץ, ויש בהן בעיה מצד 'פטומי פירא'.

4. הפסקת דישון כדי ליצור צבע ללימון - מותרת.[13] השלמת הדישון לאחר הקטיף מותרת רק אם בלעדיה ייגרם נזק לעץ.

טז. מותר לרסס כדי להפחית את נשירת הפירות לפני הקטיף.

יז. מותר לרסס מווסתי צמיחה כדי להאריך את העונה, אם בית דין רואה בריסוס זה צורך לטובת הציבור.[14]

יח. טיפול בפייחת מותר רק אם בלעדיו ייפסל הפרי לחלוקה על ידי בית דין.[15]

יט. יש לדשן דישון סתווי לפני השמיטה, אך הוא אסור בשמיטה.

דילול

כ. בהדרים קליפים: אור, אורה, מיכל וכדומה - במקרה שדילול הפירות נחוץ (אם ייגרם נזק ניכר לעץ, או כדי שהפרי יגיע לגודל סביר), מותר לבצע אותו, וזהו סדר העדיפויות לדילול:
   1. ויסות השקייה.
   2. ריסוס מווסתי צמיחה.
   3. אין לחתוך את קצוות הענפים.
   4. דילול ידני של הפירות מותר רק אם הפרי נקטף בצורה מסודרת ולא מושלך על אדמת הפרדס.

כא. דילול פריחה במנגו: עדיף לדלל בטיפול כימי, אך אם הוא אינו יעיל, מותר לגזום, ועדיף לגזום על ידי גוי.

2. הנחיות דילול אפרסק ונקטרינה

כב. בזנים בכירים שנקטפים לפני ראש השנה יש לבצע את כל ההקצרות, וכן גיזום מקיף במידה המֵרבית האפשרית, לאחר הקטיף, ולהשאיר את הכמות המקובלת של ענפי הפירות, כדי להפחית את הפריחה והחנטים בעץ.

כג. נוסף להנחיות שהובאו לעיל בפרק לה בנוגע לדילול הפירות משלב הפריחה, בעצי אפרסק ונקטרינה יש צורך לעשות פעולות גיזום מדויקות יותר:[16]
   1. לפני הפריחה מותר לבצע גיזום נוסף, כדלקמן:
   2. ענפי פרי חד-שנתיים: עדיף להסיר ביד.

---

13 הפסקת דישון איננה פעולה שנעשית בידיים אלא גרמא בלבד.

14 מסתבר שריסוס כזה אינו נחשב 'מלאכה', אף שהוא משתלם לחקלאי. עם זאת, היתרו מותנה בשיקוליו של 'אוצר בית דין' מתוך בחינת טובת הציבור, ולא מתוך רצון להרוויח רווח נוסף, רווח שנחשב 'מסחר בפירות שביעית'.

15 הפייחת אינה גורמת נזק מהותי לפירות, אלא רק קשיים בשיווקו.

16 הנחיות אלו נכתבו על פי הוראותיו של הרב זאב וייטמן; ראה שמיטה ממלכתית פרק ג סעי' 6; פרק ד סעי' 5-4.

3. אם נזקקים למזמרה, יש להקפיד להסיר את הענפים האלה עד בסיסם. אין לחתוך באמצע ענף גם כאשר עושים זאת בסיום הקטע החד-שנתי והמשך ענף רב-שנתי.

כד. מותר להסיר ענפים רב-שנתיים לפי התנאים האלה:
1. הענפים צריכים להיחתך בבסיסם (ולא במקום הפיצול).
2. מטרת ההסרה היא דילול הפרי בלבד, ללא כל מגמה של צימוח חדש, הסחת הצימוח לענף אחר או עיבוי ענף אחר.
3. בענפים עליונים מותר לגזום את הענפים הרב-שנתיים כאשר המטרה היא הנמכת העץ.

כה. אם יש ספק אם החיתוך מותר או אסור, יש להימנע ממנו. אם חיתוך חלקי נעשה בטעות, יש לתקנו על ידי חיתוך הענף עד בסיסו, אלא אם כן החיתוך הזיק ממילא.

כו. אין לגזום גיזום בדים גס שנועד להצמיח ענפי פרי לשנה השמינית.

3. תמרים

הכנה לשמיטה

כז. במידת האפשר, יש להכין בשנה השישית כמות אבקה שתספיק לכל ההאבקות שנחוצות בשמיטה.

כח. יש לבצע את ארגוז התמרים לפני השמיטה.

בשמיטה

כט. מותר לקשור את המתחלים בעצים הזכריים כדי לשמור על האבקה.[17]

ל. יש להימנע מהאבקת התמרים, אך אם יש צורך בהאבקתם באופן אקטיבי, מותר על פי הנחיות בית דין לפזר תחילה את האבקה באמצעים מכניים על ידי טרקטור, ואם אי אפשר לבצע כך את הפיזור, מותר לפזר את האבקה ידנית על ידי הסרת המתחל והכנסתו לתפרחת הנקבית. מכל מקום, יש למעט ככל האפשר בביצוע האבקה זו.[18]

לא. לאחר ביצוע ההאבקה אין לאסוף אבקה ולהקפיאה כדי לשומרה לעונה הבאה.

לב. גיזום קוצים (קיוץ) כדי להקל על הקטיף ועל ההגעה לַמַּתְחֵל הזכרי - מותר.

לג. ארגוז תמרים - אסור.[19]

לד. ניתוק החוטרים ונטיעתם בשמיטה - אסורים.

---

17 על פי שבת הארץ (פ"א ה"ה אות יא) ולפי הדעה השנייה, שאיסור הכריכה הוא רק אם מטרת הכריכה היא השבחת האילן והבראתו.

18 ראה שבת הארץ (פ"א ה"ה אות כד עמ' 210), יש לציין כי יש הסוברים שאין לבצע כלל פעולות של האבקת תמרים - הערת הגר"ד לאו.

19 פעולה זו היא תולדת נטיעה, והיא אסורה מדרבנן כמו הברכה; ראה לעיל פרק ו סע' כו.

הנחיות להיתר מכירה

לה. האבקה מותרת באופן שבו היא נעשית בכל שנה.

לו. הארגוז מותר גם ע"י ישראל.[20]

לז. ניתוק החוטרים ונטיעתם בשמיטה - אסורים.

4. הנחיות לפטל ואוסנה

לח. ההנחיות הן גם לשליחי 'אוצר בית דין' וגם למי שמכר את הקרקע בהיתר מכירה.[21]

לט. בערב השמיטה, יש להקפיד ולזבל את הזיבול הסתווי לפני ראש השנה. את הזיבול לצורך יבול השנה השמינית יש לתת רק לאחר ראש השנה של השנה השמינית.

מ. יש להימנע מדישון בשמיטה.

מא. לפני השמיטה יש לבצע את הגיזום לגובה שלושה פקעים לאחר השתילה.

מב. בשמיטה מותר להדלות ולקשור ענפים שמניבים פירות באותה שנה, אך אין להדלות ולקשור ענפים שיניבו פירות בשנה השמינית. את אלה יש להדלות לאחר ראש השנה של השנה השמינית.[22]

מג. ההשקייה מותרת לפי המידה שתניב פירות שראויים לחלוקה על ידי 'אוצר בית דין'.

מד. אין לגזום את הענפים שהניבו פרי לאחר הקטיף ולהרחיקם. יש לעשות כן לאחר ראש השנה של השנה השמינית.

---

20 פעולה זו מקבילה להברכה, ואיסורה מדרבנן: ראה לעיל פרק ו סעיף כו; "שבת הארץ" (פ"א ה"ד אות ג).

21 החומר המקצועי דלהלן לקוח מן החוברת 'גידול פטל ואוסנה', בהוצאת משרד החקלאות - שירות ההדרכה והמקצוע.

22 הדלייתם נחוצה לכמה מטרות: הקלה על הקוטפים, צימוח טוב יותר של הצמח ושמירה על הפרי מקלקול בעקבות היותו שרוע על הקרקע. כל הפעולות האלה יכולות להיעשות לאחר ראש השנה של השנה השמינית.

פרק לח: כרם

הנחיות אלו מיועדות גם לשליחי 'אוצר בית דין' וגם למוכרים את הקרקע

הקדמה

א. לכרמים כמה מאפיינים חקלאיים ששונים ממאפייני שאר המטעים, ולהם יש משמעות להלכה.

1. מטרות שונות לגידול הגפנים: לצורך ענבי מאכל; להפקת מיץ ענבים ולייצור יינות איכות.
2. יש שוני בין הזנים וכן בין אזורי הגידול שלהם.
3. מרבית כרמי היין עובדים לפי חוזה עם קניין (היקב) כבר משלב הנטיעה.
4. ההערכה המקצועית המקובלת כיום היא כי ברוב הכרמים הימנעות מוחלטת מזמירה תגרום לנזקים בלתי הפיכים לכרם בשנים שלאחר השמיטה.

הנחיות עקרוניות

ב. מומלץ לערוך בכל שנה תצפית על חלק קטן מן הכרם כדי ללמוד מהי דרך הטיפול שמתאימה לו לפי הנתונים המיוחדים לו: זן, אזור גידול, סוג קרקע ונוהל העבודה המקובל.

ג. אם ההסכם עם היקב דורש ליצור יין איכות גם בשנת השמיטה, ייתכן שאין מנוס מלהסתמך על היתר מכירה (בכל מקרה, ביין שיוצר במסגרת אוצר בית דין, ניתן לקבל תשלום עבור גידול הפרי בלבד).

ד. מכיוון שהזמירה היא מלאכה שאסורה מן התורה, אין לעשותה על ידי יהודי גם בכרם, בין שנמכר בהיתר מכירה ובין שלא.[1]

ה. זמירה בשינוי ניכר מאופן עשייתה בכל שנה (כגון השארת מספר עיניים גדול הרבה יותר ממספר העיניים הנשארות בכל שנה)[2] או בתוצאתה (כגון זמירת כמות גדולה יותר של אשכולות מאשר בשנה רגילה) אסורה מדרבנן, וניתן להתירה רק אם בלעדיה יש חשש להתמוטטות הגפן בשנים הבאות. לאופן העשייה בפועל ראה להלן.

---

1 משפט כהן (סי' סז). לאחר היתר המכירה אפשר לבצע זמירה על ידי גוי, וכפי שיפורט להלן.

2 השארת מספר העיניים צריכה להיות באופן שיוכיח שיש שוני ניכר בין זמירה זו לזמירה שנעשית בכל שנה.

זמירה

זמירה בערב השמיטה

ו. זנים בכירים שנבצרים בשנה השישית רצוי לזמור זמירה מלאה לפני ראש השנה. בזנים שרגישים להתעוררות מוקדמת יש להשאיר עין אחת או שתיים יותר מן הרגיל. אם תהיה בשמיטה עצמה התעוררות סתווית לאחר ראש השנה של השמיטה, מותר לבצע 'מחיקת עיניים' ביד. אם אין די בזמירה זו, מותר בשמיטה להרחיק את הזמורות עד הבד המרכזי.

זמירה בשמיטה

ז. כאמור לעיל בפרק ז סעיף א, זמירת הגפן היא מלאכה האסורה מן התורה.

ח. זהו סדר העדיפויות לזמירה, והוא נכון גם לכרם שנמכר בהיתר המכירה:[3] בשמיטה עדיף לבצע את כל פעולות הזמירה המותרות (שיבוארו להלן) ע"י גוי ולא על ידי ישראל.[4]

1. זמירה מוקדמת, לפני ראש השנה, בזנים בכירים שאפשר לזמור בהם זמירה כזו.
2. זמירה ע"י מכונת קדם זמירה גסה (ראה להלן).
3. זמירה ע"י יהודי בשינוי ניכר, כגון: שבירה ביד, קשירה בחוט ברזל, לחיצה בצבת[5] או חיתוך למחצית עובי הענף.
4. זמירה בשינוי מספר העיניים, וביצוע החיתוך באלכסון.[6]
5. גיזום לפי חוטי הדליה על ידי עובדים שאינם מקצועיים או על ידי מגזמת מכנית, והפיסוג (חיתוך עד הבסיס) ייעשה אחר כך בצורה מקצועית.[7]

ט. חיתוך הזמורות עד הבד המרכזי, שאינו נעשה כדי לעורר פקעים חדשים בשמיטה, מותר לפי הצורך לקבלת מבנה גפן מתאים לשנים הבאות.[8]

י. חיתוך שני הבדים העיקריים עד בסיס הגזע (גְרדום) - מותר, רק אם הוא נצרך לשם שמירה על הגפן ולא לשם יצירת ענפי פרי חדשים.[9] אם הגְרדום נועד ליצירת ענפי פרי חדשים, יש להתייעץ עם מדריך מקצועי כיצד לבצע זאת באופן נכון.

---

3 לפירוט הדעות בנוגע להגדרת הזמירה, ראה פרק ז

4 "שבת הארץ" (פ"ח ה"ח אות ה); משפט כהן (סי' עא סעי' ג); בצאת השנה (עמ' נ).

5 בצאת השנה (עמ' נ).

6 בצאת השנה (עמ' לא סעי' ט; עמ' לג הע' 10; עמ' נ חוזר יג; עמ' פז סעי' ו). ועי' שבת הארץ (קונטרס אחרון סי' יא) ו'משפט כהן' (סי' סז), שזמירה בשינוי כלשהו, כגון זמירה באלכסון, קלה יותר. ועי' פסקי הגרנ"ה הלוי (בצאת השנה עמ' עז שאלה א).

7 לדעת פוסקים רבים, הפיסוג אינו אסור מן התורה; עי' "שבת הארץ" (פ"א ה"כ אות א).

8 נראה, שבמקרים בהם ללא פעולה זו תיפגע האפשרות לבנות את הגפן לשנים הבאות, פעולה זו מוגדרת כתולדה וניתן להתירה.

9 אין בפעולה זו הצמחת ענפי פרי חדשים, ולכן היא אסורה מדרבנן, ואם ללא טיפול זה ייגרם נזק ניכר - מותר לעשותה.

מכונות קדם זמירה

יא. בארץ מופרות שתי מכונות זמירה בכרם: המכונה האחת מבצעת קדם זמירה גסה, והמכונה האחרת מבצעת קדם זמירה מדויקת באופן יחסי.

הנחיות לשליחי אוצר בית דין

יב. מותר לזמור בשמיטה על ידי ישראל במכונת קדם זמירה גסה; הזמירה של מכונה כזו אינה מדויקת, והיא חותכת רק את רוב סבך הענפים בלבד.[10] לעומת זאת, אין לזמור כלל במכונת קדם זמירה מדויקת, אפילו על ידי גוי.[11]

הנחיות להיתר מכירה

יג. מותר לזמור על ידי ישראל במכונת קדם זמירה גסה. זמירה במכונת קדם זמירה מדויקת מותרת רק על ידי גוי, ותיקוני הגיזום לאחר מכן יתבצעו על ידי גוי.

טיפולים נוספים לשליחי אוצר בית דין

יד. אין לבצע חיגור.[12]

טו. לכתחילה יש להימנע מטיפול ירוק.[13]

טז. מותר לסרק את אשכול הענבים בשלב הפריחה.[14]

יז. זינוב אשכולות וריסוס ג'יברלין, להגדלת גרגרי הענבים מותרים על פי הנחיות בית הדין, ומן הראוי לעשותם ע"י גוי.[15]

יח. לכתחילה יש להימנע מקיטום שריגים.[16]

יט. חילון - מותר.[17]

---

10 על פי משנה שביעית (פ"ד מ"ד); רמב"ם (פ"א ה"כ); משפט כהן (סי' סז). גם החזו"א (סי' יט ס"ק יד ד"ה ובתו'; שם ס"ק טו ד"ה ואילני; סי' כו ס"ק א) כתב שזמירה לא מדויקת אינה נחשבת זמירה שאסורה מן התורה. אמנם אופן זמירה זה אינו נחשב 'שינוי' באופן עשיית המלאכה, שהרי כך זומרים כל שנה, אך מכיוון שהתוצאה איננה תוצאה של זמירה רגילה, ואם כן היא אסורה מדרבנן, היא מותרת כשם שכל פעולת 'אוקמי אילנא' - שאסורה מדרבנן - מותרת בשמיטה.

11 מכונה זו מדייקת יותר מן הראשונה בגיזום הגפן, ויש לה רמת דיוק גבוהה יחסית. גם אם למרות גיזום זה תידרש עבודת גיזום נוספת לתיקון, שימוש במכונה זו יהיה קרוב מאוד לפעולת זמירה שאסורה מן התורה, מפני שהיא מדייקת דיוק ניכר בעץ.

12 בענבים מטרת החיגור היא: 1. להגדיל את גודל הגרגר. 2. להקדים את הבשלת היבול ואת קבלת הצבע בזנים צבעוניים. פעולה זו מתבצעת כשיש פרי בגפן.

13 כפי שהוגדר לעיל בנוגע ל'טיפול ירוק', ראה פרק לו סע' יב.

14 הסירוק מתבצע כשעדיין אין ענבים בגפן, ואין פעולה זו גורמת להפסד פירות שביעית.

15 טיפול זה גורם להפסד פירות שביעית ולאיסור בצירה לעבודת האילן.

16 מטרת הקיטום דומה למטרת 'טיפול ירוק', ויש להימנע מעשייתו.

17 יש בפעולה זו שתי מטרות, תוספת אור לאשכולות מוסתרים, והחדרת חומרי ריסוס טובה יותר, ומכיוון שאחד מהצרכים הוא חדירת ריסוסים, הדבר מותר עפ"י הגדרות הפחת, לעיל פרק ט סע' יא 3.

כ. למוכרים את הקרקע בהיתר מכירה, מותר לבצע את כל הפעולות האלו (סעיפים יד-יט) גם על ידי ישראל.

טיפול בכרם צעיר בשמיטה

כא. גפן צעירה - אין לגזום גפן לשתי עיניים בשנה השנייה לנטיעתה.[18]

כב. עיצוב בדים בגפן וקשירתם לאחר הפריצה בשנה השנייה מותרים רק אם בלעדיהם ייפגע העיצוב פגיעה של ממש לטווח ארוך, ואי אפשר לדחות את העיצוב לשנה השמינית.[19]

עשבייה בכרם

כג. בשנת השמיטה אין חובה לעקור עשבייה העולה בכרמים, באופן שיש בה משום כלאי הכרם,[20] מפני שאין איסור כלאי הכרם נוהג בפירות של הפקר. לעומת זאת בכרמים של גויים ובכרמים שנמכרו בהיתר מכירה יש איסור כלאי הכרם, ולכן יש לטפל בעשבייה הצומחת בהם.[21]

18 מטרת זמירה זו לגרום לצימוח הבדים, כדי שיגדלו באופן מסיבי יותר, ובאופן פשוט זמירה זו היא כעין הזמירה שנאסרה מן התורה, לפי דעת רשב"ם (בבא בתרא פ ע"ב).

19 כדין פיסוג שנאסר מדרבנן; עי' מועד קטן (ג ע"א), ורש"י שם; רמב"ם (פ"א ה"ה); שבת הארץ (עמ' 203).

20 כלאים (פ"ז מ"ה); רמב"ם (כלאים פ"ה ה"ח). אך יש לתת את הדעת על כך שבכרמים של גויים, שאינם הפקר, יש איסור של כלאי הכרם, והדבר אף נהוג אצלם. לענין זה עי' אגרות ראי"ה (ח"א סי' שטז); מאמר הרב יהודה שביב ("תחומין" ז); "הליכות שדה" (מס' 47 עמ' 7).

21 כלאים (פ"ז מ"ה); רמב"ם (כלאים פ"ה ה"ח). לענין כלאי הכרם בכרם של גויים עי' חוקות הארץ (עמ' 396-397), טעם הדבר הוא מפני שאין איסור כלאי הכרם נוהג בפירות של הפקר.

פרק לט: הכנת גידולי השדה בשנה השישית

א. הכנה נאותה של הקרקע לפני השמיטה תמנע את הצורך בפעולות רבות בשמיטה. ברובם המוחלט של המינים די בהכנה רגילה של הקרקע, כפי שהיא נעשית בכל שנה.
ב. עיבודי קרקע: יש להקדים את הקַלטור והדיסוק לערב השמיטה.
ג. טיפול בעשבייה: בערב השמיטה יש לטפל בעשבייה טיפול יסודי, כדי שלא יהיה צורך לעשות כן בשנת השמיטה. מומלץ לרסס במונעי הצצה במידת האפשר (בגידולים שבהם הדבר מתאפשר).
ד. חיטוי הקרקע ייעשה בקיץ השנה השישית.[1]
ה. יש להתקין את מערכות ההדליה במקומות הדרושים לפני השמיטה.
ו. יש לדשן ולזבל בזיבול שופע ככל האפשר; בשוק יש דשנים כימיים איטיי תמס, וזבל אורגני שמתפרק לאט ומספיק לעונה שלמה.
ז. תילול בתפוחי אדמה הוא מלאכה אסורה בשמיטה. יש לבצע אותו מייד לאחר הזריעה, לפני ראש השנה.
ח. יש לתכנת את מחשב ההשקייה והדישון לזמן ארוך ככל האפשר.
ט. לכתחילה, ההתקשרות עם אוצר בית דין לשם שיווק התוצרת בשמיטה צריכה להיות עוד לפני תחילת ההכנות לשמיטה בשנה השישית.

זמני הזריעה

י. ירקות:
1. בירקות שנזרעים (בזרעים או בפקעות) כגון גזר או תפוחי אדמה, יש לסיים את הזריעה ולהשקות את השטח בהקדם, כדי שתחילת הנביטה תהיה לפני ראש השנה. באופן זה לא יחול על הגידולים איסור ספיחין.[2]

1 יש לבצע חיטוי לפי הצורך בשטח: אם יש צורך בחיטוי כימי (כגון 'אדיגן') די לבצעו כמה שבועות לפני השמיטה, ואם יש צורך בחיטוי סולרי (כגון בגידולים בערבה) יש לבצעו זמן רב לפני השמיטה, כדי שהחיטוי יהיה יעיל במידה מֵרבית.

2 בצאת השנה (עמ' מב ד"ה ירקות); משנת יוסף (ח"ד עמ' טו; שו"ת משנת יוסף ח"א סי' לו); ועי' "שבת הארץ" (פ"ד ה"ג אות ג).

2. בירקות הנשתלים ללא גוש, יש לסיים את השתילה ולהשקות את השטח עד כ"ו באלול.[3]
3. בירקות הנשתלים בשתילת תבנית (כגון: "חישתיל"), יש לסיים את השתילה עד ערב ראש השנה. בשעת הדחק אפשר לשתול עד זמן זה גם שתיל שהגוש שלו התפורר.[4]
4. יש לסיים ולשתול לפני השמיטה את כל סוגי הירקות.

דגנים

יא. זריעת דגנים וקטניות - יש לסיימה כמה חדשים לפני ראש השנה במקומות שבהם נוהג איסור ספיחין, כדי שלא יהיו אסורים באיסור ספיחין.
יב. זריעה של דגנים וקטניות להנבטה ע"י הגשם, באופנים שבהם לא נוהג איסור ספיחין - מותרת עד ערב ראש השנה.[5]
יג. שתילת ירקות גלויי שורש - יש לסיים אותה שלושה ימים לפני ראש השנה, כך שהקליטה תהיה לפני השמיטה.
יד. אין להשקות בשמיטה השקיית הנבטה על מנת להנביט את הצמחים, גם אלו שנזרעו בהיתר.[6]

3 שביעית להלכה ולמעשה (עמ' 14 סע' יא; עמ' 15 הע' 19). הקדמת השתילה נצרכת כדי שהירקות ייקלטו לפני ראש השנה, אך בדיעבד אין באיחור השתילה איסור ספיחין; ע' שו"ת ישועת משה (זרעים סי' ה אות ג-ד); שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' ט אות ד).
4 בשתילה בגוש אין צורך בקליטה, ראה לעיל פרק ו סע' יא.
5 לענין איסור קליטה בשמיטה, כתב הגרא"ד רוזנטל (כרם ציון פרק א, גידולי ציון ס"ק י) שאינו אלא בזמן שתהליך הקליטה מתחיל כתוצאה ישירה ממעשה האדם
6 השקאה זו היא "אברויי", ואסורה משום תולדת זורע.

פרק מ: הטיפול השוטף בגידולי שדה (חד שנתיים)

1. הנחיות לשליחי אוצר בית דין

א. בגידולים חד שנתיים לא נעשים טיפולים לצורך גידול הצמח בשנים הבאות, אלא רק לצורך היבול שיגדל השנה. מכיוון שהזריעה או השתילה נעשות לפני השמיטה, אפשר לסמוך על הדעות המקילות בנוגע לטיפול בפירות (ראה לעיל פרק ט סעיפים ד- ו).

ב. קדושת שביעית נוהגת, מספק, בגידולים בתוך בית,[1] והוא הדין לחיובים הנובעים ממנה: חובת הפקר, איסור קצירה ובצירה, איסור סחורה, קדושת הפירות ומצוות הביעור.

ג. אין לבצע פעולות שאסורות מן התורה או שיש בהן חשש לאיסור תורה, כגון חריש או גיזום לצורך פריצת ענפים חדשים בירקות. פעולות שאסורות מדרבנן מותרות רק כדי למנוע הפסד ניכר של היבול.

ד. מלאכות רבות נעשות במהלך הגידול לצורך ריבוי היבול ושיפור איכותו. לפני כל עשיית מלאכה יש לבחון את מידת הנחיצות שלה לגידול המסוים.

2. הנחיות לגידולי בעל (חיטה ושעורה)

ה. ההנחיות לזמן הזריעה האפשרי בגידולי בעל הובאו לעיל בפרק לט.

ו. יש לדשן בזריעה. אם אי אפשר לדשן בזריעה, אפשר לדשן רק בכמות ההכרחית גם לאחר שהצמחים נבטו.[2]

ז. יש להימנע מריסוס נגד רחבי עלים, אך אם השטח מאולח בכמות רבה מאוד של עשבים ויש חשש מפני נזק ניכר לשטח, אפשר לרסס לאחר נביטת הצמח הרצוי.[3]

ח. אין להשקות השקיית הנבטה, אך לאחר שהשטח נבט מותר להשקות השקיית עזר.[4]

ט. הקציר יהיה בשליחות אוצר בית דין (ראה פרק ב).

---

1 ע' כרם ציון (פרק ג, גידולי ציון ס"ק ו); שבת הארץ (קונטרס אחרון סי' ג). עם זאת, אפשר להקל בייצוא; ע' התורה והארץ (ח"א עמ' 174).

2 עפ"י בצאת השנה, שבשלב בו הצמח קיים מותר לעשות פעולות בצמח שבלעדיהן ייפסד רוב הפרי, ומכיוון שגם גבעולי הדגן משמשים למאכל בהמה (הן לתחמיץ וחציר והן הקש של חיטה לגרעינים) ניתן לטפל בצמחים החל משעת הנביטה.

3 ראה בהערה הקודמת.

4 עפ"י חזו"א (סי' טז ס"ק ד ד"ה ודין). וע' "שבת הארץ" (פ"א ה"ח אות א).

י. מותר ליצור קווי בידוד בדגנים נגד שרפות, לפי סדר העדיפויות הזה:
1. ריסוס זהיר במונעי נביטה לפני הגשם הראשון, וריסוס של קוטלי עשבים במהלך החורף.
2. קצירת התבואה: במיני דגנים שראויים למאכל אדם יש לקצור את התבואה לפני היווצרות הגרעינים או לאחר 'הבשלת דונג',[5] ובמיני דגנים שמיועדים למאכל בהמה בלבד, זמן הקציר אינו מוגבל.[6]

יא. אפשר לבצע דיסוק קל על קו הבידוד רק כדי למנוע שרפות, ולא להכנה לזריעה, ועדיף לעשותו על ידי גוי.[7]

יב. יש לבצע את קציר קו הבידוד נמוך ככל האפשר, כדי להימנע מפעולות חקלאיות נוספות, והשחת תיאכל על ידי בהמה.

3. הנחיות לגידולי ירקות (שלחין) בשטח פתוח

יג. לכתחילה יש לשתול או לזרוע לפני השמיטה זנים בעלי עמידות גבוהה למשך שנה שלמה ובעלי עמידות גבוהה יותר למחלות, ולשתול אותם סמוך לשמיטה.[8] הנחיה זו רלוונטית בעיקר למינים כגון עגבניות, מלפפונים, חצילים ופלפלים. הנחיות לזריעה או לשתילה בערב השמיטה, ראה פרק לט.

יד. מינים שמשך הגידול שלהם קצר, כגון קישואים, חסה ופטרוזיליה, אין לשתול אותם בשמיטה כלל בשטח פתוח, בלא להסתמך על היתר המכירה, ראה להלן סעיף כד.

טו. לאחר הנביטה מותר להשקות לפי ההכרח, כדי למנוע הפסד גדול של היבול לפי הנחיות בית הדין.[9]

טז. מותר לדשן לפי ההכרח, אך יש להפחית בכמויות הדשן ביחס להמלצות המקצועיות. מן הראוי להגדיל את מרווחי הזמן שבין זמני הדישון ולהפעיל את המערכת באמצעות מחשב. כמו כן ראוי לבצע את הדישון לפני השמיטה, גם אם עלותו גבוהה יותר (אם מדובר בהפסד גדול יש להתייעץ עם בית הדין).

יז. מותר לכסות את הגידולים בפלסטיק בחורף, כדי למנוע נזקי קור, אך אסור לכסות אותם כדי להקדים את ההבשלה.

---

5 מזמן ההשתבלות עד זמן 'הבשלת דונג' חל איסור לקצור את התבואה, מפני שהקצירה גורמת להפסד גידולים שקדושים בקדושת שביעית. בעניין זה עי' חזו"א (סי' ט ס"ק ו ד"ה וכשתולשין); שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' טו אות ד).

6 במאכל בהמה התבואה ראויה למאכל בכל שלבי הגידול, ולכן בכל שלב אין הצמח נפסד, מכיוון שגם כשהצמח יבש אפשר להאכיל בו בהמה.

7 ראה לעיל פרק ו סעיף יג, בנוגע לחרישה, אך מכיוון שמדובר בדיסוק פס אחד בלבד סביב לשטח, מוכח שאין כוונה להכין את השדה לזריעה אלא רק למנוע שריפות בלבד, ומלאכה זו אינה צורך חקלאי. יש צד נוסף להקל, והוא שהרואים סוברים שבעל השדה מכר את שדהו בהיתר המכירה, ולכן אין חשש למראית עין של עבודה בשמיטה.

8 בצאת השנה (עמ' לא סע' ג).

9 הגרח"ז גרוסברג (התורה והמדינה ט-י עמ' שמו-שנב).

יח. מותר לכסות את השטח ברשת, כדי להגן על הגידולים מפני ברד וקרה.

יט. דילול ירקות מותר רק אם הימנעות ממנו תגרום נזק כלכלי ניכר.[10]

כ. הוצאת הפקעות מן האדמה, כגון פליחת הקרקע בקומביין כדי להוציא תפוחי אדמה - מותרת, אך יש להקפיד ככל האפשר להוציאן באופן שאינו מכין את הקרקע לזריעה.[11]

כא. הטיפול נגד מזיקים ייעשה כבכל שנה.

כב. מותר לעקור צמחים חריגים וצמחים שמתמוטטים ולפנותם מן השטח, במקרה שיש חשש שהם יגרמו נזק לצמחים אחרים. במידת האפשר עדיף לכסותם ביריעה וכך להביא לקמילתם.[12] אם יש על הצמחים פירות שראויים לאכילה, יש להניחם במקום מסודר, ולאחר שהפירות יתחילו להרקיב, מותר להשמיד את הצמח.[13]

כג. אין להצניע שיריים באדמה על ידי דיסוק או קלטור,[14] אך אם ייגרם נזק ניכר מאוד לקרקע ללא הצנעה זו, כגון התפרצות מחלות בתפוחי אדמה או בכותנה - ניתן להצניעם.

4. המלאכות החקלאיות בחממה

כד. בחממה אסורות הפעולות הבאות, גם כשגוי עושה אותן:

1. כל פעולות פליחת האדמה והכנתה לזריעה: חרישה, תיחוח, קלטור, תילול, עירוג וכדומה.
2. זריעה.
3. שתילת ירקות גלויי שורש.
4. גיזום שנועד לגרום לפריצת ענפים חדשים שיצמיחו פירות או ירקות.[15]
5. פעולות שמטרתן תוספת צימוח אסורות, אלא אם כן בלעדיהן תהיה הפחתה של ממש ביבול.
6. פתיחה וסגירה של מסך תרמי לשם קבלת תוספת יבול אסורה. במקרה הצורך ניתן לעשות כן על ידי גוי,[16] אולם במקרה שהמסך מופעל אוטומטית (ע"י

10 פעולה זו אינה שונה מטיפול בעשבייה, טיפול שמותר לדעה זו אם הוא הכרחי למניעת הפסד גדול של היבול. לעניין הפסד פירות שביעית בדילול שנעשה כשעדיין יש תוצרת שלא הגיעה לעונת המעשרות, ראה פרק לה.

11 חריש זה אינו נועד למטרת גידול, ולכן מסתבר שהוא אינו כלול באיסור חרישה, כדלעיל פרק ה סע' ז- ט.

12 משפטי ארץ ד, יד- הערת הגר"ד לאו.

13 אם יש חשש שצמחים אלו נגועים במחלות, ולכן אם לא יפנו אותם ייגרם נזק משמעותי לכל הגידול, עקירתם נחשבת מניעת נזק בלבד.

14 פעולה זו נצרכת להכנת הזריעה לאחר השמיטה.

15 פעולה זו היא זמירה, שאיסורה מן התורה: ראה לעיל פרק ז סע' ב, גיזום כזה בירקות אסור מדרבנן ולדעת הרב קוק (שבת הארץ פ"א הט"ו אות ו) אף זמירה בירקות אסורה מן התורה. לכן אין להקל בזה גם בחממה.

16 במקרה זה יש 'תרי דרבנן', חממה וגוי, ולכן ניתן להקל.

חיישנים או שעון שבת), מותר לתכנת את המערכת לפי הצרכים.

7. סיוד גג (בעזרת חומר מלבין) וניקוי מאבק על ידי שטיפת יריעות ורשתות - אסורים, אלא אם כן ללא הניקוי תהיה הפחתה ניכרת ביבול.[17]

כה. הפעולות שמותר לעשות בחממה:

1. שתילת ירקות בגוש בתוך החממה - מותרת ע"י גוי בלבד, אך אסורה על ידי ישראל.[18]
2. גיזום שנועד להחדיר חומרי הדברה טוב יותר - מותר.
3. הטיפול השוטף בגידולים מותר בחממה, כולל השקייה, דישון, ריסוס, חיזור,[19] הדליה (היתר זה כולל הכנת הדליה, תיקונה, וכל שלבי ההדליה השונים), האבקה (בכל אופני ההאבקה: דבורים, דבורה חשמלית, האבקה ידנית), הדלקת תאורה על מנת להאריך את שעות היום, הפעלת מזרון לח, חימום ואוורור.[20]
4. מותר להדביר חרקים בחממה, גם במקום שבו הדבר נחוץ מבחינה הלכתית ולא מבחינה אגרונומית.[21]
5. פתיחה וסגירה של חלונות או וילונות או יריעות צד או חלונות תקרה: אם מטרת הפתיחה היא אִוורור החממה למניעת מחלות (כגון בוטריטיס) - הפתיחה מותרת, אך אם מטרתה להוסיף צימוח - היא אסורה.
6. כשפתיחת החלונות וסגירתם נעשות באמצעות בקרת טמפרטורה אוטומטית, אפשר לתכנת את המערכת שתעבוד באופן המיטבי שלה.[22]
7. מותר לתחזק את ציוד החממה, לדוגמה: לתקן רשתות, מאווררים או תנורים.[23]
8. הדליית הצמח בשני סוגי ההדליה - הולנדית וספרדית - מותרת. לפי היתר

---

17 הניקוי גורם לתוספת צימוח, וזו אסורה בשמיטה, אולם במקרה שללא הניקוי תהיה הפחתה משמעותית ביבול ניתן להקל כדעה המקלה.

18 באוהלה של תורה (ח"ג סי' י).

19 החיזור בעגבניות הוא הורדת ענפים עד לבסיסם כדי להפנות את כוח הצמיחה לגבעול המרכזי. פעולה זו איננה בכלל זמירה של תורה: עי' "שבת הארץ" (פ"א ה"כ אות א). ללא פעולה זו תהיה פחיתה גדולה מאד ביבול. אעפ"כ רצוי לעשות פעולה זו ע"י גוי

20 רצוי לבצע פעולות אלו בגרמא, ע"י שעון או מחשב. לענין זה עי' הר צבי (או"ח סי' ריא, קלג); תחומין (א עמ' 198).

21 נראה שמכיוון שבמקרה בו כמות החרקים תעלה על כמות מסוימת, הגידול כולו ייפסל, ולא תהיה אפשרות לשווקו כלל, דין זה דומה להגדרת החזו"א לגבי מלאכות אוקמי ואברויי, שפרי שלא יהיה ניתן לשווקו כלל הדבר נחשב לאוקמי, ופעולה זו הותרה לדעתו. נראה שגם לדעת 'בצאת השנה', (עמ' מב ד"ה ירקות) שניתן לעשות פעולות עבור ירקות שלולי פעולות אלו ייפסד רוב הפרי, נראה שמכיוון שללא טיפול זה לא יהיה ניתן לשווק את הירקות, הדבר נחשב בגדר פסידא של רוב הפרי.
אם כן, מכיוון שללא טיפול נאות בחרקים לא יהיה ניתן לשווק את הירקות כלל, ניתן להקל, לדעות אלו ולעשות מלאכות הנצרכות מבחינה הלכתית.

22 במקרה כזה אפשר להגדיר את ההפעלה בתור 'גרמא'.

23 תחזוקים אלו מותרים גם אם אין צורך בציוד זה בעונה מסוימת, מכיוון שמותר לעשות מלאכות לצורך הגידול, והרי ציוד זה נחוץ לגידול תקין, ולכן יש להגדירו בתור פעולת 'אוקמי אילנא'. ומכיוון שפעולה זו הותרה בשמיטה, אין בה הכנה לפעולה שנאסרה בשמיטה.

זה, מותר להכין את ההדליה, לתקנה ולבצע אותה על כל שלביה. עם זאת, אם המגדל יכול לבחור שיטת הדליה מסוימת, עדיף להדלות בשיטה הספרדית ולא בשיטה ההולנדית.[24]

כו. סדרי העדיפויות בדילול ירקות הוא כשל סדרי העדיפויות בפירות. בתחילה יש להעדיף ריסוס הורמונים מווסתי צמיחה, ולאחר מכן זינוב, קיטום ודילול תפרחות (כגון בעגבניות).

כז. מותר להניח או להסיר יריעות לחיפוי קרקע נגד מזיקים, אך עדיף להניח את היריעות לפני השמיטה ולהסירן בשעת הצורך.[25]

כח. מותר להוריד את גג החממה בזמן הגידול ולהחליפו בגג אחר, גם אם מטרת ההחלפה היא אִוורור הצמחים, מניעת מחלות או המשך גידול תקין שלהם.[26]

כט. אם מטרת ההחלפה היא הוספת צימוח - אין להחליף את הגג.[27]

ל. מותר לתקן או להחליף יריעות ורשתות שנפגמו (גם בגידול רגיל וגם בגידול ללא חרקים).

לא. אין להסיר את היריעות באופן מוחלט, וכשמחליפים יריעה יש להניח מייד יריעה חדשה.[28]

לב. לאחר סיום הגידול, אסור לחרוש או לתחח בחממה כדי להכין אותה לשנה הבאה, גם אם הפעולות נועדו להצנעת הגידול גרידא ולא להפיכת הקרקע.

לג. אין להשמיד את השאריות שנותרו בחממה לאחר סיום הגידול, **אך אם** יש חשש שלאחר הגידול תתפתחנה בקרקע מחלות שיהיה קשה מאוד למגר לאחר השמיטה, מותר להשמיד את הגידול בהשקייה ובהוספת חומרי הדברה. אם אין אפשרות כזו, אפשר לכסח את הגידול ולאחר מכן לפנותו מן השטח, אך אין להצניעו בקרקע.

לד. חיטוי סולרי לאחר הגידול מותר רק על מנת להשמיד את המזיקים הקיימים בשטח, אם לא יהיה ניתן להשמידם לאחר מכן.

השמדת הגידול רק כדי לאפשר שימוש בחממה מייד לאחר השמיטה, ושאין בה צורך חקלאי ממשי - אסורה. אם יש צורך לתחח את האדמה בתהליך החיטוי, אין לבצעו.[29]

---

24 הדליה ספרדית פשוטה יותר לביצוע, והיא אינה דורשת עשיית מלאכות רבות לצורך הטיפול בצמח. לעומתה, ההדליה ההולנדית דורשת מלאכות רבות לצורך הטיפול בצמח, כגון גיזום וכדומה. לכן, אם המגדל יכול לבחור את סוג ההדליה, עדיף לבחור בהדליה שדורשת עשיית מלאכות מעטות, אך אם המגדל רגיל לגדל בשיטת גידול מסוימת, אין צורך להחליף את שיטת הגידול בשיטה אחרת.

25 בחורף יש להסיר את היריעות כדי למנוע נביטת עשבים.

26 הגרצ"פ פרנק (הר צבי, זרעים ח"ב סי' לד); ספר השמיטה (עמ' יז סעי' ח).

27 על פי מנחת שלמה (סי' מא אות ג).

28 נראה שהחלפת יריעה מוסיפה צימוח, ואין לעשות פעולות שזו מטרתן.

29 חיטוי סולרי אסור מדרבנן (באוהלה של תורה, ח"ג סי' לד), ולכן באופן עקרוני אין לחטא באופן זה, אך אם יש נזק ניכר - מותר.

לה. מותר לבנות חממה חדשה בשמיטה רק אם יש אפשרות הלכתית לזרוע שם, כגון: חממת מצע מנותק או זריעה בשטח שנמכר בהיתר מכירה.[30]

5. היבול בחממה

לו. קטיף מסחרי וחלוקת הפרי מותרים רק לשליח של 'אוצר בית דין' או למי שמכר מראש את הגידול לגוי (ללא מכירת הקרקע).

6. הנחיות להיתר מכירה

לז. לאחר מכירת הקרקע לא הותרו המלאכות שאיסורן מן התורה: חרישה, זריעה, שתילה וגיזום. מלאכות אלו צריכות להיעשות על ידי גוי.

לח. בשטח פתוח - זריעה או שתילה של ירקות חשופי שורש מותרת **רק** על ידי גוי, ולכתחילה ראוי שגוי ישתול ירקות הנתונים בגוש.

לט. מלאכות שאיסורן מדרבנן מותר לעשותן על ידי ישראל, אך יש למעט את עשייתן ככל האפשר.[31]

מ. מותר לישראל לפעול להכנת השתיל לקראת שתילתו, כגון לטובלו בתכשירים שונים כדי להגן עליו ממזיקים.

מא. עשיית מלאכות חיוניות שאסורות מדרבנן לצורך טיפול בגידולים, שלא היה אפשר לעשותן מראש - מותרות,[32] ובהן המלאכות: השקייה, דישון מזערי, טיפול במחלות ובמזיקים, טיפול בעשבייה ללא פליחת הקרקע, האבקה והדליה.

מב. גיזום ירקות לצורך חידוש ענפי פרי חדשים או הצמחתם - מותר על ידי ישראל, אך מן הראוי לעשותו על ידי גוי או בשינוי.[33]

מג. מותר לקצור קווי בידוד בדגנים נגד שרֵפות. הקצירה תהיה נמוכה ככל האפשר, והשחת תשמש למאכל בהמה. דיסוק לצורך הצנעת השאריות בקרקע מותר על ידי ישראל.

---

30 אפשרות נוספת היא שתילה בגוש על ידי גוי, מכיוון שאין לעשות מלאכות בקרקע אם מטרתן היא מלאכה אסורה; עי' משנה שביעית (פ"ב מ"ד; פ"ג מ"ח); רמב"ם וראב"ד (פ"ב הי"א). עם זאת, אם אפשר לעבוד בחממה גם בשמיטה, כגון בחממת מצע מנותק או בשטח שנמכר בהיתר מכירה, מותר לבנות חממה חדשה.

31 עי' בצאת השנה (עמ' לא סעי' ג; עמ' לד ד"ה זריעת), שסובר שיש להעדיף גידולים ארוכי טווח על גידולים קצרים, כדי למעט במלאכות החרישה והזריעה.

32 בצאת השנה (עמ' לא סעי' ד).

33 בצאת השנה (עמ' לא סעי' ה), ומכיוון שיש פוסקים שסוברים שגיזום ירקות אסור מן התורה, יש לעשותו בשינוי או על ידי גוי.

7. כותנה

מד. אין קדושת שביעית בחלקי הכותנה: שמן, גרעינים וסיבים. ראה בפרק 'קדושת שביעית'.

מה. מותר לרסס כותנה כדי לשלך את עליה.[34]

מו. לאחר סיום איסופם של ההלקטים עדיף לערום את השאריות ולשורפן. אם אי אפשר לבצע זאת, מותר לבצע דיסוק קל על מנת להצניע את השאריות.[35]

8. תפוחי אדמה

מז. יש לדשן את הקרקע בזבל אורגני לפני השמיטה.

מח. יש לזרוע את הזרעים או לשתול את הפקעות בזמן שיספיק לנביטתם לפני ראש השנה.

מט. יש לתלל את תפוחי האדמה לפני ראש השנה.[36]

נ. מן הראוי לבצע את הגימום[37] לפני השמיטה. אם נוצר צורך לתקן גומות או להוסיף גומות חדשות בשמיטה - מותר לעשות זאת.

נא. עדיף לקטול את הנוף באמצעים כימיים מאשר לכסח אותו. בתפוחי אדמה אורגניים מותר לקטול את הנוף בכיסוח.

נב. מותר להכניס את תפוחי האדמה לכְבול לאחר האיסוף כדי לשמור על טריותם וכדי שקליפתם תישאר ירוקה.[38]

נג. כיסוח או המתת הנוף בסוף הגידול אינם סיום הגידול לעניין קדושת שביעית. קדושת שביעית חלה לפי הזמן שבו הם הוצאו מהאדמה.[39]

נד. בשטח שנמכר ב'היתר מכירה' ונזרע לפני השמיטה, יש לבצע את התילול לפני ראש השנה, או בשמיטה עצמה על ידי גוי.[40]

9. גזר

נה. יש לדשן את השטח ככל האפשר לפני השמיטה. אם יש צורך לדשן בשמיטה, מותר לדשן 'דשן ראש' לפי הנחיות בית הדין.

---

34 שילוך זה נועד לאיסוף נח יותר ולהגנה ממחלות,הוא איננו גורם לצימוח ולכן מותר לעשותו.

35 ללא טיפול בשיריים יזיקו מזיקים לקרקע נזק ניכר, נזק שקשה מאוד לתקנו לאחר השמיטה.

36 בפעולה זו יש חשש לחרישה שאסורה מן התורה, ראה לעיל פרק ה סעיף ד.

37 הגימום יוצר גומות במעברים בין שורות באדמות קלות משופעות, כדי שהמים ייתפסו בהן. מכיוון שמלאכה זו נעשית בקרקע, עדיף לעשותה לפני השמיטה. עם זאת, מכיוון שבסופו של דבר הגימום אינו חרישה, מותר לעשותו בשמיטה לפי הצורך.

38 אפשר להתייחס לפעולה זו כפעולת שימור בעלמא, ולא כהמשך צימוח.

39 על השיטות השונות בדין זה ראה שבת הארץ (פ"ד ה"ז אות א הערה 5). השארת תפוחי האדמה באדמה נועדה כדי ליצור להם קליפה יציבה, ופעולה זו היא חלק אינטגרלי מתהליך גידול הצמח.

40 מכיוון שהתילול הוא תולדה של זריעה.

10. עגבניות

נו. **גידול בשטח פתוח** - ההדליה (ספרדית בד"כ) מותרת כרגיל. בשיטת גידול זו אין פעולות גיזום שגרתיות במבנה הצמח, ולכן גם בשמיטה אין לגזום.

נז. קיטום, נינוס, גיזום תפרחות - מותרים.

נח. **בתוך מבנה** - הדליה (הולנדית בד"כ) וכל הכרוך בה מותרים כרגיל. אין לבצע על ידי יהודי גיזום (חיזור) שנועד לצימוח, אך מותר לבצעו על ידי גוי.[41] נינוס בריסוס מותר כבכל שנה.

11. פלפל[42]

נט. הדליית הצמח מותרת כרגיל.[43]

ס. דילול פרחים בחממה ('הורדת קומות' בקומות השונות, לפי הזן) מותר רק על ידי גוי.[44]

סא. עיצוב צמח ע"י קיטום וחילון מותרים רק באופן שאינו גורם להצמחה מחודשת.

41 החיזור בעגבניות הוא הורדת הענפים הצדדיים עד לבסיסם כדי להפנות את כוח הצמיחה לגבעול המרכזי. פעולה זו איננה בכלל זמירה של תורה: ע' "שבת הארץ" (פ"א ה"כ אות א).

42 רובו המוחלט של הפלפל גדל במבנים, כחממות ובתי רשת, לכן ההנחיות המובאות כאן הן לגידול באופן זה.

43 ללא הדליה זו הצמח יתמוטט, ולכן זו פעולת 'אוקמי'.

44 הסרת הפרחים חיונית לשם בניית צמח חזק דיו, כך שיוכל לשאת פרי רב ולאורך זמן.

פרק מא: גידול ירקות לאחר מכירת הקרקע

הכנת השטח

א. פעולות המוגדרות כחרישה מן הבחינה ההלכתית - מותרות לאחר מכירת הקרקע רק ע"י גוי. פעולות המוגדרות כתולדות חרישה, כדלהלן - מותרות גם ע"י יהודי.[1]

ב. פעולות שנועדות להכנת מצע זרעים או מצע שתילה, ויש בהן פליחה של הקרקע, מוגדרות בתור חרישה ללא ספק, ולכן יש לעשותן על ידי גוי. דוגמה לפעולות אלו: חריש, משתות, תיחוח, קַלטור כבד, דיסוק שחודר לקרקע.[2]

ג. בנוגע לפעולות הבאות יש ספק אם מותר לעשותן, ולכן מותר לעשותן על ידי ישראל, אך מן הראוי לעשותן על ידי גוי. ואלו הן:[3]
עיגול להכנת מצע זרעים,יישור האדמה בעזרת ארגז מיישר, עירוג, הצנעת דשן, שידוד.

ד. הפעולות הבאות הן תולדות חרישה ללא ספק, אך מותר לעשותן לאחר המכירה על ידי ישראל:
1. דיסוק בדיסק 'סגור' - כלומר שצלחות הדיסק מקבילות זו לזו כמעט לגמרי - באדמות כבדות ובינוניות, ובהן הדיסק מבצע 'גירוד' קל בלבד של פני הקרקע. דיסוק כזה אסור באדמות קלות, מכיוון שהוא מפלח את הקרקע.[4]
2. השמדת עשבייה באופנים שונים; קַלטור שטחי ללא מטרת פליחה,[5] שרֵפה או ריסוס.
3. קַלטור כבד בקרקע חרושה או מדוסקת.[6]
4. ניקוי השטח מקוצים ומאבנים.[7]

---

1 פסקי הגרנ"ה (בצאת השנה עמ' עט שאלה ח); ספר השמיטה (עמ' קב פ"ט). בשעת הדחק, עי' בצאת השנה (עמ' לה ד"ה הכשרת והע' 5; עמ' לט והע' 7); שבת הארץ (פ"ח ה"ח אות ה בסופה).

2 על פי הוראת הגר"ש ישראלי .

3 הגר"ש ישראלי הורה שמותר לעשות פעולות אלו על ידי ישראל. ועי' בצאת השנה (עמ' ס ד"ה חרישה), שכתבו שמן הראוי לעשותן על ידי גוי.

4 כך הנחה הגר"ש ישראלי .

5 ראה לעיל פרק ה סעיף ה, היתר זה פחות ראוי מהיתרים אחרים, מכיוון שאי אפשר לשלוט שליטה מלאה במכשיר ולוודא שלא יחדור עמוק יותר מן הנדרש. לכן, עדיף שייעשה על ידי גוי; ראה בצאת השנה (עמ' לח סעי' ד).

6 על פי מאמר הרה"ג יעקב אריאל (תורה שבעל פה ח, עמ' קלד).

7 רמב"ם (שמיטה ויובל פ"א, הי"ד).

5. תילום לצורך מעבר של כלים חקלאיים.

ה. עדיף למעט ככל האפשר בעיבודים אם רוצים לגדל גידול נוסף בשמיטה.

זריעה ושתילה בשמיטה

ו. יש להקפיד לקנות זרעים ושתילים מיצרנים שהכינו אותם בדרך המותרת: בשנה השישית, בחוץ לארץ, במצע מנותק בחממה או על פי היתר מכירת הקרקע. שתילים וזרעים שהוכנו באיסור - אסור לקנותם ולהשתמש בהם.[8]

ז. זריעת זרעים ושתילת ירקות גלויי שורש בשטח פתוח על ידי ישראל אסורות בהחלט. הן מותרות רק על ידי גוי.[9]

ח. שתילת שתילי ירקות בגוש ('חישתיל') ראוי לעשותה על ידי גוי, ובמקרה הצורך מותרת על ידי ישראל.[10] אם יש חשש שהגוש יתפורר, יש לשתול על ידי גוי.

ט. הטיפול בצמח לאחר נביטתו או שתילתו מותר כבכל שנה.

הכנות לשנה השמינית

י. לאחר סיום הגידול, מותר לבצע פעולות למניעת נזקים לקרקע לקראת השנה השמינית, ראה פרק כז סעיף טו. את הכנת השטחים לצורך הזריעה בשנה השמינית יש לדחות למוצאי שנת השמיטה. פעולות הכנה שאינן חקלאיות מותרות ללא הגבלה.

8 בהכנת השתילים והזרעים באיסור יש כמה בעיות: איסור ספיחין; קניית דבר מה שיש בו זיקת שביעית מחשוד על השביעית; הפסד פירות שביעית (אם הזרע ראוי לאכילה). ועי' שבת הארץ (פ"ד ה"ז אות ג; פ"ח הי"ד).

9 בצאת השנה (עמ' לא סעי' י).

10 בצאת השנה (עמ' לא סעי' י; עמ' לה ד"ה זריעת; עמ' לט סעי' ד; עמ' פז סעי' ד).

פרק מב: גידול פרחים וצמחי תבלין ללא מכירת הקרקע

יסודות ההלכה

א. בפקעות הפרחים אין קדושת שביעית.

ב. גידול פרחים בשמיטה דומה לגידול ירקות, ויש להבחין בין שלוש דרכים לגידול הפרחים:

1. גידול בשטח פתוח, כגון: כלניות, נרקיסים וסייפנים.
2. גידול בחממה או בבית רשת, כגון: ליזיאנטוס, גֶּרבֶּרה ורוסקוס.
3. גידול במצע מנותק בחממה, כגון ורדים.

גידול בשטח פתוח

ג. יש זמנים שעד בואם אפשר לשתול או לזרוע פרחים לפי סוגי הצמחים:

זמן הסיום	סוג הצמח	סוג הצמח	סוג הצמח
ט"ו באלול	שיחי פרחים רב שנתיים ומעוצים - לכתחילה		
כ"ו באלול	פרחים חד שנתיים חשופי שורש שאינם מיועדים לריח - לכתחילה	פרחים חד שנתיים שמיועדים לריח	
ערב ראש השנה	פרחים חד שנתיים חשופי שורש שאינם מיועדים לריח - בדיעבד	כל מיני הצמחים הנתונים בגוש	שיחי פרחים רב שנתיים ומעוצים - בדיעבד

ד. זריעת פרחים חד שנתיים שמיועדים לריח תהיה בזמן שבו יספיקו הזרעים לנבוט מעל פני הקרקע לפני ראש השנה.

ה. פקעות ובצלים של פרחים שאינם מיועדים לריח - מותר לשותלם שתילה מוקדמת בקרקע יבשה ולהמתין לנביטתם על ידי הגשמים בשמיטה.[1] השקייה בשמיטה שמכוונת להנבטת פקעות אלה - אסורה.[2]

---

1 יש שלושה טעמים להקל בשתילה כזו: אפשר לסמוך על הפוסקים שסוברים שאין איסור קליטה בשמיטה; נטיעת עצי סרק אסורה מדרבנן בלבד; ויש פוסקים שסוברים שאם השתילה באדמה יבשה, והנביטה בשלב מאוחר יותר, אז אין קשר ישיר בין מעשה האדם ובין תוצאתו.

2 השקייה זו גורמת להצמחה, ואי אפשר להגדירה בתור 'אוקמי'.

טיפול בפרחים בשטח פתוח

ו. כאמור לעיל בפרק ט מותר לעשות עבור התוצרת החקלאית פעולות שבלעדיהן תהיה פחיתה ניכרת בכמות היבול ובאיכותו ביחס לממוצע בשנה רגילה.
אפשר לעשות את הפעולות האלה:
1. השקייה ודישון רק בכמות ההכרחית. עדיף להפעיל את המערכות באמצעות מחשב ולדשן בדשנים איטיי תמס.
2. פעולות הגנה, כגון: ריסוס נגד מחלות ומזיקים או כיסוי ברשת נגד ברד.
3. הדליה.[3]
4. שימוש בתאורת לילה.

ז. יש להימנע מקיטום להגדלת הפקעת.

ח. מותר להוציא את הפקעות לאחר הגידול, אם באופן ההוצאה אין משום הכנת השטח לשתילה מחודשת.

ט. לאחר ההוצאה מותר להעניק לפקעות את כל הטיפולים הרגילים כדי לשומרן לעונת הגידול הבאה.

י. מותר להכניס פקעות להמרצה בסוף השמיטה, כדי לשותלן לאחר השמיטה.[4]

יא. בפרחים שיש בהם קדושת שביעית יש לשמור לאחר המיון על קדושת הפרחים שאינם משווקים ולהניחם במקום שבו ייפסלו מאליהם, ורק לאחר מכן לזורקם לפח בתוך שקיות.

יב. **גיזום:**
1. יש לבצע גיזום של כל הענפים המיותרים לפני ראש השנה של השנה השביעית.
2. גיזום לצורך יצירת ענפים חדשים - אסור.
3. מותר לקטוף את הפרחים באופן שבו הקטיף ישמש גם כגיזום.
4. מותר לסלק ענפים נגועים שעלולים לגרום נזק נוסף לצמח.
5. מותר להסיר ענפים מיותרים בגיזום עד בסיס הענף.
6. כשהענפונים החדשים מופיעים (פריצות), מותר לדלל אותם ביד.
7. מותר להסיר ענפים מיותרים בגיזום במסור, אם לא נעשה גיזום מדויק של כל ענף אלא גיזום כללי של שורה שלמה ובגובה אחיד לכל השיחים.
8. אם ענף החל לייצר פקעים באחד מצדדיו, מותר לקטום את הענף המרכזי ביד.
9. אסור לבצע קיטום ליצירת ענפי 'ספריי' או לסיעוף.

---

3 פעולה זו לא נועדה להשפיע על הצמיחה, והיא איננה אלא הגנה על הפרח כדי שלא יתכופף וייפסל לשיווק. לכן, יש מקום לומר שהיא מותרת מעיקר הדין. ראה לעיל פרק ט סעיף ד.

4 המרצה זו מתבצעת כשהפקעות נמצאות בתוך ארגזים ובבית, ואופי הפעולה שלה הוא רק הכנה לזריעה ולא זריעה, ולכן אפשר להקל בעשייתה.

10. מותר לקטום קיטום כימי על ידי קוטל עשבים ליצירת ענפי 'ספריי', וכן מותר השימוש בחומר מננס (מעכב צמיחה).
11. קיטום של קודקודים שנפגעו מכל סיבה שהיא - אסור. מותר השימוש בחומר מננס למניעת המשך צימוח.

גידול בחממה (בגידול בקרקע)

יג. לפעולות המותרות והאסורות בחממה ראה לעיל פרק יב.
יד. זריעה ושתילה של פקעות, בצלים ושתילים גלויי שורש - אסורות.[5]
טו. שתילת צמחים הנתונים בגוש (כגון 'חישתיל') - מותרת בחממה על ידי גוי.[6] את התיחוח יש לעשות לפני ראש השנה של השנה השביעית.
טז. קיטום (הקצרה) של ענפים (כגון קיטום ורדים) וגיזום הגזע (כגון בגִפסנית) - מותרים רק על ידי גוי.[7]
יז. טיפול שוטף בגידולים כפי שהובא לעיל בפרק מ - מותר.

גידול במצע מנותק בחממה

יח. במצע מנותק בחממה לא נוהגים דיני שביעית, וכל המלאכות מותרות שם ללא הגבלה. להגדרת מצע מנותק ראה לעיל פרק יב.

שיווק התוצרת

יט. פרחים שאינם מיועדים לריח ופרחים שגדלים במצע מנותק בחממה - מותר לשווקם ולייצאם לחוץ לארץ כרגיל.
כ. פרחים המיועדים לריח שיש בהם קדושת שביעית וצמחי תבלין - מותר לשווקם רק באמצעות 'אוצר בית דין'.[8]
כא. בשעת הדחק מותר למכור פרחים אלו בהבלעה: לארוז אותם עם תוצרת שאין בה קדושת שביעית ולהוסיף מדבקה לפיה התשלום הוא רק תמורת התוצרת שאין בה קדושת שביעית ותמורת הוצאות האריזה וההובלה.[9] בדרך זו מותר גם לשווק באמצעות חנויות שאינן מקפידות למכור לצרכנים בהבלעה.[10]

---

5 בפעולה זו יש חשש איסור תורה. ראה לעיל פרק ו סע' יא, עם זאת, יש מקום להקל לעשותה על ידי גוי. ועי' שבת הארץ (קונטרס אחרון סי' ג).
6 שתילה בגוש אסורה מדרבנן, ויש אומרים שהיא אסורה מן התורה; ראה לעיל פרק ו סעיף יא 2, אך אם מדובר בצמחי סרק, יש מקום להקל ולשתול גם על ידי ישראל.
7 גם בפעולה זו יש חשש לזמירה שנאסרה מן התורה. ובוורדים יש להחמיר יותר, מכיוון שהם נחשבים 'אילן' ולא 'ירק'.
8 ראה לעיל פרק ב, בהנחיות ל'אוצר בית דין'.
9 שבת הארץ (פ"ו ה"א אות ג/5; פ"ח הי"א אות ב).
10 מכיוון שקדושת שביעית בפרחים שמיועדים לריח אינה אלא קדושה מספק, אין איסור למסור אותם למי שיכול לסחור בהם, מכיוון שאפשר להסתמך על הפוסקים שסוברים שאין בהם קדושת שביעית. לכן,

כב. אסור לייצא פרחים וצמחי תבלין שיש בהם קדושת שביעית. בשעת הדחק אפשר להשתמש בדרכים שנתבארו בפרק טז סע' לב.

ייתכן גם שמותר למכור אותם בסיטונאות בהבלעה עם חומרי האריזה, גם אם ידוע שהסיטונאי ימכור רק אותם.

פרק מג: גידול פרחים לאחר מכירת הקרקע בשטח פתוח

א. יש להקדים את שתילת גל הפרחים הראשון לערב השמיטה ולהימנע ככל האפשר משתילת פרחים בשמיטה עצמה.
ב. יש להקדים את שתילת הפקעות לערב השמיטה ולהנביט אותן בשמיטה בזמן הרצוי.[1]
ג. אם אין אפשרות להקדים את שתילת הפקעות לערב השמיטה, יש לשותלן על ידי גוי.[2]
ד. שתילת שתילי פרחים חשופי שורש מותרת רק על ידי גוי.[3] ראוי לשתול פרחים בגוש גם על ידי גוי, ובמקרה הצורך ניתן לשתול על ידי ישראל.
ה. גיזום לסוגיו מותר על ידי ישראל.[4]
ו. הטיפולים בפרחים מותרים על ידי ישראל ללא הגבלה: השקייה, הדליה, ריסוס נגד מזיקים ומחלות, הגנה מפני ברד וקרה וכדומה.
ז. שאר הטיפולים מותרים על ידי ישראל, בהם: דישון, תאורה וטיפולים הורמונליים. עם זאת ראוי להמעיט בהם ככל האפשר.
ח. עיבודי קרקע בשיטות שונות יש לבצע על ידי גוי.
ט. בגידול בקרקע בבית צמיחה אין לעשות מלאכות שאסורות מן התורה (זריעה, זמירה, קצירה ובצירה) אלא על ידי גוי.
י. קטיף הפרחים מאדמה שנמכרה, שיווקם וייצואם לחו"ל מותרים כרגיל.

גידול פרחים לאחר מכירת הקרקע בחממה

בבית צמיחה שמוגדר כבית, ראה בפרק יב, מותרות כל הפעולות ע"י ישראל, כולל זריעה, שתילה וגיזום, ומן הראוי להקדים את שתילת הגל הראשון לפני ראש השנה.

1 השקיית הנבטה היא תולדה שאסורה מדרבנן, ואפשר להקל בה בהיתר מכירה.
2 יש מחלוקת אם זריעת צמחי סרק אסורה מדרבנן או מן התורה, ולכן יש להחמיר ולשתול את הפקעות על ידי גוי.
3 שתילה קלה יותר מזריעה, ושתילה בגוש אסורה מדרבנן.
4 ראה לעיל פרק ז בהנחיות הזמירה.

פרק מד: גידול עצי פרי ועצי נוי במשתלות

1. הקדמה

א. במשתלה יש להבחין בין שלושה מקומות גידול שבהם העבודה מתבצעת:
1. שטח פתוח, קרקע או מצע מנותק.
2. חממה או מבנה אחר בקרקע.
3. חממה או מבנה אחר במצע מנותק.

2. הכנת השמיטה <u>בשטח פתוח</u> (קרקע ומצע מנותק)[1]

ב. הפעולות הבאות מותרות עד ערב שנת השמיטה, ראה להלן טבלה מפורטת:[2]
1. העברת שתילים בגוש שמונחים על הקרקע.
2. העברתם ושתילתם של שתילים שנמצאים בגוש אדמה לכלי גדול יותר.

ג. תילול צמחֵי האֵם במשתלות כדי לקבל חומר ריבוי - יש לוודא שהצמחים מתוללים כראוי לפני השמיטה.

בעצי פרי מומלץ לבצע את כל העבודות עד ט"ו באב של השנה השישית, על מנת שהשנה תיכלל בחשבון שנות הערלה.

3. מלאכות בשמיטה בשטח פתוח ללא היתר המכירה

ד. צמחים הנמצאים בשטח פתוח - אסורות בהם כל המלאכות שמטרתן לגרום להצמחה, ומותר לעשות רק מלאכות למניעת נזק או פעולות שלא נועדו לסייע לצמיחה.[3]

ה. גיזום ענפים במטע לשם השרשתם במצע מנותק בתוך מבנה - מותר בשמיטה, בתנאי שנעשה במקום אחר מן המקובל ובאופן שאינו מיטבי בגיזום לצורך הצמחה.

ו. הרכבה באוויר, אף בייחורים מושרשים שאינם נמצאים במצע גידול, אסורה בשטח פתוח.[4]

---

1 הלכה למעשה מכיוון שחל איסור גם על גידול במצע מנותק בשטח פתוח, לא הבדלנו בין סוגי המקומות.

2 בהעתקת שתילים הקליטה איננה בעיה הלכתית, אך יש להקפיד שההעתקה לא תגרום להתחלת מניין שנות הערלה בשמיטה.

3 כך הורה הגר"ש ישראלי.

4 אם נוף הצמח בולט החוצה, הצמח נחשב מחובר מכוח יניקת הנוף בצאת השנה (עמ' מח ס"ק א סע' ב)

ז. צמחים שנמצאים בשטח פתוח במצע מנותק - דינם בשמיטה כדין צמחים שנמצאים על הקרקע.[5]

ח. בערב השמיטה מותרות כל הפעולות במצע מנותק עד ערב ראש השנה, כולל נטיעה וזריעה של עצי פרי.[6]

הכנה לשמיטה בחממה, בקרקע

ט. דיני ערלה נוהגים גם בתוך בית. לכן ההגבלות על ריבוי עצי פרי ועל ההרכבות השונות חלות גם בחממה.[7]

י. בצמחי סרק מותרות כל הפעולות בחממה עד ערב ראש השנה.[8]

מלאכות בשמיטה בחממה ללא היתר המכירה

יא. שתילים שנמצאים בחממה בקרקע, אסור לעשות בהם מלאכות שאסורות מן התורה או מלאכות שיש ספק אם הן אסורות מן התורה, כגון: זריעה, שתילה, השרשת ייחורים, הרכבה, הברכה וגיזום שמצמיח ענפי פרי חדשים.[9]

יב. הרכבה באוויר (כגון הרכבה על גבי שולחן) בייחורים מושרשים שאינם נמצאים במצע גידול מותרת בחממה.[10]

יג. השרשה בתוך תערובות גידול שונות - דינה כהשרשה בעפר,[11] והיא מותרת רק במצע מנותק בתוך מבנה.

יד. טיפול שוטף בשתילים מותר בחממה. גיזום עצי סרק - מן הראוי לעשותו על ידי גוי, ויש להימנע מפעולות 'הקצרה' בעצי פרי, שמיועדות להצמחת ענפי פרי חדשים.

משתלה בחממה במצע מנותק

טו. במצע מנותק בחממה מותר לעשות את כל המלאכות בשנת השמיטה ללא הגבלה. בטיפול בעצים יש להקפיד להשתמש בפלסטיק עבה וחזק במיוחד, כדי ששורשי

עפ"י דעת רוב הראשונים בעוקצין (פ"ב מ"ו). ועי' "התורה והארץ" (ח"א עמ' 199, 215-216). ויש לחשוש שפעולה זו היא נטיעה. וכך הורה הגר"מ אליהו .

5 כך הורה הגר"ש ישראלי .

6 במצע מנותק אין מנין של שנות ערלה, ומסתבר שיש להקל ולומר שאין איסור בקליטת הצמחים בשמיטה עצמה. ועי' הלכות שביעית (סי' א, כסא דוד ס"ק קלב; סי' ב, כסא דוד ס"ק סט).

7 רמב"ם (הלכות מעשר שני ונטע רבעי פ"י ה"ט).

8 עי' שבת הארץ (פ"ג הי"א אות ב).

9 ראה לעיל פרק ז.

10 בעציץ שאינו נקוב אסור לזרוע מדרבנן - עי' שבת הארץ (פ"א ה"ו אות ד) - ובגידולי מים נחלקו הפוסקים (שם, אות ה). בצמח שנמצא באוויר יש מקום לומר שאינו נאסר כלל באיסורי שמיטה, אך למעשה יש לסמוך על סברה זו רק בבית.

11 עי' הלכות שביעית (ח"ב עמ' קפ, קונטרס 'גידולי קש' בשביעית); שבת הארץ (פ"א ה"ו אות ה).

העצים לא יוכלו לנקוב אותו במהלך השנה. אין להעביר צמחים שגדלו במשתלה זו לקרקע או לשטח פתוח.

דינים נוספים

טז. אין לקנות חומר ריבוי ממגדל שמכין אותו בדרך שאסורה בשנת השמיטה.

יז. שתילים של צמחי סרק - לאחר קליטתם מותר להניח את הכלים על הקרקע בתוך המבנה.[12] לאחר מכן מותר לעשות בהם רק מלאכות שאיסורן מדרבנן.[13]

יח. עצי פרי שגדלים במצע מנותק, מונים להם שנות ערלה מחדש מזמן חיבורם לאדמה, ולכן אין להעביר בשמיטה שתילים של עצי פרי מן המצע המנותק למצב שבו הם מחוברים לקרקע.[14]

יט. מותר להרכיב 'הרכבות שולחן' במבנה סגור.

כ. משתלות שמגדלות תרביות רקמה יכולות להמשיך ולגדל את התרביות כבכל שנה.

גידול במשתלה לאחר מכירת הקרקע

הכנה לשמיטה

כא. לאחר מכירת הקרקע כל המלאכות מותרות עד ערב ראש השנה ללא הגבלה. לכן יש להקפיד למכור את הקרקע לגוי לפני ט"ו באב.[15]

כב. בשנה השישית ניתן לטעת ולהרכיב עד ערב ראש השנה של השנה השביעית,[16] אך רצוי להקדים את הנטיעה עד לט"ו באב, כדי שמניין שנות הערלה יתחיל לפני ראש השנה.[17]

משתלה בשטח פתוח

כג. פעולות לריבוי צמחי מאכל או צמחים שמיועדים לריח, שנעשות בשטח פתוח במצע גידול שאיננו מנותק מן הקרקע על פי ההלכה, מותרות על ידי גוי, ובהן זריעה (גם זריעת צמחי סרק ושתילת פקעות), שתילה, הרכבה והברכה.

---

12 בגמרא (שבת פא ע"ב) נאמר שבשבת הדבר אסור משום תולדת זורע. בשמיטה מסתבר שהדבר אסור מדרבנן, ובתוך מבנה יש להקל. ועי' בית רידב"ז (סי' ו סעי' ג ד"ה וכן) שכתב שאין כל איסור בהנחת עציץ נקוב על הארץ בשמיטה. לדעת הגר"מ אליהו גם נטיעה בגוש אסורה מדאורייתא ולכן הורה לאסור פעולה זו בחממה, למרות שמתיר שם מלאכות דרבנן. ועי' מש"כ הגרש"ז אויערבך ("מפרי הארץ" א עמ' 9).

13 כדין מלאכות בבית.

14 פעולה זו אסורה מדרבנן, ואין יסוד מספיק כדי להתירה בחממה. סיבה נוספת לאסור אותה היא הגזרה שלא לטעת עצים אם הנטיעה מתחילה את מניין שנות הערלה בשמיטה, וכפי שנתבאר לעיל פרק ו וכך הורה הגר"מ אליהו. בנוגע למניין שנות ערלה במצע מנותק, עי' התורה והארץ (ח"א עמ' 191-196).

15 עי' בצאת השנה (עמ' פז סעי' א).

16 בצאת השנה (עמ' כח סעי' א והע' 3, עמ' פז סי' א).

17 לאחר מכירת הקרקע אין לאסור משום מראית העין: עי' כרם ציון (פרק ח סעי' ג; פרק יט, גידולי ציון ס"ק). אך רצוי להימנע מבעיות של ערלה.

כד. שתילת צמחים שונים וגיזומם על מנת לייצר צימוח מחודש - מותרים רק על ידי גוי.
כה. גיזום צמחי האֵם של עצי פרי לצורך הצמחה ייעשה על ידי גוי. גיזום ייחורים להשרשה וחיגור שייעשה במקום גיזום מותרים גם על ידי ישראל.
כו. שאר הטיפולים בצמחים מותרים על ידי ישראל.

מלאכות במצע מנותק בשטח פתוח ובחממה

כז. בתוך חממה, בית רשת במצע גידול שמנותק מן הקרקע על פי הגדרת ההלכה, מותרות כל הפעולות על ידי ישראל.
כח. העתקת שתילים לאחר קליטתם בשקיות (כשבועיים לאחר השתילה) מן החממה או המצע המנותק אל השטח הפתוח מותרת על ידי ישראל.
כט. לוח הזמנים לשתילתם והרכבתם של הצמחים במשתלה

זמן הסיום	סוג העץ הפעולה	סוג העץ/הפעולה	סוג העץ/ הפעולה	סוג העץ/ הפעולה	סוג העץ/ הפעולה
ט"ו באב	עצי פרי גלויי שורש. זריעת גלעיני עצים (קיים בכנות)	עצי פרי שיש חשש שהגוש יתפורר במהלך נטיעתם.	הרכבת עצי פרי על כנות סרק.[1]	הרכבות בגובה נמוך מ-10 ס"מ.	
כ"ט באב	עצי פרי בגוש.	ניתוק ייחורים, ניתוק תמרים ש"אורגזו"[2]	ניקוב שקיות שאינן נקובות	הנחת שקיות נקובות ובהן שתילים, על הקרקע	
ט"ו באלול	עצי סרק גלויי שורש - לכתחילה.	הרכבת עצי פרי על כנות פרי - לכתחילה.	הרכבה והברכה של עצי סרק		
כ"ו באלול	זריעה ושתילה של צמחים חד שנתיים				
ערב ראש השנה	העתקת עץ פרי עם גוש שמספיק לשבועיים.	שתיל עץ פרי שמצוי בגוש, ויש בכלי נקב[3] שנעשה לפני כ"ט באב, ומניחים אותו על האדמה.	עצי סרק בגוש.	עצי סרק גלויי שורש - בדיעבד.	הרכבת עצי פרי, כשגובה הכנה מעל 10 ס"מ - בדיעבד.

פרק מה: שיווק צמחי משתלה

א. הבעיה המרכזית בשיווק צמחי משתלה בשמיטה נובעת מן האיסור לסייע לאדם שעושה מלאכות אסורות בשמיטה.[1]

ב. אין למכור שתילים לאדם שידוע שלא מכר את אדמתו לגוי ושבכוונתו לשתול אותם באיסור בשטח פתוח.[2]

ג. מותר למכור שתילים בגוש לחקלאי או לגנן מקצועי, אם אומר שברצונו לשתול אותם בחממה או באדמה שנמכרה לגוי.[3] וכן מותר למכור שתילים בגוש לבעל חנות, אם ייתכן שימכור אותם לאחר השמיטה או לאנשים שישתלו אותם בהיתר, עפ"י היתר המכירה או בתוך מבנה.[4]

ד. שתילים ללא גוש מותר למכור רק למי שמביא אישור מוסמך על שעומד לשתול אותם בהיתר.[5]

ה. ככלל, אין למכור עצי פרי בשמיטה, גם אם שתילתם מיועדת להיות בקרקע שנמכרה בהיתר. במקרים מיוחדים יש לשאול שאלת רב.

ו. אין למכור צמחים שמקום גידולם הוא בחצר הבית, כגון שתילי נוי לאדם פרטי ("צמחי שמש מלאה"), עצים בוגרים המיועדים לשתילה בגינה פרטית, וכיו"ב.[6] ואולם מותר למכור צמחים שהדרך הרגילה לגדל אותם היא בתוך הבית, על גבי משטח מנתק (צלחת וכדומה).

ז. עציצים נקובים, ובהם צמחים שמיועדים לריח או צמחי תבלין, שגדלו במצע שאינו מנותק על פי ההלכה או מחוץ לחממה - יש בהם קדושת שביעית, ואסור למכור אותם. מותר למכור את השיח בהבלעה, אם נקבע שהתשלום הוא תמורת הכלי

---

1 עפ"י רמב"ם (פ"ח ה"א). ועי' "שבת הארץ" (שם), ראה פרק מט סע' ז.

2 הרב קוק (שבת הארץ, פ"ח ה"ו אות ו) על פי תוספתא (שביעית פ"ד ה"ג).

3 בנד"ד האיסור למכור הוא מדרבנן, מפני שעובר העבירה יכול להשיג שתילים גם במקום אחר: עי' "שבת הארץ" (פ"ח ה"א אות א). במקרה כזה כתב הרב ("שבת הארץ" פ"ח ה"ב אות ה) עפ"י המשנ"ר (פ"ה מ"ו) שתולים להיתר אף בסבירות נמוכה. אך הגר"ש ישראלי הורה שאעפ"כ יש לשאול את הקונה מהי מטרת הקניה. והוסיף שכיום, שהקונה יכול לאמת את דבריו ע"י הצגת אישור על מכירת הקרקע - אין לסמוך על דבריו אלא בשתילה בגוש, שאיסורה קל יותר

4 הוראת הגר"ש ישראלי . רב האי גאון (ספר המקח שער יב) כתב שמותר למכור כלי עבודה לסוחר שעלול למכור לעובדי עבירה. וטעמו, שיש לתלות בכך שימכור לאנשים העובדים בהיתר. ומסתימת לשון הרמב"ם (פ"ח ה"ב) משמע שאוסר. ועי' "שבת הארץ" (פ"ח ה"ב אות ד).

5 בצאת השנה (עמ' כח סעי' א). וכך הורה הגר"ש ישראלי .

6 מפני שהיתר המכירה לא הונהג בגינות נוי פרטיות. ועי' "תחומין" (ז, עמ' 83-87)

ומצע הגידול,[7] ומותר למכור עציצים כאלה גם לבעל חנות שחשוד שימכרם לאחרים ללא הבלעה.[8]

ח. הובלת עציצים מותרת גם מחוץ למבנה.[9] בהובלה כזו ראוי לוודא שהעציצים ישארו מנותקים מהקרקע,[10] ולכן יש להובילם על גבי רכב, ויש להקפיד שהעציצים יהיו תמיד על גבי משטח מנתק,[11] ולא ישירות על גבי הקרקע. מומלץ להעביר את הצמחים בתנועה רצופה מבלי לעצור,[12] וכן יש לחפות את העציצים בניילון וכדומה.

הנחיות

משתלה משווקת (לצמחים ביתיים)

ט. יש לתלות בפתח המשתלה במקום גלוי לכול את ההנחיות הבאות:
1. משתלה זו שומרת שמיטה.
2. מותר להניח צמחים הנקנים במשתלה זו רק בתוך בית או במרפסת מקורה.
3. אין לשתול או להניח צמחים הנקנים במשתלה זו בחצר הבית, בגג הבית או במרפסת שאינה מקורה.

משתלה יצרנית (עבור חקלאים וגננים מקצועיים)

י. יש לתלות בפתח המשתלה במקום גלוי לכול את ההנחיות הבאות:
1. משתלה זו שומרת שמיטה.
2. מותר לשתול צמחים חשופי שורש הנקנים במשתלה זו רק על ידי גוי, בקרקע שנמכרה בהיתר מכירה.
3. מותר לשתול צמחים המצויים בגוש אדמה רק על ידי גוי בחממה או בקרקע שנמכרה בהיתר מכירה.

---

7 על פי שבת הארץ (פ"ו ה"א אות ג/5; פ"ח הי"א אות ב).

8 עי' שבת הארץ (פ"ח הט"ז אות ב), שסובר שקדושת שביעית בצמחי ריח היא מספק, ויש לתלות שהמוכר בכל זאת ימכור בדרך המותרת.

9 הגרש"ז אויערבך ("מפרי הארץ" א עמ' 9) מתיר את ההובלה כדין כל פעולה שאיננה למטרה חקלאית. וכ"כ בשו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' ג) והוסיף שמן הראוי להחמיר. לביאור דין זה ראה לעיל פרק ד סע' יב. ועי' "שבת הארץ" (פ"א הט"ו אות א).
לדעת החזו"א (סדר השביעית, מובא ב"הליכות שדה" 72 עמ' 7; סי' כב ס"ק א ד"ה ואף) פתיחת החממה אסורה מדין תולדת "זורע", וה"ה לנד"ד. הרה"ג יעקב אריאל העירנו מהמשנה בכלאים (פ"ז מ"ח) בענין המעביר עציץ נקוב בכרם, שאוסר למרות שאין לו כוונה לשתול שם את העציץ.

10 לדעת הגר"מ אליהו אסור להוביל את הצמחים באוויר מעל הקרקע, גם אם ההובלה נעשית מעל הגובה הרצוי ובתנועה רציפה. וכך נמסר גם בשם הגרי"ש אלישיב (שביעית להלכה ולמעשה עמ' 59 הע' 40).

11 בצאת השנה (עמ' מח סעי' ז).

12 עפ"י ירושלמי (חלה פ"ב ה"א) בדעת ר' יהודה; גמ' גיטין (ז ע"ב) כרבא בדיחוי הראשון; דבר אברהם (סי' כה ס"ק ז). וכך הורה הגר"ש ישראלי . ועי' רש"י (פסחים כה ע"א ד"ה המעביר עציץ); רע"ב (כלאים פ"ז מ"ח ד"ה המעביר); מנחת שלמה (עמ' תד).

יא. מומלץ להוסיף בחשבונית הניתנת בסוף הקנייה: 'להנחיות ההלכתיות לשתילת צמחים אלו ראה במודעה הנמצאת במשתלה'.

יב. עקירת מרבדי דשא לצורך שיווק מותרת (כגון לגוי),[13] אך אסור למוכרם לאדם שאין לו אישור שמעיד על שהוא עומד לשתול אותם בהיתר.

13 פעולת העקירה כשלעצמה מותרת, ככל פעולה שנעשית שלא למטרה חקלאית, בשינוי, כאשר המטרה היא לחדש את הדשא, יש לדלל ולא לעקור.

חלק ה

דיונים נוספים

פרק מו: משק בעלי חיים

א. **להיתר מכירה:** במזון לבעלי חיים שגדל בשטח שנמכר בהיתר מכירה אין קדושת שביעית, ומותר להשתמש בו כבכל שנה, וכן לסחור בו.

ב. **לשליחי אוצר בית דין:** במזון שיש בו קדושת שביעית אין לסחור, ויש להשתדל שבעלי החיים ינצלו אותו במידה המֵרבית.

ג. מרכז מזון שמשווק מזון לבעלי חיים, ויש ברשותו מזון שקדוש בקדושת שביעית, עליו להיות שליח של בית הדין על מנת לחלק מזון זה.

ד. מותר להכניס לרפת או לדיר קש שקדוש בקדושת שביעית על מנת בעלי החיים ירבצו עליו.[1]

מרעה

ה. מותר לרסס עשבים שוטים במרעה על מנת למנוע הרעלה (כגון כלך), ועדיף לרססם מלנכשם ביד.

ו. מותר להוציא בעלי חיים למרעה ולגדר עבורם את השטח הנחוץ.[2]

ז. אסור לזרוע צמחים שונים כדי לעבות את המרעה.

ח. אין להשקות את שטח המרעה כדי להצמיח זרעים שלא נבטו, אך מותר להשקותו על מנת לשפר את הצימוח של העשבייה.

הוצאת זבל מִמֶּשק

ט. בשטחי שלחין אסור לשפוך זבל אורגני, גם אם אין מפזרים אותו.[3] בשטחי בעל מותר לשפוך זבל אורגני בערֵמות רק מאמצע החורף ומבלי לפזר אותן כלל בשטח.[4] בשעת הדחק אפשר להקל להוציא זבל אורגני גם לפני כן.[5]

י. מותר להוציא זבל לערמות מיוחדות שעושים מהן דשונת (קומפוסט) ולבצע את כל הפעולות שקשורות לקומפוסטציה של הזבל.[6]

---

1 שביעית כהלכתה (פרק מ בשם הגרש"ז אויערבאך).

2 למרות שאין לדיֵר בעלי חיים בשמיטה, מכיוון שכיום לא מזבלים כך שדות, אין מניעה לגדר סביבם.

3 על פי רמב"ם (פ"ב ה"א). ועי' ר"ש (משנה פ"ג מ"א); שבת הארץ (פ"ב ה"א אות ג-ה).

4 על פי רמב"ם (פ"ב ה"א); חזו"א (סי' יח ס"ק ז). ועי' שבת הארץ (שם, אות ג-ה).

5 כרם ציון (פרק ח סעי' ג; פרק יט, גידולי ציון ס"ק ד).

6 על פי שבת הארץ (פ"ב ה"ג אות א עמ' 289).

יא. מותר להוציא מֻמט"ש (מתקן טיהור שפכים) את הבוצה לצורך שימוש חקלאי ולעֿרום אותה בערמות ייעודיות, אך אין לפזר את הבוצה על קרקע.

פרק מז: הנחיות לעובדים זרים במשק ובבית

עשיית מלאכות על ידי גוי

א. בשדה ישראל, מלאכות שאסור ליהודי לעשותן בשמיטה, אסור גם לומר לגוי לעשותן, ולכן אסור לומר לגוי לחרוש, לזרוע ולזמור כרגיל בקרקע של ישראל.[1] יש לחשוש לכך במיוחד בקרקעות שלא נמכרו בהיתר המכירה, וכן בשטחים חקלאיים קטנים הסמוכים לבית המעסיק ביישובים כפריים.

ב. גם מלאכות שמותר ליהודי לעשותן, כגון מלאכות שנצרכות "לאוקמי פירא", וכמפורט בפרקים הקודמים, עדיף לעשותן על ידי גוי מאשר על ידי יהודי.[2]

ג. בשדה שנמכר בהיתר המכירה, שכאמור בפרק ג אין לעשות בו מלאכות האסורות מהתורה על ידי ישראל, מותר לחרוש,[3] לזרוע, לזמור, לטעת ולשתול על ידי גוי בלבד.[4] כמו כן עדיף לקצור, לבצור ולקטוף על ידי גוי.

ד. אי לכך יש לוודא כי הפועלים הגויים מכירים את כלי העבודה השונים ויודעים לתפעל אותם כראוי, ויש להבטיח שהם אלו שיעשו את כל הפעולות הנחוצות.[5]

ה. בשמיטה עצמה מותר להסביר לעובדים כיצד לתפעל את הכלים, ואין צורך שידעו זאת דווקא לפני השמיטה.

גידולים של עובדים לעצמם

ו. במקרים רבים פועלים זרים המתגוררים בחצרו של המעסיק זורעים או שותלים צמחים לצורכיהם הפרטיים. אין להניח לעובד זר לזרוע או לשתול צמחים בשמי־

---

1 שבת הארץ (פ"א ה"א אות ב; באפשרות הראשונה המובאת שם, פ"ד ה"ל אות ד). כרם ציון (הלכות שביעית פרק א סעי' ד; פרק יא סעי' י. וראה שם גדולי ציון סעי' ח). לעניין ההעדפה לעשות מלאכות 'לאוקמי' על ידי גוי, עי' בדברי הגרש"ז אויערבך (מפרי הארץ, שביעית עמ' 9); שו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' יח); שבת הארץ (פ"א ה"י אות ב סעי' 5).

2 עי' שו"ת מהרי"ל דיסקין (סי' כז; דיני שביעית אות ד; שם אות כד); מכתב הגרש"ז אויערבך (מפרי הארץ א עמ' 8); דפי הלכה לחקלאים (עמ' 30 סעי' יב); שבת הארץ (פ"א ה"י אות ב באפשרות שנייה); ברית עולם (הרב זילבר, סי' א סעי' סג).

3 כולל דיסקוס, מעגלה וכדומה.

4 שבת הארץ (פ"ח ה"ח אות ה).

5 עם זאת מותר לתפעל את כלי העבודה, לתקן את החלקים שנשברים, להביא זרעים לשטח, למלא את המזרעה וכדומה גם על ידי יהודי.

טה עבורו בחצר של המעסיק, מכיוון שאין לאפשר לגוי לזרוע בקרקע של ישראל,[6] ואסור ליהודי לאכול מתוצרת זו, מכיוון שיש בה איסור ספיחין.[7]

ז. האיסור חל בין על זריעה בקרקע החצר, ובין על זריעה במצע מנותק בחצר, או במ־רפסת שאינה מקורה.

ח. יש לומר לגוי בערב השמיטה שאין לזרוע בשנה זו בשדה של בעל הבית, ואם הגוי זרע מעצמו, עבור הצריכה הפרטית שלו, אין חובה לעקור את הצמחים.[8]

ט. אם זריעת צמחים אלו נעשית כחלק מהסכם השכר בין הבעלים לגוי, הרי שיש לע־קור צמחים אלו, מכיוון שיש בכך משום הנאה מאיסור ספיחין.[9]

י. יש קדושת שביעית בגידולים שגידל הגוי בקרקע של ישראל.[10]

נתינת פירות שקדושים בקדושת שביעית לגוי

יא. אין לתת לגוי פירות שיש בהם קדושת שביעית,[11] אך אם הגוי מתארח אצל יהודי, מותר לתת לו פירות כאלו.[12]

יב. פועל שמתגורר באופן קבוע בביתו של ישראל יכול לאכול פירות שביעית, אף אם הפירות האלה הם חלק מתשלום קבוע על עבודתו.[13]

---

6 מכיוון שמדובר בקרקע של ישראל אין להתיר לגוי לזרוע שם, ראה שבת הארץ פ"א ה"א ב-ג.

7 כדין כל צמח שגדל בארץ ישראל בשמיטה, שאסור משום ספיחים, משנה שביעית ט, א רמב"ם שמיטה ויובל ד, ב כס"מ ומהרי"ק שמיטה ויובל ד, כט.

8 מכיוון שאיסור ספיחין הוא שמא יבוא ויאמר שזרעתי בסתר, במקרה זה מכיוון שהדבר נעשה על דעתו של הגוי, ובניגוד לדעת הבעלים, אין חובה על הבעלים לעקור.

9 ראה מהרי"ק (שמיטה ויובל ד, כט)

10 כדין ספיחין שיש בהם קדושת שביעית.

11 משום שנאמר בתורה (ויקרא כה ו): 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה' - ודרשו חז"ל: (פסיקתא זוטרתא ויקרא פרשת בהר דף ע עמוד ב) לכם ולא לאחרים.

12 רמב"ם (פ"ה הי"ג). וראה שבת הארץ (תוספת שבת עמ' 509-510); כרם ציון (הלכות שביעית פי"ג סעי' יא).

13 רמב"ם (פ"ה הי"ג); כרם ציון (הלכות שביעית פט"ו סעי' ה). יש לציין שהדבר שנוי במחלוקת, אמנם יש מקומות בהם התירו חכמים בפירוש לתת פירות שביעית לנכרים ראה (ספרא כה אות ז) וכך פסק הרמב"ם (שמיטה ויובל ה, יג). אלא שהוא מחלק בין סוגי השכירים השונים, ויוצא מדבריו; שאם קיימת התחייבות כספית כלפי פועל מסוים (משכורת), ובעה"ב מעדיף להמיר אותה (אפילו באופן חלקי) במזונות, במקרה זה אסור לבעה"ב להאכיל אותו בפירות שביעית, היות ובכך הוא פורע את חובו הכספי לפועל באמצעות פירות שביעית (רמב"ם שם פ"ו הי"ד). אולם במקרים בהם העובד מקבל את משכורתו באופן סדיר, ובנוסף לכך בעה"ב התחייב לספק לו את ארוחותיו, מותר להאכיל פועלים אלו פירות שביעית, בין אם הפועל הוא פועל ישראל או פועל זר. ויש חולקים וסוברים שגם במקרה כזה אסור להאכיל את הפועל פירות שביעית. (עי' ר"ש על התורת כהנים בהר פרשה א אות ז ושבת הארץ פ"ה הי"ג אות ד, עפ"י פאה"ש סי' כד ס"ק נח ועוד אחרונים).

פרק מח: שמירת אדמות מוברות, הגנה מפני נזקי מזג האוויר

יסודות ההלכה

א. יש לעשות בשנה השישית את כל הפעולות האפשריות לצורך שמירת הקרקע מנזק בשנת השמיטה.[1]

ב. מכיוון שמלאכת החרישה אסורה מן התורה. לכן, אין לבצע בשמיטה פעולות חריש לצורך שמירת הקרקע.[2]

ג. בשנת השמיטה מותר לעשות מלאכות שאיסורן מדרבנן, כדי לשמור על הקרקע מפני נזק שיפגע בה בשנה השמינית.[3]

ד. מותר לחרוש חריש למניעת נזקי הידוק לאחר האסיף, אם הוא נעשה אחרת מחריש שנעשה להכנת מצע זרעים, ואם הוא נעשה מייד לאחר איסוף היבול וזמן רב לפני הכנת השטח לגידול הבא.[4]

ה. קצירה שנועדה לתיקון הקרקע אסורה מן התורה.[5]

שמירת הקרקע

ו. מניעת סחף הקרקע מותרת בהנחת מחסומי אבנים או עמודי חשמל שוכבים, וכן בפריסת יריעות או רשתות.[6] מותר גם להקים תלוליות עפר, אם אין כוונה לזרוע או לטעת בהן.[7] אין לבצע חריש לפי קווי גובה למטרה זו.

ז. אין לזרוע בקרקע צמחים, גם אם מטרתם למנוע סחף בלבד.

ח. החזקת כרב נע,[8] אם בשטח עלולה לצמוח עשבייה קשה שתזיק לגידולי השנה השמינית - מותרת (לאחר הכנה נכונה, כדלעיל פרק לט סעי' ג), על פי סדר עדיפויות זה:[9]

---

1 ראה לעיל פרק לט.

2 ראה לעיל פרק ה סעיפים א- ה, עי' שבת הארץ (פ"א ה"ב אות ב). ועי' רמב"ם (פ"א הי"ג) ושבת הארץ (אות א), שכתבו שמי שחורש לצורך עיבוד בשמינית - אסור לו לזרוע באותה שדה; ובשעת הדחק, עי' שבת הארץ (קונטרס אחרון סי' ב אות ב).

3 רמב"ם (פ"א ה"י); שבת הארץ (שם אות ב/7).

4 כך נמסר בשם הגר"מ אליהו .

5 רמב"ם (פ"ד ה"א); שבת הארץ (פ"ד הכ"ב אות ה). ועי' ספר השמיטה (עמ' קד ד"ה דרך).

6 פעולות אלו אינן נחשבות 'עבודת קרקע' אלא רק 'מניעת נזק'.

7 מכיוון שפעולה זו נעשית לצורך 'אוקמי ארעא', אין צורך בהיכר לכוונה זו.

8 החזקת שטח בור ללא כל חרישה נקראת 'כרב נח', והחזקת שטח בור על ידי חרישה נקראת 'כרב נע'.

9 סדר עדיפויות זה מוסבר לעיל פרק יד סעיף ה, אם אין חשש שייגרם נזק שיפגע במידה ניכרת בגידולי

1. ריסוס במונעי נביטה.
2. הכנסת בהמות למרעה.[10]
3. ריסוס בקוטלי עשבים.[11]
4. כיסוח במכסחת או בחרמש מוטורי.
5. השימוש בדיסק מותר רק אם הוא כמעט אינו חודר לקרקע.[12] בפעולה זו הדיסק צריך להיות סגור כמעט לגמרי, והסכינים כמעט מקבילים זה לזה. פעולה זו יעילה יותר באדמות בינוניות וכבדות ובעשבייה קשיחה, אבל אין לעשותה באדמות קלות.
6. קֶלטור במכסחות (רגלי אווז) שחודרות עד כ-2 ס"מ לקרקע, וללא כוונה לפלח אותה.[13]

ט. אם רק חלק מן השטח נגוע בעשבייה במידה גבוהה - מותר לטפל רק בו.

י. אין לסלק שלף, שאריות מגידול קודם או עשבייה יבשה,[14] אלא אם כן הסילוק הכרחי למניעת נזק ניכר לגידולי השנה הבאה או לשטחים סמוכים שמעובדים בהיתר. אם מקובל להשתמש בשלף כזה למאכל בהמה - כגון: דגנים או בוטנים, וקל וחומר גידולי מספוא - יש להעלות עדרי צאן על השטח.[15]

יא. דיסוק לצורך שמירת בעלות יהודית על אדמות מותר אם מתמלאים כל התנאים האלה:[16]

1. הפעולה נעשית בשינוי מן הדרך הרגילה,[17] ובאופן שאינו מכשיר את הקרקע לגידול חקלאי, כגון: בהשארת רווחים בין פסי הדיסק או בחרישה מקבילה לקווי הגידול ולא בזווית ישרה להם.
2. החריש נעשה בזמן שאין מקובל כל כך לחרוש בו; מן הראוי לדחות את מועד החריש ככל האפשר.[18]
3. החריש נעשה על ידי גוי או בגרמא.[19]
4. החריש שטחי ככל האפשר.

השנה השמינית מבלי שיתאפשר לתקנו, החזקה זו אסורה; עי' רמב"ם (פ"א הי"ד). ועי' שבת הארץ (פ"א הי"ד אות א), לפירוט המקרים שבהם קנסו את מי שעובר על איסור זה שלא לזרוע בשנה השמינית.

10 פעולה זו היא גרמא. עי' שבת הארץ (פ"ב ה"ד אות ד); משפט כהן (סי' פא).

11 עי' כרם ציון (פרק ד, גאון צבי ס"ק א).

12 הוראת הגר"ש ישראלי, עדיף שפעולה זו תיעשה ע"י גוי, עי' שו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' יז).

13 ראה לעיל פרק ה.

14 רמב"ם (פ"א הט"ז).

15 יש לשקול להתיר את שרֵפת השיריים. לעניין השוואת תרומה לשמיטה בדין זה, עי' שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ב). הרה"ג יעקב אריאל הורה להקל, מפני שהמגדלים אינם מתכוונים שכל השלף ייאכל על ידי בהמות.

16 הגר"מ אליהו העירנו על כך וכתב: "באין אפשרות כאמור - מותר הכול, ובלבד שהקרקע תישאר בבעלות יהודית".

17 משפט כהן (סי' עד); אגרות הראיה (ח"א סי' רסג-רסד).

18 משפט כהן (סי' עד); אגרות הראיה (ח"א סי' רס-רסא).

19 חזו"א (תשובות וכתבים זרעים סי' לג).

הגנה מפני נזקי מזג האוויר: רוחות, קרה, שלג וברד

יב. כל הגידולים רגישים במידה זו או אחרת לפגעי מזג האוויר. פגעים אלו עלולים לגרום למותם של חלקי צמח רגישים, כגון עלים ופרחים, ואף למותו של כל הצמח או להתפרצות מחלות שעלולות לתקוף את הצמחים לאחר מכן.

יג. אפשר להגן על הצמחים מפני פגעים אלו בכמה אופנים:

1. מטעים: כדי להגן על המטע מנזקי מזג האוויר יש לשמור על ניקיונו מעשבייה ולהשקותו, בעיקר כדי להגן מפני קרה. אפשר גם להתקין רשתות מעל המטע כדי למנוע נזקי ברד, ולעטוף גזעים של עצים צעירים.
2. בתי צמיחה: כדי למנוע נזקי קרה ושלג, יש בראש ובראשונה לחמם את המבנה, ואחר כך לוודא שהשלג איננו נערם על הגגות, ולהשקות בכמה אופנים; מומלץ גם לפתוח ולסגור את הווילונות וחלונות הצד. כדי להגן מפני ברד, יש לוודא שמבנה החממה תקין ולהסיר יריעות רגישות לפי הצורך.

יד. יש לוודא שהמרזבים נקיים, ושהם אינם חסומים או קפואים. אפשר להתקין במקומות המתאימים מנהרה נוספת מעל המנהרה הקיימת, כדי ליצור 'שרוול אוויר' לבידוד.

טו. לאחר פגעים כאלו, מומלץ לפעול ע"פ סדר הפעולות הזה:

1. נקיטת טיפולים שנעשים רחוק מן הצמח, כגון: פריסת רשתות על המטע או ניקוי מרזבים.
2. המטרה על גג החממה.
3. השקיית הצמחים או הקרקע.[20]

20 ההשקייה אינה נחוצה לצמח, ולכן אפשר להגדירה 'מלאכה שאינה חקלאית' ראה פרק ד סע' יב.

פרק מט:
חלקות מחקר, הדרכת חקלאים, שותפות, משא ומתן עם מי שאינו שומר שמיטה, חקלאות אורגנית

פיתוח ומחקר בצמחים רב שנתיים

א. המחקר החקלאי בצמחים רב שנתיים מתחלק לשלושה שלבים: שלב מחקרי-בסיסי, שלב חצי מסחרי ושלב בחלקה מסחרית (לפי הצורך).

ב. בכל השלבים אין לבצע פעולות מחקריות מיוחדות בשמיטה מלבד הפעולות הבסיסיות שנדרשות לקיום העץ באופן סביר לשנה השמינית.

ג. בשלב המחקר החצי מסחרי ובמחקר בחלקה מסחרית, יש לנקוט משנה זהירות לפני שמבצעים מלאכות, מכיוון שיש ספק אם הן נצרכות לקיום העץ או להוספת צימוח, ויש להתייעץ עם בית דין כדי לקבל הנחיות על כל מלאכה ומלאכה.

ד. מותר לחלק פירות במסגרת 'אוצר בית דין' גם בחלקות מחקר.

ה. אם יש הפסד כלכלי ניכר, מותר למכור את השטח בהיתר מכירה ולפעול על פי הגדרות הפעולות שמותרות או אסורות במקרה כזה.

פיתוח ומחקר בצמחים חד שנתיים

ו. חלקת מחקר שמעוניינת להמשיך לחקור בשמיטה צמחים חד שנתיים, יכולה לבחור באחת משתי דרכים: ביצוע עבודות המחקר בחממה שעובדת בממשק של מצע מנותק (ראה את ההנחיות בפרק יב) או מכירת השטח בהיתר מכירה אם יש הפסד כלכלי ניכר, ובמקרה כזה יש לפעול על פי הגדרות הפעולות שמותרות או אסורות.

ז. מחקר שמתבצע במעבדות בתוך מבנים - ניקוי וירוסים, תרביות רקמה וכדומה - מותר להמשיכו כרגיל.

הדרכת חקלאים

ח. מדריך חקלאי שמתפרנס מהדרכת חקלאים יהודים, יכול להדריכם רק אם המלאכות שנצרכות מותרות בשמיטה באחת משתי דרכים: שליחות 'אוצר בית דין' או מכירת השטח בהיתר מכירה (או תלייה שכך יעשו החקלאים). אם ידוע בוודאות שהחקלאים אינם שליחי בית דין או שהם לא מכרו את השטח בהיתר מכירה, אין

להדריך אותם.[1]

ט. מדריך חקלאי שמדריך חקלאים שאינם יהודים העובדים בקרקע שידוע בוודאות שהיא שלהם ולא של יהודי, מותר לו להדריכם כמו בכל שנה רגילה.[2]

שותפות

יש כמה סוגי שותפות:

1. שותפות בקרקע.
2. שותפות כלכלית בלבד בגידולים.
3. שותפות בכלים חקלאיים.

י. יש לוודא שבחוזי השותפות נכלל סעיף שמורה שבשנת השמיטה לא תיעשינה מלאכות אסורות בקרקע או בכלים החקלאיים.

יא. בכל מקרה, אין ליהנות מכסף שהתקבל ממלאכות שנעשו באיסור.

יב. בשותפות בקרקע, אין להניח לשותף לעבוד בקרקע משותפת באופן שאסור בשמיטה.

יג. שותפות כלכלית נהוגה כיום בין משקים. בשותפות כלכלית בין משק שומר שמיטה למשק שאינו שומר שמיטה, אין חיוב על המשק שומר השמיטה למנוע באופן אקטיבי את פעולות המשק שאינו שומר שמיטה, אך אין ליהנות מן הרווחים שמניבות פעולות אלו.

יד. אסור למשק שומר שמיטה לבצע עיבודים בכליו או בפועליו בשביל המשק שאינו שומר שמיטה, ויש לוודא שהשותפות איננה בגוף הקרקע.[3]

טו. בשותפות בכלים חקלאיים אין חיוב על השותף לוודא ששותפו פועל רק בדרכים המותרות בשמיטה, כגון עבודה בקרקע שנמכרה בהיתר המכירה, אך אם יודעים בוודאות שהשותף פועל בדרכים שאסורות בשמיטה, אין להניח לו להמשיך לעשותן.[4]

---

1 ראה הרב יהודה עמיחי והרב מאיר נהוראי במאמר 'הדרכה חקלאית בשמיטה' (אמונת עתיך 71 עמ' 47-41).

2 ראה הרה"ג יעקב אריאל במאמר 'יעוץ חקלאי לגוי בשמיטה' (אמונת עתיך 74 עמ' 13-27).

3 אם השותפות כלכלית בלבד, וגם אם הרכישות נעשות על ידי שני המשקים יחד, אפשר לומר שמבחינת ההלכה כל משק עומד בפני עצמו, ולכן כל משק נחשב למשק שקונה זרעים ועושה מלאכות באופן עצמאי.

4 על פי משנה (שביעית פ"ה מ"ח) לפי ביאור הר"ש והרמב"ם (שם) למחלוקת בית שמאי ובית הלל. ועי' שבת הארץ (פ"ח ה"ז אות א).

משא ומתן עם מי שאינו שומר שמיטה

יסודות ההלכה

טז. אסור לסייע לאדם שעושה מלאכות שאסורות בשמיטה או לאדם שסוחר בפירות שביעית, גם אם המלאכות והמסחר אינם אסורים אלא מדרבנן.

יז. חשוד על השביעית הוא סוחר, חקלאי או גנן שעושה מלאכות שאסורות בשביעית. ברם, אם הוא עושה כך על פי הוראת היתר, הוא אינו מוגדר חשוד לעניין זה.[5]

יח. אדם שאינו נוהג על פי היתר המכירה או על פי דרך היתר אחרת בעבודת האדמה בשביעית - מותר לו לסייע למי שנוהג על פי דרכי היתר אלו.[6]

יט. אדם שמוגדר חשוד על השביעית, אין לספק לו - במכירה, השכרה או השאלה - כלי עבודה שאין ספק שהוא יעשה בו מלאכות אסורות, אך אם יש סיכוי שלא יעשה איסור - מותר לספק לו.[7]

כ. אדם שחשוד על השביעית - אסור לקנות ממנו תוצרת חקלאית מכל סוג.[8]

כא. גם המוכר בדרכים המותרות צריך להודיע לקונה שעליו לפעול רק על פי הדרך המותרת.[9] אם אפשר לברר את מטרת הקנייה על ידי שאלה או דרישה להצגת אישור על מכירת הקרקע - אין למכור ללא בירור.[10]

הספקת כלי עבודה לחשוד על השביעית

כב. אסור למכור לאדם שחשוד על השביעית כלים שמיועדים למלאכות אסורות, כגון מחרשה ומזרעה. עם זאת מותר לספק לו כלים רב-תכליתיים למלאכות חקלאיות ולמלאכות שאינן מוגדרות מלאכות חקלאיות: עגלה, טרקטור, מגרפה, חרמש מוטורי, מכסחת דשא וכדומה, מפני שאפשר להשתמש בהם גם למלאכות מותרות.[11]

כג. מותר למכור כלי עבודה לחשוד על השביעית, אם יש סיכוי שהוא קונה אותם לצורך השנה הבאה. לכן מותר למכור לו כלים בשנת השמיטה לאחר העונה שנהוג להשתמש בהם.[12] מותר גם למכור לחשוד על השביעית כלים שלא יוכל להשיג

---

5 שו"ת מבי"ט (ח"א סי' כא); שו"ת כתב סופר (יו"ד סי' עז); שו"ת אגרות משה (או"ח סי' קפו עמ' שכ ד"ה ואף). להגדרות חשוד על השביעית, ראה משנה שביעית (פ"ד מ"ג; פ"ה מ"ט); שבת הארץ (פ"ח ה"ב אות א-ב).

6 על פי מנחת שלמה (סי' מד; סי' מה ד"ה ומכל מקום); ועי' שבת הארץ (פ"ח ה"ב אות ט; שם ה"ח אות ו).

7 רמב"ם (פ"ח ה"ב). בנוגע למכירת כלים אלו לפני השביעית, עי' שבת הארץ (פ"ח ה"ב אות ג). יסוד הלכה זו מוסבר בדברי החזו"א (סי' יב ס"ק י ד"ה ונראה).

8 רמב"ם (פ"ח הי"ד).

9 תורת השביעית (עמ' תפה). ועי' שבת הארץ (פ"ח ה"ב אות ו; שם ה"ו אות ח).

10 בצאת השנה (עמ' כח סעי' א). וכך הורה הגר"ש ישראלי .

11 משנה שביעית (פ"ה מ"ו); רמב"ם (פירוש המשנה פ"ה מ"ו ד"ה כל; הל' שמיטה פ"ח ה"ג). בנוגע ליחס בין מידת השימוש המותרת ובין מידת השימוש האסורה בכלים אלו, עי' שבת הארץ (פ"ח ה"ב אות ה; שם ה"ג אות א-ב).

12 שבת הארץ (פ"ח ה"ד אות ג. ועי' הע' 4).

אותם לאחר השביעית או שיפסיד הזדמנות לקנות אותם בזול.[13]

כד. ליצרן של כלי עבודה מותר לשווק כלים אלו לחנויות, גם אם יש חשש שכלים אלו יימכרו למי שיעבוד בהם באיסור.[14]

כה. אין למכור, להשכיר או להחכיר אדמה חקלאית למי שחשוד לעבוד בה בשנה השביעית, אלא אם כן ידוע למוכר שהקונה לא ישתמש בה באופן האסור, לדוגמה: מכירת קרקע חקלאית לקבלן לאחר שהופשרה לבנייה.[15]

דינים שונים

כו. מותר למכור לאדם שאינו חשוד על השביעית אפילו כלים שמיועדים לעבודות שאסורות בשביעית. אין להחשיב אדם 'חשוד על השביעית', רק מפני שאין מכירים אותו.[16]

כז. אדם שמודיע במפורש שבכוונתו לעשות מלאכה אסורה בכלי זה - אסור למכור לו את הכלי גם אם הוא אינו מוגדר 'חשוד על השביעית', ואין לסמוך על האפשרות שלא יעשה את המלאכה.[17]

כח. הרואה יהודי שעובד בגינתו או בשדהו באיסור, אינו רשאי לאחל לו 'בהצלחה' וכדומה, ויש שהתירו לשאול בשלומו מפני דרכי שלום.[18]

על מכירת צמחים שונים ראה הנחיות בפרק לה סעיפים ג-ז.

חקלאות אורגנית

כט. באופן עקרוני אין הבדל הלכתי בין אופן גידול הצמחים בשמיטה בחקלאות קונבנציונאלית (רגילה) לאופן גידולם בחקלאות אורגנית. לכן סדרי העדיפויות ההלכתיים בהשמדת עשבייה, דישון,[19] עיבודי הקרקע, תפעול תקין של בית צמיחה, טיפול במזיקי הפרי, וכן שלוש הדעות ביחס לשאלת הטיפול בפרי וכיו"ב הם כשל חקלאות רגילה.

---

13 רש"י (ע"ז טו ע"ב ד"ה המחרישה; שם ד"ה דאיכא למתלי); שבת הארץ (פ"ח ה"ד אות ב).

14 רב האי גאון (ספר המקח שער יב). ועי' שבת הארץ (פ"ח ה"ב אות ד).

15 רמב"ם (פ"ח ה"ו). ועי' שבת הארץ (פ"ח ה"ו אות ו).

16 מכיוון שאפשר לתלות שהוא קונה אותם לצורך השנה הבאה; ראה רמב"ם (פ"ח ה"ו); בנ"י משה (פ"ה אות ז ד"ה ובמשנה ח). ועי' שבת הארץ (פ"ח ה"ו הע' 4, אות ח).

17 רמב"ם (פ"ח ה"ד); ש"ך (יו"ד סי' קיט ס"ק א); פאת השלחן (סי' כח ס"ק יב). ועי' שבת הארץ (פ"ח ה"ד אות א).

18 רמב"ם (פירוש המשנה, פ"ד מ"ג); ר"ש ורא"ש (משנה שם). וכן דייק פאת השלחן (סי' כח ס"ק כג). ויש שהתירו לומר לו שלום; ראה תוספות (גיטין סב ע"א ד"ה אשרתא); מהר"א פולדא (פ"ד ה"ג) בהסבר הירושלמי. ועי' שבת הארץ (פ"ח ה"ח אות ו).

19 מותר להכניס לקומפוסט את התוספים הייעודיים לחקלאות אורגנית, כגון אבק סלעים וכדומה.

עם זאת, חקלאות אורגנית שונה מעט בדרכי העבודה, ויש לתת את הדעת כיצד יש לנהוג בה בשמיטה.

שטח שלא נמכר בהיתר מכירה:

ל. כשמתכננים משטר הסבה מחקלאות רגילה לאורגנית (בשנים הראשונות לגידול אורגני; שנתיים בגידולים חד שנתיים, ושלוש שנים בגידולים רב שנתיים) יש לקחת בחשבון כי אם שנת השמיטה נופלת על שנים אלו, ובעל השדה מעוניין להשתמש בתוצרת במסגרת 'אוצר בית דין', יש לגדל באדמה גידולים שיש בהם צורך לתועלת הציבור, ולא צורך הקרקע בלבד, ויש להבטיח שהגידול המטייב, שמטרתו טיוב הקרקע בלבד, לא יהיה בשמיטה. כמו כן על המגדל לוודא שהגידולים יוחלפו בגידולים המיועדים לתועלת הציבור.[20]

לא. יש לדאוג כי גידולי הביניים בחממה יהיו גם כן גידולים שיש לציבור צורך בהם.

לב. צמחי כיסוי למניעת סחף בפרדסים ומטעים יש לזרוע בערב השמיטה, ועדיף לשקול חיפוי קרקע באמצעים אגרוטכניים שונים: שבבי עצים, חלוקי נחל וכיו"ב.

לג. מותר לכסח צמחים אלו בתנאי שהכיסוח נעשה בזמן שבו ההתחדשות של הצמח אינה מיטבית[21] או שהצמח אינו יכול להתחדש, אך אין להצניעם בקרקע על ידי קלטור וכדומה. אם נזרעו צמחים שמשמשים למאכל אדם או למאכל בהמה, ניתן לכסחם או להכניס בעלי חיים שיאכלו את הצמחים בתיאום עם בית הדין.[22]

לד. אין להצניע בקרקע 'זבל ירוק' בשמיטה[23].

לה. אין לבצע פעולות הקשורות להכנת קרקע לזריעה (כגון ריבוד שטחים).

לו. אין להצניע שלפים ושאריות צמחיות כלל בשמיטה, אך מותר לפנותם מהשדה.[24]

לז. מותר לחפות את השטחים שתחת העצים בחומרים אורגניים שונים על מנת למנוע צמיחת עשבייה.[25]

לח. מותר להציב קיני עופות דורסים על מנת להתמודד עם מזיקים.

לט. מותר להכניס לשטח בעלי חיים על מנת שירעו ויאכלו את עשביית הבר.[26]

---

20 במקרה והחקלאי אינו מעוניין בשימוש בתוצרת, ניתן לזרוע בערב השמיטה את הרצוי, אך אין לבצע כל עיבוד ושימוש בתוצרת זו.

21 אין לכסח צמח לשם צימוח משום שיש בכך משום תולדה של מלאכת זורע, כשהכיסוח נעשה בשלב בו הצמח לא יכול להתחדש, אין בכך משום זורע.

22 יש לכאורה בכיסוח משום הפסד פירות שביעית, שמעיקר הדין יש קדושת שביעית גם במאכל בהמה, זאת בשונה מכיסוח עשבייה רגילה, שהרי כאן מעוניינים באופן עקרוני בצמחים אלו.
הערה: בבחירת זריעת המינים השונים יש לוודא כי לא גורמים ליצירת כלאים בין המינים השונים.

23 ההצנעה על פי רוב כרוכה בהפיכת האדמה, ויש בכך משום פעולת חרישה.

24 מטרת הפינוי מהשדה היא לדאוג לכך שלא יתפתחו מזיקים ויפגעו בקרקע, וכשלא מפנים את הפסולת יתכנו נזקים לטווח ארוך.

25 זו פעולה שאינה עושה מעשה בגוף הקרקע, ואינה גורמת באופן ישיר לצימוח.

26 רמב"ם, ראב"ד (שמיטה ויובל ב,ד ראה שם בשבת הארץ עמ' 294-291), וראה פאה"ש (פכ"א ה"ד, בית

מ. **בשטח שנמכר בהיתר מכירה** אסור ליהודי לזרוע צמחים שונים, או להצניע זבל ירוק, אך מותר לעשות כן על ידי גוי. מותר ליהודי לכסח באופן רציף את הצמחייה הקיימת.[27]

ישראל ס"ק ט) שכתב שבמקרה שכוונתו היא להעמיד שם את בעלי החיים מותר להוציאם לשדה זה גם אם הם יזבלו את השדה מתוך כך, וכ"כ בכרם ציון (הלכות שביעית פ"ח סע' ז).

27 גם בהיתר מכירה אין לעשות מלאכות שעיקרן אסור מהתורה, כזריעה וחרישה, אך מכיוון שהשטח נמכר בהיתר מכירה אין בעשבייה קדושת שביעית ומותר לכסחה.
נראה שאין חיוב לפנות את העשבייה מהשטח לאחר הכיסוח, גם אם מתוך כך היא תתפרק בשטח והצמחים ידשנו את הקרקע, שהרי אין כאן דישון בידיים.

פרק נ: הכנות לשנה השמינית

יסודות ההלכה

א. פעולות שנעשות בקרקע להכנה לעיבוד בשנה השמינית, כגון: זיבול, סיקול, ניקוי השטח ועקירת מטעים ופרדסים שאינם מניבים לצורך נטיעה או זריעה חדשה - אסורות מדרבנן.[1]

ב. פעולות שנעשות לשמירת הקרקע מנזק[2] או פעולות שאינן אלא הכנה לפעולה חקלאית[3]- מותרות, אם הן אינן מוגדרות בתור 'חרישה'.[4]

מלאכות לצורך הקרקע

ג. אסור ליישר קרקע לצורך הכשרתה לעיבוד לשנה השמינית.[5]

ד. אין להכין בורות[6] וגדודיות לנטיעה בשנה השמינית.

ה. חיטוי קרקע כימי אסור,[7] אלא אם כן הוא הכרחי למניעת נזק שלא יתאפשר לתקנו אחר כך.

ו. חיטוי קרקע תרמי שכרוך בתיחוח הקרקע אסור גם למניעת נזק.[8] על ההכנות בחממה, ראה בפרק כז.

ז. אין להעמיד בשטחי שלחין מֶכלים שמכילים דשן כימי, אם דישון השטח איננו נצרך לגידולים בשמיטה.[9]

ח. אסור לזרוע בימים האחרונים של השמיטה, אף שהנביטה והקליטה יהיו בשנה השמינית.[10]

---

1 רמב"ם (פ"א הי"ג-הט"ז).
2 רמב"ם (פ"א ה"י). ועי' שבת הארץ (שם אות ב/7).
3 חזו"א (סי' יז ס"ק כ ד"ה מ"ק). ועי' שבת הארץ (פ"א ה"ה אות כז/7).
4 ראה לעיל פרק ה.
5 רמב"ם פ"ב הי"א; חזו"א (סי' כז ס"ק ה). ועי' שבת הארץ (פ"ב הי"א אות א-ב). איסור זה אוסר גם לבנות טרסות לצורך זריעה.
6 עי' רמב"ם (פ"א ה"ד ורדב"ז שם); אגלי טל (חורש ס"ק ב).
7 מדין תולדת חרישה.
8 תיחוח הוא חרישה גמורה.
9 העמדה זו מכינה לשנה השמינית.
10 מנחת חינוך (מצוה רחצ ס"ק טו).

קניית זרעים ושתילים

ט. לאחר השמיטה אין לקנות שתילי עצים ממשתלה שהכינה אותם בדרכים אסורות,[11] דהיינו שתילים שלא גדלו במצע מנותק בתוך מבנה או ללא הסתמכות על היתר המכירה, והוא הדין לשתילי ירקות שהוכנו באופן האסור.[12] מי שקנה בטעות שתילים וזרעים כאלה, יפעל לפי ההנחיות הבאות:

שתילים

1. שתילי ירקות שהוכנו באיסור והחלק שאוכלים בהם כבר קיים - כגון שתילי חסה - אסורים משום ספיחין, ואין לשותלם.[13]
2. שתילי ירקות שהחלק שאוכלים בהם עדיין אינו קיים - כגון שתילי עגבניות - אין איסור להשתמש בהם, ומותר לשותלם.
3. שתילי עצים שהוכנו באיסור - חייבים לעוקרם, ואין לנטוע אותם.[14]

זרעים

4. זרעים שאינם ראויים לאכילה - אין בהם איסור ספיחין, ולכן מותר לזורעם.[15]
5. זרעים שראויים לאכילה - יש בהם קדושת שביעית ואיסור ספיחין, ואין לזורעם.[16]
6. אם הזרעים חוטאו בחיטוי שפוגם אותם עד שאינם ראויים לאכילה - מותר לזורעם בדיעבד, אך לכתחילה אסור לזורעם.[17]

י. חקלאי שאינו סומך על היתר המכירה יכול לקנות שתילים לאחר השמיטה ממי שהכין אותם במשתלה שהסתמכה על ההיתר.[18]

---

11 עץ שניטע בשמיטה באיסור - מצוה לעקרו: עי' רמב"ם (פ"א הי"ב); שבת הארץ (אות ב). וקל וחומר שאסור לנטוע אותו, אך בדיעבד - פירותיו מותרים; ראה ירושלמי (פ"ב ה"ד וה"ה); שבת הארץ (שם אות ד).

12 ראה לעיל פרק מט, על דין קנייה מחשוד על השביעית, שאין קונים ממנו דבר שיש בו זיקת שביעית; עי' רמב"ם (פ"ח הי"ד); שבת הארץ (אות א).

13 ועי' רמב"ם (פ"ד ה"ז); שבת הארץ (אות ב).

14 עי' רמב"ם (פ"א הי"ב). ובדיעבד, עי' שבת הארץ (שם אות ד).

15 חזו"א (סי' כז ס"ק ב ד"ה ובחזו"א). וכך הורה הגר"מ אליהו .

16 חזו"א (סי' ט ס"ק ד; סי' כז ס"ק ב); הגרצ"פ פרנק (כרם ציון, פרק יא, גאון צבי ס"ק ו); תורת השמיטה (סי' יג ס"ק לה). ועי' שבת הארץ (פ"ה ה"ג אות ו והע' 52-54). הדברים אמורים גם על זרעים שגדלו בהיתר על ידי חקלאי שזרע לפני השמיטה ולא מכר את הקרקע: גם בהם יש קדושת שביעית, ואסור לזרוע אותם.

17 שו"ת משנת יוסף (ח"ב סי' לו).

18 מכיוון שמי שסומך על היתר המכירה יש לו על מי לסמוך, אין איסור לקנות ממנו שתילים וזרעים. עי' כרם ציון (פרק יא, הגרצ"פ פרנק- גאון צבי ס"ק ו); שבת הארץ (פ"ח הי"ד אות ז).

נספח: לוחות קדושת שביעית, ספיחין וביעור

היות ויתכנו שינויים ועדכונים, מומלץ לעיין בלוח הדיגיטלי המופיע באתר האינטרנט של מכון התורה והארץ.

להלן העקרונות של הלוח:

א. התאריכים המשוערים לקדושת שביעית ולספיחין מיועדים לאדם הקונה בשוק ואינו יודע את מקור התוצרת.
ב. מזמן שיש ספק קדושת שביעית יש לנהוג בפירות קדושת שביעית מספק.
ג. מזמן חשש ספיחין אין לרכוש תוצרת לא ידועה כלל עד תום חשש ספיחין.
ד. בתוצרת ידועה כגון בגינה בבית יש לנהוג קדושת שביעית, בהתאם למציאות בגינה.
ה. מועדי הביעור נוגעים לכל אדם הקונה תוצרת קדושה בקדושת שביעית או למחמירים לנהוג קדושת שביעית בהיתר מכירה.
ו. בירקות ופירות בהם ישנה חובת ביעור יש לבערם בתאריך המצויין בטבלה.
ז. היות ותהליכי ההבשלה קשורים לחודשי השנה צויינו התאריכים לפי חודשי החמה במרבית הלוח. חריגים לעניין זה הם תחילת איסור ספיחין בירקות שנשתלים סביב ראש השנה הואיל והם תלויים בימים משתילה לקטיף במועדי השתילה סביב חודש תשרי.
ח. גם בפירות שחונטים סביב ראש השנה (נדיר), התאריך הלועזי אינו קבוע והמועד משתנה בהתאם לחודש הלועזי בו חל ראש השנה.
ט. במרבית הירקות אין לאדם הפרטי בביתו במועד הביעור היות ומועד הביעור הינו לפי ירקות היתר מכירה כאשר כבר אין ירקות קדושת שביעית.
י. התאריכים מקורבים לחומרא: בתחילת ספיחין וקדושה הולכים לתאריך הקרוב והמוקדם ביניהם, ובביעור ובסוף ספיחין וקדושה למאוחר ביניהם.

מידע לגבי ספיחין בשוק

תחילת חשש ספיחין

א. איסור ספיחין נוהג בירקות שנזרעו או נשתלו באיסור בשמיטה.
ב. איסור ספיחין נוהג רק בגבולות עולי בבל ודווקא בירק שנזרע או נשתל כל שנה (ולא ירק רב שנתי כגון בננה, אך אם הוא נשתל בשמיטה חל עליו איסור זה).
ג. איסור ספיחין לא נוהג בדבר הגדל בחממה או בית רשת וכן מה שגדל במצע מנותק.

ד. תאריך תחילת איסור ספיחין מתייחס לזמן בו יש לחשוש להגעת סחורה לשוק שיש בה חשש ספיחין, בהתאם למועדי הזריעה המקובלים.
ה. היות ומדובר בהערכה ובדבר שתלוי במשתנים רבים - התאריכים נקבעו כא' או יד' בחודש כאשר נלקח מרווח בטיחות (הקדמת התאריך המשוער)

סוף איסור ספיחין

א. סוף איסור ספיחין מוגדר כזמן בו יכולה להגיע סחורה לשוק מגידולי שמינית בהיתר.
ב. זמן זה מתייחס לזמן בו מגיעה תוצרת מהארץ בלבד (כולל גבולות עולי מצרים) ולא מיבוא.
ג. בירקות שמועד הגעת סחורה חדשה נופל בסמיכות לחנוכה (חודשים כסלו-טבת) נקבע התאריך כחנוכה, כפי שנראה מדברי חז"ל שהצמידו את התאריכים לתאריכים קבועים.

מידע לגבי קדושת שביעית בשוק

תחילת קדושת שביעית

א. תחילת קדושת שביעית הינו הזמן בו יתכנו ירקות או פירות קדושים בקדושת שביעית בשוק.
ב. בירקות רבים נכתב תאריך תחילת הקדושה בג' בתשרי היות וירק שילקט מתאריך זה יהיה קדוש. למרות זאת בחלקם הקטיף מגיע בשלבים מאוחרים יותר של השנה.

סוף קדושת שביעית

א. סוף קדושת שביעית הינו הזמן בו צפויה להגיע סחורה חדשה שאינה קדושה ולא צפויה להימצא בשוק סחורה הקדושה בקדושת שביעית.
ב. בירקות ישנה התיחסות רק לתום חשש ספיחין. בחלק קטן מהירקות בפרט אלו בעלי איחסון ארוך תתכן עדיין בשוק סחורה קדושה בקדושת שביעית.

לדיני תרומות ומעשרות במקרי ספק, ראה בפרקים המתאימים.

ביעור שביעית

א. זמן ביעור שביעית מוגדר כזמן יש לבער את אותו המין מהבית, בתאריך המצויין בטבלה.
ב. זמן הביעור הוערך כזמן בו וודאי שאין מאותו המין בשדה. לצורך כך נלקח מרווח בטיחות.
ג. מועד הביעור ניתן לכל מין ביחד וכפי שמבואר בלשון הגמרא: כלה לחייה מאותו המין". לדוגמא זמן הביעור לפלפל ופפריקה יהיה באותו המועד בו כלה לחייה האחרון שבהם.

ד. אין התייחסות בטבלה למינים שאינם מסחריים כדוגמת תפוז סיני.

ה. ירק או פרי שקיים כל השנה **בשדה** נחשב כאינו כלה ואינו חייב בביעור.

ו. לצורך כך ישנו צורך שהירק או הפרי יהיו כל השנה בשדות בגבולי עולי בבל או עולי מצרים ואפילו משדות היתר מכירה. אולם, אם בחלק מהשנה קיים רק בערבה הדרומית נחשב ככלה וחייב בביעור.

ז. בירקות, מועד הביעור יהיה הזמן בו כלה הירק שגדל מצמח **שנשתל** לפני סוף השמיטה. בפרי ובגידולי גרגר המועד יהיה הזמן בו כלה הפרי שחנט או הגיע לשליש גידול בשמיטה.

לוח 1

קדושת שביעית[1] וספיחין[2] בירקות – עפ"י שנת החמה

הירק	קדושת שביעית מ-	ספיחין[3] מ-	ספיחין עד	זמן הביעור[4]
אבטיח	ג' תשרי שביעית	תחילת דצמבר שביעית (א' טבת תשפ"ב)	חנוכה שמינית	תחילת נובמבר שמינית (י"ד חשוון תשפ"ג)
אננס	ג' תשרי שביעית	אין ספיחין		אין ביעור
אספרגוס	ג' תשרי שביעית	אין ספיחין		אין ביעור
אפונה תרמילים	ג' תשרי שביעית	אמצע מרץ שביעית (י"ד אדר ב תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אמצע יוני שביעית (י"ד סיוון תשפ"ב)
ארטישוק	ג' תשרי שביעית	אין ספיחין		אמצע יולי שביעית (א' אב תשפ"ב)
בטטה	ג' תשרי שביעית	אמצע יולי שביעית (י"ד תמוז תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אמצע מרץ שביעית (י"ד אדר ב תשפ"ב)
במיה	אין קדושה[5]	אין ספיחין[5]		אין ביעור[5]
בננה	ג' תשרי שביעית	אין ספיחין		אין ביעור
בצל יבש	ג' תשרי שביעית	תחילת מרץ שביעית (א' אדר ב תשפ"ב)	תחילת פברואר שמינית (י"ד שבט תשפ"ג)	אין ביעור
עלי בצל ירוק	ג' תשרי שביעית	אמצע נובמבר שביעית (י"ד כסלו תשפ"ב)	אמצע נובמבר שמינית (א' כסלו תשפ"ג)	אין ביעור
בצל ראש	ג' תשרי שביעית	תחילת פברואר שביעית (א' אדר א תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
ברוקולי	ג' תשרי שביעית	תחילת ינואר שביעית (א' שבט תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור

1. קדושת שביעית בירקות חלה במידה ונלקטו בתוך שנת השמיטה (מא' תשרי לכ"ט אלול).
2. זמן איסור ספיחין בירקות נקבע לפי המנהג להקל בירקות שנבטו לפני השמיטה.
3. בירקות שלא צוין בהם איסור ספיחין הסיבה היא שהם צמחים רב שנתיים.
4. בירקות שאין חובת ביעור, הסיבה היא שהם מצויים בשדה כל השנה, ולכן אין בהם ביעור.
5. הבמיה היא יבול נכרי ולכן אין בה קדושה, אין בה ספיחין ואין בה חובת ביעור.

הירק	קדושת שביעית מ-	ספיחין[3] מ-	ספיחין עד	זמן הביעור[4]
גזר	ג' תשרי שביעית	תחילת ינואר שביעית (א שבט תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
גמבה	ג' תשרי שביעית	אמצע נובמבר שביעית (י"ד כסלו תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
דלורית	ג' תשרי שביעית	תחילת יולי שביעית (א' תמוז תשפ"ב)	תחילת אוגוסט שמינית (י"ד אב תשפ"ג)	תחילת אוקטובר שמינית (י"ד תשרי תשפ"ג)
דלעת	ג' תשרי שביעית	תחילת יולי שביעית (א' תמוז תשפ"ב)	תחילת אוגוסט שמינית (י"ד אב תשפ"ג)	אמצע נובמבר שמינית (א' כסלו תשפ"ג)
חזרת	ג' תשרי שביעית	תחילת אוגוסט שביעית (א' אב תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
חסה[6]	ג' תשרי שביעית	י"ד תשרי תשפ"ב	א' חשוון תשפ"ג	אין ביעור
חציל	ג' תשרי שביעית	תחילת דצמבר שביעית (א' טבת תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
כוסברה	ג' תשרי שביעית	אמצע אוקטובר שביעית (י"ד חשוון תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
כרוב אדום	ג' תשרי שביעית	אמצע נובמבר שביעית (י"ד כסלו תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
כרוב לבן	ג' תשרי שביעית	אמצע נובמבר שביעית (י"ד כסלו תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
כרובית	ג' תשרי שביעית	תחילת דצמבר שביעית (א' טבת תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
כרפס עלים (סלרי)	ג' תשרי שביעית	אמצע נובמבר שביעית (י"ד כסלו תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור

3. בירקות שלא צוין בהם איסור ספיחין הסיבה היא שהם צמחים רב שנתיים.
4. בירקות שאין חובת ביעור, הסיבה היא שהם מצויים בשדה כל השנה, ולכן אין בהם ביעור.
6. ירקות עלים ללא חרקים הגדלים במצע מנותק, אין בהם קדושת שביעית ואיסור ספיחין.

הירק	קדושת שביעית מ-	ספיחין[3] מ-	ספיחין עד	זמן הביעור[4]
כרפס שורש	ג' תשרי שביעית	אמצע פברואר שביעית (י"ד אדר א' תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
לוף	ג' תשרי שביעית	תחילת פברואר שביעית (א' אדר א' תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
לפת	ג' תשרי שביעית	תחילת אוקטובר שביעית (י"ד תשרי תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
מלון[7]	ג' תשרי שביעית	תחילת נובמבר שביעית (א' כסלו תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
מלפפון	ג' תשרי שביעית	אמצע נובמבר שביעית (י"ד כסלו תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
נענע	ג' תשרי שביעית	אין ספיחין		אין ביעור
סלק אדום	ג' תשרי שביעית	אמצע דצמבר שביעית (י"ד טבת תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
סלק עלים	ג' תשרי שביעית	אמצע אוקטובר שביעית (י"ד חשוון תשפ"ב)	אמצע נובמבר שמינית (א' כסלו תשפ"ג)	אין ביעור
עגבניה	ג' תשרי שביעית	אמצע דצמבר שביעית (י"ד טבת תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
פול תרמילים	ג' תשרי שביעית	אמצע נובמבר שביעית (י"ד כסלו תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אמצע יולי שביעית (א' אב תשפ"ב)
פטריות	אין קדושה[8]	אין ספיחין[8]		אין ביעור[8]
פטרוזיליה עלים	ג' תשרי שביעית	אמצע אוקטובר שביעית (י"ד חשוון תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור

3. בירקות שלא צוין בהם איסור ספיחין הסיבה היא שהם צמחים רב שנתיים.
4. בירקות שאין חובת ביעור, הסיבה היא שהם מצויים בשדה כל השנה, ולכן אין בהם ביעור.
7. בחורף, רוב המלונים מהערבה.
8. פטריות אינם צמח ואינו נוהג בהם דיני שביעית.

הירק	קדושת שביעית מ-	ספיחין[3] מ-	ספיחין עד	זמן הביעור[4]
פטרוזיליה שורש	ג' תשרי שביעית	אמצע ינואר שביעית (י"ד שבט תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
פלפל	ג' תשרי שביעית	אמצע נובמבר שביעית (י"ד כסלו תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
פלפל חריף	ג' תשרי שביעית	אמצע ינואר שביעית (י"ד שבט תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
פסיפלורה[9] (שעונית)	ג' תשרי שביעית	אין ספיחין		אין ביעור
פפריקה	ג' תשרי שביעית	אמצע אוגוסט שביעית (י"ד אב תשפ"ב)	תחילת ספטמבר שמינית (י"ד אלול תשפ"ג)	אין ביעור
צנון	ג' תשרי שביעית	אמצע נובמבר שביעית (י"ד כסלו תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
צנונית	ג' תשרי שביעית	אמצע אוקטובר שביעית (י"ד חשוון תשפ"ב)	אמצע אוקטובר שמינית (א' חשון תשפ"ג)	אין ביעור
קולורבי	ג' תשרי שביעית	אמצע דצמבר שביעית (י"ד טבת תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
קישוא	ג' תשרי שביעית	אמצע ספטמבר שביעית (י"ד תשרי תשפ"ב)	אמצע אוקטובר שמינית (א' חשון תשפ"ג)	אין ביעור
שום	אמצע פברואר שביעית (י"ד אדר א' תשפ"ב)[10]	אמצע מרץ שביעית (י"ד אדר ב' תשפ"ב)	אמצע מרץ שמינית (א' ניסן תשפ"ג)	אמצע אוגוסט שביעית (א' אלול תשפ"ב)

3. בירקות שלא צוין בהם איסור ספיחין הסיבה היא שהם צמחים רב שנתיים.
4. בירקות שאין חובת ביעור, הסיבה היא שהם מצויים בשדה כל השנה, ולכן אין בהם ביעור.
9. המועדים בטבלה בהתאם לנוהגים בפסיפלורה כירק (רוב פוסקי ספרד). ראה טבלת פירות האילן למועדים לנוהגים בו כאילן.
10. לא צפויה להגיע לשוק סחורה בקדושת שביעית לפני תאריך זה.

הירק	קדושת שביעית מ-	ספיחין[3] מ-	ספיחין עד	זמן הביעור[4]
שומר	ג' תשרי שביעית	אמצע נובמבר שביעית (י"ד כסלו תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
שעועית תרמילים	ג' תשרי שביעית	אמצע נובמבר שביעית (י"ד כסלו תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אמצע יולי שביעית (א' אב תשפ"ב)
שמיר	ג' תשרי שביעית	אמצע נובמבר שביעית (י"ד כסלו תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
תות שדה	ג' תשרי שביעית	אמצע נובמבר שביעית (י"ד כסלו תשפ"ב)	חנוכה שמינית	תחילת ספטמבר שביעית (י"ד אלול תשפ"ב)
תפוחי אדמה	אמצע אוקטובר שביעית (א' חשוון תשפ"ב)[10]	תחילת דצמבר שביעית (א' טבת תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור
תרד	ג' תשרי שביעית	אמצע אוקטובר שביעית (י"ד חשוון תשפ"ב)	חנוכה שמינית	אין ביעור

4. בירקות שאין חובת ביעור, הסיבה היא שהם מצויים בשדה כל השנה, ולכן אין בהם ביעור.
10. לא צפויה להגיע לשוק סחורה בקדושת שביעית לפני תאריך זה.

לוח 2

קדושת שביעית וביעור בפירות האילן - ע"פ שנת החמה[1]

הפרי	קדושת שביעית[2] מ-	קדושת שביעית עד	זמן הביעור[3]
אבוקדו	אמצע יולי שביעית (יד תמוז תשפ"ב)	אמצע יולי שמינית (א' אב תשפ"ג)	תחילת אוגוסט שמינית (י"ד אב תשפ"ג)
אגוז המלך	אין קדושה		אין ביעור
אגוז לוז	אין קדושה		אין ביעור
אגוז פקאן[4]	תחילת אוקטובר שמינית (א' תשרי תשפ"ג)	אמצע נובמבר תשיעית (א' כסלו תשפ"ד)	אמצע מאי שמינית (א' סיוון תשפ"ג)[4]
אגס	אמצע יוני שביעית (י"ד סיון תשפ"ב)	אמצע יוני שמינית (א' תמוז תשפ"ג)	תחילת נובמבר שמינית (י"ד חשוון תשפ"ג)
אוכמניות[5]	תחילת ינואר שביעית (א' שבט תשפ"ב)[5]	תחילת ינואר שמינית (י"ד טבת תשפ"ג)[5]	תחילת נובמבר שמינית (י"ד חשוון תשפ"ג)
אילסר	אין קדושה		אין ביעור
אנונה	תחילת יולי שביעית (א' תמוז תשפ"ב)	תחילת יולי שמינית (י"ד אב תשפ"ג)	אמצע אפריל שמינית (א' אייר תשפ"ג)
אפרסמון	אמצע אוגוסט שביעית (י"ד אב תשפ"ב)	אמצע אוגוסט שמינית (א' אלול תשפ"ג)	תחילת ינואר שמינית (יד טבת תשפ"ג)
אפרסק	תחילת פברואר שביעית (א' אדר א תשפ"ב)	תחילת פברואר שמינית (י"ד שבט תשפ"ג)	תחילת דצמבר שמינית (י"ד כסלו תשפ"ג)
אשכולית	תחילת ספטמבר שביעית (א' אלול תשפ"ב)	אמצע נובמבר תשיעית (א' כסלו תשפ"ד)	אמצע דצמבר שמינית (א' טבת תשפ"ג)
אתרוג	ג' תשרי שביעית	אמצע אפריל שמינית (א' אייר תשפ"ג)	אמצע אפריל שמינית (א' אייר תשפ"ג)
בוטנה (פיסטוק)	אין קדושה		אין ביעור

1. **הערה כללית:** בפרי העץ אין גזרת ספיחין, נקטנו בלוחות שהזמן הקובע לעניין קדושת שביעית הוא החנטה, וכן כל הלוחות המובאים להלן נכתבו לפי חודשי החמה, זאת משום שתהליכי צמחית הפירות והירקות הם לפי שנות החמה, ראה תוספות (ראש השנה טו ע"א ד"ה דחדשים) התאריכים המובאים בסוגריים, הם לפי התאריך העברי, ונכונים לשמיטה זו בלבד.
הלוחות העוסקים בפירות הוכנו בעזרת מר מאיר פרנקל ז"ל, מדריך חקלאי בשירות ההדרכה והמקצוע של משרד החקלאות, ואג' ד"ר מרדכי שומרון.
2. בפירות שאין קדושת שביעית הדבר נובע בשל העובדה כי בשוק ישנה תוצרת יבוא - לא חלים עליה דיני השביעית.
3. בפירות שאין בהם ביעור ה הדבר נובע בשל העובדה כי בשוק ישנה תוצרת יבוא - לא חלים עליה דיני השביעית.
4. בשונה מאגוזים אחרים, באגוזי פקאן ישנה תוצרת מהארץ, אולם יש סוברים שאין בהם ביעור כי עשויים להישאר פירות לאורך כל השנה בשדה.
5. הפרי שמגיע בתחילת החורף מגיע מזנים בהם עלולה להיות בעיית ערלה בשמיטה תשפ"ב ובשנה שאחריה (אולי גם אחרי).

הפרי	קדושת שביעית[2] מ-	קדושת שביעית עד	זמן הביעור[3]
גודגדן	אמצע אפריל שביעית (י"ד ניסן תשפ"ב)	אמצע מאי שמינית (א' סיוון תשפ"ג)	תחילת אוגוסט שביעית (י"ד אב תשפ"ב)
גויאבה	אמצע יולי שביעית (יד תמוז תשפ"ב)	אמצע יולי שמינית (א' אב תשפ"ג)	אמצע דצמבר שמינית (א' טבת תשפ"ג)
דובדבן	אמצע אפריל שביעית (י"ד ניסן תשפ"ב)	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	תחילת אוגוסט שביעית (י"ד אב תשפ"ב)
זית למאכל	אמצע יולי שביעית (י"ד תמוז תשפ"ב)	אמצע יולי שמינית (א' אב תשפ"ג)	שבועות שמינית
זית לשמן	אמצע ספטמבר שביעית (יד אלול תשפ"ב)	אמצע ספטמבר תשיעית (א' תשרי תשפ"ד)	שבועות שמינית
חבוש[6]	תחילת יולי שביעית (א' תמוז תשפ"ב)	תחילת יולי שמינית (י"ד תמוז תשפ"ג)	אמצע ינואר שמינית (א' שבט תשפ"ג)
חרוב	אמצע ספטמבר שביעית (י"ד אלול תשפ"ב)	תחילת נובמבר תשיעית (י"ד חשוון תשפ"ד)	אמצע ינואר שמינית (א' שבט תשפ"ג)
לונגן	תחילת יוני שביעית (א' סיון תשפ"ב)	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	אמצע אוגוסט שביעית (א' אלול תשפ"ב)
ליטשי	אמצע מאי שביעית (י"ד אייר תשפ"ב)	אמצע מאי שמינית (א' סיוון תשפ"ג)	אמצע אוגוסט שביעית (א' אלול תשפ"ב)
לימון	תחילת מאי שביעית (א' אייר תשפ"ב)	תחילת מאי שמינית (י"ד אייר תשפ"ג)	תחילת יולי שמינית (י"ד תמוז תשפ"ג)
מנגו	אמצע יוני שביעית (י"ד סיון תשפ"ב)	אמצע יוני שמינית (א' תמוז תשפ"ג)	אמצע ינואר שמינית (א' שבט תשפ"ג)
מנדרינה (קלמנטינה)	אמצע אוגוסט שביעית (י"ד אב תשפ"ב)	אמצע אוגוסט שמינית (א' אלול תשפ"ג)	אמצע מאי שמינית (א' סיוון תשפ"ג)
מקדמיה	אין קדושה		אין ביעור
משמש	תחילת אפריל שביעית (א' ניסן תשפ"ב)	תחילת מאי שמינית (י"ד אייר תשפ"ג)	תחילת ספטמבר שביעית (י"ד אלול תשפ"ב)
נקטרינה	תחילת פברואר שביעית (א' אדר תשפ"ב)	תחילת פברואר שמינית (י"ד שבט תשפ"ג)	תחילת דצמבר שמינית (י"ד כסלו תשפ"ג)
ענבי יין	אמצע יוני שביעית (י"ד סיוון תשפ"ב)	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	פסח שמינית

2. בפירות שאין קדושת שביעית הדבר נובע בשל העובדה כי בשוק ישנה תוצרת יבוא- לא חלים עליה דיני השביעית.
3. בפירות שאין בהם ביעור - הדבר נובע בשל העובדה כי בשוק ישנה תוצרת יבוא- לא חלים עליה דיני השביעית.
6. רוב החבוש הינו יבוא. החבוש מהארץ מגיע בדר"כ בסמיכות לראש השנה.

הפרי	קדושת שביעית[2] מ-	קדושת שביעית עד	זמן הביעור[3]
ענבי מאכל	אמצע מרץ שביעית (י"ד אדר ב תשפ"ב)	אמצע מרץ שמינית (א' ניסן תשפ"ג)	פסח שמינית
ערמון	אין קדושה		אין ביעור
פג'ויה	אמצע ספטמבר שביעית (י"ד אלול תשפ"ב)	אמצע ספטמבר תשיעית (א' תשרי תשפ"ד)	תחילת מרץ שמינית (י"ד אדר תשפ"ג)
פומלה ופומלית	תחילת ספטמבר שביעית (א' אלול תשפ"ב)	אמצע נובמבר תשיעית (א' כסלו תשפ"ד)	אמצע יוני שמינית (א' תמוז תשפ"ג)
פטל ואסנה	ראה לוח ירקות		
פיטאיה	תחילת ינואר שביעית (א' שבט תשפ"ב)	תחילת ינואר שמינית (י"ד טבת תשפ"ג)	תחילת מרץ שמינית (י"ד אדר תשפ"ג)
פיסטוק (ראה בוטנה)			
פסיפלורה (שעונית)[7]	אמצע נובמבר שביעית (י"ד כסלו תשפ"ב)	תחילת דצמבר שמינית (י"ד כסלו תשפ"ג)	אין ביעור[8]
צבר	תחילת ינואר שביעית (א' שבט תשפ"ב)	תחילת ינואר שמינית (י"ד טבת תשפ"ג)	תחילת מרץ שמינית (י"ד אדר תשפ"ג)
קובו	תחילת ינואר שביעית (א שבט תשפ"ב)	תחילת ינואר שמינית (י"ד טבת תשפ"ג)	תחילת מרץ שמינית (י"ד אדר תשפ"ג)
קומקווט	אמצע אוקטובר שמינית (י"ד תשרי תשפ"ג)	אמצע אוקטובר תשיעית (א' חשוון תשפ"ד)	אמצע מרץ שמינית (א' ניסן תשפ"ג)
קיווי	אמצע אוגוסט שביעית (י"ד אב תשפ"ב)	אמצע אוגוסט שמינית (א' אלול תשפ"ג)	אמצע מרץ שמינית (א' ניסן תשפ"ג)
קליפים (אור, אורה, נובה)	אמצע אוגוסט שביעית (י"ד אב תשפ"ב)	אמצע אוגוסט שמינית (א' אלול תשפ"ג)	אמצע מאי שמינית (א' סיוון תשפ"ג)
קלמנטינה	אמצע אוגוסט שביעית (י"ד אב תשפ"ב)	אמצע אוגוסט שמינית (א' אלול תשפ"ג)	אמצע מאי שמינית (א' סיוון תשפ"ג)
קרמבולה	תחילת ספטמבר שביעית (א' אלול תשפ"ב)	תחילת ספטמבר שמינית (י"ד אלול תשפ"ג)	אמצע פברואר שמינית (א' אדר תשפ"ג)

2. בשוק ישנה תוצרת יבוא - לא חלים עליה דיני השביעית.
3. בשוק ישנה תוצרת מיבוא שאין בה דין ביעור
7. הזמנים בטבלה זו לסוברים שפסיפלורה הינו אילן (מרבית פוסקי אשכנז), לסוברים שהינו ירק ראה טבלת ירקות.
8. מצוי בשדה כל השנה, אינו חייב בביעור.

הפרי	קדושת שביעית[2] מ-	קדושת שביעית עד	זמן הביעור[3]
רימון	אמצע יולי שביעית (י"ד תמוז תשפ"ב)	אמצע יולי שמינית (א' אב תשפ"ג)	אמצע פברואר שמינית (א' אדר תשפ"ג)
שזיף אירופאי (מאורך)	אמצע יולי שביעית (י"ד תמוז תשפ"ב)	אמצע יולי שמינית (א' אב תשפ"ג)	אמצע דצמבר שמינית (א' טבת תשפ"ג)
שזיף יפני (עגול)	תחילת מאי שביעית (א' אייר תשפ"ב)	אמצע מאי שמינית (א' סיוון תשפ"ג)	אמצע דצמבר שמינית (א' טבת תשפ"ג)
שסק	אמצע ינואר שביעית (י"ד שבט תשפ"ב)	אמצע ינואר שמינית (א' שבט תשפ"ג)	תחילת יולי שביעית (י"ד תמוז תשפ"ב)
שקד יבש	תחילת יולי שביעית (א' תמוז תשפ"ב)	תחילת יולי שמינית (י"ד תמוז תשפ"ג)	תחילת פברואר שמינית (י"ד שבט תשפ"ג)
שקד ירוק	תחילת מאי שביעית (א' אייר תשפ"ב)	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	תחילת פברואר שמינית (י"ד שבט תשפ"ג)
תאנה	אמצע אפריל שביעית (י"ד ניסן תשפ"ב)	אמצע אפריל שמינית (א' אייר תשפ"ג)	חנוכה שמינית
תות עץ	תחילת מאי שביעית (א' אייר תשפ"ב)	תחילת מאי שמינית (י"ד אייר תשפ"ג)	תחילת אוקטובר שמינית (י"ד תשרי תשפ"ג)
תמר	תחילת אוגוסט שביעית (א' אב תשפ"ב)	תחילת אוקטובר תשיעית (י"ד תשרי תשפ"ד)	פורים שמינית
תפוז	אמצע אוגוסט שביעית (י"ד אב תשפ"ב)	אמצע אוגוסט שמינית (א' אלול תשפ"ג)	אמצע יוני שמינית (א' תמוז תשפ"ג)
תפוז סיני	ראה קומקווט		
תפוח	אמצע מאי שביעית (י"ד אייר תשפ"ב)	תחילת יולי שמינית (י"ד תמוז תשפ"ג)	אמצע ינואר שמינית (א' שבט תשפ"ג)

2. בפירות שאין קדושת שביעית הדבר נובע בשל העובדה כי בשוק ישנה תוצרת יבוא - לא חלים עליה דיני השביעית.
3. בפירות שאין בהם ביעור - הדבר נובע בשל העובדה כי בשוק ישנה תוצרת יבוא - לא חלים עליה דיני השביעית.

לוח 3

קדושת שביעית ספיחין וביעור בגידולי גרגרים[1]

גרגרים	קדושת שביעית ואיסור ספיחין[2] מ-	איסור ספיחין עד	זמן הביעור
אורז	אין קדושה	אין ספיחין[2]	אין ביעור[2]
אפונה	אין קדושה	אין ספיחין[2]	אין ביעור[2]
בוטנים	אמצע ספטמבר שביעית (י"ד אלול תשפ"ב)	אמצע ספטמבר תשיעית (א' תשרי תשפ"ד)	תחילת דצמבר שמינית (י"ד כסלו תשפ"ג)
גרעיני אבטיח	תחילת יולי שביעית (א' תמוז תשפ"ב)	תחילת יולי שמינית (י"ד תמוז תשפ"ג)	תחילת דצמבר שמינית (י"ד כסלו תשפ"ג)
גרעיני דלעת	אין קדושה	אין ספיחין[2]	אין ביעור[2]
גרעיני חמניות	אמצע אוגוסט שביעית (י"ד אב תשפ"ב)	אמצע אוגוסט שמינית (א' אלול תשפ"ג)	תחילת דצמבר שמינית (י"ד כסלו תשפ"ג)
דוחן	תחילת אוגוסט שביעית (א' אב תשפ"ב)	אמצע אוגוסט שמינית (א 'אלול תשפ"ג)	אמצע ספטמבר שמינית (א' תשרי תשפ"ג)
זנגביל	אין קדושה	אין ספיחין[2]	אין ביעור[2]
חיטה[3]	אין קדושה	אין ספיחין[2]	אין ביעור[2]
חומוס	תחילת יוני שביעית (א' סיון תשפ"ב)	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	תחילת דצמבר שמינית (י"ד כסלו תשפ"ג)
כוסבר	תחילת יוני שביעית (א' סיון תשפ"ב)	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	תחילת דצמבר שמינית (י"ד כסלו תשפ"ג)
לוביא (רוביא)	אין קדושה	אין ספיחין[2]	אין ביעור[2]
סויה	אין קדושה	אין ספיחין[2]	אין ביעור[2]
עדשים	אין קדושה	אין ספיחין[2]	אין ביעור[2]
פול	תחילת אפריל שביעית (א' ניסן תשפ"ב)	תחילת אפריל שמינית (י"ד ניסן תשפ"ג)	תחילת דצמבר שמינית (י"ד כסלו תשפ"ג)
פופקורן	תחילת אוגוסט שביעית (א' אב תשפ"ב)	תחילת אוגוסט שמינית (י"ד אב תשפ"ג)	תחילת דצמבר שמינית (י"ד כסלו תשפ"ג)
פרג	אין קדושה	אין ספיחין[2]	אין ביעור[2]
קימל	אין קדושה	אין ספיחין[2]	אין ביעור[2]
קוואקר	אין קדושה	אין ספיחין[2]	אין ביעור[2]

1. בגידולים אלו שלב הגידול הקובע הוא שליש גידול, בגרגרים שאין בהם קדושת שביעית, ספיחין וביעור הדבר נובע בשל כך שמדובר בתוצרת יבוא.
2. תוצרת מיבוא - אין קדושה, ספיחין וביעור.
3. כל החיטה למאכל אמורה להיות מיבוא, החיטה המקומית מופנית למאכל בהמה או היתר מכירה.

גרגרים	קדושת שביעית ואיסור ספיחין[2] מ-	איסור ספיחין עד	זמן הביעור
שבולת שועל	אין קדושה	אין ספיחין[2]	אין ביעור[2]
שעועית יבשה	אין קדושה	אין ספיחין[2]	אין ביעור[2]
שעורה	תחילת מאי שביעית (א' אייר תשפ"ב)	תחילת מאי שמינית (י"ד אייר תשפ"ג)	תחילת דצמבר שמינית (י"ד כסלו תשפ"ג)
תירס קלחים	ג' בתשרי שביעית[4]	תחילת ינואר שמינית שמינית (י"ד טבת תשפ"ג)	אין ביעור[5]

2. תוצרת מיבוא - אין קדושה, ספיחין וביעור.
4. בקלחי תירס חוששים לנהוג בקדושת שביעית בתר לקיטה כירק.
5. מצוי בשדה כל השנה, אינו חייב בביעור.

לוח 4

לוח קדושת שביעית וביעור בתבלינים[1]

התבלין	קדושה מ-	קדושה עד-	ספיחין מ-	ספיחין עד-	זמן הביעור
אורגנו (איזובית פשוטה)	ג' תשרי שביעית	אמצע דצמבר שמינית (א' טבת תשפ"ג)	אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]
איזוב מצוי (זעתר)	ג' תשרי שביעית	אמצע דצמבר שמינית (א' טבת תשפ"ג)	אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]
איזוב תרבותי (מיורן)	ג' תשרי שביעית	אמצע דצמבר שמינית (א' טבת תשפ"ג)	אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]
אניס (כמנון)	תחילת יוני שביעית (א' סיוון תשפ"ב)[6]	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	תחילת יוני שביעית (א' סיוון תשפ"ב)[6]	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	תחילת אוגוסט שמינית (י"ד אב תשפ"ג)
בזיל ריחן	ג' תשרי שביעית	ג תשרי שמינית	אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]
בן איזוב רפואי	ג' תשרי שביעית		אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]
גרגר הנחלים	ג' תשרי שביעית		אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]
דפנה (ער אציל)	אמצע אפריל שביעית (י"ד ניסן תשפ"ב)[6]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]
הל	אין קדושה[4]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]
זנגויל (גינגר)	אין קדושה[4]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]
זעפרן	אין קדושה[4]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]

1. הכלל בתבלינים לקדושת שביעית הוא תחילת התחדשות הצימוח.
2. גדל בחקלאות כרב שנתי - לא חל עליו איסור ספיחין.
3. מצוי כל השנה - אינו חייב בביעור.
4. תוצרת ייבוא לא חלים עליה דיני שביעית.
6. לפני תאריך זה לא צפויה להגיע סחורת ספיחין או בקדושת שביעית לשוק.

התבלין	קדושה מ-	קדושה עד-	ספיחין מ-	ספיחין עד-	זמן הביעור
זעתר (אזוב מצוי)	ג' תשרי שביעית [4]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]
חוויג' מרק	אין קדושה[4]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]
חוויג' קפה	אין קדושה[4]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]
חילבה (פנוגריק)	תחילת יוני שביעית (א' סיוון תשפ"ב)[6]	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	תחילת יוני שביעית (א' סיוון תשפ"ב)[6]	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	אמצע נובמבר שמינית (א' כסלו תשפ"ג)
חרדל	תחילת יוני שביעית (א' סיוון תשפ"ב)[6]	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	תחילת יוני שביעית (א' סיוון תשפ"ב)[6]	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	תחילת אוגוסט שביעית (י"ד אב תשפ"ג)
טרגון (לענה)	ג' תשרי שביעית		אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]
כמון	אין קדושה[4]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]
כרכום	אין קדושה[4]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]
לואיזה (ליפיה לימונית)	ג' תשרי שביעית	תחילת דצמבר שמינית (י"ד כסלו תשפ"ג)	אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]
לימונית - עשב לימון	ג' תשרי שביעית	ג' תשרי שמינית	אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]
לענה אבסינט	אין קדושה[4]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]
לענה שיחנית - שיבה	ג' תשרי שביעית		אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]
מליסה רפואית	ג' תשרי שביעית	ג' תשרי שמינית	אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]
מנטה - נענע ופפרמינט	ג' תשרי שביעית	ג' תשרי שמינית	אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]
מרוה רפואית	ג' תשרי שביעית		אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]
עירית	ג' תשרי שביעית	ג' תשרי שמינית	אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]

2. גדל בחקלאות כרב שנתי - לא חל עליו איסור ספיחין.
3. מצוי כל השנה - אינו חייב בביעור.
4. תוצרת ייבוא לא חלים עליה דיני שביעית.
6. לפני תאריך זה לא צפויה להגיע סחורת ספיחין או בקדושת שביעית לשוק.

התבלין	קדושה מ-	קדושה עד-	ספיחין מ-	ספיחין עד-	זמן הביעור
פלפל שחור	אין קדושה[4]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]
פרג	אין קדושה[4]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]
ציפורן	אין קדושה[4]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]
צלף	תחילת יוני שביעית (א' סיוון תשפ"ב)[6]	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	אין ספיחין[2]		אמצע נובמבר שמינית (א' כסלו תשפ"ג)
קורנית - זעתר פרסי	ג' תשרי שביעית		אין ספיחין[2]		אין ביעור[3]
קימל - קרויה	תחילת יוני שביעית (א' סיוון תשפ"ב)[6]	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	תחילת יוני שביעית (א' סיוון תשפ"ב)[6]	תחילת יוני שמינית (י"ד סיוון תשפ"ג)	אמצע נובמבר שמינית (א' כסלו תשפ"ג)
קינמון	אין קדושה[4]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]
קצח (ניגלה)	אין קדושה[5]		אין ספיחין[5]		אין ביעור[4]
רוזמרין	תחילת אוקטובר שביעית (י"ד חשוון תשפ"ב)[6]		אין ספיחין[2]		אין ביעור
שומשום	אין קדושה[4]		אין ספיחין[4]		אין ביעור[4]

2. גדל בחקלאות כרב שנתי - לא חל עליו איסור ספיחין.
3. מצוי כל השנה - אינו חייב בביעור.
4. תוצרת ייבוא לא חלים עליה דיני שביעית.
5. תוצרת נכרים - לא חלים עליה דיני שביעית.
6. לפני תאריך זה לא צפויה להגיע סחורת ספיחין או בקדושת שביעית לשוק.

נספח: מפתח מפורט

א

אבוקדו - זמן קדושת שביעית בו כו, א
אבוקדו - שימוש לסיכה כא, יג
אבטיח מללי - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יז
אברויי אילנא - הגדרה ד, ד
אברויי אילנא - הגדרת מלאכות אלו ט, ה
אגס - טיפול לשיפור הפריה לו, ז 3
אדמה - החכרתה או השכרתה מט, כה
אדמה סלעית - איסור ספיחין בה יא, ו
אדמות מוברות - דיסוק ה, ה
אדנית בנויה בבית - הגדרתה כט, יט
אדנית מקובעת לקיר - הגדרתה כט, ה
אדריכל נוף - עבודתו כח, יב
אוברדראפט - שמיטתו כה, ט 3
אומדן - מכירת פירות שביעית באופן זה טז, י
אוסנה - הנחיות גידול לז, לט- מד
אוצר בית דין אזורי ב, ה
אוצר בית דין - איסוף הפירות על ידו ב, ב
אוצר בית דין דעות התומכים והחולקים ב, א ובהערה
אוצר בית דין - ביעור הפירות כב, ו
אוצר בית דין - מועד החתימה להצטרפות אליו לב, ג
אוצר בית דין - מקור התקנה ב, א
אוצר בית דין - מרכיבי התשלום טז, כו
אוצר בית דין - עשיית מלאכות בפירות של בית הדיןט, יב
אוצר בית דין - תשלום בקטיף ישירות מהמטע לו, כז
אוצר בית דין - תשלום ישיר למגדל לו, לא
אוקמי אילנא - הגדרה ד, ד
אוקמי - בפירות או בעץ ט, יא
אוקמי - הגדרת מלאכות אלו ט, ד
אוקמי ואברויי כאחד - עשיית מלאכות במקרה זה ד, ה
אוקמי - תלות במטרת המלאכה או בדרך עשייתה ט, ג
אורז - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, כ
איוד לאחר הקטיף - עשייתו לו, כה
איחור הבשלה - עשיית פעולות אלו לו, יג
אילנות - הגדרה הלכתית טו, ו
אילת - מעמד הלכתי א, יח
נטיעה - הצמחים עליהם חל האיסור ו, כ
איסכורית - שימוש בה כגג כט, כה
אישה - חיובה במצוות ביעור ווידוי מעשרות כד, כ
אישה - חתימתה על שטר פרוזבול כה, יז
אלוורה - קדושת שביעית יד, י 3
אלול - הלוואה בחודש זה ושמיטתה כה, יב
אמנה - זיהוי מקום זה א, יט
אננס - איסור ספיחין יא, יב
אוסנה - הגדרתו ההלכתית, ושלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יח
אפיית פירות שביעית יט, כ
אפרסמון - הדלייתו לב, ו
אפרסק - הנחיות דילול לז, כב- כו
ארבע כוסות - שימוש ביין שביעית יג, כ
ארבעת המינים - אופן רכישתם כז, יז
ארגז מיישר - איסורו ה, ד
ארטישוק - איסור ספיחין יא, יב
אריזת פירות לו, כג
ארצות לביעור - הדין בימינו כב, יג
אשכול ענבים - סירוקו לח, טז
אשכול ענבים - פעולות להגדלת היבול לח, יז
אשראי - שמיטת חובותיו כה, יא, 7.
אשראי - תשלום לנדיבי ארץ כה, ל
אתרוג - אופן הקטיף כז, יד
אתרוג - הטיפול השוטף במהלך הגידול כז, ח- יג
אתרוג - הפרשת תרומות ומעשרות כז, ב
אתרוג - יצואו לחו"ל כז, ו
אתרוג למצווה - קדושת שביעית בהם כז, א
אתרוג - מועד ביעורו כב, טז
אתרוג - מיון כז, טו
אתרוג - ממי ניתן לרכשו כז, טז
אתרוג פסול - קדושת שביעית בו כז, טו
אתרוג - קביעת המחיר עבורו כז, יח
אתרוג - קדושת שביעית בו יד, ט
אתרוג - רכישתו בקופסה כז, יט
אתרוג שלב הגידול המחייב בקדושת שביעית טו, יא; כז, ב
אתרוג - שריפתו עם פתיתי החמץ כז, ה
אתרוג - תשלום עבורו כז, יט

ב

בדי גפן - עיצובם וקשירתם לח, כב
בהמה - האכלתה בספיחין יא, ח
בהמת כהן - נתינת תרומות לה כד, ח
בוטנים - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יט
בוסר - קטיף פירות בשלב גידול זה יג, טז
בורות שתילה - עשייתם לצורך השמינית נ, ד
בחורי ישיבה - חתימתם על שטר פרוזבול כה, יז
ביעור - זכייה בפירות לאחריו כב, כו
ביעור - כמות הפרי החייבת בביעור כב, כא
ביעור מעשרות - זמן יום המצווה כד, א- ב
ביעור על ידי הפקר כב, כו- ל
ביעור - יבול שנמכר בהיתר המכירה ג, יב
בישול - הפירות שניתן לבשלם יט, יד- טז

בישול יין יט, לז
בית - איסור ספיחין יא, ו 6
בית - דיני השמיטה בו יב, ד
בית - זריעה בו ו, ט
בית - טיפול בצמחים בו כט, טו- יז
בית - מלאכות שניתן לעשותן יב, ז- ח
בית - קדושת שביעית בגדל בו יג, יב
בית דין - שמיטת חוב שנמסר לו כה, י
בית דין - שניתן למסור לו את החובות כה, כד- כה
בית האוצר - פעולת המנויים בזמן הביעור כד, כא- כג
בית האוצר - שמיטת הלוואה זו כה, י 5
בית זכוכית - הגדרתו כבית יב, ו
בית משותף - הנחיות לטיפול בגינה המשותפת כח, ג- ד
בית שאן - מעמד הלכתי א, כג
בלעטלאך באתרוגים - טיפול בהם כז, יב
בננה - איסור ספיחין יא, יב
בננה - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יח
בנק - חתימה על פרוזבול כה, יט
בעלי חיים - הגנה על המטע בפניהם לג, טו
בעלי חיים - הכנסתם לשטח חקלאי מט, לט
בעלי חיים - מניעת כניסתם לחצר ח, יז
בעלי חיים - נתינת פירות שביעית להם כ, כ- כג
בצירה - יבול שנמכר בהיתר המכירה ג, יח
בצירה לעבודת האילן - הגדרה ח, ה
בצל - איסור ספיחין בשמינית כו, יג
בצל - שימוש בו לצורך מצלה (מנגל) יט, כח
ברד - הגנה ממנו מב, ו, 2
בריכות דגים - חפירתן ה, יד
ברכה על שמיטת כספים כה, ג
בררה - טיפול בפירות אלו לו, כג

ג

גג חממה - גובהו יב, ו
גג חממה - סיודו וניקויו מ, כד, 7
גדודיות - עשייתן לצורך השמינית נ, ד
גדולי בעל - קצירתם ח, כד
גדר חיה - גיזומה ז, ב
גוי - משמעות מכירת הקרקע לו ג, ג
גוי (חקלאי) - הדרכתו בשמיטה מט, ט
גוי - איסור ספיחין בשדהו יא, ו 3
גוי - דיני ערלה בשדה שלו כג, טו
גוי - הסבר לו על הפעלת כלים חקלאיים מז, ד- ה
גוי - זמירה על ידו ז, כז
גוי - ביעור בפירות שגדלו בקרקעו כב, ד- ה
גוי - חיוב הגדל בקרקע שלו בתרומות ומעשרות כה, ב- ד
גוי - מלאכה על ידו בגבולות עולי מצרים א, כה
גוי - נתינת פירות שביעית לו יג, כה; מז, יא- יב
גוי - ספיחין במה שזרע בקרקע ישראל מז, ו
גוי - עשיית מלאכות על ידו ד, א; ד,ה; ד, ו.
גוי - קדושת שביעית בפירותיו יג, י
גוי - קצירה ובצירה בקרקע שלו ח, לא
גוי - שמיטת חובות לו כה, י, 4
גוי - מניעת כניסתו לחצר ח, יז
גומות אוויר - עשייתן לד, יז
גוש אדמה - נטיעת צמח המצוי כך ד, ה.
גוש/ חלקה - כתיבתם בהיתר המכירה ג, לט
גזם - טיפול בו ז, כו
גזע - הלבנתו לד, טז
גזר - איסור ספיחין בשמינית כו, יג
גזר - הנחיות גידול מ, נה
גידול הידרופוני - הנחיות לגידול זה יב, כה- לא
גידול שהסתיים - השמדתו מ, לג- לד
גידולי מים - הידרופוניקה - גידול צמחים בשיטה זו יב, ג
גידולי שדה חד-שנתיים - השבתתם לא, ז
גיזום בטיחותי - עשייתו ז, יג
גיזום כדי להצמיח ענפים אחרים ז, ח
גיזום לשמירת צורת הצמח ז, יא
גיזום - עשייתו בשישית כח, יד; לב, יב
גיזום - עשייתו למניעת מחלות לד, יד
גינה - גיזום הצמחים כח, כז
גינה - דישונה כח, לה
גינה - היתר כניסה אליה בשמינית כו, ד
גינה - טיפול בעשבייה כח, כה
גינה - פעולות ליצירת פירות והגנה עליהם כח, לו
גינה פרטית - קטיף הפירות ח, ד
גינון בבית - עשיית מלאכות יב, ה
גינון טיפולי - עשיית מלאכות יב, ה
גינות נוי - היתר המכירה בהן ג, יא; לא, יא, 2
גינות פרטיות - איסור ספיחין יא, ד.
גינות קהילתיות - איסור ספיחין בהן יא, ד
גירור פירות שביעית יט, ח
גליל מערבי - מעמד הלכתי א, כ
גמירות דעת בהיתר המכירה ג, ז בהערה
גן הנוי - היתר מכירה כח, ב
גן הנוי - טיפול בעשבייה ה, ו
גן הנוי - עשיית מלאכות לאוקמי ט, טז
גפן - גיזומה לשתי עיניים לח, כא
גפן - גרדומה לח, י
גפן - פיסוגה לח, ט בהערה
גפת - קדושת שביעית בה יט, לט
גרדום גפן לח, י
גרמא - הפסד פירות שביעית באופן זה יג, יד
גרמא - זריעה באופן זה ו, ו
גרמא - עשיית מלאכות באופן זה ד, ו
גרמא - עשיית מלאכות באופן זה לאחר היתר המכירה ג, כא
גרעיני כותנה - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יט
גרעינים - ביעורם כב, ג; למאכל בהמה כב, כ
גרעינים - קדושת שביעית בהם כ, ב- ג

ד

דגניים - דישונם במהלך הגידול מ, ו
דגנים למאכל אדם - איסור ספיחין יא, יד
דגנים לתחמיץ - איסור ספיחין יא, יד

דגנים - מועד זריעתם לט, יא- יב
דגנים - שלב הגידול המחייב בספיחין יא, כ
דוחן - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, כ
דחיקת מלחים - השקייה לשם כך י, י
דילול - מטרות שונות לה, ב- ג
דילול עצים בשמיטה לג, יז
דילול פרי בירקות מ, כו
דילול פריחה כימי - עשייתו לה, י 2
דיסוק בשישית לב, יד
דיסוק למניעת עשבייה ה, ה
דיסקוס - שימוש בו לטיפול בעשבייה לד, ה 5
דירה - השכרתה למי שאינו שומר שמיטה בגינה כח, ה- ו
דירת גג (פנטהאוז) - הגדרתה כבית כט, כג
דישון - בקרקע שנמכרה בהיתר המכירה ג, כב
דישון בשישית כח, טו; לב, יג
דישון להגדלת כמות היבול לו, ח
דישון מטע צעיר לג, ט
דישון סתווי - עשייתו לו, יט
דמאי - הפרשתו וחילול ו כד, י
דמי שביעית - אופן תפיסת הדמים טז, יט
דמי שביעית - ביעורם כב, לב
דמי שביעית - חובת ביעורם כב, י
דמי שביעית - חשש הימצאות בשוק טז, כד
דמי שביעית - פקיעת הקדושה טז, כא
דמי שביעית - שימוש בהם טז, כ
דפנות חממה יב, ו
דשא - טיפול בו כח, לט- מ
דשא - הנחתו וזריעתו בשישית כח, יז
דשא - כיסוחו ז, יד

ה

האבקה בחממה מ, כה, 3
הארכת חיי מדף לו, יט
הבדלה - שימוש ביין שביעית יג, יט
הבלעה - רכישת פירות שביעית באופן זה טז, ט
הברכה - איסורה ו, כו
הבשלה - פעולות להקמתה או לאיחורה עשיית פעולות אלו לו, יד; לז יב
הבשלת דונג - משמעות הלכתית לשלב זה טו, יט
הגדלת הפירות - עשיית טיפולים לשם כך לו, ט
הדליה להגברת הצימוח לד, כו
הדליה למניעת פגיעה בפירות לו, טו
הדליה לצורך השמינית לד, כז
הדליה - עשייתה בשישית לב, ו
הדליות שונות - הנחיות מ, כה, 8; מ, נז
הדלייה - בנייתה עבור אתרוגים כז, יא
הדליית עצים צעירים לג, י
הדלקה - שימוש בפירות שביעית כא, ב- ד
הדסים - גיזומם ז, טו; כז, כ
הדסים למצווה - קדושת שביעית בהם כז, כ
הדסים לנוי - קדושת שביעית יד, ט
הדסים לצורך ארבעת המינים - קדושת שביעית יד, י
הדרים - דילולם לז, כ
הדרים - האבקתם לז, ד
הדרים - חיגורם לז, ב
הדרים - שלב הגידול המחייב בקדושת שביעית טו, יב; כו, א
הובלת עציצים מה, ח
הוצאות - החזרן על ידי בית הדין ב, יא
החזר הוצאות על ידי בית הדין ב, יב
החזרת חוב למי שלא חתם על פרוזבול כה, ה
היסדקויות בפרי - טיפולי מניעה לו, כ
היתר המכירה - איסור ספיחין יא, ו 4
היתר המכירה - בגבולות עולי מצרים א, כו
היתר המכירה - דילול הפרי לה, יב
היתר המכירה - דיני ערלה בשדה זה כג, טו
היתר המכירה - הפרשת תרומות ומעשרות מפירות אלו כג, ב; כג, ח- ט
היתר המכירה - זמן החתימה ג, לד
היתר המכירה - זריעה ושתילה ו, לד- לו
היתר המכירה - חילול פירות נטע רבעי מפירות שגדלו באדמות אלו כג, יט
היתר המכירה - יסודותיו ההלכתיים ג, א
היתר המכירה - יצוא הפירות ח, לג
היתר המכירה - מכירת מטע צעיר לג, א
היתר המכירה - משך זמן המכירה ג, כט; כו, יט
היתר המכירה - משמעות קניינית ג, לג
היתר המכירה - עשייתו בכרם לח, ג.
היתר המכירה - פירוט החתימות ג, לא- לט
היתר המכירה - רכישת שתילים בשמינית נ, י
היתר המכירה - שתילת פרחים מג, ד
היתר מכירה - איסור ספיחין בשמינית כו, טז
היתר מכירה - הגנה על ההרכבה לד, לז
היתר מכירה - הרכבת עצים לד, לו
היתר מכירה - זמירת העץ ז, כז
היתר מכירה - חובת ביעור בפירות אלו כב, ד
היתר מכירה - ירשית הקרקע ה, יג
היתר מכירה - נטיעת עצים לד, לה
היתר מכירה - עשייתו בגן הנוי כח, ב
היתר מכירה - קטיף הפירות ח, ט
היתר מכירה - שתילת עצים ו, לז
הלוואה - התנייה שהיא לא תישמט כה, כב
הלוואה שאינה משמטת - ציונה בפרוזבול כה, כח; כה, ל
הלוואה שניתנה לאחר כתיבת הפרוזבול כה, כג
המחאה (צ'ק) - שמיטתה כה, ט 4
המחאה - רכישת פירות שביעית באופן זה טז, כג 5
הנאה שווה לכל יג, ט
הנאתו וביעורו שווה - הגדרה יג, ח
הנבטות שונות (ביתית ולימודית) - אופן העשייה יט, מ- מה
העברת עצים כח, יא
העתקת עצים ו, לח
הפסד הפירות - שלב הגידול שבו חל איסור זה ח, י- יא
הפסד פירות שביעית בגרמא כ, ח
הפסד פירות שביעית - ביבול שנמכר בהיתר המכירה ג, יב
הפקר - ביבול שנמכר בהיתר המכירה ג, יב

הפקר - ביעור הפירות באופן זה כב, כה- כו
הפקר הפירות - השלכות לגבי איסור הבצירה ח, ב
הפקר - נוסחו כב, כט
הפקר פירות השביעית יג, כא- כג
הצמחת הצמח - עשיית פעולות א ו, כג
הקהל - תוקפו כיום כה, לא
הקפאת פירות שביעית יט, כד
הקפה - רכישת פירות שביעית באופן זה טז, כג 6
הר ההר - זהויו א, יט
הרבנות הראשית - פסיקתה ביחס להיתר המכירה ג, א
הרכבה - איסורה ו, כו
הרכבה באוויר - עשייתה בשטח פתוח מד, ו
הרכבה - המועד האחרון לביצוע פעולה זו לב, ד
הרכבה - לוח זמנים לעשייתה ו, כח
הרכבה - עשיית פעולות להגנתה ו, לא; לג, ב 3, לג, טז
הרכבת שולחן - עשייתה מד, יב; מד, יט
הרתחת יין יט, לו
השכרה לגוי לזמן מוגבל - תוקפה ג, ה בהערה; ג, ו בהערה
השמדת פרי לו, לב
השקייה במטע צעיר לג, ב 1
השקייה - הגדרת איסורה י, א
השקייה - הצמחים שניתן להשקותם י, ב- ג
השקייה - כמות המים שניתן להשקות י, ד
השקייה להגדלת הפרי לז, ח
השקייה לצורך ריכוך הקרקע - איסורה ה, ד
השקייה - מועד עשייתה י, ו
השקייה - עשייתה בגינה כח, לא- לד
השקיית הנבטה בדגניים - עשייתה מ, ח
השקיית הנבטה - עשייתה ו, כד; י, ט; לט, יד; מב, ה
השקיית עזר בדגניים - עשייתה מ, ח
השקעות עתידיות - תשלום עבורם על ידי בית הדין ב, יג
התעוררות - טיפולים להקדמתה/איחורה לו, ה
התרחבות משקית - בקרקע שנמכרה בהיתר המכירה ג, כד

ו

וידוי מעשרות - זמן קיום המצווה כד, ג
וידוי מעשרות - סדר אמירתו כד, כה- כז
וידוי מעשרות - תוקפו בזמן הזה כד, כד
ויטמינים - הכנתם מפירות שביעית כא, יא
וירוסים - ניקוים במעבדה מט, ז
ורדים - גיזומם בשישית כח, כב
ורדים - טיפול בהם כח, מא- מד

ז

זבל אורגני - הוצאתו לשטח מו, ט
זבל ירוק - הצנעתו מט, לד; מט, מ
זול - מכירת פירות שביעית בפחות משוויים טז, ד
זיבול לצורך השמינית נ, א
זית - גיזום בשישית ובשביעית לב, יא
זיתים - כמות הזיתים שניתן למסוק יט, לח
זיתים לשמן - כמות הזיתים שניתן למסוק ח, יד
זיתים - ריסוס כדי להחליש את העוקץ לו, לג
זיתים - שלב הגידול המחייב בקדושת שביעית טו, יד; כו, א
זכר להקהל - מועד עשייתו כה, לב
זמירה בשינוי - הגדרה והנחיות ז, ה- ו
זמירה בשינוי - הנחיות לח, ח
זמירה - הנאה מהמלאכה לאחר השמיטה ז, ג
זמירה - הצמחים עליהם חל האיסור ז, ב
זמירה ליצירת ענפים חדשים ז, ד
זמירה - עשייתה בכרם לח, ד
זמירה - עשייתה בקרקע שנמכרה בהיתר המכירה ג, יז
זמירה - תולדות ז, א
זנים שונים - מועד הביעור כב, טו
זריעה לאחר היתר המכירה ג, יז; ו, לד- לו
זריעה - שיעור איסורה ו, א
זריעה - תולדות ז, א
זריעה, כשהנביטה תהיה בשמינית נ, ח
זרעי ירקות - רכישתם מב, ו
זרעים - יבושם ו, ד
זרעים - רכישתם בשמינית נ, ט 4- 6

ח

חברה, חברה בע"מ - חתימה על שטר פרוזבול כה, יט
חגורות בעץ - התרתן לד, כט
חו"ל - יצוא פירות שביעית טז, לב- לה
חוב שכר לימוד - שמיטתו כה, יא, 2
חוב שנשמט - החזרתו כה, ה
חובות שאינם נשמטים כה, ח
חובות שנשמטים כה, ח
חוחובה - קדושת שביעית יד, ט
חומר מננס - שימוש בו מב, יב 11
חומר ריבוי - רכישתו מד, טז
חומרי הדברה - דילול כדי להקל על החדרתם לה, ו
חוץ לארץ - ביעור פירות שביעית כב, מ
חוץ לארץ - שמיטת כספים כה, ב
חיגור - עשייתו בכרם לח, יד
חיגור - עשייתו במטעים לו, ו
חיטה - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יט
חיטוי הקרקע - איסורה ה, ד
חיטוי סולרי - השקייה לשם כך י, יא
חיטוי סולרי - עשייתו לאחר הגידול מ, לד
חיטוי קרקע כימי או תרמי נ, ה- ו
חיטפון - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יט
חילול דמי שביעית טז, כב
חילון בכרם - עשייתם לח, יט
חיפוי הזרעים - איסורו ה, ג
חיפוי קרקע זרועה ו, ג
חירכון - טיפול בשישית לב, ח
חכירה - חתימה על היתר המכירה ג, לז
חלה - חיובה כנעשתה מחיטים קדושות בקדושת שביעית כג, כא

חלון - טיפול בעציצים המצויים בו כט, יח
חלונות חממה - פתיחתם וסגירתם מ, כה 5- 6
חלזונות - סיוד הגזע בגינם לג, ב 7
חלקה "זכר לשביעית" - עשייתה ג, כג
חממה - איסור ספיחין יא, ו, 6
חממה - המלאכות שניתן לעשותן יב, ז- ח
חממה חדשה - בנייתה מ, לה
חממה חקלאית - עשיית מלאכות בה יב, ה
חממה - חריש בה לאחר הגידול מ, לב
חממה - קדושת שביעית בגדל בה יג, יב
חממה - תחזוקת הציוד מ, כה 7
חממות - זמן ביעור גידולים אלו כב, יח- יט
חממת מצע מנותק - הגדרתה, הנחיות להכנתה יב, ט- י
חממת מצע מנותק - הדעות המחמירות יב, יט- כד
חממת מצע מנותק - המלאכות שניתן לעשות בה יב, יא; יב, יז
חנוכה של השנה השמינית - איסור ספיחין עד מועד זה כו, יב
חנטה - הגדרתה ומשמעותה טו, ט
חנטה - טיפולים לשיפורה לו, ז
חסכונות בבנק - שמיטתם כה, יא 9
חפץ שנשבר - שמיטת חוב החזרתו כה, יא 4
חצר - גידורה מפני קוטפים ח, טו- יח
חצר - חובת ביעור הגדל בה כב, יז
חצר פרטית - כניסה אליה כדי לקטוף את הפירות ח, יט
חקלאות אורגנית - הנחיות שונות מט, כט- ל
חקלאי - מנוי כשליח בית דין ב, ז; ב י- יד
חקלאים - עשיית מלאכות לאוקמי ט, יד
חריש למניעת עשבייה ה, ד
חריש עמוק - איסורו ה, א
חרישה לצורך שמירת הקרקע מח, ב
חרישה - מטרתה ה, הקדמה
חרישה - עשייתה בקרקע שנמכרה בהיתר המכירה ג, יז
חרמש מוטורי - מכירתו בשמיטה מט, כב
חרמש מוטורי - שימוש בו לטיפול בעשבייה לד, ה, 3
חרס - עציצים מחומר זה כט, ו
חרקים - הדברתם בחממה מ, כה 4
חשבון בנק - חתימת המחזיק על שטר פרוזבול כה, יח
חשבון בנק, שמיטתו כה, ט 3
חשוד על השביעית - הגדרתו וסיוע לו מט, יז- כא

ט

טאבו - רישום מכירת הקרקע בו ג, ז בהערה
טבל - הפרשתו וחילול כד, ח; כד, י
טבעונים - דרך שימושם בפירות יט, ג
טיגון פירות שביעית יט, כ
טיוב הקרקע - איסורו ה, ב
טיפול ירוק - עשייתו בכרם לח, טו
טיפול ירוק - עשייתו לו, יב
טרסות - עשייתן לצורך השמיניץ נ, ג
טרקטור - מכירתו בשמיטה מט, כב
טרקטור - עשיית מלאכות באמצעותו ד, ז; ד, י

י

יבוא - חיוב פירות יבוא בתרומות ומעשרות כג, יב
יבוא - קדושת שביעית בתוצרת זו יג, יא
יבוש זרעים ו, ד
יהודה ושומרון - היתר המכירה בשטח זה ג, מ
יוטה - עציצים מחומר זה כט, ו
יום טוב - ביעור מעשרות ביום זה כד, יח
ייבוש פירות שביעית יט, כה
ייחורים - הטמנתם ו, יב
ייחורים - גיזומם וטיפול בהם ו, יד
יין - אופן הכנתו יט, ל- לז
יין - הכמות שניתן להכין יט, כט
יין - חובת ביעורו כב, ג
יין - שימוש בו כתוספת למאפים ומשקאות יט, לז
יין - שימוש לסיכה כא, יג
יין שני - חובת הכנתו יט, לג
יישור הקרקע לצורכי סלילת כביש ה, ט
ילד קטן - נתינת פירות שביעית יג, יח
יצוא - לאחר היתר המכירה ג, טו ח, לג
יצוא לאחר הביעור כב, מא
יצוא לחו"ל טז, לב- לה
יצרן כלי עבודה - מכירת כלים מט, כד
יריעות חיפוי קרקע - הנחתן והסרתן מ, כז
יריעות חממה - החלפתן, תיקונן והסרתן מ, כח- לא
יריעת פוליאתילן - שימוש בה בחממה יב, ו
ירקות - גיזומם מ, מב
ירקות גלויי שורש - מועד שתילתם לט, יג
ירקות - דילול הפרי מ, כו
ירקות - דילולם מ, יט
ירקות - הגדרה הלכתית טו, ז
ירקות - הגדרת החייב בביעור כד, ז
ירקות - המועד שאין לחשוש בו לספיחין כו, יב
ירקות - מועד זריעתם לט, י
ירקות עלים - המועד שאין לחשוש בו לספיחין כו, יב
ירקות רב שנתיים - איסור ספיחין יא, יב
ירקות - שלב הגידול המחייב בספיחין יא, יט
ישון יין יט, לד
ישור קרקע לצורך השמינית נ, ג
יתומים קטנים - שמיטת חובותיהם כה, י
יתרת זכות בבנק - שמיטתה כה, ט, 3
יתרת חובה בבנק - שמיטתה כה, ט 3

כ

כביסה - שימוש בפירות שביעית לשם כך יג, יז
כביסה - תלייתה מעלצמחים י, יג
כוסמין - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יט
כותנה - הנחיות גידול מ, מד- מו
כותנה - קדושת שביעית בה ובמרכיביה יד, י 9
כזיב - זהוי ומעמד הלכתי א, כ
כיבוש וחלוקה - משמעות הלכתית א, ג
כיבוש צה"ל - מעמד הלכתי של כיבוש זה א, יח

כבישת פירות שביעית יט, כג
כלאי הכרם - איסור בשמיטה כג, כב- כג
כלאי זרעים - איסורם בשמיטה כג, כה- כו
כלי מטבח - ניקוים לאחר השימוש כ, יז
כלי עבודה אוטונומיים - עשיית מלאכות באמצעותם ד, י
כלי עבודה - חרישה באמצעותם ה, יב
כלי עבודה - עשיית מלאכות בשותפות מט, יד- טו
כלי שבשלו בו פירות שביעית - הכשרתו כב, מב
כלים חקלאיים - הדלייה כדי להקל על מעברם לד, כד
כמישת העץ - חובת עקירה ו, יז
כנימות - סיוד הגזע בגינן לג, ב 7
כנימות - קילוף פרי בגינן יט, ז
כסף שביעית - ביעורו כב, לב
כרטיס אשראי - רכישת פירות שביעית באופן זה טז, כג 3
כרם - טיפול בעשבייה לח, כג
כרם צעיר - טיפול בו לח, כא- כב

ל

לא תחנם - איסור מכירת הקרקע בגין איסור זה ג, ו
לא תחנם - איסורו בשטח עולי מצרים א, כו
לואיזה - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, כא
לווה שמעוניין לפרוע הלוואה כה, כא
לולב - גיזומו ז, טו; כז, כא
לולב - יצואו לחו"ל כז, כד
לולב - קדושת שביעית בו יד, י; כז, כד
ליל הסדר - שימוש ביין שביעית יג, כ
לימון - טיפול ליצירת צבע לז, טו
לימון - נתינתו בתה יט, יח
לימון קֵיצי - טיפולים שונים לז, ה
לימון קיצי - שלב הגידול טו, ד
לימון - שימוש בו להפגת ריח הדגים יט, כז
לימון - שימוש בו לצורך נקיון כא, יט
ליקר - הכנתו מפירות שביעית יט, יג

מ

מאכל אדם - חובת ביעורו כב, ג
מאכל בהמה - איסור ספיחן יא, יד
מאכל בהמה - חובת ביעורו כב, ג
מגרפה - מכירתה בשמיטה מט, כב
מדידת פירות שביעית במטבח יט, מז
מדריך חקלאי - הנחיות לפעולות ההדרכה מט, ח- ט
מדשנת - זריעה באמצעותה ו, ה
מווסתי צמיחה - שימוש לז, יז
מוכר באיסור - רכישה ממנו טז, ח
מועדי השקייה - ריווחם י, ז
מוצרי מזון - שמיטתם כה, ט 2
מורינגה רותמית- קדושת שביעית יד, י 3
מושב- הנחיות לחתימה על היתר המכירה ג, לח
מזגן- הפעלתו סמוך לגינה י, יג
מזון ג' סעודות - התחשיב להשארה בזמן הביעור כב, כא
מזון ג' סעודות - הגדרתו טז, ה
מזיקים - טיפול בהם במטע צעיר לג, ב 5
מזיקים - טיפול בהם בקרקע שנמכרה בהיתר המכירה ג, כב
מזיקים - טיפול בהם לד, יא- טז
מזיקים פעולות להגנה מהם בגינה כח, לח
מזיקים - קילוף הפרי בגינם יט, ז
מזרון לח - שימוש בו מ, כה 3
מזרעה - מכירתה בשמיטה מט, כב
מחבת - ניקויה לאחר השימוש כ, יז
מחזור זרעים - שינוי כדי להימנע מספיחין יא, ו, 4
מחיר - קביעתו ביבול שנמכר בהיתר המכירה ג, יד
מחית - הכנתה מפירות שביעית יט, ח
מחלות - גיזום העץ בגינן ז, יז
מחלות צמחים - טיפול בהם לד, יא- טז
מחקר חצי מסחרי ומסחרי - פעולות בו מט, ב- ה
מחרשה - מכירתה בשמיטה מט, כב
מחשב השקייה - תכנותו לט, ח
מחשב טרקטור - תכנותו ד, ח
מטבח ציבורי - הנחיות להפעלתו כ, לא- לה
מטבע לחילול מעשר שני - אופן ביעורו כד, יא- טו
מטבע לחילול מעשר שני - הכנתו לאחר הביעור כד, טז
מטבע לחילול מעשר שני שלא בוער - דינו כד, יט
מטע - טיפול בעשבייה ה, ד
מטע צעיר - דישונו לג, ט
מטע צעיר - מכירתו בהיתר המכירה לג, א
מטע - קטיף הפירות ח, ד
מטעים - השבתתם לא, ח
מי בישול - קדושת שביעית בהם כ, ב, 4
מי סלק - קדושת שביעית כ, טז
מי שטיפה - הוצאתם מחוץ לבית י, יג
מיון פירות לו, כג
מיני ביניים - שלב הגידול המחייב בקדושת שביעית טו, יג
מינים לכביסה - קדושת שביעית יד, ט
מינים למאכל בהמה - קדושת שביעית יד, ט
מינים לצביעה - קדושת שביעית יד,ט
מכונות - חרישה באמצעותן ה, יב בהערה
מכונת קדם זמירה - שימוש בה לח, יב- יג
מכירה לגוי לזמן מוגבל - תוקפה ג, ה.
מכירה על מנת לקוץ את האילנות - עשייתה ג, ו בהערה
מכירת העצים עם שיעור יניקתם - מכירת הקרקע באופן זה ג, מה
מכלי דשן - העמדת בשטח נ, ז
מכסחת דשא - מכירתה בשמיטה מט, כב
מכסחת - שימשו בה לטיפול בעשבייה לד ה, 3.
מכשירי זריעה - שימוש בהם ו, ה
מלאכה - עשייתה בגבולות עולי מצרים א, כד
מלאכות דרבנן - הגדרתן ט, ב
מלאכות - עשייתן בקרקע שנמכרה בהיתר המכירה ג, ד; ג, יז
מלאכות - עשייתן בשמינית עבור פירות השביעית כו, ב- ג
מלאכות שאיסורן מדרבנן - עשייתן בקרקע שנמכרה בהיתר המכירה ג, כב
מלאכה שאינה לצורך חקלאי - עשייתה ד, יב

מלווה של חתם על פרוזבול כה, כא
מאלסקו - טיפול בשישית לב, ח
ממתקים - הכנתם מפירות שביעית יט, כב
מנגו - דילולו לז, כא
מנהרות נמוכות - הגדרתן כבית יב, ו
מניעת המלחה - השקייה לצורך זה לד, כב.
מניעת נזק- עשיית מלאכות לשם כך ט, ח
מסיק - אופן עשייתו יט, לח
מסך תרמי - שימוש בו מ, כד 6
מעדר - שימוש בו לטיפול בעשבייה לד, ה 4
מעלה עקרבים - זיהויו א, יד
מערכות השקייה - הכנתן י, יד- טו
מעשר כספים - שימוש בו לטובת 'נדיבי ארץ' כה, ל
מעשר עני - אופן ביעורו כד, ח
מעשר עני - ביבול שנמכר בהיתר המכירה ג, כז
מעשר עני - הקנאתו בזמן החילול כד, ט
מעשר ראשון - אופן ביעורו כד, ח
מעשר שני - אופן ביעורו כד, ח
מעשר שני - ביבול שנמכר בהיתר המכירה ג, כז
מעשר שני - חלולו כד, ח
מצווה באכילת פירות שביעית יג, ה
מצע מנותק בשטח פתוח - דיני השמיטה בו יב, א
מצע מנותק - זריעה בו ו, ח- ט
מצע מנותק - חובת ביעור בפירות כב, ד
מצע מנותק - קדושת שביעית בגדל באופן זה יג, יב
מרבדי דשא - מכירתם מה, יב
מרכז מזון - שיווק יבול בקדושת שביעית מו, ג
מרעה - הוצאת בעלי חיים אליו מו, ו
מרעה - זריעת צמחים וטיפול בקיימים מו, ה- ח
מרפסת מקורה ושאינה מקורה - הגדרתה כט, כד
מרפסת פתוחה - דיני השמיטה בה יב, א
מרק - קדושת שביעית בו כ, טז.
משחות גיזום - שימוש בהן ז, כד
משחות - שימוש בפירות שביעית כא, יד
משכון - שמיטת חוב כשיש נגדו משכון כה, י
משלוח מנות - נתינתו מפירות שביעית טז, טו
משקאות חריפים - הכנתם מפירות שביעית יט, יג
משרדי ממשלה - שמיטת חובות להם כה, יא 10
מתחחת - שימוש בה למניעת עשבייה ה, ה
מתנה - נתינת פירות שביעית באופן זה טז, ז
מתקן טיהור שפכים (מט"ש) טיפול בבוצה מו, יא

נ

נבטים - קדושת שביעית בהם יד, י 10; יט, מב
נגב דרומי - הגדרת שטח זה א, יא
נגב מערבי - הגדרת שטח זה א, יא
ומעמדו ההלכתי א, יז
נוי - אוקמי ואברויי בצמחים אלו ט, יח
נוסח חילול מטבע מעשר שני כד, יג
נזק לפירות - קביעתו והגדרתו ט, י
נזק לקרקע - פעולות למניעתו נ, ב
נזק - מניעתו כל ידי גיזום ז, י
נזקי הידוק - מניעתם וטיפול בהם מח, ד
נזקי קרקע - פעולות למניעתן מא, י
נחל מצרים - זיהויו א, יג
נטיעה - איסורה ו, יא בהערה
נטיעה באיסור - חובת עקירה והנאה מהפירות ו, יח-יט
נטיעה - המועד האחרון לביצוע פעולה זו לב, ד
נטיעה - עשייתה בקרקע שנמכרה בהיתר המכירה ג, יט
נטיעה - תולדות המלאכה ו, כה
נטיעת עצים בשישית - מועד אחרון ו, טז
נטע רבעי - בקרקע שנמכרה בהיתר המכירה ג, ל
נטע רבעי - חילולו בשמיטה כג, יח
ניילון - עציצים מחומר זה כט, ו
נענע איסור ספיחין יא, יב
נצרים - טיפול בהם לג, ו
נצרים - טיפול בשישית לב, ט
נקטרינה - הנחיות דילול לז, כב-כו
נרות שבת וחנוכה - שימוש בשמן שביעית כא, ב-ג
נשירים - הנחיות לגיזומם בשישית כח, כב
נשירת פירות - טיפולי מניעה לו, טז

ס

סוכה - שימוש בפירות שביעית לנוי כא, כ
סוכר - השימוש בו לצורך חילול מעשר שני כד, יד
סוריה - קדושה בה ג, ג בהערה
סורים - טיפול בהם לג, ו
סורים - טיפול בשישית לב, ט
סחורה ביבול שנמכר בהיתר המכירה ג, יב
סחורה - האופן האסור טז, ב
סחורה - הפירות שעליהם חל איסור זה טז, ג
סחיטה - טיפול בשאריות יט, יא
סחף קרקע - מניעתו מח, ו- ז
סיוד - עשייתו במטע לגף ב 7
סיכה - שימוש בפירות שביעית כא, א
סיקול הקרקע ה, י
סיקול לצורך השמינית נ, א
סיר - ניקויו לאחר הבישול כ, יז
סכך - גיזומו ז, טו
ספיחין - איסור זה בגבולות עולי מצרים א, כד
ספיחין - איסורו בקרקע שנמכרה בהיתר המכירה ג, יג
ספיחין - איסורו בשנה השמינית כו, י-טז
ספיחין - במה שגוי זרע בקרקע ישראל מז, ו
ספיחין - חובת עקירתם יא, י
ספיחין - קדושת שביעית בהם יא, ט
ספיחין - שלב הגידול הקובע יא, ג
ספק אם הפרי מבוער כב, לח-לט
ספק בזמן הביעור - האפשרויות הקיימות כב, לא
ספק מנין השנים - השלכות לכך ג, 2 בהערה

ע

עגבניות - הנחיות גידול מ, נו-נח
עולי מצרים - איסור ספיחין א, כד; יא, ו 8
עולי מצרים - הגדרת שטח זה א, ו

עולי מצרים - יתרונות מכירת הקרקע בשטח זה ג, מו
עולי מצרים - עשיית מלאכה על ידי גוי א, כה
עולי מצרים - עשיית מלאכות בשטח זה א, כד
עולי מצרים - קדושת שביעית בגדל בשטח זה א, כד
עונת המעשרות - חיוב פרי בהפרשת תרומות ומעשרות כג, ו
עופות דורסים - הצבתם בשטח מט, לח
עיצוב העץ - עשייתו בשישית לב, י
עיצוב העץ - עשייתו ז, ט; לג, ג-ד
עירוג - איסורו ה, ד
עירייה - שמיטת חובות לה כה, יא, 10
עכו - זיהוי ומעמד הלכתי א, כ
עלים רקובים - הסרתם כ, ד
ענבים - זמן קדושת שביעית בהם כו, א
ענבים ליין - כמות הענבים שניתן לבצור ח, יד
ענפי פרי - שבירתם כדי לדלל את הפרי לה, י, 4
ענפי קישוט - קדושת שביעית יד, י 5
ענפים - הקצרתם לג, ה
ענפים - מטרות שונות לכיפופם לו, יז-יח
ענפים שבורים - טיפול בהם ז, יח
ענפים שונים - שזירתם כא, כז
ענפים - תמיכתם וקשירתם במטע צעיר לג, ב 6
ענפים - תמיכתם לד, כח
עפצים קדושת שביעית יד, ט
עצי סרק - המועד האחרון לנטיעתם בשישית לב, ד
עצי סרק - קטיף הפירות ח, ח
עצי פרי המועד האחרון לנטיעת והרכבתם בשישית לב, ד
עצים - העתקתם ו, לח; כח, יא
עצים להסקה - קדושת שביעית יד, י
עצים - רכישתם לאחר השמיטה ו, כב
עצים שונים - איסור זמירתם ז, ב
עצים - שתילתם בשישית כח, יח
עציץ - הוצאתו מהבית כט, כ
עציץ - העברתו בבית כט, כא
עציץ נקוב - דיני השמיטה בו יב, א
עציץ נקוב ושאינו נקוב - הגדרתו כט, ג-ד
עציץ שאינו נקוב - איסור ספיחין יא, ו 6
עציצים בחממה - הנפח האפשרי יב, י
עציצים - הובלתם מה, ח
עציצים - העברתם בגינה כט, יב- יג
עציצים - העברתם ו, כא; ל, ו
עציצים - עשיית מלאכות בהם כט, ז- יא
עציצים שיש בהם קדושת שביעית - רכישתם ל, ה
עקירת עצים למניעת מחלות לד, טו
עקירת עצים לצורך השמינית נ, א
ערבה דרומית - מעמד הלכתי של שטח זה א, יז
ערבה - הגדרת שטח זה א, יא
ערבה - מכירת הקרקע בשטח זה ג, מו
ערבות - גיזומן למצוות החג ז, טו; כז, כב- כג
ערבות - קדושת שביעית יד, י; כז, כד
ערלה - אזהרת הקוטפים מפירות אלו לג, ח
ערלה - קדושת שביעית בפירות אלו כג, טז; לג, ח
עשבי בר הראויים למאכל אדם או בהמה - קדושת שביעית יד, י 8
עשבייה - טיפול בה לצורך השנה השמינית מח, ח- ט
עשבייה בכרם - טיפול בה לח, כג
עשבייה - טיפול בה בגינה כח, כד- כה
עשבייה - טיפול בה בגן הנוי ה, ו
עשבייה - טיפול בה במטע לד, ה- ט
עשבייה - טיפול בה במטע צעיר לג, ב 2
עשבייה - טיפול בשישית כח, יד; לב, יד- טו
עשבים - קדושת שביעית בהם לד, י

פ

פועלי - קבלת פירות שביעית מתנה טז, יז
פח - השלכת פירות לשם כ, י
פח שמיטה - הנחיות לתפעולו כ, יא- יג
פטיו - טיפול בצמחים בו כט, טז
פטל - הגדרתו ההלכתית, ושלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יח
פטל - הדלייתו לב, ו
פטל - הנחיות גידול לז, לט- מד
פטריות - קדות שביעית יד, י, 10; יא
פיזור זבל אורגני או כימי - איסורו ה, ד
פייחת - טיפול בה לו, יח
פיסוג גפן לח, ט בהערה
פירות - הגדרת החייב בביעור כד, ז
פירות - חלוקתם על ידי בית הדין ב, ג
פירות כבושים - חובת ביעורם כב, יא
פירות מאוסים - קדושת שביעית בהם כ, יד
פירות מבושלים - חובת ביעורם כב, יא
פירות מבושלים - שימוש לאחר הבישול יט, יז
פירות מחוברים - חובת ביעורם כב, ז
פירות - מיונם ח, כה
פירות סוג ב' - בררה - עיבודם יט, ד
פירות ערלה - הורדתם מהעץ ח, ו- ח; כג, יז; לג, ז- ח
פירות שאינם בשלים - קטיפתם יג, טז
פירות שביעית - הכמות שניתן להותיר בזמן הביעור כב, כב- כד
פירות שביעית - נתינתם כתשלום שכר לגוי מז, יב
פירות שביעית - נתינתם לגוי מז, יא- יב
פירות שמורים - רכישתם טז, כט- ל
פירעון לאחר השמיטה - שמיטת חוב זה כה, י
פיתוח גינה כח, ז- ט
פלסטיק - כיסוי גידולים ביריעות אלו מ, יז
פלפל - הנחיות גידול מ, נט- סא
פלריג - עציצים מחומר זה כט, ו
פסולת - הפרדתה כ, יח
פסטור יין יט, לו
פסיפלורה - שלב הגידול המחייב בקדושת שביעית טו, יג
פפאיה - שלב הגידול המחייב בקדושת שביעית טו, יג
פקעות - הוצאתן לאחר הגידול מב, ח
פקעות - הטמנתן בשישית כח, יט
פקעות - הטמנתן ו, יא

פקעות - הכנסתן להמרצה מב, י
פקעות - טיפול בהן לאחר הוצאתן מהקרקע מב, ח- ט
פקעות ירקות (תפו"א וכד') - הוצאתם מהקרקע מ, כ
פקעות רבת שנתיות - חובת ביעורן כב, ח
פקעי פריחה - מחיקתם לה, י 1
פרג - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, כ
פרגולה - הגדרתה כבית כט, כו
פרדסים - השבתתם לא, ח
פרוזבול - בית דין חשוב לצורך מסירת החובות כה, כד- כה
פרוזבול בשישית - חתימה נוספת בשביעית כה, טז
פרוזבול - חתימה עבור אדם אחר כה, ה
פרוזבול - מהותו כה, יג
פרוזבול - מועד חתימה עליו כה, טו
פרוזבול - מסירת השטר לבית הדין כה, כז
פרוזבול - צורך בקרקע לחתימתו כה, כו
פרוטה - שוויה כד, ח
פרחים - שזירתם כא, כז
פרחי עצי ערלה - הורדתם מהעץ לג, ח.
פרחים - גיזומם במהלך הגידול מב, יב
פרחים המיועדים לריח - חובת ביעורם כב, ג
פרחים המיועדים לריח - קדושת שביעית יד, יא
פרחים ועציצים - רכישתם ל א-ד
פרחים - קטיפתם ז, כב
פרי שלא בוער כב, לו-לז
פרי שעובד באופן אסור - ביעורו כב, ג
פריחה - השקייה לצורך זה י, ה
פרעון חוב בפירות שביעית טז, יג

צ

צדקה - שמיטת החובות כה, יא, 5
צורות - עשייתן מפירות שביעית כא, כא
צינורות - הנחתם ה, ט
צינורות השקייה - טיפול בהם לד, כג
צינורות השקייה - ניקוים י, יב
צליית פירות שביעית יט, כ
צמח סרק - נטיעתו ד, ה
צמחונים - דרך שימושם בפירות יט, ג
צמחי בית הגדלים בעציצים - קדושת שביעית וספיחין בהם ל, ז
צמחי בר - איסור ספיחין יא, יג
צמחי בר - קדושת שביעית יד, יד
צמחי כיסוי למניעת סחף - זריעתם וטיפול בהם מט, לא-לג
צמחי מרפא - שימוש בהם כא, י
צמחי נוי - ספיחין בהם יא, טו - טז
צמחי נוי - קדושת שביעית יד, יד
צמחי נוי - שתילתם ו, יא
צמחי סרק - איסור זריעתם ושתילתם ו, ב ;ו, יא
צמחי סרק - קדושת שביעית יד, יד
צמחי פרי - איסור זריעתם ושתילתם ו, ב; ו, יא
צמחי תבלין - חובת ביעורם כב, ח
צמחי תבלין - יצואם מב, כב
צמחי תבלין - קדושת שביעית בהם יד, ט
צמחי תבלין - שימוש בהם יט, יט
צמחי תבלין - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, כא-כד
צמחים המיועדים לצביעה - חובת ביעורם כב, ג
צמחים חד שנתיים - מועד נטיעתם ו, טז
צמחים חד שנתיים - שתילתם ו, יא
צמחים חדשים - שתילתם בבית כט, כב
צמחים חד-שנתיים איסור זריעתם ו, ב
צמחים חולים - עקירתם מ, כב
צמחים מונעי סחף - זריעתם לג, יג
צמחים רב שנתיים - איסור זריעתם ו, ב
צמחים רב-שנתיים - שתילתם ו, יא
צמחים שונים - איסור זמירתם ז, ב
צמחים שונים - יצירת מערכות השקייה שונות עבורם י, ח
צמחים שנבטו בבית - איסור ספיחין יא, ו 7.

ק

קדושה ראשונה - הגדרתה א, ד
קדושה שנייה - הדרתה א, ה
קדושת הארץ - הפקעתה על ידי גוי ג, ג.
קדושת הקרקע - הפקעתה ג, ח- ט
קדושת שביעית בגבולות עולי מצרים א, כד
קדושת שביעית בגידולי גוי בקרקע ישראל מז, י
קדושת שביעית - ביבול שנמכר בהיתר המכירה ג, יב
קדושת שביעית במבנה מצע מנותק יב, יג
קדושת שביעית - בקרקע שנמכרה בהיתר המכירה ג, א; ג, ד; ג, יב; ג, יג.
קדושת שביעית לאחר הביעור כב, לה
קדושת שביעית - סימון התוצרת לו, כו
קדש - זיהויו א, טז
קווי בידוד - עשייתם מ, י-יב
קווי מים - הנחתם בשישית לב, טז
קוטלי עשבים - שימוש בהם לד, ה 2
קוי בידוד - עשייתם ודיסוקם מ, מג
קומה 0 - טיפול בצמחים בה כט, יז
קומפוסט תעשייתי - הוצאת זבל בעלי חיים אליו מו, י
קומפוסטר - הנחיות לשימוש בו כ, כה- כח
קוסמטיקה - קדושת שביעית בצמחים המיועדים לכך יד, ט
קופות גמ"ח - חתימה על שטר פרוזבול כה, כ
קופסאות שימורים - חיוב ביעורן כד, יז
קוצים - גיזומם במטע אתרוגים כז, י-יא
קוצים - גיזומם ז, כ; ז, כג
קטיף הפרי - הותרת פירות על העץ לו, כב
קטיף יבול שנמכר בהיתר המכירה ג, יד; ג, יח
קטיף ממטע - תשלום לבית הדין לו, כז
קטיף סלקטיבי בהדרים - עשייתו לז, יד
קטיף סלקטיבי - עשייתו לו, כא
קטיף תיירותי - הנחיות למטעים אלו ח, לה- לט
קטניות - איסור ספיחין בשמינית כו, יד

קטניות - הגדרה הלכתית טו, ט
קטניות - הגדרת החייב בביעור כד, ז
קטניות - מועד זריעתם לט, יא- יב
קטניות - שלב הגידול המחייב בספיחין יא, כ- כא
קטנית - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יט
קיבוץ - הנחיות לחתימה על היתר המכירה ג, לח
קיטום ענפים בפרחים כב, טז
קיטומים - עשייתם לג, ג
קייטרינג - טיפול בשאריות המזון כ, לה
קילוף פירות כ, ד
קילוף פירות שביעית יט, ה- ו
קירור - פירות קדושת שביעית לו, כד
קלטור במטע ה, ד בהערה
קלטור בשישית לב, יד
קלטור קרקע - מטרות שונות בעשייתו לד, יח
קַלטור - שימוש בו לטיפול בעשבייה לד, ה 6
קליטת עץ - איסורו בשמיטה ו, טז
קליית פירות שביעית יט, כ
קליפות - ביעורן כב, ג; למאכל בהמה כב, כ
קליפות - קדושת שביעית בהם כ, ב- ג
קליפות שונות - יבושן לשם נוי כא, כח
קליפים - קיטומם לז, א, 1
קליפת אתרוג - גרימת נזק לה כז, ג
קנייה בהקפה כה, ט 6
קצירה ובצירה בשנוי ח, ג
קצירה ובצירה - הגדרת האיסור ח, א
קצירה - יבול שנמכר בהיתר המכירה ג, יח
קצירה - איסורה ח, כא-כג
קק"ל - חתימה על היתר המכירה ג, לו
קרה - מניעת נזקיה מח, יג
קרסום - הגדרת האיסור ז, ב בהערה
קרקע בשטח פתוח - דיני השמיטה בה יב, א
קרקע - הפיכתה בגינה כח, כג
קשירה למניעת פגיעה בפירות לו, טו
קשירת העץ - בצוע הפעולה לג, ג

ר

רוזמרין - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, כא
רחבי עלים בדגניים - ריסוסם מ, ז
רחפנים - עשיית מלאכות באמצעותם ד, י
ריבה - עשייתה מאתרוג שהשתמשו בו למצווה כז, ד
ריבות - הכנתן מפירות שביעית יט, כב
ריבות - חובת ביעורן כב, ג
ריבות - כמות הפרי שניתן לקחת ח, יד
רכישת פירות שביעית באופנים מותרים טז, כג
רכישת פירות שביעית ממי שגידלם באיסור טז, ל
רימון - שלב הגידול המחייב בקדושת שביעית טו, י
רמת הגולן - מעמד הלכתי א, כא-כב
רפד ברפת או דיר - שימוש בצמחים בקדושת שביעית מו,ד
רפואה - שימוש בפירות שביעית לשם כך יג, יז
רקבון צוואר השורש - טיפול בו לג, ב 8; לד, יז
רשות מקרקעי ישראל - חתימה על היתר המכירה ג, לו
רשת 50 מש - הגדרתה כבית יב, ו
רשת צל - הגדרתה כבית יב, ו; כט, כו
רשת - שימוש בה כדי להגן על הגידולים לג, יח; לו, יא; מ, יח
רשתות בגינה - פריסתן כח, לז

ש

שאריות בצלחת - התנהלות במקרה זה יג, טו
שאריות גידול - טיפול בהם מ, כג
שאריות מחוץ למקרר - קדושת שביעית בהן כ, טו
שאריות שונות - קדושת שביעית בהן כ, ב, 3
שבירת ענפים - טיפולי מניעה לה, ד
שברוח - הקמתו לג, ב 4
שבת - ביעור מעשרות ביום זה כד, יח.
שוטף + מספר ימים - שמיטת חוב זה כה, יא, 8
שום - איסור ספיחין בשמינית כו, טז
שומשום - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, כ
שורשים - כיסוים לד, כ
שורשים שהתגלו - כיסוים ה, ז.
שזרות האשכול - קדושת שביעית בהן יט, לב
שטח הפקר - בצירה פירות ח, ד
שטח פתוח - איסור זריעה ו, ז
שבולת שועל - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יט
שיווק יבול שנמכר בהיתר המכירה ג, יד; ג, טז
שיחים - גיזומם בשישית כח, כב
שילוד העץ ז, יז
שימורים ביתיים - כמות הפרי שניתן לקחת ח, יד
שימורים - הכנתם מפירות שביעית יט, כו
שינוי בהורת סורים ונצרים לג, ו
שיני שום - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יח
שיפון - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יט
שכירות בתים, מכוניות וכלים - שמיטת חוב זה כה, יא, 2
שכנים - הלוואת פירות שביעית זה מזה טז, יח
שכנים - מכירת פירות שביעית זה לזה טז, ו
שכר יומי - שמיטתו כה, ט 5
שכר עבודה - פרעונו בפירות שביעית טז, טז
שכר שכיר - שמיטתו כה, יא, 1
שלג - מניעת נזקיו מח, יג
שלוחי בית דין - קטיף הפירות באמצעותם ח, ג; ח, יג; ח, כא
שליח בית דין - מנויו ב, ז
שליחות - מכירת הקרקע באופן זה ג, ז בהערה
שלף - הצנעתו מט, לו
שלף - סילוקו לצורך השמינית מח, י
שמיטה בזמן הזה - מדרבנן ג, ב
שמיטה בזמן הזה - מידת חסידות ג, 2 בהערה
שמיטה בזמן הזה - מן התורה ג, ג בהערה
שמיטה בזמן הזה - תוקפה א, א
שמיטה מדרבנן - משמעות הלכתית א, ב
שמיטת כספים בזמן הזה - תוקפה כה, א

שמירה לצורך הבשלת הפרי ז
שמן - חובת ביעורו כב, ג
שמן שביעית - שימוש בו יט, כא
שמנים אתריים - הפקתם מפירות שביעית כא, כב- כו
שמשונית - שימוש בה כגג כט, כה
שעועית בתרמילים - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יח
שעורה - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יט
שקילת פירות אוצר בית דין טז, כז
שקילת פירות טז, י; לו, כג
שריגים בכרם - קיטומם לח, יח
שריפה - ביעור הפירות באופן זה כב, כה
שתיל - סמיכתו לג, יא
שתילה - המועד האחרון לביצוע פעולה זו לב, ד
שתילה לאחר היתר המכירה ג, יז; ו, לד- לו
שתילי ירקות - רכישתם מב, ו
שתילים - מכירתם מה, ב - ו
שתילים - רכישתם בשמינית נ, ט

ת

תאורה - הפעלתה בחממה מ, כה 3
תאורת לילה - שימוש בה לצורך פרחים מב, ו, 4
תבואה - איסור ספיחין בשמינית כו, יד
תבואה - הגדרה הלכתית טו, ט
תבואה - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יט
תבלינים - קדושת שביעית בהם יד, ט
תבשיל - קדושת שביעית בו כ, ה
תולדות - הגדרת המלאכות ד, ד
תיחוח הקרקע לד, יט
תילול - איסורו ה, ד
תינוק - נתינת פירות שביעית יג, יח
תינוק - ריסוק פרי עבורו יט, ט-י
תיקון הקרקע - איסורו ה, ד
תירס - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יט
תמרים - הנחיות גידול לז, כט-לז
תערובות גידול - השרשה בהן מד, יג
תערובת פירות שביעית - חובת ביעורם כב, יב; כב, לד
תפוחי אדמה - איסור ספיחין בשמינית כו, יג
תפוחי אדמה - הנחיות גידול מ, מז- נד
תפוחי אדמה - שלב הגידול הקובע לקדושת שביעית טו, יח
תפוחי אדמה - תילולם לט, ז
תרביות רקמה - טיפול בהן מט, ז
תרביות רקמה - מסחר בהן מד, כ
תרביות רקמה - עשייתן ו, יג
תרומה גדולה - אופן ביעורה כד, ח
תרומות ומעשרות - ביבול שנמכר בהיתר המכירה ג, כז; ג, כט; כג, ח- ט
תרומות ומעשרות - הפרשה מיבול שגדל במבנה מצע מנותק יב, יד
תרומות ומעשרות שלא בוערו - דינם כד, יט
תרומת מעשר - אופן ביעורה כד, ח
תרופות - הכנתן מפירות שביעית כא, ו
תשלום מראש - רכישת פירות שביעית באופן זה טז, כג 4
תשלום עבור הפירות- גבייתו על ידי בית הדין ב, ב; טז, כו
תשלומים - שמיטתם כה, יא, 6